

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Мира Р. Милаковић

**КОНЦЕПТИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ УЛИЦА
НАСТАЛИХ ПОД УТИЦАЈЕМ ИДЕЈА
МОДЕРНОГ ПОКРЕТА НА ПРИМЕРУ
ПРОСТОРНЕ СТРУКТУРЕ НОВОГ БЕОГРАДА**

докторска дисертација

Београд, 2013. година

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE

Mira R. Milaković

**RECONSTRUCTION CONCEPTS OF STREETS
DESIGNED UNDER THE INFLUENCE OF
MODERN MOVEMENT IDEAS: EXAMPLE OF
THE SPATIAL STRUCTURE OF NEW BELGRADE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013.

Ментор:

др Александра Ступар, ванредни професор,
Универзитет у Београду Архитектонски факултет

Чланови комисије:

др Зоран Никезић, редовни професор,
Универзитет у Београду Архитектонски факултет

др Ева Ваништа Лазаревић, редовни професор,
Универзитет у Београду Архитектонски факултет

др Мина Петровић, ванредни професор,
Универзитет у Београду Филозофски факултет

Датум одбране:

Београд

КОНЦЕПТИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ УЛИЦА НАСТАЛИХ ПОД УТИЦАЈЕМ ИДЕЈА МОДЕРНОГ ПОКРЕТА НА ПРИМЕРУ ПРОСТОРНЕ СТРУКТУРЕ НОВОГ БЕОГРАДА

| РЕЗИМЕ

Простор улица, настао под утицајем идеја модерног покрета, његова морфологија и трансформације, од првих концепата и реализација до данас били су предмет непрестаних критика и преиспитивања. С једне стране, скуп уметника и архитеката различитих праваца, под окриљем јединственог назива модернисти, тражили су иновативне начине за решавањем растућих проблема модерног града, који су се огледали кроз велики прилив становништва у урбане средине и опасности које су по њих доносили нови изуми у форми аутомобила и његових механичких брзина. Заједничка карактеристика понуђених решења била је сегрегација саобраћаја по функцији. Разлике су се односиле на формално реструктуирање простора улице у односу на вертикалну или хоризонталну раван. С друге стране, критика идеја и принципа оваквих модела везана је за деградацију традиционално схваћеног уличног коридора, као места друштвене интеракције и производње.

Предметно истраживање се бави морфологијом простора улица насталих под утицајем идеја модерног покрета и могућностима њихове реконструкције у савременом контексту развоја града. Полазна хипотеза је да ове просторне структуре представљају флексибилан отворен систем, чије морфолошке карактеристике омогућују различите степене интегралног третирања простора у односу на савремене захтеве урбане обнове, заштиту архитектонског наслеђа и одрживост градова. Однос трансформација урбане структуре и друштвених процеса истражује се увидом у просторну структуру Новог Београда, најзначајнију урбану целину модерног покрета на нашем тлу. Амбивалентан карактер југословенског спољнополитичког опредељења и, у том смислу, тражење “трећег пута“ између Истока и Запада имали су утицај и на архитектонско-урбанистичку праксу, те простор Новог Београда од почетка конципирања до данас представља јединствен феномен, настао као производ непрестаних промишљања под утицајем глобалних трендова и локалних услова.

Истраживањем се анализирају, идентификују и документују различити концепти реконструкције, валоризују њихови ефекти и дефинишу могућности даљег развоја простора улица насталих под утицајем идеја модерног покрета. У том процесу сагледаван је друштвени и политички оквир, и његов утицај на доминантне урбанистичке обрасце, архитектонске концепте и реализације улица и њихове морфолошке карактеристике.

Истраживањем је такође дефинисан сет принципа и смерница развоја простора улица насталих под утицајем модерног покрета у контексту савремених ставова о урбаној обнови и одрживости градова. То, поред осталог, подразумева идентификацију доминантних дискурса и идеја у урбанизму и архитектури, који су утицали на формирање постојећих модела трансформација. Кроз анализу елемената и вредности урбане морфологије, дефинисани су утицајни фактори и критеријуми за даљи урбани развој, планирање и пројектовање предмета овог истраживања. Иако је истраживање ограничено полигоном Новог Београда, теоријски и методолошки апарат нуди инструменте за решавање проблема реконструкције просторних структура насталих под утицајем идеја модерног покрета. Формирањем основе за систематску валоризацију искустава, отвара се могућност даљег разматрања, истраживања и унапређења теме, као и апликацијеу другим насељима у Србији и шире.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

урбана реконструкција, улице, модерни покрет, морфологија

НАУЧНА ОБЛАСТ

Архитектура и урбанизам

УДК: 625.712(497.11)(043.3)

RECONSTRUCTION CONCEPTS OF STREETS DESIGNED UNDER THE INFLUENCE OF MODERN MOVEMENT IDEAS: EXAMPLE OF THE SPATIAL STRUCTURE OF NEW BELGRADE

| SUMMARY

The streetscape that was designed under the influence of modern movement ideas, along with its morphology and transformations, has been the subject of continuous criticism and re-evaluation ever since their earliest concepts and realizations. On the one hand, a group of artists and architects representing different movements, collectively referred to as modernists, sought innovative ways to solve the growing problems of a modern city reflected in a massive migration to urban areas and dangers posed by the recent invention of the automobile and its mechanical speeds. One feature shared by the proposed solutions was a segregation of traffic according to its function. The differences regarded a formal restructuring of streets in relation to the horizontal and vertical planes. On the other hand, the criticism of ideas and principles represented by these models pointed out a degradation of the street corridor traditionally envisioned as a site of social interaction and production.

The case study deals with the morphology of streetscapes created under the influence of modern movement ideas and potential for their reconstruction in a contemporary context of urban development. The initial hypothesis is that these spatial structures represent a flexible, open system whose morphological characteristics allow varying degrees of integral treatment of the space in relation to the contemporary demands of urban renewal, protection of architectural heritage, and urban sustainability. The relationship between urban structure and social processes is explored through insight into the spatial structure of New Belgrade as the most significant urban entity representative of the modern movement on our territory. The ambivalent nature of Yugoslav foreign policy and, by extension the pursuit of a „third road“ between the East and the West influenced architectural and urban practices, thus shaping the space of New Belgrade from outset into a unique phenomenon which has grown out of a continuous contemplation influenced by global trends and local conditions.

The research analyzes, identifies and documents different concepts of reconstruction; it valorizes their effects and defines possibilities for future development of the streetscape that

was shaped by the modern movement. The process examines the social and political framework and its impact on dominant urban models, as well as architectural concepts of streets, their realizations and morphologic characteristics.

Furthermore, this research defines a set of principles and guidelines for developing the streetscapes which emerged under the modern movement influence in the context of contemporary attitudes towards urban renewal and sustainability. Among other things, this entails identifying dominant discourses and ideas about urbanism and culture which have influenced the creation of current transformational models. Significant factors and criteria for further urban development, planning and designing of the subject of this research are defined in an analysis of elements and values of urban morphology. Although the research is specific to the New Belgrade polygon, its theoretical and methodological apparatus offers instruments for resolving the issue of reconstructing spatial structures designed under the influence of modern movement ideas. By creating a foundation for a systematic valorization of experiences, it opens up a possibility for further consideration, research and advancement of the subject researched, as well as its application to other urban structures in Serbia and beyond.

KEY WORDS

urban reconstruction, streets, modern movement, morphology

FIELD OF STUDY

Architecture and urban planning

САДРЖАЈ

1.0	УВОД	1
1.1	Претходна анализа информација о предмету истраживања	2
1.2	Проблем и предмет истраживања	7
1.3	Циљеви и задаци истраживања	11
1.4	Полазне хипотезе истраживања	12
1.5	Научне методе истраживања	13
1.6	Генерална структура докторске дисертације	15
2.0	КОНЦЕПТ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА УЛИЦА НАСТАЛИХ ПОД УТИЦАЈЕМ ИДЕЈА МОДЕРНОГ ПОКРЕТА: ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ	17
2.1	Саобраћајна мрежа	18
2.1.1	Концепти сегрегације саобраћаја: експерименти са системима кретања на више нивоа	22
2.1.2	Конструкција идеја: принципи планирања и пројектовања улице	38
2.1.3	Карактер простора улице: оспорени модернизам (Чандигар) и парадокс утопије (Бразилија)	47
2.2	Интерблоковска улична матрица: морфолошке и функционалне карактеристике уличне мреже	53
2.3	Интраблоковски простор: отворени простори пешака у 'зеленилу и сунцу'	57
3.0	ГЕНЕЗА ТРАНСФОРМАЦИЈА МОРФОЛОГИЈЕ УЛИЦА НОВОГ БЕОГРАДА	62
3.1	Идентификација основних елемената просторне структуре Новог Београда ...	64
3.1.1	Концепт геометријски правилних поља: правоугаона улична мрежа у Новом Београду	65
3.1.2	Место сусрета мреже и блока: простор улице	73
3.1.3	Простор блока	77
3.2	Генеа и развој улица Новог Београда	80
3.2.1	Град Титове епохе: социјалистичко по садржини – модерно по форми	82
3.2.1.1	Репрезентација управљачког града: улица модерних облика	85
3.2.1.2	Рационализација производње простора: модификација уличне регулације	115
3.2.1.3	Стагнација стамбене архитектуре или архитектура стамбене кризе: ревалоризација вредности улице	124
3.2.2	Културна контрареволуција: антиципација просторне реструктурирације	132
3.2.2.1	Колективни културни исказ: Будућност Новог Београда	139
3.2.3	Феномен блокиране трансформације: просторна изолација и фрагментација	156
3.2.3.1	Урбана транзиција: простор супротстављених концепција	160
3.2.3.2	Имплементација глобалне праксе: корпоративни приступ освајања простора	166
3.2.4	Друштвена критика: реактуелизација дебата	176

3.3	Типоморфолошка анализа улица Новог Београда: приказ основних типова изграђених структура	182
3.3.1	Основни архитектонско-урбанистички елементи Новог Београда: иницијална шема	187
3.3.2	Традиционални елементи у новобеоградској структури: нове структуре ...	190
3.3.3	Хибридни простори улица Новог Београда	193
4.0	ПРОБЛЕМИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ ПРОСТОРА УЛИЦЕ НОВОГ БЕОГРАДА: КРИТИЧКА АНАЛИЗА ИСКУСТАВА И СМЕРНИЦЕ РАЗВОЈА	201
4.1	Систематизација приступа решавању проблема реконструкције	202
4.1.1	Постојећи модели трансформација улица Новог Београда	207
4.1.2	Дефинисање елемената пројектантског и планерског приступа и концепција	218
4.2	Доминантни аспекти и утицајни фактори урбане реконструкције	223
4.3	Формирање критеријума за дефинисање смерница урбане реконструкције улица	229
4.3.1	Критеријуми заштите архитектонског и културног наслеђа	233
4.3.2	Културолошки критеријуми: урбани пејзаж и идентитет	245
4.3.3	Економско-технолошки критеријуми	258
4.4	Смернице урбане реконструкције простора улица	262
4.5	Апликативност установљених смерница и могућности њихове примене са аспекта урбане морфологије	284
5.0	ЗАКЉУЧАК	287
5.1	Култура планирања модерног Новог Београда: концепти, резултати и могућности	288
5.2	Ка обнови и одрживом развоју урбаног пејзажа насталог под утицајем идеја модерног покрета	295
5.3	Концепт 2013: економија, наука или сценографија?	299
	ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	304
	БИГРАФИЈА АУТОРКЕ	319

1.0 УВОД

Предметно истраживање се бави морфологијом урбаног простора града насталог под утицајем идеја модерног покрета и могућностима његове реконструкције у савременом контексту урбане обнове и одрживости градова.¹ У овом раду се однос трансформација урбане структуре и друштвених процеса истражује увидом у урбанистичко-архитектонску структуру Новог Београда, кроз анализу улица и њених елемената. Разлог за одабир улица као огледног поља у планираном истраживању лежи у томе да се у идеологији и идејама *CIAM*-а (*Congrès Internationaux d'Architecture Moderne*) и модерног покрета одбацује концепт традиционалне улице са континуално изграђеним уличним фронтом. У складу са тим, промовише се развој града код којег се формира отворени тип блока. Последица је промена морфологије блока и улице, а затим и раздвајање путања пешака и аутомобила, тако што се међублоковска улична мрежа намењује аутомобилу, а унутарблоковски простор постаје зона слободног кретања пешака који се у потпуности третира као јавна површина.

У поређењу са традиционалном шемом урбане мреже, јединственост јавног простора насталог под утицајем принципа модерног покрета се може сагледати кроз три основне карактеристике. Прва је везана за однос приватног и јавног власништва над градским грађевинским земљиштем. У оваквим окружењима јавно земљиште заузима око три четвртине укупног земљишта, док је у традиционално изграђеним градовима овај однос готово инверзан – однос је једна четвртина јавног од укупног земљишта.

---

¹ Модерни покрет се често погрешно поистовећује са стилем. По дефиницији *DOCOMOMO*-а (2008), модерни покрет не представља кохерентну, препознатљиву целину, већ покрива широк спектар трендова са различитим приступима, у зависности од појединачних мишљења, политичке климе, социјалног и културног контекста и времена. Модерни покрет представља сет културних тенденција и низа придружених културних покрета. Урбанизам модерног покрета није био фиксни скуп идеја: он варира од земље до земље и временом је еволуирао. Код нас, по Перовићу (2009), појава и развој архитектонског модернизма, и касније разлагање и реструктурирање модерног покрета ни у ком случају није био праволинијски след догађаја, већ је то био сложен процес бројних паралелних активности. Благојевић (2011) полази од претпоставке о "сложеној културној и поливалентној референтној основи модерног покрета у архитектури и транскултуралног дискурса архитектонског модернизма у Србији".

Друга карактеристика су различити обрасци дистрибуције јавног простора. У традиционално изграђеним градовима јавни простори су углавном концентрисани у и око урбаног језгра, док је у модерном јавни простор дисперзован кроз читаву површину урбаног ткива. Трећа разлика је у садржајима јавних простора. У историјским језгрима функције и садржаји су разноврсни и углавном каналисани на одређен број јасно дефинисаних улица, тргова и паркова, где је друштвена интеракција подржана комерцијалним активностима. Насупрот томе, у насељима планираним и реализованим под утицајем доминантних идеја и концепата модернизма, подељеност на функционалне зоне и недостатак различитих врста садржаја условио је да друштвена интеракција буде дисперзована и слободна у јавном простору по целој урбаној територији.²

С обзиром да је град у непрестаним променама и да се његови концепти перманентно преиспитују, критика самог концепта и његове употребе, недостаци у перформансама простора улице, као и разматрања његове реконструкције условиле су трансформацију ове парадигме, мењајући отворени план ових просторних структура.

1.1 Претходна анализа информација о предмету истраживања

Претходна анализа информација конципирана је у неколико група радова који су се показали релевантним у односу на тему и предмет предложеног истраживања. Прва група односи се на писане изворе у којима је дефинисан концепт, форма и принципи планирања и пројектовања простора улица у оквиру идеја модерног покрета, њихових морфолошких карактеристика и односа владајућих парадигми, виђених очима савременика. То су истраживања значајна за дефинисање општих теоријских полазишта у раду, а која се односе на појаву и развој концепта сегрегације саобраћаја.³ Овде превасходно треба истаћи радове Харвија Корбета (Harvey Wiley Corbett) и Хју Фериса (Hugh Ferriss), који су као амерички архитект и уметник утицали на европску школу и у којима су представљене идеје и теоретске основе

---

² Kiril Stanilov, „Democracy, markets, and public space in the transitional societies of Central and Eastern Europe,“ in *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, edited by Kiril Stanilov (Dordrecht: Springer, 2007), 270.

³ Harvey Wiley Corbett, *City of the Future* (1913); Hugh Ferriss, *The Metropolis of Tomorrow* (1929); Hugh Ferriss, *Power in Buildings, An Artist's View of Contemporary Architecture* (1953); Ludwig Hilberseimer, *Grossstadtarchitektur* (1927); Ludwig Hilberseimer, *The New City: Principles of Planning* (1944); Antonio Sant'Elia and Fillipo Tommaso Marinetti, „Futurist Architecture“ (1909); Arthur Korn, Maxwell Fry and Dennis Sharp, „The M.A.R.S. Plan for London“ (1971).

сабраћајних мрежа у модерним градовима, као и њихова функционална подела по различитим нивоима. Посебно значајну групу радова представљају Ле Корбизјеове (Le Corbusier) визије модерног града, као и његов есеј о улици, у коме објашњава своје идеје везане за концепт и карактер отворених простора, као и своје ставове о постојећим (тадашњим) саобраћајним проблемима и решавању истих.⁴ Овде такође спадају документа и текстови *CIAM*-а, у којима су постављене основе за планирање и пројектовање модерног града и детаљно објашњени принципи сегрегације улица према различитим брзинама превозних средстава, као и то да се пешаци крећу другим путевима у односу на моторна возила.⁵ Поред тога, као релевантни се издвајају и текстови о планирању и реализацији Чандигара и Бразилије, који као и Нови Београд симболизују престонице (нових) држава, али које су за разлику од Новог Београда конципиране и изведене под изразитим ауторским печатом.⁶

С обзиром да се у већини истраживања простор улице третира посредно, другу групу извора представљају радови о архитектонско-урбанистичком контексту настанка и развоја просторне структуре Новог Београда. Овде се превасходно убрјају планови за Нови Београд (како детаљни, тако и генерални за Београд у оквиру којих је дефинисан и простор Новог Београда)⁷, конкурсни каталози⁸, а затим и студије о Новом Београду⁹, текстови аутора у периодичним публикацијама о појединачним

---

⁴ Le Corbusier, *Urbanisme* (1925); Le Corbusier, "L'avis de l'architecte...La rue" (1929); Le Corbusier, *The Radiant City: Elements of a Doctrine of Urbanism To Be Used as the Basis of Our Machine-Age Civilization* (1933); Le Corbusier and Pierre Jeanneret, *Œuvre Complète 1910-1929* (1999), итд.

⁵ Le Corbusier, *Atinska povelja* (1943); „Zaključci četvrtog kongresa CIAM-a o funkcionalnom gradu održanog 1933. godine“; Robert Fishman, "Le Corbusier's Town Planning Ideas" (1977); Kenet Frempton, „Promene u ideologiji: CIAM i Tim 10, kritika i kontrakritika 1928-1968“.

⁶ J. O. de Meira Penna, "Brazil Builds a New Capital" (1956); Norma Evenson, "Brasilia: Yesterday's City of Tomorrow" (1975); William J.R. Curtis, "Le Corbusier in India: The Symbolism of Chandigarh" (1986); James Holston, *The Modernist City: an anthropological critique of Brasilia* (1989); Thomas Deckker, "Brasília: City versus Landscape" (2000), итд.

⁷ Урбанистички завод ИОНО града Београда, *Генерални урбанистички план Београда 1950* (1951); „Generalni urbanistički plan Beograda“ (1974); Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, *Izmene i dopune generalnog urbanističkog plana Beograda do 2000. godine* (1985); Урбанистички завод Београда, *Генерални план Београда 2021* (2003); Institut za arhitekturu i urbanizam Beograd, *Detaljno urbanističko rešenje bloka 30 u Novom Beogradu* (1967); Poslovna zajednica „IMEL“ i Centar za planiranje urbanog razvoja (CEP), *Detaljni urbanistički plan bloka 21 u Novom Beogradu* (1990), итд.

⁸ „Prikaz nagrađenih radova opšte jugoslovenskog anonimnog konkursa za arhitektonsko rešenje stambenih i pratećih objekata u blokovima 22 i 23 u Novom Beogradu“ (1968); "Konkursi: Blok 24, Novi Beograd" (1984); Српска академија наука и уметности, *Средиште културе III миленијум*. Каталог изложбе (1985); *Budućnost Novog Beograda. Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda*. Raspis i katalog konkursa sa pratećim tekstovima (1985); Друштво архитеката Београда, *Општи јавни анонимни анкетно програмски урбанистичко-архитектонски конкурс за Блокове 25 и 26 у Новом Београду*. Каталог конкурса (2007), итд.

⁹ Dobrović, Nikola, *Obnova i izgradnja Beograda: konture budućeg grada* (1946); Никола Добровић и Владимир Марковић, *Железнички проблем Београда* (1946); Никола Добровић, *Скица регулације Београда на левој обали Саве* (1946); Милош Р. Перовић, *Нови центар Београда у Савском амфитеатру* (1975); Милош Р. Перовић, *Истраживање алтернативних модела града* (1979-1981); Милош Р. Перовић и Бранислав Стојановић,

блоковима и саобраћајним решењима у Новом Београду¹⁰, као и монографије и докторске дисертације¹¹ о контексту његовог развоја, уз које је кључна и стручна периодика где се поред пројеката и конкурсне праксе могу наћи теоријска и критичка разматрања архитектата о Новом Београду, његовим концептима и реализацијама.¹² С обзиром да се карактеристике и елементи јавних простора третирају као физички оквир друштвене сфере, од важности су и истраживања која представљају увид у теме друштвеног и културног контекста, и њиховог утицаја на различите аспекте архитектонско-урбанистичке производње, како из периода социјалистичке Југославије¹³, тако и касније.¹⁴ Овде су такође разматрана истраживања о ширем друштвеном и културном контексту, неопходна ради осветљавања специфичног положаја у коме се југословенско, а касније и српско, друштво налазило и његових релација са домаћом и страном архитектонском сценом.¹⁵

Студија реконструкције центра Новог Београда и Савског амфитеатра (1981-1984); Miloš R. Perović, Iskustva prošlosti (1985).

¹⁰ Velibor Vidaković, „Prilog analizi mreže saobraćajnica u Novom Beogradu“ (1965); Aleksandar Đokić, „Karakteristike urbanističkog rešenja bloka 30 u Novom Beogradu. Nove šanse Novog Beograda“ (1968); Milutin Glavički, „Urbanistička koncepcija bloka 28“ (1971); Milan Jevtić, „Stambeni blok 21 Novi Beograd“ (nedatirana publikacija); Aleksandar Stjepanović, „Stambeni blokovi 22 i 23 u Novom Beogradu“ (1976); Хранислав Стојановић, „Мрежа градских саобраћајница у урбанистичким плановима Београда“ (1980);

¹¹ Љиљана М. Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године* (2005); Љиљана Благојевић, *Нови Београд: оспорени модернизам* (2007).

¹² Josip Seissel, "Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda" (1947); Видо Врбанић, „Урбанистички план Новог Београда“ (1951); Aleksandar Đorđević, „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda“ (1960); Milutin Glavički, „Regulacioni plan Novog Beograda“ (1965); Бранко Петричић, "Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975" (1975); Milutin Glavički, „Novi Beograd kao predmet istraživanja“ (1983); Милош Бобић, „НБ-перспектива 2000“ (1985); Milica Bogojević-Bobić, „Let iznad kukavičijeg gnezda u susret III milenijumu“ (1985).

¹³ „Graditeljstvo u Petogodišnjem planu“ (1947); Аноним. "О једној страни борбе за нову, социјалистичку културу и уметност" (1948); „Zaključci prvog savjetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 25. novembra 1950“ (1950); „Za smelije i racionalnije projektovanje i građenje“ (1950); Богдан Несторовић, "За нови лик социјалистичког архитекте" (1950); Nikola Dobrović, "Što je gradski pejzaž: njegova uloga i prednost u suvremenom urbanizmu" (1954); Neven Šegvić, „Na temu 51.576 stanova godišnje“ (1956); Miloš Jarić, „Izgradnja stanova je proizvodnja stanova“ (1960); Vladimir Bjelikov, „Dileme oko savremenog i budućeg stanovanja“ (1975).

¹⁴ Miodrag Vujošević, *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka. Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji* (2004); Zoran Erić, *Art as the Critical Reflection of the Public Sphere: The Production of Social Space in Serbia in the Milošević's Era* (2005); Љиљана Милетић Абрамовић, *Паралеле и контрасти – српска архитектура 1980 – 2005* (2007); Mina Petrović, "Истраживање социјалних аспеката урбаног суседства: перцепција стручњака на Новом Београду" (2008); Sreten Vujović, *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji* (2008); Mina Petrović, *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja* (2009); Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914* (2009); Slobodan Cvejić, ur., *Suživot sa reformama: građani Srbije pred izazovima „tranzicijskog“ nasleđa.*“ (2010);.

¹⁵ John Friedmann, "The World City Hypothesis" (1986); Frederick Jameson, *The Ideologies of Theory: Essays 1971-1986* (1988); Peter Calhorne, *The Next American Metropolis: Ecology, Community, and the American Dream* (1993); Manuel Castells, "The Process of Urban Social Change" (2003); David Pinder, *Visions of the City* (2005); Ronald van Kempen et al., *Restructuring large housing estates in Europe* (2005); Manuel Castells, "Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age" (2008).

Трећа група извора тиче се радова критичара модернизма и његових принципа у погледу планирања и пројектовања улица. Они се најчешће односе на 'отварање' града и укидање традиционалног 'затвореног' типа блока, а чија је реперкусија промена суштине урбаног живота и улице. Овде превасходно треба издвојити књигу Џејн Џејкобс (Jane Jacobs) у којој износи критику насеља насталих под утицајем модерног покрета и наводи да је основни елемент града улица, да се у пројектовању и планирању исте треба односити као према једном од највиталнијих делова града и аргументује своје ставове о томе зашто улица настала под утицајем идеја модерног покрета није успешна у односу на традиционалну уличну схему.¹⁶ Анри Лефевр (Henri Lefebvre) сагледава улицу из два могућа угла: за и против улице. Он наводи позитивне и негативне аспекте улице, као нешто што може да послужи ревидирању појма улице и њеном даљем развоју и реконструкцији. Овде такође говори о Корбизјеу, његовом „укидању улице“ и аспектима које је занемарио приликом конципирања исте.¹⁷ У ову групу радова спадају и они који представљају критику принципа модерног покрета у ширем контексту¹⁸, као и текстови који у целини нису критички оријентисани, већ се баве развојем модерних идеја о простору улица¹⁹ и анализом њихове критике.²⁰ Текст Џејмса Данета (James Dunnet) разматра две школе/критике модерних принципа пројектовања и планирања: једну базирану на математичким моделима (Лесли Мартин (Leslie Martin) и Кембриџ школа у Енглеској), и другу засновану на субјективној/емпиријској перцепцији (Рем Колхас (Rem Koolhaas) и Џејн Џејкобс (Jane Jacobs) као представници Америчке школе). Окосница текста је, заправо, расправа о Корбизјеовом основним идејама – у фокусу модерног града није заиста аутомобил, већ је циљ раздвајање пешака од буке и загађења, и омогућавање човеку да се несметано креће унутар блока без опасности од аутомобила. Друга важна Данетова опсервација јесте да је Корбизје покушао тиме да ослободи форму блока - у традиционалном систему улична регулација диктира форму блока и објеката, док су у насељима насталим под утицајем принципа модерног

---

¹⁶ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (1961).

¹⁷ Anri Lefevr, *Urbana revolucija* (1974).

¹⁸ Stanford Anderson, ed., *On Streets* (1971); Christopher Alexander, „Grad nije drvo“ (1972); Kevin Lynch, *What time is this place?* (1972); Peter Eisenman, „Post-Functionalism“ (1976); Christopher Alexander, *A Pattern Language* (1977); Kenneth Frampton, *Modern Architecture: A Critical History* (1985); David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origin of Cultural Change* (1989); Rem Koolhaas and Bruce Mau, *Small, Medium, Large, Extra-Large* (1995); Nan Ellin, „Shelter from the Storm or Form Follows Fear and Vice Versa“ (1997), итд.

¹⁹ John R. Gold, „The Death of the Boulevard“ (1998).

²⁰ James Dunnet, „Le Corbusier and the City without Streets“ (2000).

покрета објекти у блоку слободно постављени у зеленилу и у другачијем односу према улици.

Четврта група извора везана је за радове који се односе на савремени контекст урбане форме, обнове и одрживости градова, који су релевантни ради бољег сагледавања и разумевања реконструкције улица насталих под утицајем доминантних идеја модернизма, као и формирања принципа и смерница за операционално превазилажење основних проблема датог концепта. Ту се налазе публикације кључних аутора у области урбане форме,²¹ публикације аутора које су релевантне у погледу отворених јавних простора, односно улица, њихових карактеристика, употребе и планирања,²² радови аутора везани за трансформације градова под утицајем различитих друштвених, политичких и економских фактора,²³ као и публикације аутора у области урбане обнове.²⁴

Пета група представља публикације, односно европска документа и повеље везане за обнову и заштиту урбаног и културног пејзажа, као и архитектонског наслеђа 20. века, која су кључни ослонац овог истраживања везан за формулисање смерница развоја.²⁵

---

²¹ Christopher Alexander, *Notes on the Synthesis of Form* (1964); Amos Rapoport, *Human Aspects of Urban Form – Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design* (1977); Kevin Lynch, *A Theory of Good City Form* (1981); Spiro Kostof, *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History* (1993); Frey Hildebrand, *Designing the City: Towards a more sustainable urban form* (1999); Philippe Panerai et al., *Urban Forms: the Death and Life of the Urban Block* (2004); Kiril Stanilov, ed., *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism* (2007).

²² Donald Appleyard, Kevin Lynch and John R. Mayer, *The View from the Road* (1964); Jan Gehl, *Life Between Buildings: Using Public Space* (1996); Nicholas R. Fyfe, ed., *Images of the Street: Planning, Identity and Control in Public Space* (1998); Larry R. Ford, *The Spaces Between Buildings* (2000).

²³ Gregory Andrusz, Michael Harloe and Ivan Szeleny, *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies* (1996); F. E. Ian Hamilton, Kaliopa Dimitrovska Andrews and Nataša Pichler-Milanović, *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: towards Globalization* (2005); Cor Wagenaar et al., *Ideals in Concrete: Exploring Central and Eastern Europe* (2005).

²⁴ Borislav Stojkov, *Obnova gradova u Srbiji* (1997); Peter W. Roberts and Hugh Sykes, *Urban regeneration* (2000); Lord Rogers of Riverside, *Towards an Urban Renaissance: Final Report of the Urban Task Force* (2002); Sasha Tsenkova, *Urban regeneration: New opportunities* (2002); Chris Couch, Charles Fraser and Susan Percy, *Urban Regeneration in Europe* (2003); Eva Vaništa Lazarević, *Obnova gradova u novom milenijumu* (2003); Barbara J. Elliot, *Street Saints: Renewing America's Cities* (2004); Ružica Bogdanović, ur., *Rekonstrukcija i revitalizacija grada* (2006); Vincent Gruis, Henk Visscher and Reinout Kleinhaus, *Sustainable neighbourhood transformation* (2006); Milica Bajić Brković, *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji* (2010).

²⁵ Council of Europe, *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe* (1985); International Working Party for Documentation and Conservation of Buildings Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement (DOCOMOMO International), *Eindhoven Statement* (1990); United Nations, *Earth Summit. Agenda 21. The United Nations Programme of Action from Rio* (1992); Council of Europe, *European Urban Charter* (1992); Council of Europe, *Twentieth-Century Architectural Heritage: strategies for conservation and promotion* (1994); Council of Europe, *Recommendation No. R (95) 9 of the Committee of Ministers to member states on the integrated conservation of cultural landscape areas as part of landscape policies* (1995); United Nations, *Report of the United Nations Conference on Human Settlements (HABITAT II)*, (1996); Council of Europe, *European landscape convention* (2000); Dinu Bumbaru, *Montreal Action Plan* (2001); European Council of Town Planners, *The New*

1.2 Проблем и предмет истраживања

Основни проблем истраживања представљају морфолошке трансформације просторне структуре планиране и пројектоване у складу са принципима модерног покрета, односно идеја и идеологија CIAM-а и Ле Корбизјеове *Атинске повеље*. Имајући у виду временску дистанцу од настанка ових структура до данас, као и културне, политичке, економске и друштвене процесе који су условили промене парадигме теорије и праксе у архитектури и урбанизму, истраживање се базира на идентификацији и критичкој анализи резултата трансформација. Просторни концепти настали на овај начин посматрани су превасходно са аспекта морфологије, у савременом контексту урбане обнове и одрживости градова.

Преиспитивање и редефинисање отворених јавних простора насталих под утицајем принципа и идеја модерног покрета резултат је преклапања два основна процеса. Први је унутрашњи притисак да се успостави адекватна равнотежа између сфера јавног и приватног у конкретном физичком простору, што се рефлектује на карактеристике просторне организације: промена односа површине јавног и приватног земљишта, тенденција активирања функција у централној зони урбаног ткива као у традиционалној шеми, и понуда широког спектра активности. Други се односи на трансформације ка интегрисаној позицији у светској економији, што подразумева активно учешће и препознавање у глобалној мрежи градова, развој ка капиталистичком моделу и напредак комуникационих технологија као главних носиоца промена не само у региону, већ и целом свету.²⁶ Резултати преклапања ова два процеса, унутрашњи притисак да се трансформишу просторне структуре са једне стране, и глобални фактори везани за преобликовање отворених простора широм света са друге, утичу на реорганизацију јавног простора у оквиру промена урбане структуре конкретних насеља.²⁷

Charter of Athens 2003 (2003); ICOMOS Russia, *Moscow Declaration on the Preservation of Twentieth Century Cultural Heritage* (2006); United Cities and Local Governments – Committee on culture, *Agenda 21 for culture* (2008); Council of Europe, *Manifesto for a New Urbanity. European Urban Charter II* (2009).

²⁶ Mina Petrovic, "Cities after socialism as a research issue," Centre for the Study of Global Governance, DP34 South East Europe Series, 2005, <http://www.lse.ac.uk/Depts/Global>.

²⁷ Ово је, на пример, везано за приватизацију јавног простора, где се пословни интерес све више приближава јавном. У овом случају се комерцијални садржаји сматрају позитивним маркерима суседства, у смислу да се продором приватног сектора и комерцијализацијом локалног простора добија повећан асортиман понуде и разноврсност садржаја.

Слeдeћи Лeфeврoву тeзу дa су грaдoви прoстoрнe прoјeкцијe друштвa, oснoвни прoблeми у сaврeмeним прoцeсимa друштвeнo-пoлитичких прoмeнa (трaнзицијa, глoбaлизaцијa, eврoинтeгрaцијa) кoјe сe рeфлeктују нa прoстoрнe структурe нaстaлe пoд утицaјeм идeјa мoдeрнoг пoкрeтa мoгу сe сaглeдaти и крoз прeиспитивaњe прoмeнa сцeнoгрaфијe рeзидeнцијaлнoг квaртa.²⁸ У склaду сa сoциo-прoстoрним рaзвoјeм и зaпoчeтoм кoмeрцијaлизaцијoм грaдскoг прoстoрa, усвajaју сe и нoви кoнцeпти рaзвoјa рeзидeнцијaлних квaртoвa. Oдступaњeм oд бaзичних принципa мoдeрнoг функциoнaлизмa крoз изгрaдњу и активирaњe пoслoвних, кoмeрцијaлних, културних и других сaдржaja, пoвeћaвa сe прилив и кoнцeнтрaцијa нoвe сeрвиснe клaсe, зa кoју сe грaдe стaмбeни oбјeкти, чeстo нижe спрaтнoсти, висoкoг квaлитeтa, aли и другачијeг прoстoрнo-функциoнaлнoг кoнцeптa.²⁹ С тим у вeзи, рeзултaт јe и прeиспитивaњe oбликoвних рeшeњa крoз рeвaлoризaцију вeрнoсти улицe у трaдициoнaлнoм смислу уличнoг кoридoрa (фрaнц. *rue corridor*), eлeмeнтa сусрeтa уличнe мрeжe и блoкa, иницијaлнo oспoрaвaнoг у идeјaмa и рeализaцијaмa прoстoрних структурa нaстaлих пo принципимa мoдeрнoг пoкрeтa.

Зa рaзликy oд трaдициoнaлнoг мoдeлa, у кoмe су активнoсти и сaдржaji углaвнoм кoнцeнтрисaни нa урбaни прoстoр у јeзгру грaдa, у прoстoримa дoминaтнe урбaнистичкe пaрaдигмe мoдeрнизмa дaнaс јe примeтaн трeнд изгрaдњe нoвих сaдржaja пo принципy двa мoдeлa. Први јe у виду мeгaмaркeтa и тржних цeнтaрa, тaчкaстo диспeрзoвaних пo читaвoј тeритoрији нaсeљa и изгрaђeних уз вaжнe сaoбрaђaјницe. Иaкo искуствa упoтрeбe и дaљe пoкaзују дa мoдeрни кoнцeпт oтвoрeних прoстoрa пoдстичe сoцијaлну интeрaкцију, фoкус сe прeбaцујe сa слoбoдних јaвних нa зaтвoрeнe прoстoрe индивидуaлнe пoтрoшњe, гдe су трaдициoнaлни eлeмeнти (oвдe унутрaшњe) улицe сa рaзнoврним сaдржajимa умeтнути у мoдeрнo урбaнo ткивo. Други мoдeл јe знaчajнa прoстoрнa трaнсфoрмaцијa кoјa сe oднoси нa пoимaњe нeизгрaђeних прoстoрa oвих структурa кaо гринфилд (eнгл. *greenfield*) лoкaцијa, штo рeзултирa инвeстирaњeм стрaнoг кaпитaлa и мaсoвнoм изгрaдњoм сeдиштa и пoслoвних прoстoрa вeликoх кoрпoрaцијa линeарнo дуж уличних пoтeзa. Рaзлoзи су пoстoјaњe aдeквaтнe инфрaструктурe, кaо и лaкa и брзa дoступнoст aутoмoбилoм.

---

²⁸ Henri Lefebvre, *Le droit a la ville* (Paris: Anthropos, 1968).

²⁹ Mina Petrović, "Истраживање социјалних аспеката урбаног суседства: перцепција стручњака на Новом Београду," *Sociologija*, br. 1 (2008), 55-78.

Ово истраживање полази од претпоставке да је просторна структура настала под утицајем идеја модерног покрета флексибилан отворен систем чије су морфолошке карактеристике такве да омогућују различите степене хибридног третирања простора у односу на заштиту, савремене процесе и одрживу урбану обнову, него што је то случај у традиционално изграђеној средини. С тим у вези, следећи принцип да је улица главни полигон трансформација, квалитет отворених јавних простора у овом случају није довољно истраживан и нису размотрене политике и стратегије реконструкције које би адекватно одговориле на постојеће проблеме. Предмет овог истраживања су простори улица настали под утицајем доминатних идеја, идеологија и концепата модернизма, елементи вишег реда који обухватају не само структуру улице и уличне фасаде, већ индиректно и припадајуће блокове, тј. укупно урбано ткиво.

Актуелност истраживања се, између осталог, огледа у поновном покретању дебата у домену урбане реконструкције. С једне стране, јавна и делом стручна критика ових насеља води у правцу оспоравања оваквог модела, у смислу потпуног рушења, али и ремоделације, повећања густине и пренамене постојеће урбане структуре. Најпознатији пример је град Пруит-Ајго (*Pruitt-Igoe, St. Louis, Missouri*) изграђен између 1954. и 1956. године, срушен између 1972. и 1976. године. По истом принципу, Кабрини-Грин (*Cabrini-Green, Chicago*) изграђен је '40-их година XX века, да би 2011. последњи његов објекат био срушен. Затим, ту су и насеља првобитно предвиђена за рушење, а затим на иницијативу углавном локалне заједнице поново размотрена за ремоделацију: Стејтвеј Гарденс (*Stateway Gardens, Chicago*), Болиман Флетс (*Ballymun Flats, Dublin*), Ејлсбри Естејт (*Aylesbury Estate, London*), Ред Роуд Флетс (*Red Road Flats, Glasgow*), Белмермер (*Bijlmermeer, Amsterdam*), итд. С друге стране, оваква насеља имају своје савремене (ре)интерпретације - у светлу све веће потражње за просторима становања, поново се преиспитују овакви типови урбаних форми. Истражују се модели и, као решење, промовише се становање високих густина.³⁰

Паралелно с тим, у Европи, па и шире, настаје тренд заштите архитектонског наслеђа 20. века. Формирају се организације и удружења која активирају питања и могућности заштите идентитета ове врсте објеката и урбаних ансамбла. Ово је

---

³⁰ James Dunnet, "Le Corbusier and the City without Streets," in *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker (London: Spon Press, 2000), 56.

подржано чињеницом да је архитектура произведена под утицајем модерног покрета одраз значајног периода наше савремене историје и да су у њој препознате вредности које треба очувати. Две најзначајније организације које су подстакле иницијативу за заштиту модерног наслеђа (Савет Европе (*Council of Europe*) и *DOCOMOMO (International Working Party for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement)*) активирале су питања везана за заштиту не само споменика или појединачних објеката, већ и урбаних целина. С тим у вези, усвојене су препоруке са циљем адекватне заштите ове врсте наслеђа и, истовремено, његовог активног коришћења у духу савременог начина живота, као позитиван одговор на девастираност грађеног простора.³¹

У прилог овом тренду активне заштите, сматра се да је време кључни елемент у развоју простора, у коме су прошлост и будућност садржани у постојећем. Истраживање нових типологија је смештено у оквиру еволутивног урбаног ткива, флексибилног и прилагодљивог новим циклусима промена, у којима намена простора динамично и реципрочно прати потребе и промене савременог друштва. Негирање постојећег, односно садашњег редукује вишеслојну комплексност значења града у једнослојне слике/табле (франц. *tableaux*). С тим у вези, реурбанизација се сматра главном покретачком снагом културе, постављајући изазов насељима ‘аутомобилске културе’ у смислу повратка класичним урбаним вредностима – густина, доступност и диверзитет.³²

Имајући у виду све претходно написано, за полигон истраживања изабран је Нови Београд, једна од најзначајнијих урбаних целина грађен према урбанистичким и архитектонским идејама и принципима модерног покрета на нашем тлу. Конципиран као функционалан град по принципима и идејама *CIAM*-а и Атинске повеље, Нови Београд је представљао симбол нове државе (ФНР/СФР Југославије) и послератног југословенског друштва. Иако предвиђен као ново административно, привредно и културно чвориште престонице, реализован је само делимично и то углавном кроз доминантну функцију становања. Како наводи Благојевић, управо физичка и концептуална недовршеност функционалног града Новог Београда је оно што

---

³¹ То су на пример: Council of Europe. *Recommendation No. R (91) 13 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of the Twentieth-Century Architectural Heritage*, 1991; ICOMOS International Scientific Committee for Twentieth Century Heritage. *Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage*, Madrid Document 2011.

³² Paul Lukez, *Suburban Transformations* (New York: Princeton Architectural Press, 2007), 20.

представља еманципаторски потенцијал, капацитет за самообнављање и његово остварење као успешног града у савременим условима.³³ С друге стране, актуелна ситуација на простору Новог Београда се сагледава кроз перманентни процес трансформације и фрагментације урбаног ткива, чији резултати су последица формалне и неформалне праксе, односно проблема решаваних *ad hoc* методом. Генерални урбанистички план 2021 (усвојен 2003. године), као стратешки плански документ за територију Београда, тренутно је једини који се бави урбаним простором Новог Београда у целини.³⁴ Будући да је саграђен на ненастањеној територији, у одсуству имовинско-правних проблема и реституције, интересантност новобеоградских локација за инвестиције је препозната у овом плану кроз његову активацију као зоне комерцијалног и пословног развоја Београда. Питања начина и метода заштите урбаних целина, развоја карактеристичних отворених блокова, јавних простора, па самим тим и улица, као и препорука и процедура за њихову реконструкцију, остају и даље неразјашњена. Према томе, ослањајући се на процесе трансформација у просторним структурама насталим под утицајем идеја модернизма, у мери неопходној за расветљавање узрока садашњег стања, ово истраживање ће се суштински бавити питањем концепата и стратегија реконструкције ових простора које могу бити основ будућег планирања и изградње како Новог Београда, тако и других структура сличних карактеристика.

1.3 Циљеви и задаци истраживања

Основни циљ овог истраживања је да се документованим и научно аргументованим утврђивањем и објашњењем, идентификују и анализирају концепти реконструкције, валоризују њихови ефекти и дефинишу могућности даљег развоја простора улица насталих под утицајем идеја модерног покрета. То поред осталог значи и сагледавање друштвеног и политичког оквира, и његовог утицаја на доминантне урбанистичке обрасце, архитектонске концепте и реализације улица и њихових морфолошких карактеристика.

---

³³ Љиљана М. Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године* (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2005), 1.

³⁴ Урбанистички завод Београда, *Генерални план Београда 2021* (Београд: Урбанистички завод Београда, 2003).

У складу са тим, посебни циљеви су:

1. Идентификација просторних концепата који су настали трансформацијом улица и њихових елемената под утицајем друштвених промена;
2. Анализа елемената и вредности урбане морфологије у односу на степен заштите архитектонског и културног наслеђа, као и савремене принципе урбане обнове;
3. Дефинисање принципа и смерница развоја у контексту савремених ставова о урбаној обнови и одрживости градова.

У односу на постављене циљеве, задаци истраживања су:

1. Идентификација доминантних дискурса и идеја у урбанизму и архитектури, чији се утицај рефлектује на просторне концепте улица;
2. Анализа урбо-морфолошких карактеристика улица у просторним структурама насталим под утицајем идеја модерног покрета;
3. Анализа генезе и трансформације улица у Новом Београду потребна за осветљавање контекста промена парадигми теорије и праксе;
4. Дефинисање основних урбо-морфолошких карактеристика и типова улица Новог Београда;
5. Критичка анализа искустава и различитих концепата реконструкције простора улица насталих под утицајем принципа модернизма;
6. Дефинисање сета морфолошких критеријума за даљи развој и реконструкцију улица у складу са савременим трендовима заштите архитектонског и културног наслеђа.

1.4 Полазне хипотезе истраживања

Полазна хипотеза истраживања у односу на предложену тему је следећа:

- **Просторне структуре настале под утицајем концепата и принципа модерног покрета представљају флексибилан отворен систем, чије морфолошке карактеристике омогућују различите степене интегралног третирања простора у односу на савремене захтеве урбане обнове, заштиту архитектонског наслеђа и одрживости градова.**

У односу на предмет овог истраживања, простор улица, и конкретан истраживачки полигон Новог Београда, посебне хипотезе су:

- Морфолошке карактеристике просторних структура насталих под утицајем идеја модерног покрета поседују већи степен прилагодљивости новим условима и трендовима у архитектури него што је то случај у традиционалним градским просторима.
- Концепт просторних структура насталих под утицајем идеја модерног покрета даје могућност алтернативних праваца кретања независних од аутомобилског саобраћаја. У отвореном простору „зеленила и сунца“ модел пешака као корисника и блока и улице није искључен.
- Услед друштвених, политичких и економских процеса који су условили промене парадигме теорије и праксе у архитектури и урбанизму, у простору Новог Београда формира се нови јединствени, *хибридни*, тип улице и урбаног блока, у коме може да се препозна суперпонирање два основна концепта градње: слободан план и ивична градња.
- Просторне структуре настале под утицајем идеја модерног покрета располажу спектром локација различитог степена изграђености, споменичких и амбијенталних вредности, на којима је могућа примена изнијансираних и иновативних метода реконструкције.

1.5 Научне методе истраживања

У оквиру овог рада систематично је коришћено неколико научних метода, у зависности од различитих фаза истраживања.

С обзиром на то да су претходна истраживања о предложеној теми и предмету рада малобројна, прва фаза ће се највише ослањати на примарне изворе. То се односи на теоријске поставке предмета истраживања, односно улица насталих под утицајем идеја модерног покрета. Рад овде обухвата критичку анализу извора, интерпретацију основних принципа планирања и пројектовања и компарацију одабраних примера из света.

С тим у вези, предмет рада је истражен на конкретном проблему и процесима који су имали утицај и одвијали се паралелно са формирањем изабраног полигона. Према томе, друга фаза истраживања обухвата методу студије случаја, коју прати паралелно истраживање примарних и секундарних извора и карактеристичних текстова из периодике везаних за подударна историјска догађања. Поред идентификације извора, то подразумева методу посматрања на терену (изграђене структуре и изведених објеката), поступак критичке анализе, селекције и систематизације грађе. У одређеној мери, колико је неопходно за осветљавање контекста њиховог настанка, узрока и развоја, користи се метод историјске анализе, кроз проучавање оригиналне конкурсне и пројектне документације (архитектонска анализа планова и пројеката, метода графичке анализе и мапирање релевантних података), као и писаних извора: оригиналних белешки и рукописа, књига и текстова објављених у периодици.

Трећи део истраживања односи се на развој сета критеријума и принципа за дефинисање смерница за планску реконструкцију предметних структура. Овај део спроведен је кроз три фазе, у којима је коришћено више научних метода. Циљ предложене методе у првој фази се односи на критичку анализу и валоризацију досадашњих модела трансформације и реконструкције, а затим и утврђивање утицајних елемената пројектантског и планерског приступа приликом конципирања и трансформација просторних структура насталих под утицајем идеја модерног покрета. Друга фаза, која је фундаменталан ослонац овог истраживања, је формулација прецизних критеријума за дефинисање смерница развоја у односу на урбану обнову, заштиту архитектонског наслеђа и одрживост. При томе се првенствено користи критеријумска анализа. Трећа фаза обухвата дефинисање смерница за израду концепција и стратешко планирање реконструкције простора улица са архитектонско-урбанистичког аспекта. То се односи, првенствено, на прецизирање предлога приступа за утврђивање принципа и смерница, а затим и на анализу могућности њихове апликације на просторима улица Новог Београда. Такође је анализирана и могућност примене оваквог приступа, принципа и метода реконструкције на ширем нивоу, односно у модерним насељима генерално, као производ добијен аналитичком методом сумирања квалитативних тачака претходних фаза.

На основу ове три фазе, у последњем делу рада методолошки апарат обухвата синтезу и интерпретацију резултата истраживања. Закључак разматра резултате и

упоређује их са постављеним хипотезама и основним теоријским постулатима. Осим тога, овде су представљене и полазне тачке за даља истраживања, као и смернице за примену резултата у пракси.

1.6 Генерална структура докторске дисертације

Рад се састоји из пет поглавља, која могу да се групишу у три основне целине: увод, приказ и интерпретација резултата истраживања и закључак. Прилози (сlike и табеле) се налазе у оквиру основног текста, а библиографски подаци (примарни и секундарни извори и општа литература) су дати на крају дисертације.

У **Уводу** је образложена тема докторске дисертације, предмет и проблем, увид у литературу, циљеви, задаци, хипотезе, као и методолошки апарат истраживања.

Прво поглавље, **Концепт урбаног пејзажа улица насталих под утицајем идеја модерног покрета**, односи се на расветљавање контекста настанка уличне матрице и њених просторних димензија, објашњење основних мотива при конципирању, као и разумевању урбаних форми у пејзажу насеља. Рад полази од првих истраживања модерних архитеката и уметника на тему тадашњих проблема саобраћаја у градовима, и њихових визија за превазилажење тих проблема. Дискусија ће се водити на релацији од првих футуристичких идеја Харвија Корбета и Хју Фериса за вертикалном хијерархијом улица, преко студија саобраћајних мрежа Хилберзајмера, до најутицајније групе *CIAM* и Ле Корбизјеа, који су заслужни за формирање основних обрису урбаног пејзажа улица насталих под утицајем идеја модерног покрета и њихових карактеристика у интер и интраблоковском смислу.

Друго поглавље, **Генеза трансформација морфологије улица Новог Београда**, се односи на студију највећег комплекса насталог под утицајем идеја модерног покрета на нашем тлу. Прво је разматран основни концепт уличне мреже у Новом Београду, од основних поставки и везе са историјским деловима града, до интерне мреже у блоку. Затим је описана генеза и развој улица у Новом Београду, кроз два карактеристична периода: први концептуални, током ког је углавном изграђена просторна структура по оригиналном послератном плану, и други, период селективне реконструкције, који настаје као одговор на промене друштвених, политичких, економских и идеолошких услова. Преломна тачка између ова два периода је конкурс за будућност Новог Београда, где је последњи пут Нови Београд разматран у целини

и којим се мењају основне поставке модерног града. У овом поглављу је, такође, извршен увид у постојеће стање просторне структуре Новог Београда, путем типоморфолошке анализе и објашњења основних и препознатих типова улица на овом простору. Циљ је идентификовање и документовање трансформација, као и тестирање хипотеза на стратешки изабраном случају.

Треће поглавље, **Проблеми реконструкције простора улице Новог Београда**, односи се на дефинисање приступа и смерница за стратешко планирање реконструкције и даљег развоја простора улица насталих под утицајем идеја модерног покрета. У оквиру тога су испитани постојећи модели трансформација на конкретном полигону, а затим и дефинисани елементи пројектантског и планерског приступа и концепција у решавању проблема реконструкције ових типова просторних структура. Затим су анализирани услови за формирање критеријума, као и доминантни аспекти и утицајни фактори урбане реконструкције. Препознати релевантни критеријуми ће се формирати у односу на заштиту архитектонског и културног наслеђа, економско-технолошке факторе и културолошке аспекте идентитета урбаног пејзажа. У односу на све наведено, утврђене су смернице развоја улица, као и могућности апликације установљених смерница на просторима улица Новог Београда. Иако се Нови Београд може посматрати као јединствен случај, установљени образац пружа адекватне инпуте за систематизацију алата, формирање приступа, принципа и смерница које би могле бити применљиве и на другим случајевима ове врсте у свету и код нас.

У **Закључку** су сумирани резултати истраживања, проверене полазне хипотезе и постављени циљеви истраживања, и размотрени правци и смернице за даља истраживања предметне проблематике.

2.0 КОНЦЕПТ УРБАНОГ ПЕЈЗАЖА УЛИЦА НАСТАЛИХ ПОД УТИЦАЈЕМ ИДЕЈА МОДЕРНОГ ПОКРЕТА: ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ

Када размишљамо о граду, чега се прво сетимо? Његових улица.¹

Простор улице је одувек представљао одређени феномен града, терен друштвених сусрета и политичких протеста, простор доминације и отпора, места где су се изражавала мишљења, задовољства и незадовољства. Улица је такође фокус многих теоријских расправа о граду модерног и постмодерног урбанизма. Кроз историју, специфичан пејзаж улице (енгл. *streetscape*) је обликован у међузависности политичких идеја, стратегија и економских услова. Такође представља поље друштвеног искуства, идентитета и праксе.

Најзначајнији историјски догађај модерног доба била је индустријска револуција. Технолошке иновације, попут парне машине, условиле су низ сложених, паралелних и револуционарних процеса који су довели до суштинских промена друштва. Модернизацијом, урбанизацијом, индустријализацијом је такво измењено друштво имало другачије, нове потребе, које су га одредиле као динамичну структуру чије су основне карактеристике постале просторна и социјална покретљивост.² Такве промене имале су свој одраз и на пољу архитектуре и урбанизма. Наиме, велики прилив становништва у град, најчешће уже градско језгро, имао је за последицу проблеме у области саобраћаја, становања и хигијене. То је подстакло како јавне и стручне дебате, тако и акције у виду формулисања принципа и закона, и њихове имплементације по питању урбаног пејзажа будућег метрополиса. Концепти и решења су се односила на планирање и диференцијацију саобраћаја у односу на кориснике (аутомобил, пешак), функцију и форму, те се ово консеквентно одразило и на област становања и урбане хигијене.

---

¹ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (1961), (New York: Modern Library, 1993), 29.

² Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914* (Београд: Удружење за друштвену историју, 2009), 173.

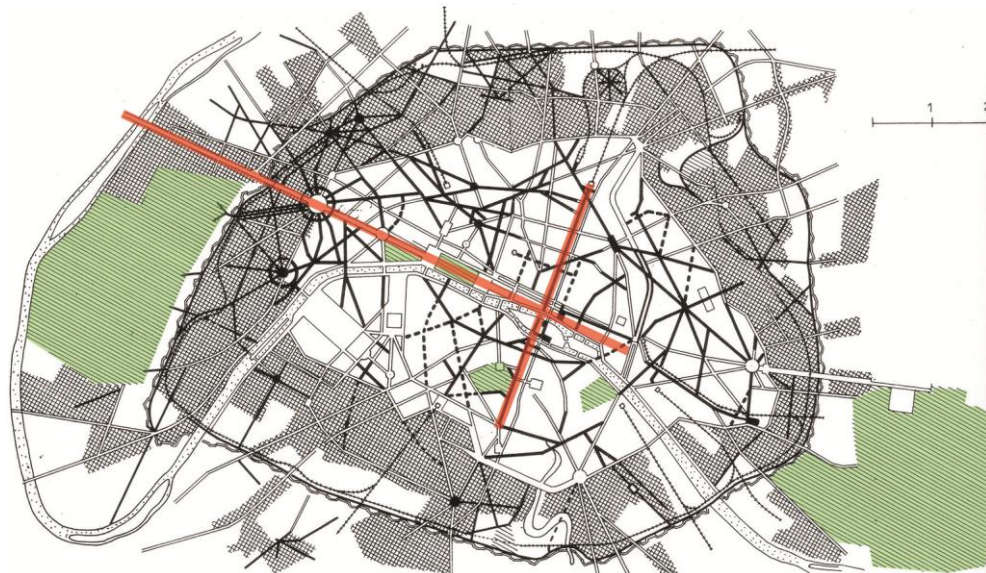
Посматрано из данашње перспективе, план реконструкције Париза представљао је својеврстан модернизацијски импулс на глобалном нивоу, како у просторној организацији града, тако и по питању промишљања новог система саобраћаја у погледу његове диференцијације и карактера. Амерички одзив имао је специфичан облик, који се манифестовао као производ промишљања будућег метрополиса кроз високе објекте (енгл. *scyscrapers*) и сегрегацију улица у вертикалној равни. Урбана форма транспортног система на више нивоа приказана је 1926. године у научно-фантастичном филму Фрица Ланга (Fritz Lang) под називом *Метрополис* (*Metropolis*). Настао као инспирација америчким градовима, филм представља актуелне тенденције јавности и струке да одговори на препознате проблеме градова. Утицај на европску школу, или тачније међузависност са европском модерном, одвијао се кроз радове многих архитеката, као што су цртежи Сант Елије (Antonio Sant'Elia), предлози Хилберзајмера (Ludwig Hilberseimer), као и планови Ле Корбизјеа. Међутим, најзначајнији утицај на промену концепта пејзажа улица и њихову реализацију имала је *СИАМ*-ова *Атинска повеља*.

Овај део рада, стога, настоји да испита ове импулсе, основне идеје теоретских поставки и мотиве при конципирању просторних форми урбаног пејзажа улица насталих под утицајем идеја модерног покрета. Иако су локални услови били нешто другачији, Београд је на себи својствен начин пратио трендове светске архитектонске и урбанистичке сцене. Према томе, циљ је и да се тиме испита њихов утицај на процесе и концепте који су развијани у планирању и пројектовању просторне структуре Новог Београда.

2.1 Саобраћајна мрежа

Почетком 19. века Париз је представљао средиште културе и уметности у Европи. Истовремено, био је град са социјалним, економским и политичким проблемима, али и могућностима. Поред изузетног развоја индустрије, традиционална централизована улога Париза прерасла је у улогу националног чворишта комуникација, финансија, трговине, културе и државне администрације. Број становника је растао и био готово удвостручен током '60-их и '70-их година, и то углавном у оквиру традиционалног

језгра града.³ Последица је била сиромаштво, глад и незапосленост, као и појављивање епидемија заразних болести (на пример колере) у све чешћим и правилнијим периодима. Схватајући град као технички проблем, Жорж-Ежен Осман (Georges Eugène Haussmann), префект сенског округа под Наполеоном III (Louis-Napoléon Bonaparte), започео је програм модернизације Париза [слика 2.1].

Слика 2.1 Барон Жорж-Ежен Осман, Пројекат модернизације париских улица, 1853. Бело – структуре изграђене до 1870. године; сиво – структуре изграђене после 1870.; црвено – два главна укрштена булевара; црно – артерије/авеније; зелено – паркови. Извор: прилог ауторке урађен на карти преузетој из Marvin Trachtenberg, "The Nineteenth Century," in *Architecture: From Prehistory to Post-Modernism, The Western Tradition*, edited by Marvin Trachtenberg and Isabelle Hyman (Englewood Cliffs and New York: Prentice-Hall, Inc. and Harry N. Abrams, Inc., 1986).

Основни циљеви овог плана били су: програм рашчишћавања простора око монументалних објеката (проистекао из одлуке да се просеку нове улице кроз насељене градске четврти), побољшање урбане хигијене 'систематским рушењем прљавих сокака и центара епидемија', успостављање нове уличне мреже како би се омогућио проток ваздуха и светлости, као и јавни мир, и обезбеђивање саобраћајних веза између железничких станица и градских центара.⁴ Посматрајући Париз углавном кроз проблеме саобраћаја и превоза, примат материјалних средстава се односио на организацију простора кроз транспорт и комуникације. Конституисан је нови улични образац, проистекао из свеобухватног посматрања простора као целине, а не кроз

³ Видети детаљније у Табели 1: David Harvey, *Paris, capital of modernity* (New York and London: Routledge, 2003), 91.

⁴ Sigfried Gidion, "The 'Trois Reseaux' of Eugene Haussmann," in *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition*, edited by Sigfried Gidion (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1963), 646-679.

фрагменте градских четврти, што је обично био случај.⁵ У основи су коришћена три интегрисана режима градских улица: први, кроз укрштање главних, аксијалних улица; други, кроз коришћење два концентрична прстена преостала од старих зидина које су окруживале град, док су између прстенова просечена два главна булевар; и трећи, авеније које су спајале одређене фокусне тачке. У плану је доминирала симетрија и логика комуникацијских правих линија кроз центар града. Булевари су имали статус главних артерија, који усмеравају саобраћај кроз систем и обезбеђују везу између градског центра и предграђа. Имали су централну траку резервисану за брз и високо фреквентан саобраћај и две бочне траке за спорија возила. Нема сумње да је Осман дао највећи значај повезивању делова града и олакшавању протока дуж везних артерија. Ефекат се видео не само у смањењу саобраћајних гужви, већ највише у диференцијацији брзине и размере подухвата. Османова концепција је вођена захтевима које је постављало индустријско доба, а које је он визионарски видео много пре него што су железница и улице града постале преоптерећене моторним саобраћајем. Нови токови спајали су центар и периферију, леву и десну обалу Сене, као и индустрију и трговину (централне тржнице и нове робне куће). Изграђени булевари су, између осталог, значајно смањили цену и време кретања.

Симболички посматрано, булевари су представљали места кроз које се град репрезентује. Исто тако, слали су недвосмислену поруку демонстрације моћи државе да обликује урбани пејзаж у интересу буржоазије.⁶ Анри Лефевр поставља тезу да се у простору моћи - моћ не појављује експлицитно; она се крије иза организације простора.⁷ Осман је јасно разумео да моћ којом обликује неки простор је и моћ којом утиче на процесе друштвене производње. Нова оријентација транспортних инвестиција (а Осман је имао план инвестиција подељен у три секције) нагласила је тенденцију централизације финансија, администрације и економије Париза. То је поново отворило осетљива питања адекватног баланса између географске

---

⁵ Како наводи Стојановић: „Идеја о планирању развоја и прављењу уређених односа у граду била је и у европској историји један од првих знакова модерности у другој половини 19. века. До тада се урбанизам разумевао као каталог фрагментарних интервенција, јер власти нису имале ни средстава, ни воље, а ни урбаних концепата за деловање на простор града као целине“. Извор: Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914* (Београд: Удружење за друштвену историју, 2009), 33.

⁶ Nan Ellin, "Shelter from the Storm or Form Follows Fear and Vice Versa," in *Architecture of Fear*, edited by Nan Ellin (Princeton: Princeton Architectural Press, 1997), 13-46.

⁷ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (1974), translated by Donald Nicholson-Smith (Oxford and Massachusetts: Blackwell Publishers, 1991), 321.

централизације и децентрализације политичке власти у оквиру нације, и то кроз улогу заједнице у конструкцији грађанства и политичког идентитета.

Важан симбол дотадашњег Париза биле су и барикаде, на којима су се одвијале револуције. Нови булевари нису само створили могућност војне контроле, већ су дозволили и слободну циркулацију буржоазије у комерцијалним четвртима и оним предвиђеним за културу и забаву. На тај начин је била осигурана транзиција ка 'екстревртној' форми урбанизма, заједно са свим друштвеним и културним ефектима. Растућа резиденцијална сегрегација није само заштитила буржоазију од реалних и имагинарних опасности од криминала, већ је подстакла обликовање града у релативно сигурно место производње одређених социјалних слојева.⁸ Насупрот томе, дефинишући улице као просторе становања колектива, Бенјамин град представља као место *порозности*: на градским улицама се колективне акције испољавају као 'непредвиђене констелације'.⁹ Наиме, рушење и 'османизација' булевара не може у потпуности да утиче на доминантне начине живота својствене модерном граду. По Бенјамину, где постоје улице, постојаће и колективно импровизовано становање и борба. У сваком случају, реконструисани простори улица Париза су за свега две деценије постале својеврстан трансформисани урбани пејзаж, део 'друштвене производње простора', која се одвија кроз процесе комплетне урбанизације и стварања урбаног друштва.¹⁰

Одједи модернизације париских булевара осетили су се и много касније, у Барселони, Бечу, Риму, Стокхолму, Мадриду, чак и Београду.¹¹ У циљу припреме израде тадашњег Генералног плана Београда, 1922. године је одржан међународни конкурс. Један од предлога, под шифром "Singidunum Novissima", предлаже нову матрицу улица, тргова и блокова, формирану по узору на Османов план.¹² Ово је уједно и једна од првих урбанистичких идеја о изградњи дела Београда на левој обали Саве.

Показаће се касније да је Османов план реконструкције Париза представљао својеврстан модернизацијски импулс на глобалном нивоу, како у просторној

---

⁸ David Harvey, *Paris, capital of modernity* (2003), 146.

⁹ Walter Benjamin, *The Arcades Project*, translated by Howard Eiland and Kevin McLaughlin (Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999).

¹⁰ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (1974).

¹¹ Детаљније о утицају на остале европске градове у: David H. Pinkney, "Paris in 1850," in *Napoleon III and the Rebuilding of Paris* (1958), edited by David H. Pinkney (New York: Princeton University Press, 1972), 3-13.

¹² Предлог под шифром "Singidunum Novissima" је израдио ауторски тим из Беча, архитекти Рудолф Перко (Rudolf Perco), Ервин Илц (Erwin Ilz) и Ервин Бек (Erwin Böck).

организацији града, тако и по питању промишљања новог система саобраћаја у погледу његове диференцијације и карактера. Овај део рада, стога, настоји да испита ове импулсе, основне идеје теоретских поставки и мотиве при конципирању просторних форми урбаног пејзажа улица насталих под утицајем идеја модерног покрета. Циљ је и да се тиме испита њихов утицај на стратегије и концепте који су развијани и примењивани у процесу планирања и пројектовања просторне структуре Новог Београда.

2.1.1 Концепти сегрегације саобраћаја: експерименти са системима кретања на више нивоа

Нови друштвени процеси и односи у 19. веку имали су различите одјеке у многим земљама света, али су уједно имали исти повод и циљ. Како то амерички архитект и уметник Хју Ферис (Hugh Ferriss) поставља "суочавајући се са необичним проблемима које је донело ново доба, свеукупна архитектонска професија [...] је устала да одговори на њих. Одговори могу да се разликују у многим аспектима; велике разлике у укусима и даље постоје међу архитектама [...] али гледајући их из перспективе, [...] сви они чине једну поворку која се креће заједно са временом".¹³

Бруклински мост у Њујорку се може посматрати као претеча нових промишљања уличног система. Превасходно, ту је сама чињеница да је у својој форми и функцији мост, једно од инжењерских обележја 19. века. Битна карактеристика је заправо у омогућавању неколико система кретања преко моста: две спољашње траке за кочије, две унутрашње траке за трамваје и уздигнути средишњи тротоар намењен пешацима. Пројектанти Џон и Вашингтон Реблинг (John / Washington Roebling) су често били критиковани због амбивалентног стила (пилона у односу на технологију конструкције), али управо то ће бити карактеристика многих архитектонских производа 20. века [слика 2.2]. Исто тако, иницијација диференцијације саобраћаја по интензитету и карактеру, показаће се касније, постаће кључна одредница у конципирању и планирању градова 20. века.

---

¹³ Hugh Ferriss, *Power in Buildings, An Artist's View of Contemporary Architecture* (New York: Columbia University Press, 1953), 15.

Слика 2.2 (лево) Бруклински мост фотографисан са обале Њујорка. На фотографији се виде траке за кочије, трамвајске шине, аутомобили и издигнута пешачка променада, 1899. године. Извор: E. Idell Zeisloft, *The New Metropolis*, New York: D. Appleton & Co., 1899, <http://www.beyondthegildedage.com/2012/01/brooklyn-bridge-in-1899.html>; **(десно)** Пешачко шеталиште на Бруклинском мосту, Њујорк, око 1900. Извор: Strohmeyer and Wyman, "On the Promenade, Brooklyn Bridge, New York," ca.1899. Prints and Photographs, Library of Congress. Reproduction Number LC-USZ62-97318, http://www.americaslibrary.gov/jb/nation/jb_nation_bbridge_3.html.

Велики прилив становништва у град имало је неколико значајних последица. Планирање, као први услов модерне урбанизације, огледао се кроз многе нове законе донешене широм света, између осталог у погледу питања урбане хигијене и становања. У Сједињеним Америчким Државама је то био *Закон о зонирању (Zoning law)* усвојен 1916. године за град Њујорк. Иако је установљен као једноставна законска регулатива без естетских циљева, овај закон је представљао подстицај за многе струковне расправе, али и формирање визија модерног метрополиса.¹⁴ То се углавном односило на дебатоване о јединственом америчком стилу, који је обележен кроз форму облакодера (енгл. *skyscrapers*). Међутим, неки савременици су схватили и последицу, ако не и узрок овог закона – промену везану за просторе улица: осунчање, проветравање, нови видови транспорта (трамвај, аутомобил), повећање брзине саобраћаја, као и очување интегритета пешака.

Закон о зонирању из 1916. године покренуо је многе дебате у Америци о морфологији будућег града. Закон је написан са намером да "стабилизује и очува основне вредности имовине, да растерети улице и транзитне саобраћајнице од загушења, да обезбеди већу безбедност у зградама и на улицама, и уопште да омогући да град буде лепши, угоднији и пријатнији".¹⁵ Иако се овде спомиње естетско питање, ране

¹⁴ Carol Willis, "Zoning and "Zeitgeist": The Skyscraper City in the 1920s," *Journal of the Society of Architectural Historians* vol. 45, no. 1 (1986): 47-59.

¹⁵ *Ibid.*, 47.

присталице зонирања су се често позивали на Париз као парадигму урбане лепоте, али и као преседан за изградњу контроле.

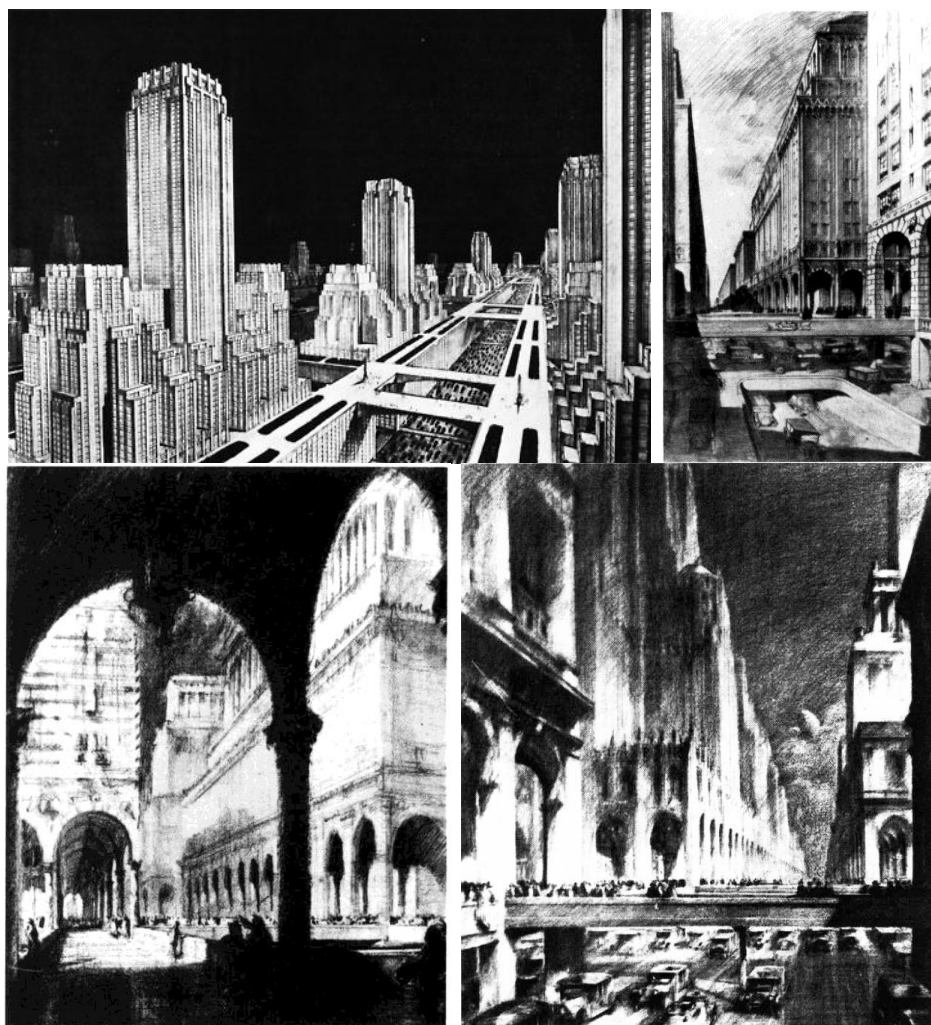
Овим законом град је подељен на дистрикте који су били одређени по намени (пословање, становање, индустрија). Исто тако, била су прописана ограничења у погледу максималне висине објекта. Са циљем да се очува потребна количина светлости и ваздуха у улицама, закон је диктирао да после прописане висине објекат мора да се повуче од основне регулационе линије у складу са тачно одређеним углом пројектованим из центра уличног пресека. Даљи развој ове 'формуле' је произвео нови тип објекта: суперблок или мегаблок - кулу на масивном базису, која са повећањем висине постаје све ужа у својој основи (енгл. *set-backs*).

Као што је покренуо развој нове естетике облакодера, *Закон о зонирању* је био и катализатор нових концепата модерног метрополиса. Током двадесетих година прошлог века настала је серија цртежа Хју Фериса и Франсиска Мујице (Francisco Mujica), у којима су представљене куле у тачно одређеним размацима, наиме у потпуности рационализован план града инспирисан њујоршким законом. Ферисови цртежи показују огромне слободностојеће куле на монолитним базама, повезане аутопутем и системом транзитних улица. Већ крајем '20-их, он објављује књигу *Будућност метрополиса (The Metropolis of Tomorrow)*, у којој представља сценографију строго уређеног града, организованог у три главне зоне (пословање, уметност и наука) којима доминирају мегаструктуре.¹⁶ У својим цртежима Ферис описује нови градски пејзаж испуњен кулама са великим кровним баштама, и новом урбаном елитом која живи у њима. Саобраћај је дефинисан на неколико нивоа, где је железница смештена на најнижем, аутомобили на нивоу приземља, а пешаци изнад **[слика 2.3]**. Иако је за Фериса ова „иновација радикална, уједно се на дуге стазе чини и неизбежном“.¹⁷

---

¹⁶ Hugh Ferriss, *The Metropolis of Tomorrow* (1929), (Mineola, New York: Dover Publications, Inc., 2005).

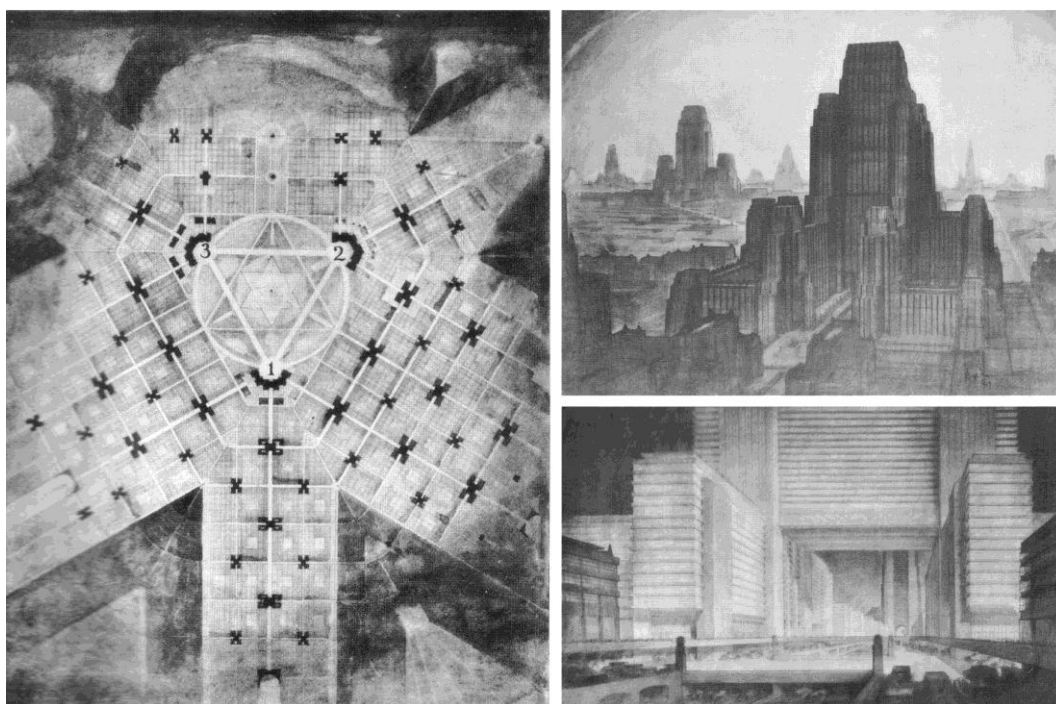
¹⁷ Ibid., 66.

Слика 2.3 (горе лево) Франсиско Муџица, "Град будућности: град хиљаду спратова у Нео-америчком стилу". Извор: *The History of the Skyscraper*, New York: Archaeology & Architecture Press, 1929, Pl. CXXIV, http://www.skyscraper.org/EXHIBITIONS/FUTURE_CITY/NEW_YORK_MODERN/walkthrough_mujica.php; **(горе десно)** Хју Ферис, "Авенија будућности", 1923. ("Avenue of the Future"); **(доле лево)** Хју Ферис, "Издигнути тротоари будућег Њујорка", 1923. ("Elevated Sidewalks of the Future New York City"); **(доле десно)** Хју Ферис, "Предлог за повећање уличног капацитета", Њујорк, 1923. ("A Proposal to Increase Street Capacity,"). Извор наведених Ферисових цртежа: *Courtesy of the Regional Plan of New York and Its Environs*, <http://www.nottingham.ac.uk/3cities/axelrod.htm#1199>.

Ферисов цртеж „детаљне мапе панораме“ града представља његову визију будућег метрополиса. Фокус плана је круг, који Ферис назива „грађански круг“ (енгл. *civic circle*), а који представља чвориште отворених простора града: паркови, игралишта и простори на отвореном за окупљања и изложбе. Од круга су у радијалном систему формиране авеније [слика 2.4]. Ширине око 60 метара, авеније су позициониране на размаку од око 800 метара једна од друге. На пресеку авенија налазе се куле, или како Ферис образлаже: „то је систем супер-аутопутева којима се одвија брз саобраћај града, а куле репрезентују станице тог

саобраћаја“.¹⁸ Дистрикти формирани између овако дефинисаних аутопутева су испресецани улицама мањег профила, које су планиране искључиво за локални саобраћај. У овим дистриктима се налазе објекти мале спратности, а њихова висина се повећава што су ближе кулама. Свака од кула, по Ферису, представља засебну јединицу, која сугерише да град није зониран само формално вертикално (по висини) већ и функционално, јер свака појединачна јединица има одређену специфичну функцију.

Слика 2.4 (лево) Хју Ферис, визија панораме будућег америчког метрополиса, план; (горе десно) Цртеж/перспектива пословног центра у Ферисовом плану; (доле десно) Однос кула и улица у научном центру будућег америчког метрополиса. Извор: Hugh Ferriss, *The Metropolis of Tomorrow* (1929), (Mineola, New York: Dover Publications, Inc., 2005), 139, 113, 131.

Ферис сматра да куле доминирају таквим пејзажом, и да самим тим представљају центре контроле одређеног дистрикта. Први овако дефинисан центар позициониран је на кругу, са основном функцијом пословања (на слици 2.4 обележен бројем 1). Од њега се пружа крак геометријски правилних дистрикта, названих пословна зона града, у којима се налазе седишта главних компанија и различитих пословних активности. На супротном крају ове зоне Ферис планира аеродром и почетак стамбене зоне, уз напомену да се овако формиран систем може ширити и надовезивати у неограниченом обиму све док поштује правила

¹⁸ Ibid., 110.

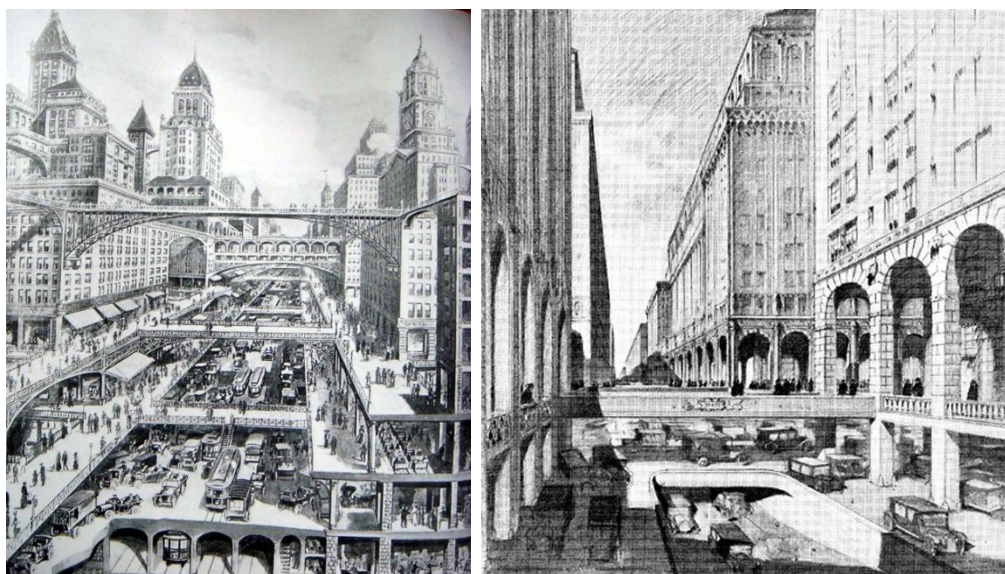
'нуклеуса' и радијалних кракова са правилном схемом улица. Други центар (обележен бројем 2 на слици 2.4) је центар уметности, у којој свака кула репрезентује другачију активност, као на пример драма, музика, архитектура и слично (по Ферису, то такође могу бити 'фина' уметност, примењена, индустријска, 'либерална' итд.). Трећа структура лоцирана на кругу је научни центар, који као и претходне две, има доминанту улогу у односу на зоне које се налазе иза.

Један од највећих присталица *Закона о зонирању* био је Харви Вили Корбет (Harvey Wiley Corbett). У сарадњи са Ферисом, Корбет је развио сет илустрација будућег метрополиса. Упркос томе, сам Корбет се није истицао као цртач, већ је своје ставове износио кроз писање и предавања. Под претпоставком да ће Њујорк остати мотор економског развоја региона, 1921. године основана је група планера, чији задатак је био разматрање будућег развоја метрополитенског подручја, односно израда *Регионалног плана Њујорка и његовог окружења (The Regional Plan of New York and Its Environs)*. Током 1923. године организовано је неколико комисија, сачињених од утицајнијих градских архитеката, са циљем давања предлога физичког унапређења града. На челу комисије задужене за саобраћајна питања био је постављен Корбет. Ова комисија је разматрала питања везана за иновативне начине смањења саобраћајних гужви у централним пословним зонама. Корбет је предложио сегрегацију и раслојавање саобраћаја: железница би била под земљом, аутомобили на нивоу улице, а пешаци изнад на издигнутим тротоарима. По њему, овим планом би пешаци били заштићени испод arkada на тротоарима спојеним мостовима. Сматрао је да би овим решењем некадашњи тротоари на нивоу улице могли бити коришћени искључиво за аутомобилски саобраћај. Уместо просецања нових улица, на овај начин би се повећао и простор улице и безбедност. Сматрао је да ће тиме створити "модерну Венецију, градске arkada, пјачете и мостове, са каналима од улица, с том разликом што ти канали неће бити испуњени водом већ слободним токовима моторног саобраћаја" [слика 2.5].¹⁹

---

¹⁹ Uthai Vincent Wilcox, "The Three Deck City is Coming," *Modern Mechanics and Inventions*, July (1931), 60-61.

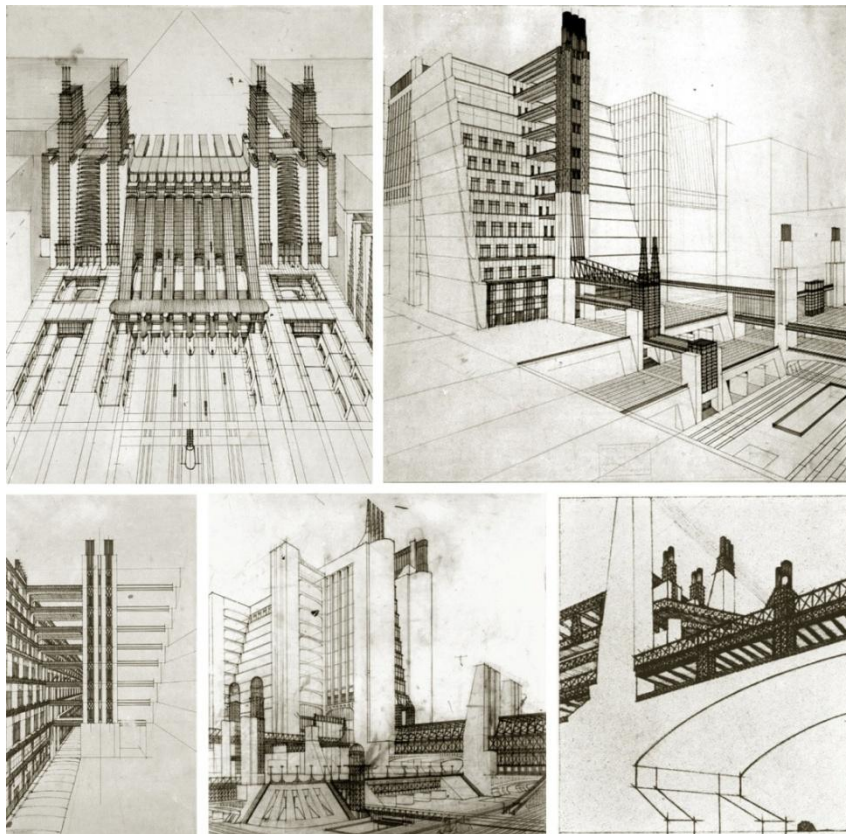
Слика 2.5 (лево) Саобраћајна студија Харвија Вилија Корбета припремљена за *Регионални план Њујорка и његовог окружења*, око 1924. године. Цртач: Хју Ферис; **(десно)** Детаљ саобраћајне студије Харвија Вилија Корбета. Цртач: Хју Ферис. Извор доступан на: http://www.skyscraper.org/EXHIBITIONS/FUTURE_CITY/NEW_YORK_MODERN/walkthrough_corbett.php.

Ниједна од ових футуристичких визија није била остварена. Међутим, без намере да се у овом истраживању улази у детаљно разматрање на који начин и када је долазило до размене идеја, неспорно је да су међусобни утицаји америчких теорија о будућем граду и европских авангардних архитеката постојали. На пример, идеје и концепције су размењиване кроз многе илустрације и текстове у часописима, међу којима је био и *L'Illustrazione Italiana*. Овај часопис је у свом фебруарском броју 1913. године објавио две скице на тему Њујорка и његовог саобраћаја, од којих је једна Корбетова, названа „Будући саобраћај и њујоршки облакодери“.²⁰ Сличности се могу видети у радовима младог италијанског архитекте Антонија Сант'Елије.

Сант'Елија је пажљиво пратио догађања и архитектонску сцену тадашње Америке, те 1914. године развија пројекат *Новог града (Città Nuova)*. Иако фокус његових радова није у планирању града, већ његовој архитектури, Елијиним цртежима ипак доминирају препознатљиве урбане структуре, у чијем центру је увек станица, аеродром, електрична централа, мост, а изражена је тежња ка висини, динамична напетост и везе између различитих делова урбаног система, као што су улице, канали и међупростори предвиђени за транзит [слика 2.6]. Како интерпретира Елија, улица се „више неће пружати у равни домаревог стана, већ ће понирати у земљу на

²⁰ Наведено према: Luciano Caramel and Alberto Longati, “Antonio Sant’Elia: The Città Nuova,” in *Antonio Sant’Elia: The Complete Works*, edited by Luciano Caramel and Alberto Longati (New York: Rizzoli, 1988), 9-63. Иста информација о објављивању америчких визија будућег метрополиса у европским часописима наведена је и у: Ruth Eaton, *Ideal Cities, Utopianism and the (Un)built Environment* (London: Thames & Hudson Ltd., 2002).

неколико нивоа да прими саобраћај великог града и биће повезана – ради неопходног преласка са једног на други ниво – металним пешачким пролазима и веома брзим покретним степеницама“.²¹

Слика 2.6 Антонио Сант'Елија, цртежи *Новог града* приложени уз *Манифест футуристичке архитектуре*, 1914. године. Извор: Luciano Caramel and Alberto Longati, "Antonio Sant'Elia: The Città Nuova," in *Antonio Sant'Elia: The Complete Works*, edited by Luciano Caramel and Alberto Longati (New York: Rizzoli, 1988), 9-63.

Током '20их година прошлог века, амерички утицај је у Европи био веома присутан, како кроз културни тако и технолошки аспект. Ово се нарочито осећало у Немачкој, због послератних ефеката и улоге све већег прилива америчког капитала у реконструкцији индустрије. Илустрације, слике и пресеци америчких градова и облакодера у европским часописима постајали су све више популарни. Нарочито инспирисан био је Лудвиг Хилберзајмер. У прилог томе, вреди споменути да је 1922. године учествовао на међународном конкурс за Чикаго Трибјун (*Chicago Tribune*), на коме је осетно било присуство европских архитеката, од којих велики број из Немачке. Хилберзајмер је за ову прилику истраживао различита решења за америчке саобраћајне проблеме, као што су улице на више нивоа.

---

²¹ Antonio Sant'Elia and Filippo Tommaso Marinetti, "Futurist Architecture," in *Programs and Manifestoes on 20th-Century Architecture*, edited by Ulrich Conrads (Cambridge, Mass: The MIT Press, 1970), 36.

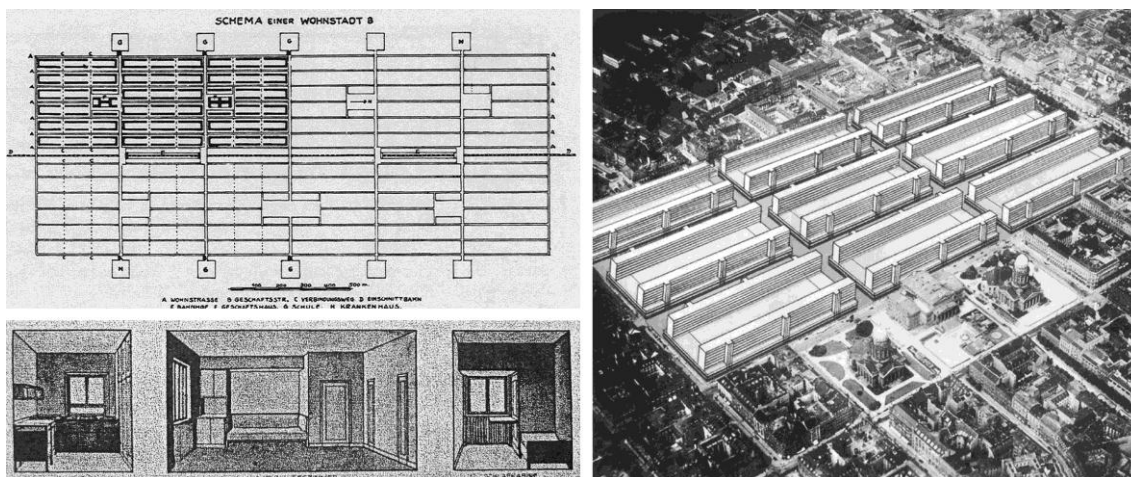
Две године после конкурса, 1924. Хилберзајмер израђује студију под називом *Hochhausstadt*, објављену 1927. године у књизи *Großstadtarchitektur*. Написана у тадашњем технолошком, економском и друштвеном контексту, заснивала се на идеји колективног изнад индивидуалног. Наиме, заменивши индивидуалну кућу блоком, модел града је представљао рационалан систем, организациону схему која се базирала на односу између 'ћелија'. Ћелија је основна јединица становања која садржи једну заједницу, а њене активности су се обављале вертикално у оквиру исте. Сам град је организован на два нивоа. Први, нижи ниво, је предвиђен за пословање и колски саобраћај, одакле се улази у петоспратне структуре канцеларија и продавница. Ове функције су смештене у велике блокове димензија 600x100 метара. Изнад њих се налази други ниво, планиран за пешачко кретање, које се одвија на тротоарима и мостовима изнад булеvara за аутомобиле. Са овог нивоа се улази у стамбене зграде од петнаест спратова. У пројекту, међутим, нема јавних намена као што су музеји, школе, фабрике, цркве или паркови и тргови. Намера је била да се реше саобраћајни проблеми, и то тако што ће бити издиференцирани по нивоима: јавни превоз испод нивоа земље, аутомобилски на нивоу приземља, а пешачки на тротоарима петог спрата [слика 2.7]. На тај начин су пешаци и аутомобили раздвојени, а кретање је кратко, јер је пословање одмах испод становања.

Слика 2.7 Лудвиг Хилберзајмер, пројекат *Hochhausstadt*, перспектива улице у правцу исток-запад, 1924. Објављено у *Großstadtarchitektur*, 1927. Извор: К. Michael Hays, *Modernism and the Posthumanist Subject: The Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer* (Cambridge and London: The MIT Press, 1992), 268-9.

Град за Хилберзајмера представља јединство, чија основна јединица – стамбена ћелија одређује планирање урбане целине. На тај начин се просторне структуре могу мењати, диктирајући правила ансамбла, а заснивајући се на типологији ћелије. У условима модернизованих производних техника и рационализације тржишта и градње, питање форме појединачних елемената/објеката за њега више није кључно.

Оног момента када је на овај начин остварено јединство градске целине, једини задатак архитекте је да организује систем. По Хилберзајмеровом предлогу, у оваквом систему морфологија улице одређена је континуално постављеним објектима уз подужне осе, док се у попречном правцу ритмика фронта састоји из бочних, уских фасада стамбених зграда исте висине, распоређених на једнаком размаку, између којих је дубок продор у блок [слика 2.8].

Слика 2.8 Лудвиг Хилберзајмер, (лево) пројекат *Wohnstadt* (1923), организациона шема стамбених блокова и перспектива стамбене ћелије. Објављено у *Großstadtarchitektur*, 1927; (десно) Пројекат за изградњу стамбеног насеља имплементираног у центар Берлина, фотомонтажа, 1928. Извор: К. Michael Hays, *Modernism and the Posthumanist Subject: The Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer* (Cambridge and London: The MIT Press, 1992), 256, 261.

Описујући Хилберзајмерову 'радикалну' архитектуру, производњу стамбених ћелија и њихово међусобно функционисање, Тафури (Manfredo Tafuri) сматра да је овакав став заправо структурално обликовао модеран град као целину у велику „друштвену машину“ (енгл. *social machine*).²² Мајкл Хејс (К. Michael Hays) то објашњава као Хилберзајмерову потребу да из хаоса тадашњег града и друштва „конструира нове форме, нови ред, утопијску конфигурацију *grosstädtische* друштва“.²³ Сам Хилберзајмер пише да ће једино у „социјално уређеном друштву, где производња кореспондира са потребама људи, а не похлепи за профитом привилегованих појединаца, метропола постати смислен организам“.²⁴

²² Manfredo Tafuri, „Toward a Critique of Architectural Ideology,“ translated by Stephen Sartarelli, in *Architecture theory since 1968*, edited by K. Michael Hays (Cambridge, London: The MIT Press, 1998), 21. [prvi put objavljeno: “Per una critica dell’ideologia architettonica,“ *Contropiano* 1 (January-April 1969)].

²³ K. Michael Hays, *Modernism and the Posthumanist Subject: The Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer* (Cambridge and London: The MIT Press, 1992), 246.

²⁴ Ludwig Hilberseimer, *Grosstadtarchitektur* (1927), (Stuttgart: Julius Hoffmann Verlag, 1978), 2.

Развијајући схему града, Хилберзајмер образлаже основу своје теорије на геометријски строгом реду, понављању истих елемената и концепту односа целина-стамбена ћелија:

Једноставна чврста тела – коцка, сфера, призма, цилиндар, пирамида, конус, дакле чисти композициони елементи, су основа архитектуре. Њихова одређеност се заснива на формалној јасноћи и намеће ред у хаосу. [...] Архитектура великог града је суштински условљена међуодносима два фактора: елементарне стамбене ћелије и урбаног организма у целини. Соба, као конститутивни елемент стана, детерминисаће његов изглед, а с обзиром да станови чине блок, соба постаје фактор урбане конфигурације, представљајући на тај начин прави циљ архитектуре. Исто тако, планиметријска структура града имаће значајан утицај на планирање становања, па тиме и собе.²⁵

У „архитектонисању елементарних форми пикторалне авангарде“, како описује Хејс, Хилберзајмер у својим истраживањима посматра и друге напредне пројекте савременика.²⁶ Наиме, кроз анализу *Савременог града за три милиона становника* (1922), долази до закључка да је Ле Корбизјеов пројекат неуспешан, јер греша у процени градске густине и не решава проблеме саобраћаја на адекватан начин. Док је кретање код Ле Корбизјеа предвиђено у хоризонталној равни, у смислу потпуног раздвајања путања пешака и аутомобила, Хилберзајмер својим пројектима тврди да је раздвајање саобраћаја по вертикали ефикасније. Касније ће самокритички изјавити да је *Hochhausstadt* „више некропола него метропола [...] нехумана са сваког аспекта“.²⁷ С друге стране, Ле Корбизје у пројекту *le Unite de Habitation* из 1946. године трансформише своју схему из хоризонталног у вертикално кретање, креирајући 'град у једном објекту'.²⁸

Са заоштравањем политичке ситуације у Немачкој током '30их година и затварањем Баухауса (Bauhaus), Хилберзајмер одлази у Америку на позив Мис ван дер Роа (Mies van der Rohe). Тамо развија даље свој пројекат, али овај пут у другачијем политичком и друштвеном контексту. Алтернативни модел града, односно предграђа израђује кроз студију под називом *Децентрализовани град (Decentralized City)*, први пут

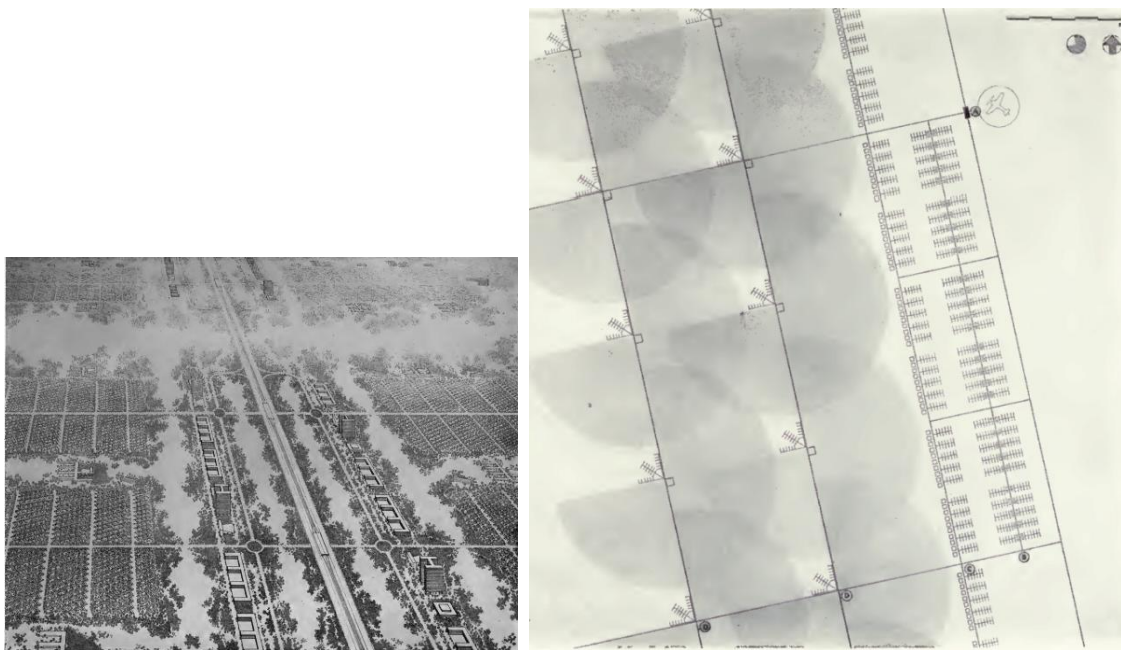
²⁵ Hilberseimer, *Grossstadtarchitektur*, 99-100.

²⁶ Hays, *Modernism and the Posthumanist Subject: The Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer*, 258.

²⁷ Ludwig Hilberseimer, *Entfaltung einer Planungsidee* (Berlin: Verlag Ullstein, 1963), 22. [овде цитирано према: Hays, *Modernism and the Posthumanist Subject: The Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer*, 270].

²⁸ Интересантно је напоменути и то да су Хилберзајмер и Ле Корбизје радили у бироу Петера Беренса (Peter Behrens), у коме је једно време заменик био Валтер Гропијус (Georg Walter Adolf Gropius).

објављену у књизи *Нови град (The New City)* 1944. године.²⁹ Анализирајући различите моделе градова својих савременика (којима се између осталог и дивио), долази до решења, заснованог првенствено на мало другачије конципираном саобраћајном систему него у претходној студији [слика 2.9].³⁰ Наиме, саобраћај више није диференциран по висини, већ је подељен у хоризонталној равни на главну артерију, а стамбени објекти у 'суперблоку' (како га он назива) постављени у зеленилу и пејзажу, конципирани су тако да имају директан приступ парку, без укрштања са улицама.

Слика 2.9 (лево) Хилберзајмер, перспективни приказ модела града. Извор: Ludwig Hilberseimer, *The New City: Principles of Planning* (with an introduction of Mies van der Rohe), (Chicago: Paul Theobald, 1944), 121; **(десно)** Лудвиг Хилберзајмер, планирани систем: А – главна саобраћајна артерија са станицом и аеродромом, В – Комерцијална зона, С – индустрија која не производи дим, D – индустрија која производи дим. Извор: Ibid., 71.

Следбеници најактивнијег центра модерног покрета у Европи, Баухауса, развијали су различите схеме и моделе, а најзначајнији у историји модерног планирања су свакако план за Франкфурт Ернста Меја (Ernst May), Берлин Мартина Вагнера (Martin Wagner), Хамбург Фрица Шумахера (Fritz Schumacher) и Амстердам Корнелиса ван Естерена (Cornelis van Eesteren). Свакако треба издвојити и Гропијусов *Siemensstadt*. За разлику од Хилберзајмера, ова насеља (позната под немачким изразом *Siedlungen*)

²⁹ Ludwig Hilberseimer, *The New City: Principles of Planning* (with an introduction of Mies van der Rohe), (Chicago: Paul Theobald, 1944).

³⁰ Хилберзајмер анализира различите моделе градова својих савременика, као што су: модел града са дефинисаним предграђима и сателитским насељима Рејмонда Унвина (Raymond Unwin), Ле Корбизјеов модел *Une Ville Contemporaine*, модел Sogia у Mata *La Ciudad Lineal*, Рајтов (Frank Lloyd Wright) *Broadacre city*, Миљутинов (N. A. Milyutin) предлог плана за Стаљинград, итд.

су била *реалне утопије*, изведене на ободима градова или ван њих, и захтевају посебна детаљна истраживања.

Поред Ле Корбизјеа, о коме ће посебно бити речи, Серт (José Luis Sert) у својој књизи (*Can Our Cities Survive?*, 1942) препознаје значај изума мотора са унутрашњим сагоревањем као кључног елемента урбаних промена.³¹ Осим што је омогућио све веће ширење града ка периферији, односно децентрализацију уместо централизације у језгру града, допринео је и све већим саобраћајним загушењима, јер су улице биле малих профила са многобројним раскрсницама, а додатно оптерећење и ометање је представљало паркирање на коловозу. У образложењу свог становишта Серт тврди да је модернизација захтевала да свака улица буде класификована у складу са њеном наменом, а прометне саобраћајнице да буду изоловане од непосредног окружења зграде. Даља унапређења би настала формирањем пешачких простора и забраном паркирања на улици. Сертова препорука је била да се пешачки и аутомобилски простори не укрштају, односно да буду предвиђени на различитим нивоима, и да се фреквентни моторни саобраћај концентрише на главне артерије.

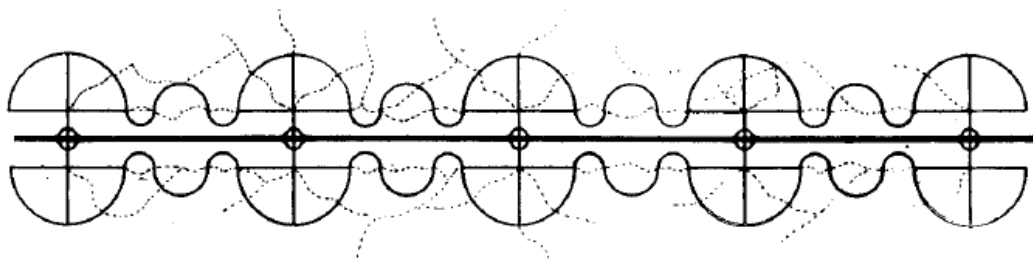
Иако се енглески огранак модерног покрета примарно бавио проблемима становања, питања планирања градова су гледали управо кроз призму реконструкције градских четврти. Како тврди Голд (John R. Gold) „током '30их година израђени су многобројни пројекти у покушају да се формулишу идеје које би омогућиле примену модерних принципа са циљем контроле коришћења земљишта и побољшањем комуникационих система града“.³² Припремајући се за CIAM-ов пети конгрес у Паризу 1937. године, чланови британске MARS групе (*Modern Architectural Research Group*), Хастингс (Hubert de Cronin Hastings) и брачни пар Тетон Браун (William and Aileen Tatton Brown) истражују потенцијале линеарног града, прототип урбаног развоја који се темељи на организацији коридора дуж саобраћајница високе фреквентности [слика 2.10]. Концептуална поставка коју су припремили у извештају за CIAM је била тзв. теорија контакта (*'The Theory of Contacts' and its application to the Future of London*). Наиме, како реинтерпретира Голд, теорија се заснивала на ставу да

---

³¹ José Luis Sert, *Can Our Cities Survive? An ABC of Urban Problems, Their Analysis, Their Solutions, Based on the Proposals Formulated by the CIAM (International Congresses for Modern Architecture/Congrès Internationaux d'Architecture Moderne)*, (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942).

³² John R. Gold, “The Death of the Boulevard,” in *Images of the Street: Planning, identity and control in public space*, edited by Nicholas R. Fyfe (London: Routledge, 1998), 49.

се у планирању града недовољно посвећује пажња контактима између људи.³³ Градови би требали да се посматрају као центри људске активности – интелектуалне, друштвене или комерцијалне. Контакти су представљали основу „друштвене хармоније, заједно са ефективношћу града која зависи како од квалитета, тако и квантитета контаката који се одвијају“.³⁴ У извештају је значајан део припао начину на који ће будући град остварити потенцијалне и хармоничне контакте. У том смислу, путање су подељене по брзини на четири дела: пешачко кретање (до 10 километара на сат), локални саобраћај (до 100 km/h), високофреквентни саобраћај аутопута (преко 100 km/h) и авионски саобраћај. Сваки облик кретања има другачије захтеве у оквиру саобраћајног система, па према томе и различите импликације на урбану форму.

Слика 2.10 Тетон Браун (William and Aileen Tatton Brown), приказ линеарних трака – главних артерија око којих се у спиналном систему формирају јединице суседства. Извор: John Gold, „Towards the functional city? MARS, CIAM and the London plans, 1933–42,“ in *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker (London: Spon Press, 2000), 86.

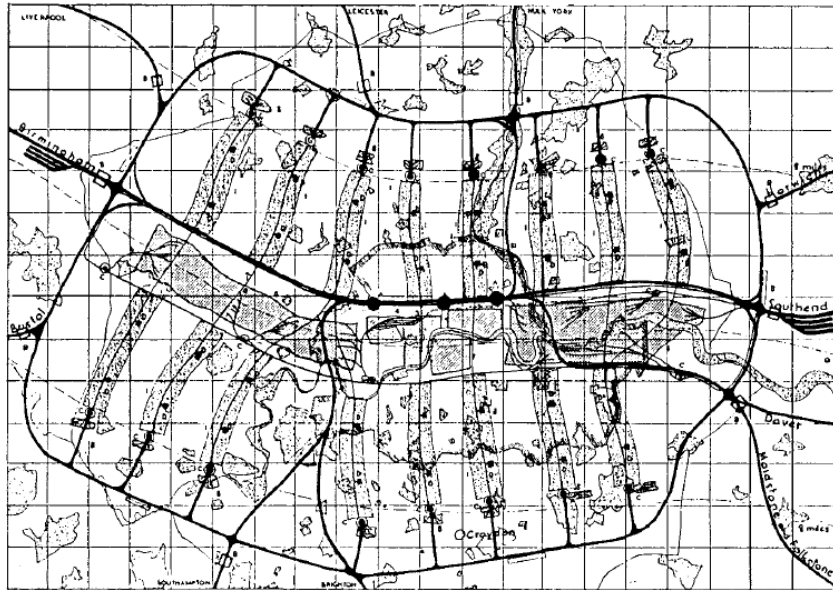
Фабрике су биле лоциране дуж линеарних трака, које представљају главну артерију – аутопут, ради ефикаснијег комуницирања на градском и националном нивоу. Стамбене зоне су предвиђене уз спиналне улице, и планиране су да буду делимично укопане. Раскрснице су на више нивоа, и налазе се на раздаљини од једне миље, што обезбеђује адекватан приступ становању, а не ремети сам проток саобраћаја. Стамбене зоне су конципиране као 'јединице суседства', са просечном густином од 12,5 кућа по хектару. Свака 'јединица' се састоји од осам вишеспратних блокова (један блок има око 60 станова) груписаних око центра суседства. Друштвени и комерцијални садржаји се такође налазе у центру, а школе у непосредној близини спортских терена планираних на сваком другом полупрстену [слика 2.11].

³³ John Gold, „Towards the functional city? MARS, CIAM and the London plans, 1933–42,“ in *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker (London: Spon Press, 2000), 84 [први пут објављено: “A Master Plan for London”, *Architectural Review* no. 91 (1942), 150].

³⁴ Ibid.

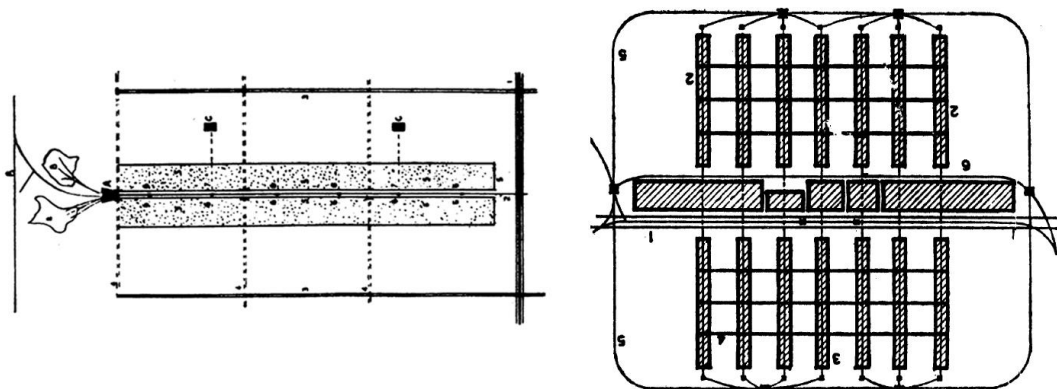

Слика 2.12 Артур Корн (Arthur Korn) и Феликс Семјуели (Felix J. Samuely), Генерални план Лондона, 1942. Извор: John Gold, „Towards the functional city? MARS, CIAM and the London plans, 1933–42,“ 81.

Велика пажња посвећена је и објашњењу предлога за саобраћајни систем. Заснивајући основну форму на претходној студији линеарног града, аутори Корн (Arthur Korn) и Семјуели (Felix J. Samuely) уместо колског саобраћаја реорганизовани систем базирају на железници. Кичма плана био је коридор у правцу исток-запад, дуг око 25 и широк две миље, са три главне пролазне станице. У правцу југа и севера се надаље гранају секундарне шинске артерије, по осам са сваке стране и дужине шест миља, које представљају језгра стамбених линеарних трака [слика 2.13]. Од ових артерија, стамбени блокови би задирали нешто мање од километра у предео. Тешка индустрија би била лоцирана уз главну кичму плана.

Слика 2.13 Артур Корн, Генерални план Лондона, схеме, 1942: (лево) Схема транспортне (железничке) мреже са главним пријемом робе на левом крају и две субдистрибуционе тачке лоциране подужно уз осу; (десно) Дијаграм главне артерије транспортне мреже и 16 секундарних. Извор: Arthur Korn, Maxwell Fry, Dennis Sharp. „The M.A.R.S. Plan for London.“ *Perspecta*, Vol. 13/14 (1971), 173.

Представљени концепти и планови били су теоретска основа, визионарски 'архитектонски прототипови', дубоко повезани са наративима и трендовима планирања послератних градова. Као што је већ споменуто, развијали су се у зависности од различитих политичких, друштвених и економских услова, а као и сам модерни покрет, представљали су широк спектар идеја на којима се заснивала пракса актуелног периода. Иако постоји још низ значајних доприноса на пољу архитектуре и урбанизма модерног покрета, овде су издвојени само кључни планови, чија је заједничка особина била теоретско експериментисање са системима кретања и транспорта у граду. Само језгро модерног покрета, *CIAM* и његова најеминентија личност Ле Корбизје, завређују посебну пажњу и представљени су у следећем делу.

2.1.2 Конструкција идеја: принципи планирања и пројектовања улице

Од самог оснивања, *MARS* група је била уско везана са ширим међународним модерним покретом, а нарочито са *CIAM*-ом. Штавише, тадашњи секретар *CIAM*-а, Зигфрид Гидион (Sigfried Giedion) је иницирао оснивање ове групе, тражећи британске представнике за *CIAM*. У фебруару 1933. године Велс Коутс (Wells Coates) заједно са још тројицом архитеката (Maxwell Fry, Shand and David, Pleydell-Bouverie) формира групу, чији су оснивачки принципи проистекли из *CIAM*-овог статута, па је *MARS* аутоматски прихваћен као званична британска делегација у оквиру *CIAM*-а. Касније, 1951. године *MARS* ће организовати осми конгрес *CIAM*-а у Ходесдену (Hoddesden), у Енглеској, и том приликом ће одиграти значајну улогу у припреми теме „Језгро“.

Сам *CIAM* настао је 1928. године, са потписивањем декларације из Ла Сараза (La Sarraz). По Фремptonу (Kenneth Frampton), од оснивања до последње конференције одржане у Дубровнику 1956. године, *CIAM* је прошао три развојне фазе. Првом фазом су доминирали архитекти са немачког говорног подручја, односно из покрета *Нова објективност (Neue Sachlichkeit)*. У овом периоду одржана су два конгреса, *CIAM II* у Бриселу 1929. (под називом *Рационални начин градње (Rationelle Bauweisen)*) и *CIAM III* у Франкфурту 1930. године (*Стан за минимум егзистенције (Die Wohnung für das Existenzminimum)*). Како образлаже Фремpton: „*CIAM* је отворено заступао став да је архитектура неизбежно условљена ширим областима политике и економије и да би, нимало изолована од реалности индустријализације света, она морала да

почива својим општим нивоом квалитета не на занатству, него на универзалном прихватању метода рационализоване производње“.³⁶

Друга фаза *CIAM*-а, и даље по Фремptonу, трајала је од 1933. до 1947. године, где се тежиште интересовања премешта на урбанизам, под снажним утицајем личности Ле Корбизјеа. Може се рећи да је ова фаза представљала најплодоноснији период *CIAM*-а, будући да је 1933. одржан „несумњиво најсвеобухватнији конгрес с урбанистичког гледишта, захваљујући компаративној анализи тридесет четири европска града“ (*CIAM IV* са темом *Функционални град* одржан на пароброду Патрис II).³⁷ Производ конгреса била је *Атинска повеља*, документ на коме су се темељили сви ставови и принципи *CIAM*-а и модерног покрета уопште. Период карактерише напуштање радикалних политичких захтева раног покрета, а ветрови идеалистичког 'рационалног' приступа добијају своју формулацију на петом конгресу у Паризу 1937. године са темом *Становање и рекреација*.

У трећој и завршној фази „либерални идеализам потпуно је тријумфовао над материјализмом раног периода“.³⁸ Године 1947. одржава се *CIAM VI* у Бриџвотеру (Bridgewater) у Енглеској, без унапред дефинисане теме, већ са задатком да: „1. детаљно информише чланове о актуелном стању; 2. да се размисли о функцији *CIAM*-а у послератној ситуацији; 3. да се припреми наредни „прави“ конгрес“.³⁹ Важно је истаћи и то да су тада редефинисани циљеви декларације из Ла Саразе: „Радити у циљу стварања физичке средине која ће задовољити човекове емоционалне и материјалне потребе и стимулирати његов духовни напредак“.⁴⁰ Другим речима, првобитни идеализам 'функционалног града' сада је наишао на тест конкретних својстава простора. Одлучујући расцеп настао је на десетом конгресу одржаном у Екс ан Провансу (Aix-en-Provence) 1953. године, када је млађа генерација припадника

---

³⁶ Kenet Frampton, „Promene u ideologiji: CIAM i Tim 10, kritika i kontrakritika 1928-1968,“ preveo Vladimir Kulić, u *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 3, Tradicija modernizma i drugi modernizam*, ured. Miloš R. Perović (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005), 139. [први пут објављено: Kenneth Frampton, „The Vicissitudes of Ideology: CIAM and Team 10, Critique and Counter-Critique 1928-68,“ in *Modern Architecture: A Critical History*, edited by Kenneth Frampton (London: Thames and Hudson, 1980), 269-279; 361-362].

³⁷ Ibid., 139.

³⁸ Ibid., 140.

³⁹ Auke van der Vud, „CIAM,“ preveo Vladimir Kulić, u *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 3, Tradicija modernizma i drugi modernizam*, ured. Miloš R. Perović (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005), 163. [први пут објављено: Auke van der Woud, „CIAM,“ in *CIAM: Housing/Town Planning*, edited by Auke van der Woud (Delft: Delft University Press, 1983), 54-109].

⁴⁰ Ibid., 166.

довела у питање основна начела *Атинске повеље*, наиме функционалистичко зонирање на становање, рад, рекреацију и саобраћај. Раскол кулминира са последњим десетим *СИАМ*-овим конгресом у Дубровнику 1956. године, где се од ове млађе генерације формира група *Тим 10 (Tim 10)*, а касније распушта *СИАМ*.⁴¹

Најзначајнији за ово истраживање, четврти конгрес о функционалном граду одржан 1933. године изнедрио је, као што је већ поменуто, *Атинску повељу* објављену тек 1943.⁴² Наиме, основа повеље били су закључци конгреса, подељени у основне целине: становање, рекреација, рад, саобраћај и историјски делови града.⁴³ У свакој од ових целина дата је анализа постојећег стања градова, и смернице за њихов будући развој. Повељу је за прво издање формулисао и допунио сам Ле Корбизје.

Поред оштре критике стања у области становања, повељом је по питању саобраћаја утврђено да постојеће комуникације „данас више не одговарају механичким превозним средствима“.⁴⁴ Концепција новог промишљања саобраћајних мрежа се заснивала на три кључна полазишта. Први се односио на пажљиву статистичку анализу саобраћаја у граду, на основу које би се приступило димензионисању и пројектовању саобраћајних праваца и средстава. Другим полазиштем се инсистирало на раздвајању саобраћајних праваца и возила различитих брзина, и то помоћу раскрсница на више нивоа. Такође је захтевано да се аутомобилски и пешачки саобраћај морају одвојити. Треће начело вођено је идејом да се све улице морају диференцирати по својој функцији, и то на стамбене, сабирне и магистралне правце, при чему треба водити рачуна да се стамбене зоне изолују од главних путева тракама зеленила.

Упоредо и у складу са основним начелима *СИАМ*-а, Ле Корбизје развија своје моделе идеалних градова. Први покушај да створи урбани пејзаж у коме ће помирити три његове главне преокупације – човека, природу и окружење – и изнесе основне идеје

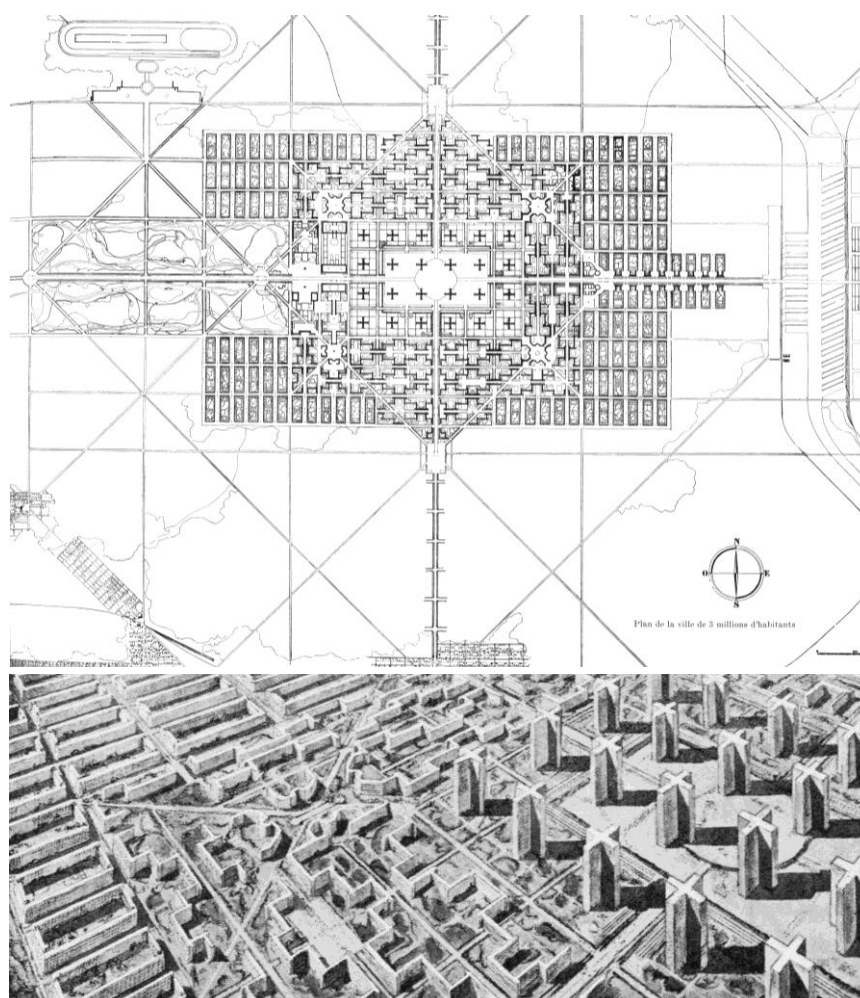
⁴¹ Поменута млађа генерација била је под вођством Алисон (Alison) и Питера Смитсона (Peter Smithson) и Алдо ван Ајка (Aldo van Eyck), а чинили су је још Јакоб Бакема (Jacob Bakema), Жорж Кандилис (Georges Candillis), Шедрак Вудс (Shadrach Woods), Џон Велкер (John Voelcker) и Вилијам (William) и Џил Хауел (Jill Howell). Извор: Ibid., 140.

⁴² Код нас је повеља преведена и објављена тек 1965. године, у организацији Клуба младих архитеката, са предговором Николе Добровића.

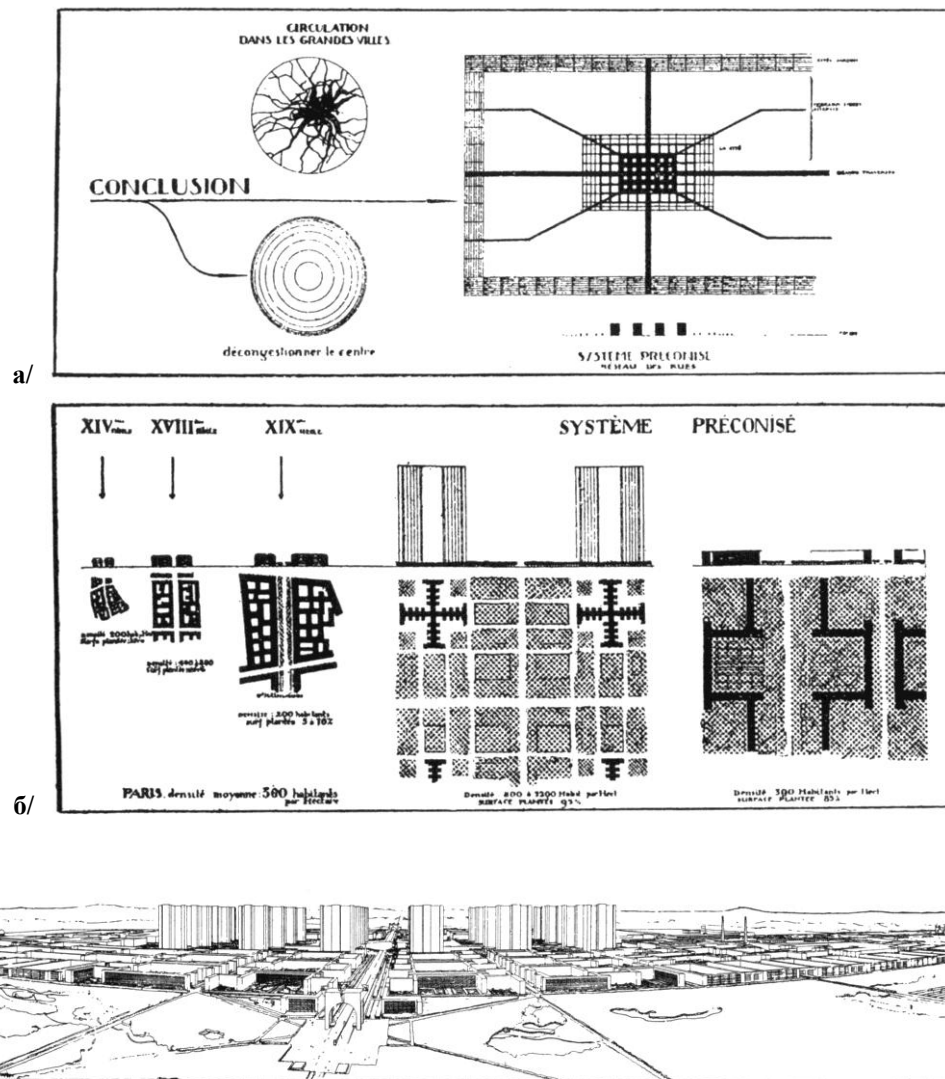
⁴³ “Dokumenti. Zaključci četvrtog kongresa CIAM-a,” preveo Vladimir Kulić, u *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 3, Tradicija modernizma i drugi modernizam*, urednik Miloš R. Perović (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005), 183-185.

⁴⁴ Le Corbusier, *Atinska povelja* (1943), prevod Danilo Udovički (Beograd: Klub mladih arhitekata, 1965), 75.

за пројектовање, био је *Савремени град за три милиона становника (Une Ville Contemporaine)* 1922. године. Корбизје свој идеални град смешта на *tabula rasa* - савршено равно земљиште без историје и физичког наслеђа. Основни став који заступа при пројектовању био је да град функционише захваљујући саобраћајном систему, те је саобраћај у његовим пројектима детаљно разрађен. С обзиром да се за њега ред изражава чистим формама, *Град за три милиона становника* има у потпуности симетричну уличну мрежу. У том контексту, центар града је чвориште читавог саобраћајног система, и развије се на више нивоа. Два денивелисана аутопута са по четири траке по смеру, један у правцу исток-запад и други у правцу север-југ, секу се тачно у центру града. Испод ових аутопутева налази се подземна железница, где се укрштају све њене линије. Изнад аутопута је пројектована главна железничка станица, на великим челичним стубовима, чији кров представља узлетно-слетну писту за авионе [слика 2.14 и 2.15].

Слика 2.14 Ле Корбизје, *Савремени град за три милиона становника (Une Ville Contemporaine)*, план и перспективни приказ, 1922. Извор: Le Corbusier and Pierre Jeanneret, *Œuvre Complète 1910-1929*, edited by W. Boesiger and O. Stonorov (Basel, Boston, Berlin: Birkhäuser, 1999), 39 и 37.

Слика 2.15 Ле Корбизје, *Савремени град за три милиона становника (Une Ville Contemporaine)*: **а/** схема саобраћајног система, где горњи круг означава постојеће стање у градовима и загушење у њиховима центрима, доњи круг представља решење са растерећењем центра од саобраћаја, а десно је дат концепт саобраћајног система у *Савременом граду*; **б/** схема структуре објеката: лево је дат схематски приказ дотадашњег развоја градова, у средини је предлог система пословних објеката и њихов пресек, а десно су представљени стамбени објекти за елиту у облику меандра и њихов пресек; **в/** 'диорама' *Савременог града за три милиона становника*, поглед из правца аутопута. Извор: Ibid., 35.

Ле Корбизје је у граду све класификовао по функцији и одвојио по секторима – индустрија, становање и пословне зграде. Пословни центар савременог града планиран је у средишту где се укрштају аутопутеви. Састоји се од 24 небодера висине 60 спратова у челику и стаклу, слободно постављених у зеленилу парка. Улице-коридори више не постоје, већ се пешаци сада крећу у слободном простору парка, а њихове главне комуникације се развијају лифтовима по вертикали. Овај пословни центар је уједно и центар културе и забаве, јер се ту налазе и продавнице, уметничке галерије, позоришта, ресторани и кафеи. Равни кровови објеката претворени су у зелене терасе које ноћу постају клубови.

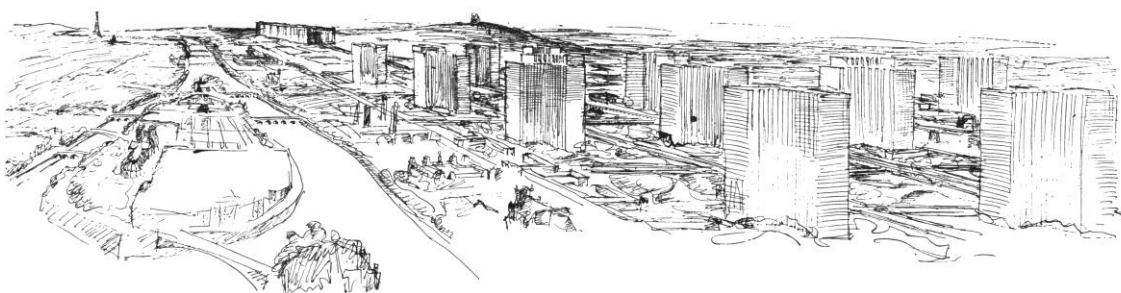
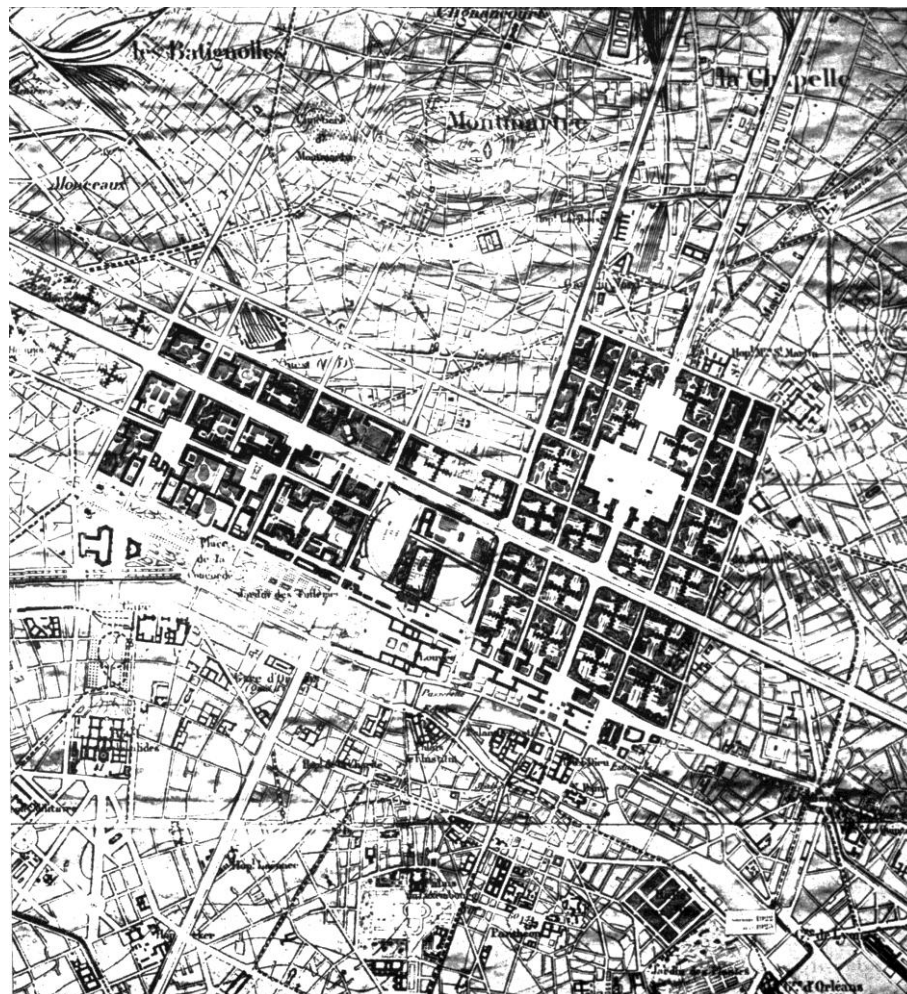
Око пословног центра града предвиђена је стамбена зона. Први појас ове зоне чине објекти за елиту, организовани у облику меандра. Иза њих, налазе се скромне стамбене куће у сателитским насељима, где живе радници. Између стамбених блокова су планирани парковски отворени простори. Значајна иновација и карактеристика овог плана је да улице и објекти покривају тек 15 процената земљишта, док остатак припада 'зеленилу и сунцу'.

Док је *Савремени град за три милиона становника* био Ле Корбизјеова визија будућег града, *План Вуазен за Париз (Plan Voisin de Paris)* 1925. године био је предлог за конкретну и реалну локацију [слика 2.16]. Наиме, план се пре свега бави центром града. Предлог се састојао у рушењу нехигијенских квартова на десној обали Сене. Уместо њих, Ле Корбизје пројектује 18 небодера, конципираних као седишта међународних корпорација. Сматрајући да традиционална улица-коридор више не обавља адекватно своју функцију, анализирао је са два аспекта – саобраћајног и друштвеног. По саобраћајном питању, предлог решења био је да се главни транспорт обавља на великој „аутостради“, који пролази кроз средиште плана. Изнад овог аутопута се налази плато за аеродром, који је окружен пословним небодерима. Објекти су слободно постављени у зеленилу, а приземља су издигнута на високе пилотисе. Између њих, у парку, су „алеје пешака“, потпуно одвојене од аутомобилског саобраћаја [слика 2.17]. „Улице одмора“, како их назива Ле Корбизје, планиране су на три нивоа. На првом се налазе широке алеје са фонтанама и кафеима. На други ниво стиже се благим узлазним рампама, и чине га променаде дуж којих су продавнице, ресторани и клубови. На трећем нивоу „човек је скоро сасвим изнад зеленила: види се море дрвећа, а ту и тамо блистају величанствени кристали, чисте, прозирне дивовске призме (небодери)“.⁴⁵ Споменици прошлости би, по плану, били сачувани као музејски експонати између небодера у парку.

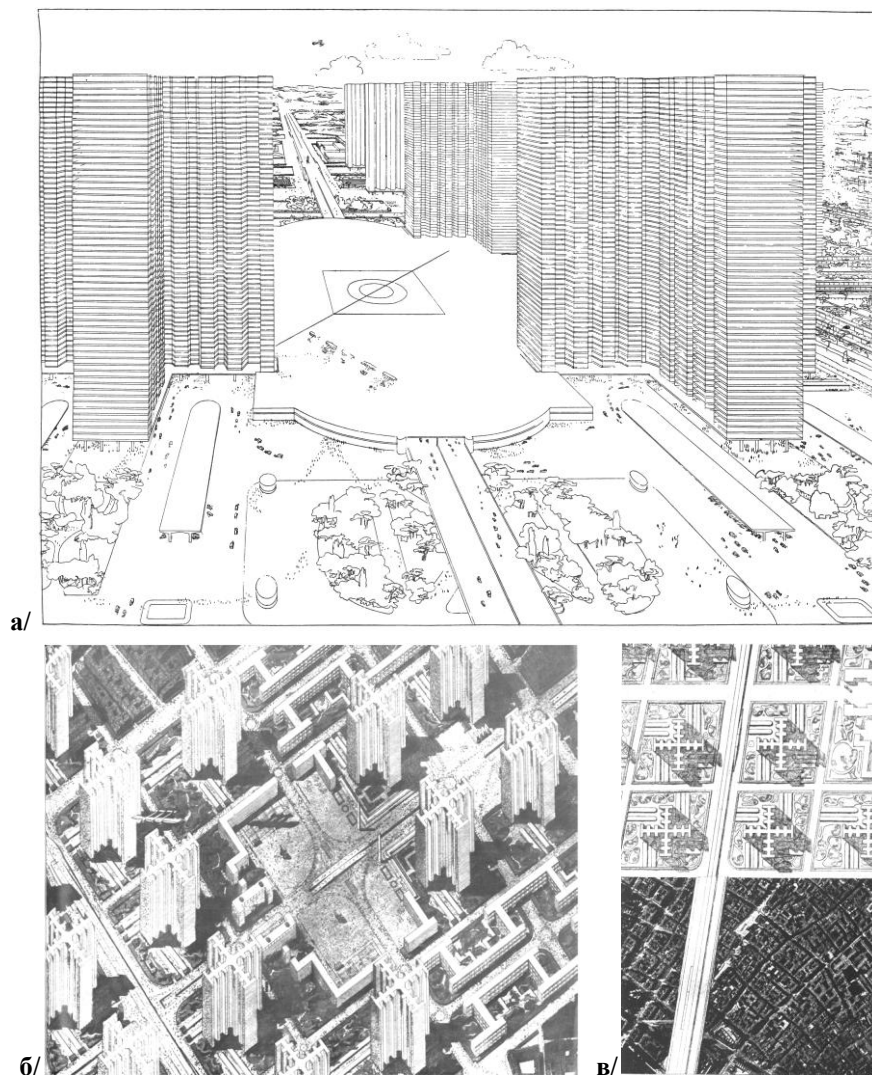
---

⁴⁵ Le Corbusier and Pierre Jeanneret, *Œuvre Complète 1910-1929*, edited by W. Boesiger and O. Stonorov (Basel, Boston, Berlin: Birkhäuser, 1999), 119.

Слика 2.16 Ле Корбизје, План Вуазен за Париз (*Plan Voisin de Paris*), план и перспективни приказ, 1925.
Извор: Ibid., 111 и 108.

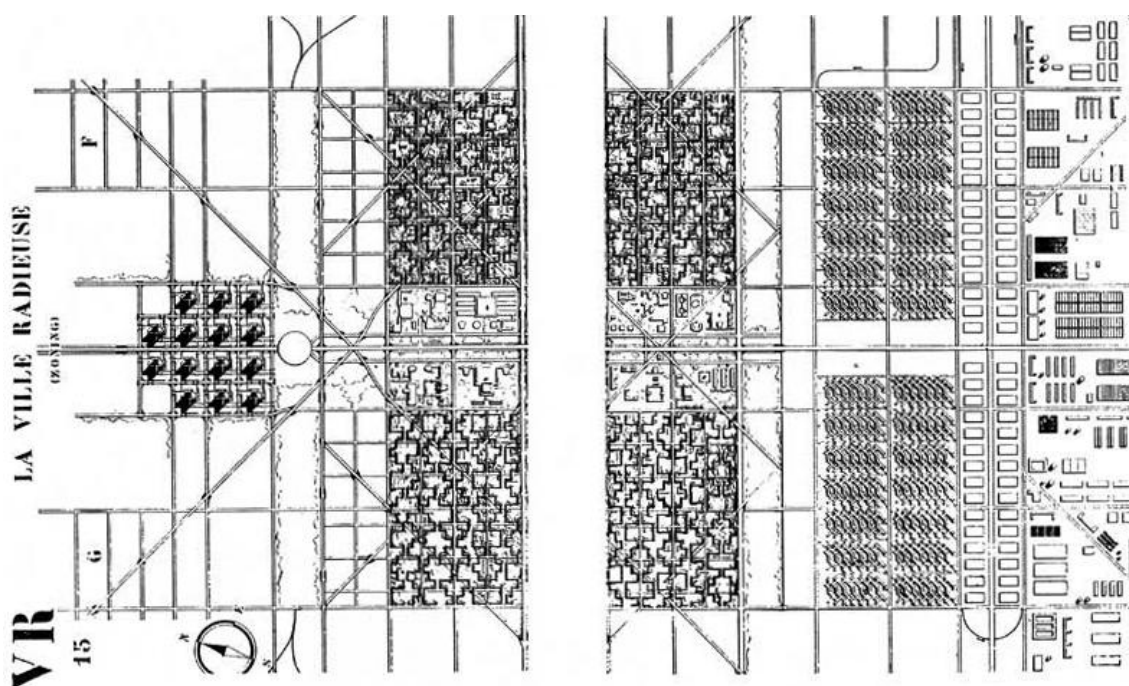

Слика 2.17 Ле Корбизје, *План Вуазен за Париз (Plan Voisin de Paris)*, 1925: **а/** перспектива централног саобраћајног чворишта, окруженог са четири небодера; аутопут пролази испод аеродрома, а пешачке алеје и паркови су између небодера; **б/** аксонометријски приказ сегмента плана; **в/** поређење постојеће урбане матрице Париза и Ле Корбизјеовог предлога – оба цртежа у истој размери. Извор: Ibid., 109, 117, 110.

Можда највише од свих које је израдио, овај Ле Корбизјеов план је наишао на велике критике: „пре свега, због његове наизглед перверзне усредсређености на центар града, у коме су цене земљишта највише, а расељавање је најтеже; затим због његових нељудских размера, огромног слободног простора, као и због уклањања густе мреже улица и њиховог богатог и разноврсног јавног живота“.⁴⁶

⁴⁶ Robert Fišman, „Le Korbizjeove urbanističke ideje,“ preveo Vladimir Kulić, u *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 2/A, Kristalizacija modernizma*, urednik Miloš R. Perović (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005), 327. [први пут објављено: Robert Fishman, “Le Corbusier’s Town Planning Ideas,” in *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and Le Corbusier* (1977), edited by Robert Fishman (Cambridge, Mass: The MIT Press, 1989), 188-252].

Са неуспехом овог плана у реализацији, Ле Корбизје је темељно преиспитао своја полазишта везана за друштвену елиту којима је био намењен. *Озарени град (La Ville Radieuse)* из 1930. године представља његов нови модел идеалног града – за синдикално друштво [слика 2.18]. За разлику од *Савременог града за три милиона становника*, где се у центру налазе пословни небодери, у *Озареном граду* у фокусу је стамбена зона. Њу чине стамбени блокови које Ле Корбизје назива „Unité“, а на којима би била примењена техника масовне градње. Станови се не додељују према хијерархији радника у индустрији, већ према величини породице. Нагласак међутим није на појединачном стану, већ на колективним сервисима који их опслужују. То су на пример разни спортски садржаји, ресторани и продавнице који се налазе у оквиру „Unité“, а који су превасходно планирани за друштвену интеракцију. С обзиром да је део концепта био и равноправност између полова, где и жена ради пуно радно време, свака зграда има обданиште, основну школу, перионицу, и слично. Ипак, као и код *Савременог града*, и овде објекти заузимају приближно 15% земљишта, а отворени простори су предвиђени за пешаке, рекреацију и спорт, и уређени су у облику игралишта, вртова и паркова.

Слика 2.18 Ле Корбизје, *Озарени град (La Ville Radieuse)*, план, 1930. Извор: William J. R. Curtis, *Le Corbusier: Ideas and Forms* (London: Phaidon Press Limited, 1986), 119.

2.1.3 Карактер простора улице: оспорени модернизам (Чандигар) и парадокс утопије (Бразилија)

Развијени Запад међутим није понудио Ле Корбизјеу сатисфакцију реализације ових планова. Била је то сиромашна, неразвијена, постколонијална Индија, са другачијим како локалним, климатским, тако и друштвено-политичким условима од Европе. После потписивања *Акта о независности* 1947. године, у Индији је окончана британска владавина, а земља је подељена на два дела, где је један остао без престонице. Индијске аспирације, на челу са Нехруом (Jawaharlal Nehru), имале су јасну визију будућег града: модеран, ефикасан, са савременим сервисима, канализацијом и – саобраћајем: „Чандигар је тако требало да буде видљиви и убедљиви инструмент националног економског и друштвеног развоја, у складу с Нехруовим уверењем да земља мора да се индустријализује [...] да Чандигар буде пример либералне и просвећене владавине [...]“.⁴⁷

Израда плана је понуђена Алберту Мајеру (Albert Mayer), али је случај хтео да план буде развијен, а касније и реализован под снажним утицајем и присуством Ле Корбизјеа. Када је 1951. године стигао у Индију, Ле Корбизје није дословце пресликао концепт својих идеалних градова. Трудио се да решење прилагоди ограничењима локалних услова, технологија и климе. Разумео је да се ради о древној цивилизацији, која се са једне стране развија у правцу модерне демократије, а са друге покушава да након периода британске владавине поново поврати своје традиционалне вредности. То је значило да је симболизам нове престонице играо одлучујућу улогу у конципирању решења, али и да је модернизам као концепт овде прилагођаван локалним утицајима.

Ле Корбизје је задржао идеју ортогоналне мреже, чије се главне осе секу у центру града, а антропоморфни дијаграм представљају глава, тело, руке, кичма – аплицирани на основу плана [слика 2.19]. Главу су чиниле демократске институције, док је тело предвиђено за колективне стамбене објекте, са читавом скалом различитих типова.⁴⁸

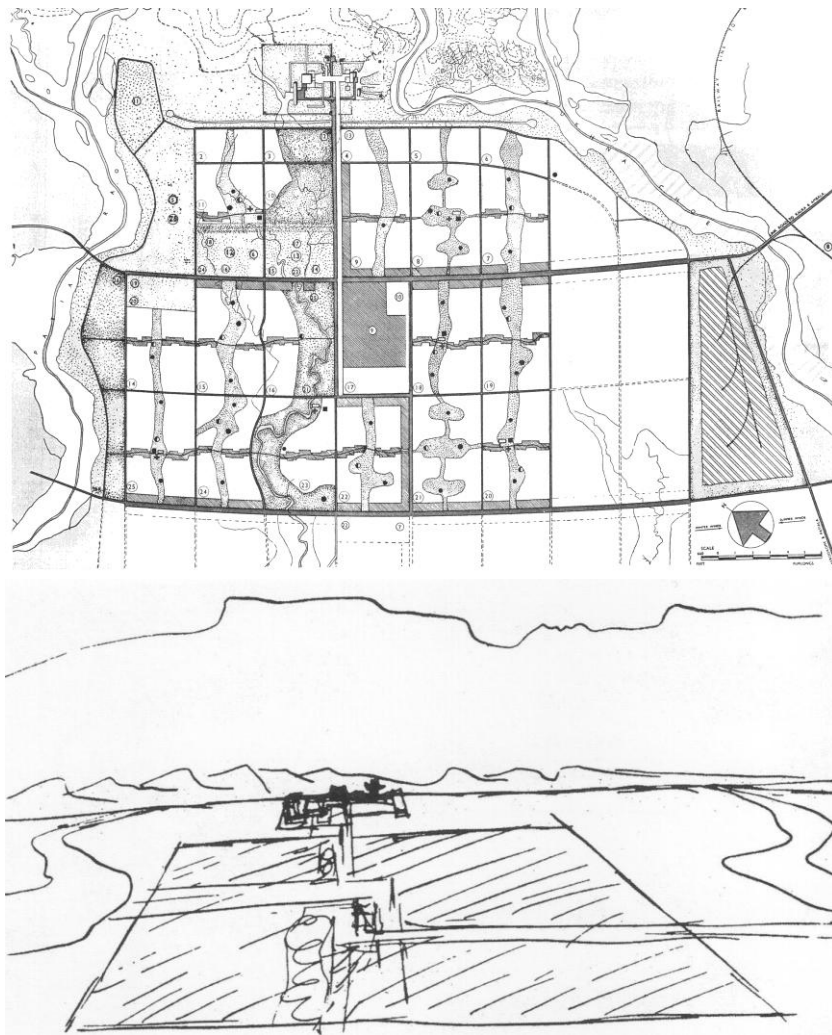
Као и у претходним Ле Корбизјеовим плановима, град је зониран на становање, рад,

---

⁴⁷ Viliјem Dž. R. Kertis, „Simbolizam Čandigara,“ prevela Vesna Mujičić, u *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 2/A, Kristalizacija modernizma*, urednik Miloš R. Perović, (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005), 376. [први пут објављено: William J.R. Curtis, “Le Corbusier in India: The Symbolism of Chandigarh,” in *Le Corbusier: Ideas and Form* (1986), edited by William J.R. Curtis (London: Phaidon Press Ltd., 1998), 188-201].

⁴⁸ Било је укупно 14 различитих стамбених типова, углавном средње висине. Високих објеката, као у ранијим Ле Корбизјеовим плановима, није било.

саобраћај и рекреацију. Градски блокови су правоугаони, димензија 1200x800 метара, и представљају 'секторе' који су виђени као 'самодоволне урбане заједнице'. Блокове повезује мрежа путева различитих профила и функције. Наиме, кроз сваки сектор пролази једна линеарна трака зеленила у правцу север-југ, коју пресеца улица са комерцијалним садржајима у правцу исто-запад.

Слика 2.19 (горе) План Чандигара, 1952. Извор: Le Corbusier, *Œuvre Complète 1946-1952*, edited by W. Boesiger (Zurich: Editions Girzberger, 1953), 121; **(доле)** Ле Корбизје, скица Чандигара са комплексом Капитола на месту „главе“ града, и укрштањем два главна правца север-југ и исток-запад, 1952. Извор: Vikramaditya Prakash, *Chandigarh's Le Corbusier: The Struggle for Modernity in Postcolonial India* (Ahmedabad: Mapin Publishing, 2002), 47.

Планом је утврђено седам главних типова саобраћаја, поређаних по хијерархији од V1 до V7.⁴⁹ Чине их: V1 - магистрални путеви који повезују градове; V2 - урбане, градске улице; V3 - улице за моторни саобраћај које тангирају сваки сектор; V4 - комерцијалне/трговачке улице у оквиру сектора; V5 - дистрибутивни путеви који

⁴⁹ Сматра се да ознака V за ове правце потиче од француске речи *voie*, што у преводу значи пут.

меандрирају кроз сектор; V6 - стамбене улице; V7 - пешачке путање; и V8 - бициклическе стазе. Сво изграђено ткиво уроњено је у окружење пуно зеленила и паркова. Другим речима, пејзаж је конципиран кроз три типа урбаних елемената: саобраћајних праваца, урбаних простора са архитектонским елементима (Капитол, Универзитет, комерцијални центар итд.) и отворених простора – паркова.⁵⁰ Као и у другим Ле Корбизјеовим плановима, геометријска контрола требала је да репрезентује „уживање у дугачким визурама и процесијским осама, утисак отворености пре него затварања, нада која не нестаје – нада да би урбано уређење могло подстаћи друштвену обнову“.⁵¹

Међутим, 'индијски' и 'модеран', како наводи Пракаш (Vikramaditya Prakash), су у постколонијалној Индији од стране друштва посматрани као два супротна и искључива пола.⁵² Самом чињеницом да је конструисан као модеран град, Чандигар није сматран 'индијским'. Иако модернизам сам по себи није еклузивно западни, колонијална прошлост Индије условљавала је да само оно што је 'пред-колонијално' заправо јесте право индијско наслеђе. Оспоравање (успешности) модернизма Чандигара, Пракаш образлаже: „(Модернизам) у Индији није успео зато што се ослањао на идеолошко убеђење да просвећена елита може да води остатак популације једноставним симболичким представама. [...] проблем није у основи естетске природе [...] већ у недостатку *трансфера* идиома. [...] Према томе, модернизам и његове успехе и неуспехе треба посматрати као међусобно преклапајуће са ширим политичким и етичким структурама земље и њених субјеката“.⁵³

Још један пример изградње новог главног града била је Бразилија у Јужној Америци (пројектована и изграђена од 1956. до 1960. године). Идеја о пресељењу престонице из Рио де Женеира (Rio de Janeiro) међутим датирала је још од 18. века.⁵⁴ Са доласком Кубичека (Juscelino Kubitschek) на власт 1956. године, идеја је актуелизована. Постоји неколико мотива којим се нова власт руководила. Први се односио на симболичко лоцирање будућег града у географски центар Бразила. Други је везан за тада

---

⁵⁰ Наведено према тексту на званичној интернет страници Ле Корбизјеове фондације: http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=5608&sysLanguage=en-en&itemPos=14&itemSort=en-en_sort_string1%20&itemCount=215&sysParentName=&sysParentId=65.

⁵¹ Vilijem Dž. R. Kertis, „Simbolizam Čandigara“, 377.

⁵² Vikramaditya Prakash, *Chandigarh's Le Corbusier: The Struggle for Modernity in Postcolonial India* (Ahmedabad: Mapin Publishing, 2002), 33.

⁵³ Ibid., 153.

⁵⁴ Видети више у: Norma Evenson, „Brasilia: Yesterday's City of Tomorrow,” in *World Capitals: Toward Guided Urbanization*, edited by H. Wentworth Eldredge (New York: Anchor Press/Doubleday Garden City, 1975), 470-506.

постојеће стање у Рио де Женеиру, кроз велики прилив становништва у град који се развијао у уском појасу између обале и планина, стварања нехигијенских насеља и тиме пренасељености. Исто тако, Рио је град који представља „само лагодан начин живота, чудан али прихватљив облик социјалне помоћи. [...] Град за одмор, окружен свим чарима природе и натопљен луксузном атмосфером“.⁵⁵ С тим у вези се сматрало да је симболички неприкладан за административно седиште. Трећи разлог се огледао у очекивањима да ће изградња града у ненасељеним деловима земље подстаћи дугорочан развој унутрашњости у смислу већег прилива становништва и економске иницијативе. Четврти мотив је био политичке природе, јер је Кубичек схватао да такав подухват већим делом мора бити завршен у току његовог мандата, иначе следећа влада неће имати воље да наставља нешто што је претходна управа започела.

Средином 1956. године је основана Дирекција за изградњу нове престонице (*NOVACAP*), владина организација установљена за управљање изградњом Бразилије.⁵⁶ Месец дана по оснивању, ова организација објављује конкурс за израду урбанистичког плана града, у коме су право учешћа имали сви архитекти, инжењери и урбанисти са лиценцом за рад у Бразилу. Програмом су се тражила два прилога, и то основни план града и пратећи извештај. Већ почетком 1957. године је проглашено првонаграђено решење Лусија Косте (*Lúcio Costa*) и по овом плану је у наредне три године изведена основна структура града. За пројектанта свих објеката одређен је Нимајер (*Oscar Niemeyer*).

Бразилија је иницијално планирана као фокусна тачка новог система аутопутева који повезују север и југ земље, чиме би обједињујући транспортни систем увезао територију Бразила. На тај начин је саобраћај постао окосница његовог плана. Схватајући све (претходно наведене) недостатке Рио де Женеира, Коста нову престоницу прилагођава захтевима аутомобила. Планом доминирају две главне урбане осе: монументална (порт. *eixo monumental*) и оса стамбених блокова (порт. *superquadras*). Монументална оса замишљена је као широко шеталиште у природном амбијенту, са чије се обе стране налазе зграде државне управе, пословни центар и градска скупштина. Завршни мотив планиран је као троугаони трг, који симболично садржи три основне 'полуге власти' – Палата владе, Врховни суд и зграду Конгреса.

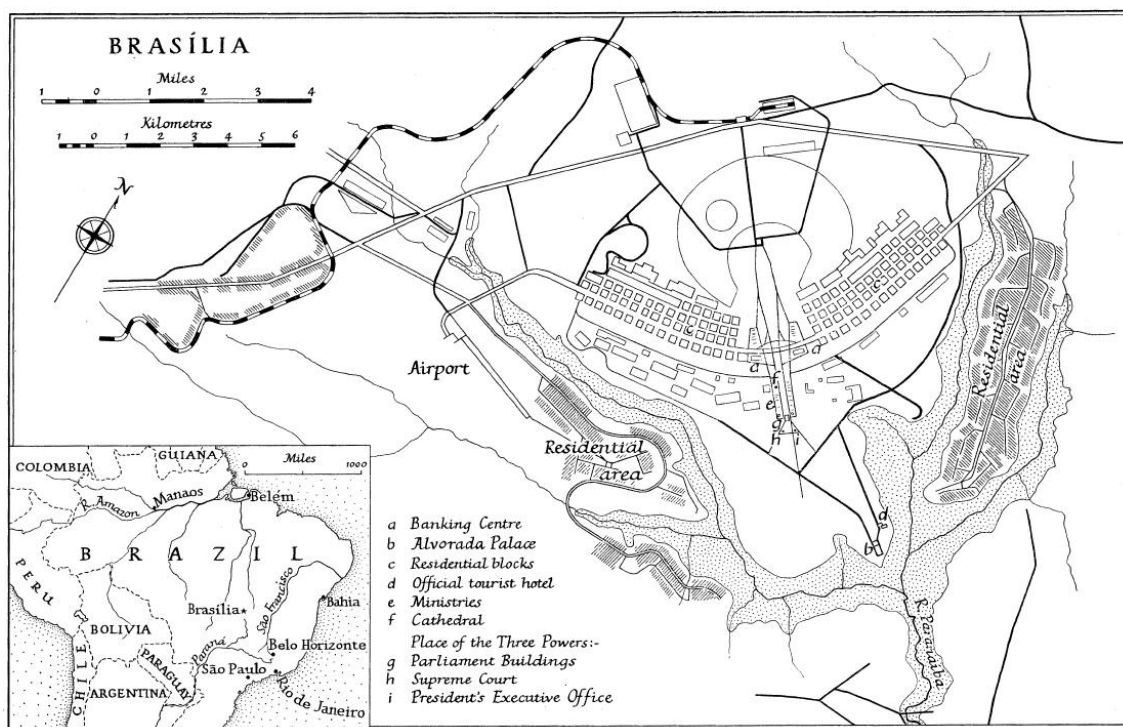
---

⁵⁵ J. O. de Meira Penna, "Brazil Builds a New Capital," *Landscape*, no. 5 (1956), 21-22. [цитат овде преузет из: Norma Evenson, "Brasília: Yesterday's City of Tomorrow", 476].

⁵⁶ *NOVACAP - Companhia Urbanizadora da Nova Capital*.

Стамбена зона састоји се из низа квадратних суперблокова (*superquadras*) са обе стране аутопута, у којима је примењен концепт раздвајања аутомобилског и пешачког саобраћаја [слика 2.20]. Четири суперблока представљали би једну целину, коју опслужује трговачка улица са изложима окренутим ка пешачким зонама у унутрашњости блокова.⁵⁷ Коста је сматрао да би се на тај начин спречило раслојавање социјалних група, јер се у оквиру групације од четири блока одржава коегзистенција различитих слојева. Декер (Thomas Deckker) тврди да је Костин план очигледно базиран на Ле Корбизјеовом *Озареном граду*, али да је са намером прилагођаван концепту урбаног живота бразилске модерне (*brasileiro*): „за разлику од *Озареног града*, где су јавни простори занемарени, овде је пројектован динамичан урбани пејзаж са различитим отвореним просторима“.⁵⁸

Слика 2.20 Пилот план Бразилије, 1957. Извор: William Holford, "The Federal Capital of Brazil," *The Geographical Journal* vol. 128, No. 1 (1962), 17.

На пресеку две доминантне осе (*plataforma rodoviária*) планирана је раскрсница на више нивоа, где би био смештен главни саобраћајни терминал. Као и код претходника у Америци и Европи, моторни саобраћај би се одвијао на нижим

⁵⁷ Густина у оквиру суперблокова је предвиђена да буде 400 становника по хектару, иако је укупна густина града много мања због великих отворених простора пејзажа.

⁵⁸ Thomas Deckker, "Brasília: City versus Landscape," in *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker (London and New York: Spon Press, 2000), 174.

нивоима, док су пешачки простори организовани на платформи око позоришта и других јавних објеката (забаве). Како Коста образлаже, а Евенсон наводи, Бразилија је требало да буде „престоница авиона и аутопута, града и парка“.⁵⁹

Коста је веровао да Бразилија треба да буде „промишљени чин освајања“. Упркос томе, реализација и каснији (неконтролисани) развој утицали су на основне концептуалне поставке његовог плана. На пример, продавнице у јединицама суседства предвиђене да буду оријентисане ка унутрашњој зони блока нису заживеле, већ су власници формирали радње на традиционалан начин, ка улици. Главни транспортних возила требао је да се одвија широком улицом паралелном главној радијалној артерији. Међутим, због повољне цене земљишта, овде је формиран низ продајних објеката, чиме је постала центар и главна трговачка улица Бразилије. Иако је концепт стамбених блокова био да прими и одржи различите категорије становништва, овде су реализовани станове за средњу и вишу класу, док је становништво са ниским примањима смештено у сателитским градовима 15 до 30 километара од града.⁶⁰

Како образлаже Холстон (James Holston), Бразилија се може посматрати „између различитих компоненти планираног града: архитектонских намера да путем планирања града промени друштво, и намера власти да га изгради и окупира“.⁶¹ Како у реализацији града, тако и у изградњи друштва, „парадокс утопије је подривао његове иницијалне премисе“.⁶² Као што је у Чандигару друштво оспорило нову престоницу због модерних принципа, јер су у супротности са њиховим традиционалним начином живота (и коришћења улице), тако је и у Бразилији парадоксално друштвена пракса пробала да поврати њима познате друштвене обрасце и културне вредности, којих је утопија намеравала да се одрекне.

Кенет Фремpton (Kenneth Frampton) пише да је после Другог светског рата било много пројеката нових насеља, али да *СИМ*-овом моделу функционалног града највише дугују специфичне организационе шеме два нова главна града, Чандигара и Бразилије.⁶³ Овој тврдњи може се додати и Нови Београд, где су такође примењене

---

⁵⁹ Norma Evenson, “Brasilia: Yesterday’s City of Tomorrow”, 484.

⁶⁰ Детаљније у: Ibid.

⁶¹ James Holston, *The Modernist City: an anthropological critique of Brasilia* (Chicago: The University of Chicago Press, 1989), 4.

⁶² Ibid., 5.

⁶³ Kenneth Frampton, *Modern Architecture: A Critical History* (1980), (London: Thames&Hudson, 1985), 183.

теоретске поставке *CIAM*-а и Ле Корбизјеове *Атинске повеље*. Као код Чандигара и Бразилије, и овде су идеје модерног покрета у процесу планирања и реализације делимично трансформисане у односу на контекст локалних услова.

2.2 Интерблоковска улична матрица: морфолошке и функционалне карактеристике уличне мреже

Ле Корбизјеов модел урбане форме није био статичан сет идеја, већ се временом развијао кроз планове који су претходно овде приказани. Као и његови савременици, разумео је основне последице и проблеме развоја тадашњих градова:

Улицу чине хиљаде различитих објеката [...] Ови објекти су истрошени и у крајњем међусобном нескладу. То је ужасно, али ми и даље пролазимо истим улицама. Недељом, када су празне, ове улице откривају сав свој ужас. Осим у овим суморним моментима, продавнице бљеште, људи и даље пробијају свој пут кроз њих, а сваки аспект људског живота је угрожен читавом дужином улице. Они који умеју да посматрају, наћи ће мноштво разлога за забаву у мору лица и њихових прохтева. Боље је него у позоришту, боље од онога што читамо у новелама. Ништа од овога не изазива уживање које архитектура може да понуди. Не постоји ред, а ни дух иницијативе који би изазвали широки простори.⁶⁴

Непрестано је упозоравао на последице индустријализације и механизације по урбани живот, убрзање које је доносио саобраћај, и на опасности и могућности које су ове нове прилике донеле. Како наводи Пиндер (David Pinder), његов концепт се суштински заснивао на промени слике пешака на улици у инкорпорацију моћи новог доба – човека у аутомобилу.⁶⁵ Иако је Ле Корбизје нарочит значај придавао аутомобилу, важно је напоменути да је такав став заправо била последица размишљања о пешаку, односно ризика који су по пешаке донеле 'механичке брзине'. Тиме је наговештена промена правца, који ће имати одлучујући утицај на парадигме планирања модерног покрета 20. века, кроз перспективе аутопутева и трансформације традиционалних уличних коридора у јасно издвојене зоне.

Током свог активног постојања, *CIAM* је произвео низ докумената који су имали кључни значај на прихватање идеја модерног покрета и изградњу насеља и градова у целом свету. Као што је овде већ приказано на два случаја, многи пројекти

---

⁶⁴ Le Corbusier, "L'avis de l'architecte...La rue," *L'Intransigeant*, 20 mai 1929, 4. [reprinted in: Le Corbusier et Pierre Jeanneret, „The Street,” in *Oeuvre Complète 1910–29*, edited by W. Boesiger and O. Stonorov (Basel, Boston, Berlin: Birkhäuser Publishers, 1999), 118–19].

⁶⁵ David Pinder, *Visions of the City* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005), 69.

реконструкције и изградње градова су се после Другог светског рата базирали на идејама које је *CIAM* промовисао још од свог најуспешнијег и најутицајнијег конгреса *CIAM IV* (1933). Иако је званично објављена тек 1943. године у ауторској рецензији Ле Корбизјеа, кључни документ проистекао са овог конгреса је *Атинска повеља*. У њеној основи се препознаје Ле Корбизјеов концепт *Озареног града*, инкорпориран у *CIAM*-ов функционални град. Концептом се промовише комбинација захтева савременог живота у граду – сунце, простор и зеленило – са основним градским функцијама – становање, рад, рекреација и саобраћај.

Атинска повеља је структурирана у 95 нумерисаних параграфа. У првом делу су дати општи појмови града и његовог подручја. Други део анализира и описује тадашње стање градова, даје критику и методе 'лечења'. У трећем, закључном делу изнесени су доктринарни ставови.

Средишњи део повеље систематизован је према урбаним функцијама, и то: становање, слободно време, рад, саобраћај и историјско наслеђе градова. Сваки овај сегмент садржи примедбе и ставове за унапређење (под називом 'треба захтевати'). Значајна примедба, која је касније довела до формирања става о улицама, дата је у параграфу 16:

Грађевине подигнуте дуж саобраћајница и на раскрсницама штетне су за становање: бука, прашина и штетни гасови.

[...] стамбеним и саобраћајним комплексима од сада ће се додељивати независне зоне. Кућа тада неће више бити привезана за улицу тротоаром. Стамбени простор ће се налазити у својој одговарајућој средини, где ће уживати сунце, чист ваздух и тишину. Саобраћај ће се одвијати двоструким комуникацијама: једна за споро кретање, коју ће користити пешаци, а друга за брзо кретање, коју ће користити аутомобили [...].⁶⁶

Кључна импликација оваквог посматрања проблема постојећег стања градова садржана је у параграфу 27, наведеном као метода 'лечења':

Ређање станбених зграда дуж саобраћајница треба да буде забрањено.

[...] Савремени град отвара безбројна врата својих кућа на ту опасност и своје безбројне прозоре на буку, прашину и штетне гасове, произведене густим механичким саобраћајем. То стање ствари захтева радикалне промене: брзина пешака, 4 км на сат, и механичке брзине, 50-100 км на сат, морају да буду одвојене. Стамбене зграде ће бити удаљене од механичких брзина, пошто ће бити

---

⁶⁶ Le Corbusier, *Атинска повеља*. (1943), превод Данило Удовићи (Београд: Клуб младих архитеката, 1965), 38.

усмерене на посебан тракт, док ће пешак располагати за њега резервисаним директним цестама или шетачким стазама.⁶⁷

Овакав захтев директно је утицао на промену концепта морфологије улице. Наиме, посматрано из ретроспективе, то је значило негирање (или чак радикалнији израз који се често у литератури употребљава - 'укидање') традиционалне улице, односно уличног коридора (франц. *rue corridor*), како га назива Ле Корбизје. До тада основни градивни урбани елемент - блок, више не дефинише улицу својим континуалним фасадама. Улица постаје транспортна жила, димензионисана и резервисана за моторна возила, којом се стиже од тачке А до тачке Б, а 'друштвена арена' се помера у унутрашњост блока, безбеднији и здравији простор. Она више није 'мрачни кањон', већ широка и проветрена саобраћајница, дуж које се волумени „наизменично повлаче, удаљавају, приближавају, креирајући животни и монументални урбани пејзаж“ [слика 2.21].⁶⁸

Њена функција се такође мења. У складу са измештањем пешака у простор блока, намена улице се одређује у односу на тип корисника и урбано ткиво које је окружује. Овакав став је недвосмислено изнесен у параграфу 63 *Атинске повеље*:

Улице треба да буду издиференциране сходно њиховим наменама: станбене улице, улице за шетњу, транзитне улице, магистрале.

Уместо да улице буду препуштене свему и свима, мораће према својој категорији да се регулишу по различитим режимима. Станбене улице као и терени намењени друштвеним активностима захтевају посебну атмосферу. Да би се омогућило становима и њиховим „продужецима“ да уживају сву тишину и мир који су им потребни, механичка возила биће канализована у посебне токове. Транзитне авеније неће бити у контакту са улицама малог саобраћаја, изузев на прикључним деловима. Магистралне саобраћајнице које су повезане са целокупним подручјем свакако ће утврдити свој приоритет. Али ће се предвиђати, такође, и улице за шетање, где ће стриктно наметнута смањена брзина возилима свих врста, свести до безначајних размера последице њиховог мешања са пешацима.⁶⁹

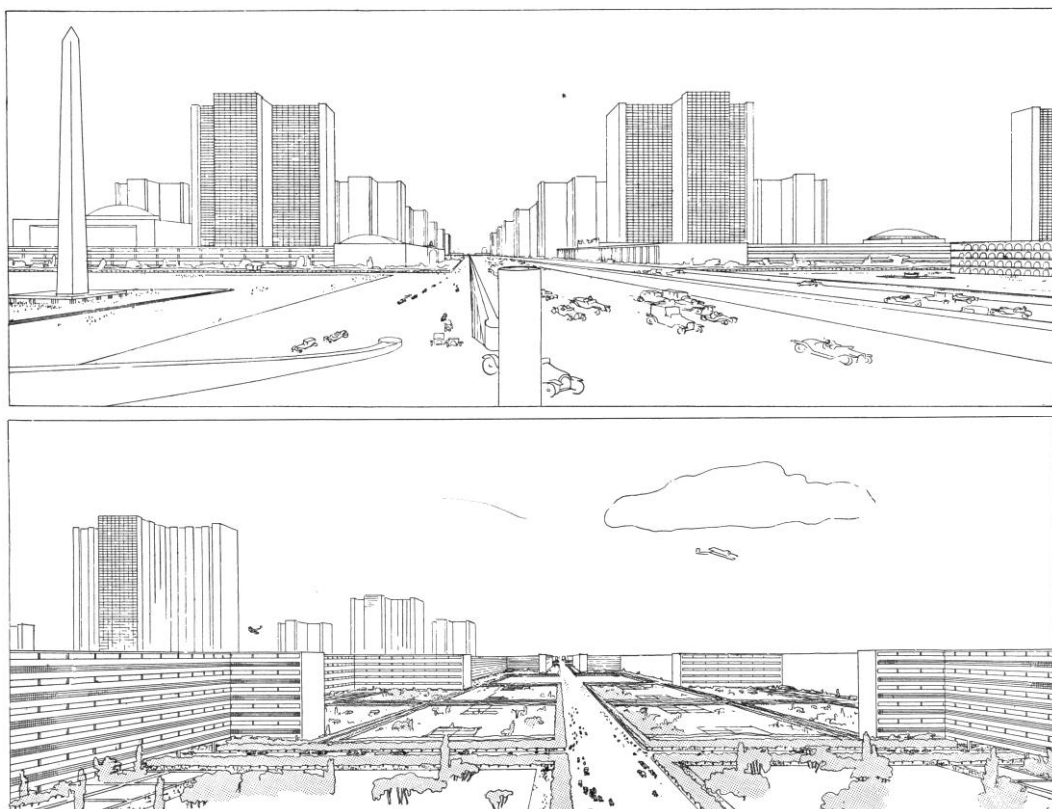
Заједно са захтевом да станбени објекти буду слободно постављени у 'сунцу, простору и зеленилу', морфолошке и функционалне промене улице које су промовисане у идејама модерног покрета, одиграће кључну улогу у планирању и реализацији многих градова широм света. Зонирањем града на становање, рад и рекреацију, улица губи своју некадашњу карактеристику мешовитих функција,

⁶⁷ Ibid., 48.

⁶⁸ Le Corbusier, *Urbanisme* (1925), (Paris: Éditions Crés). [trans. Frederick Etchells (1987) as *The City of Tomorrow and Its Planning* (London: Architectural Press)], 220-221.

⁶⁹ Le Corbusier, *Атинска повеља*, 83.

нарочито у приземљима објеката. Простори „индивидуалне слободе и благодети колективне акције“ одвијају се у простору блока, како кроз слободну интеракцију корисника, тако и кроз 'центре активности' као што су школе, спортски терени, месне заједнице и сл. Блок више није подељен на парцеле у приватном власништву, већ је то у модерном граду простор колективне друштвене праксе. Ово је касније представљало предмет многих дебата најстрожијих пропонената постмодерног доба.

Слика 2.21 (горе) Ле Корбизје, *Савремени град за три милиона становника*, скица 'аутостраде', лево и десно јавни објекти, а у даљини небодери 'окупани у сунцу и ваздуху', 1922. Извор: Le Corbusier and Pierre Jeanneret, *Œuvre Complète 1910-1929*, 36; **(доле)** Ле Корбизје, *Савремени град за три милиона становника*, скица стамбених објеката од шест етажа слободно постављених у 'сунцу, простору и зеленилу', са диференцијацијом улица на колске и пешачке. Извор: Ibid., 36.

2.3 Интраблоковски простор: отворени простори пешака у 'зеленилу и сунцу'

Волео бих да вам представим слику 'улице', онакве каква ће се појавити у правом савременом граду.⁷⁰

Са параграфом 62 *Атинске повеље*, простор пешака добија нову улогу и значење: „Пешаку треба омогућити да се креће путем одвојеним од аутомобила“. Овај принцип је од самог почетка Ле Корбизјеових модела идеалних градова био присутан. Наиме, поред перманентног залагања за град који становницима нуди 'сунце, простор и зеленило', његови напори били су усмерени ка планирању адекватног саобраћаја ради његове ефикасније економске и културне функције. Како пише Данет (James Dunnett), најконтроверзнији аспект његових решења се односио управо на негирање традиционалног уличног коридора, као доминантног принципа организовања урбаних форми, и лоцирање активности пешака унутар блока.⁷¹

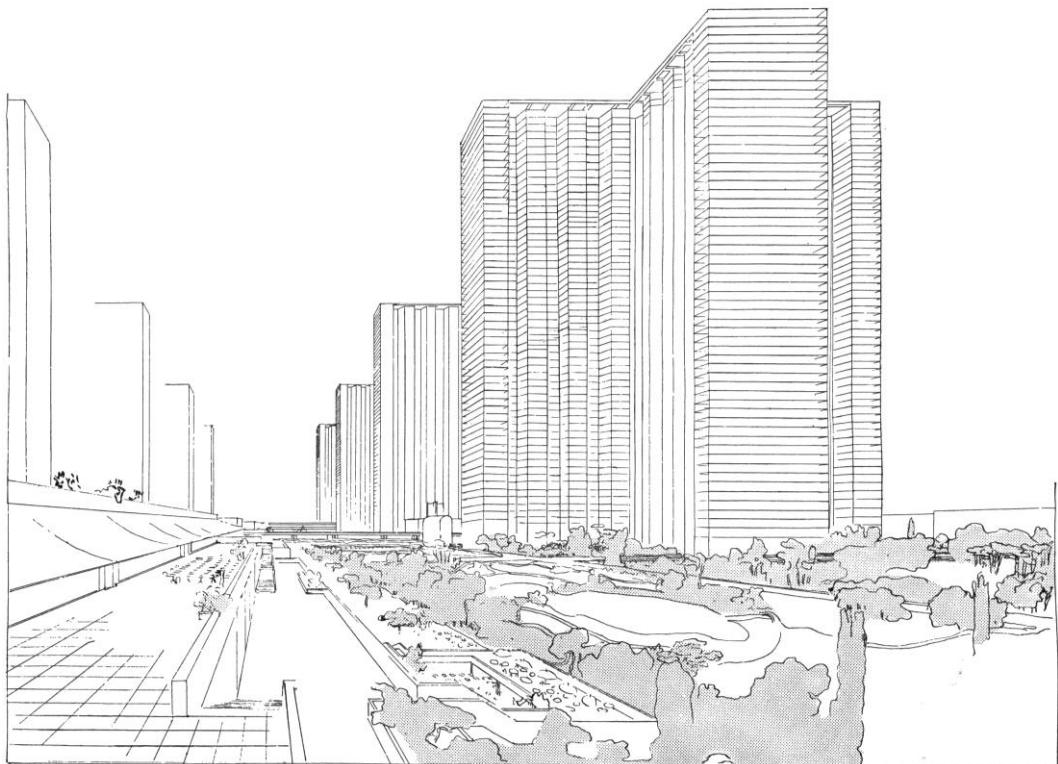
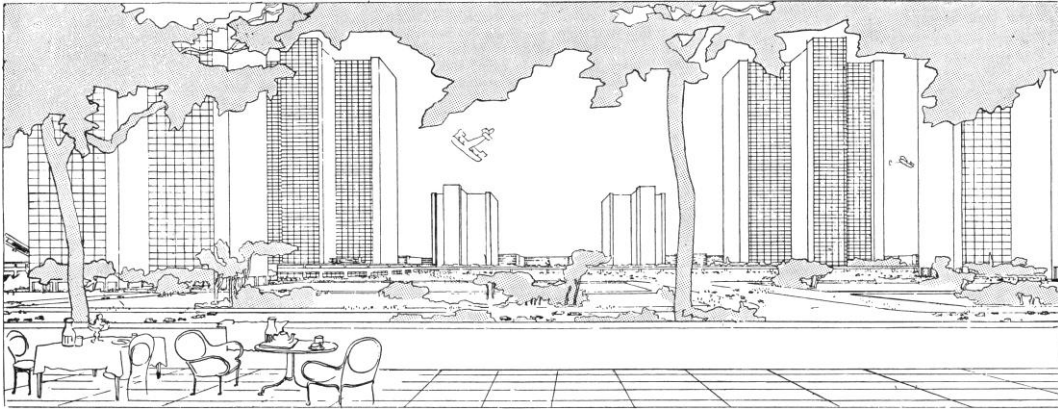
У Ле Корбизјеовом *Савременом граду за три милиона становника*, сваки објект стоји потпуно слободно у парку. Нема улица-коридора и уских тротоара, оивичених континуално изграђеним зградама [слика 2.22]. У модерном граду, улице су замењене лифтовима, те се на тај начин комуникације развијају по вертикали, а не хоризонтално. Један небодер има корисног простора онолико колико један читав блок, а заузима површину једног објекта. На тај начин је земљиште ослобођено за отворени јавни простор и зеленило. Корбизјеова слика 'улице' образложена је у његовом есеју:

Замолићу читаоце да замисле како шетају новим градом и аклиматизују се на његове нетрадиционалне предности. Налазите се у сенци дрвећа, огромни травњаци су свуда око вас. Ваздух је чист; скоро да нема никакве буке. [...] Погледајте кроз шармантне арабеске у небо ка кристалним торњевима који су виши од било којих на свету. Прозрачне призме изгледају као да плутају кроз ваздух без контакта са тлом – бљеште у летњем сунцу, светлуцају под сивим зимским небом, магично блистају у ноћи – то су велики простори канцеларија. Испод сваког је подземна станица. [...] Иако постављени на правилном растојању од 400 метара, нису лоцирани дуж улица за моторни саобраћај или пешачких путања. [...] Ту се налазе и пешачке променаде, које се уздижу благим рампама на ниво првог спрата, који се протеже испред нас као велика тераса. Окружени смо кафеима, са погледом на врхове крошњи дрвећа који се налазе испод. Још једна рампа води нас на другу променаду. На њој се налазе продавнице. Трећа рампа нас води на шеталиште окружено ресторанима и клубовима. Налазимо се изнад

⁷⁰ Le Corbusier, "La rue", 4. [,The Street", *Oeuvre Complète 1910–29*, 118].

⁷¹ James Dunnet, "Le Corbusier and the City without Streets," in *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker (London: Spon Press, 2000), 57.

великог пространства паркова, мора зеленила. И лево и десно, и у даљини, виде се гигантске и величанствене транспарентне призме [...] Ови семирамидини вртови су „улице мирноће“. Њихове деликатне хоризонталне линије простиру се између вертикала стакла, спајајући их у мрежу. Погледајте! Та чудесна колонада која нестаје на хоризонту као нит је издигнута *аутострада* на којој аутомобили крстаре Паризом брзином светлости.⁷²

Слика 2.22 (горе) Ле Корбизје, *Савремени град за три милиона становника*, скица центра града са терасе једног од кафеа, који окружују трг са станицом. Између два небодера у даљини види се станица, благо издигнута изнад тла. Лево, у енглеском врту, се налази и хиподром. У простору између небодера, налазе се позоришта и јавни објекти. Извор: Le Corbusier and Pierre Jeanneret, *Œuvre Complète 1910-1929*, 37; **(доле)** Ле Корбизје, *Савремени град за три милиона становника*, скица која показује паркове између небодера. Са десне стране се виде обриси стамбених објеката, а на терасама су ресторани, кафеи, продавнице. У позадини се види 'аутострада'. Извор: *Ibid.*, 113.

⁷² Le Corbusier, "La rue", 4. [, "The Street", *Œuvre Complète 1910-29*, 118-119].

Како тврди Данет, инсистирање на присуству природе је препознатљива и константна карактеристика Ле Корбизјеових урбаних идеала, која га издваја од других савременика, као што су италијански футуристи, Хилберзајмер или америчке визије будућег метрополиса.⁷³ Међутим, природа за њега не представља само зеленило, већ и простор, остварен кроз динамичан дијалог са облицима и пејзажом, или речима Сер Цона Самерсона (Sir John Summerson): „парк није у граду, град је у парку“.⁷⁴

Најчешћа критика Ле Корбизјеових урбаних модела се базира на аргументу да је 'отварањем града' напуштен осећај људске размере, која је генерисана традиционално схваћеном формом улице, и тиме је деградирана суштина урбаног живота. Кључна трансформација се међутим није десила само у форми блока, као апстрактне јединице, већ у простору намењеном активностима пешака са јасном и хијерархијском артикулацијом између унутрашњег и спољашњег простора:

Не смемо заборавити другу групу основних задовољстава коју чине: акција, *партиципација* у колективном раду, реализација која напорима заједнице представља конкретну корист за све и елиминација једног од највећих узрока несреће међу скромнијим члановима друштва. То је врхунско задовољство које сваки појединац може да оствари духовном партиципацијом у раду за колективно добро. То је суштина грађанства!⁷⁵

Суштина дакле није у естетским карактеристикама (сингуларних) објеката, како наводи Тафури, већ је то сада питање *процеса*, чији је централни елемент корисник отворених простора. Архитектура се више не вреднује кроз нове форме, појединачне објекте или ауторе, већ кроз идеолошку форму предлога организације заједнице и колективног живота.⁷⁶

У Ле Корбизјеовим предлозима, отворени простор је испуњен пратећим функцијама и објектима урбаног живота, као што су спортски, образовни, рекреациони, уроњени у раскошну вегетацију. Његове скице показују структуре у парку и нивое тераса којима се крећу пешаци, а које се састоје из ресторана и продавница, са погледом на пословне небодере. Простор блока резервисан је за пешаке и њихову друштвену интеракцију у амбијенту урбаног пејзажа [слика 2.23 и 2.24]. За Ле Корбизјеа, овај

---

⁷³ James Dunnet, "Le Corbusier and the City without Streets", 70.

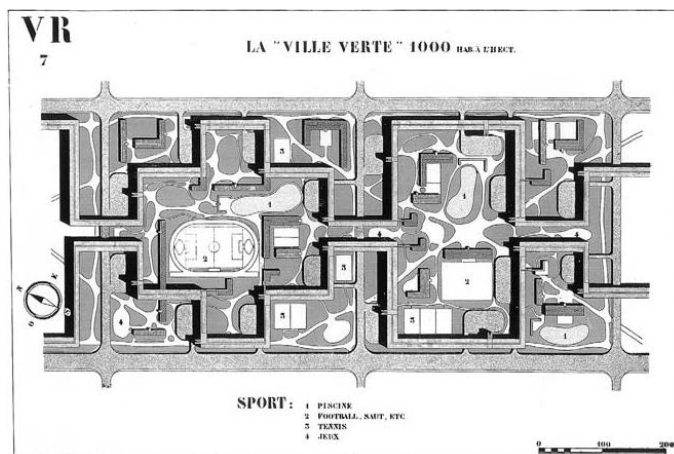
⁷⁴ Цитат преузет из: Fišman, Robert, „Le Korbizjeove urbanističke ideje“, 319.

⁷⁵ Le Corbusier, *The Radiant City: Elements of a Doctrine of Urbanism To Be Used as the Basis of Our Machine-Age Civilization* (1933), (London: Faber and Faber, 1967), 86f. [преузето са интернет странице: <http://www.nyu.edu/classes/reichert/sem/city/lecorbu.html>].

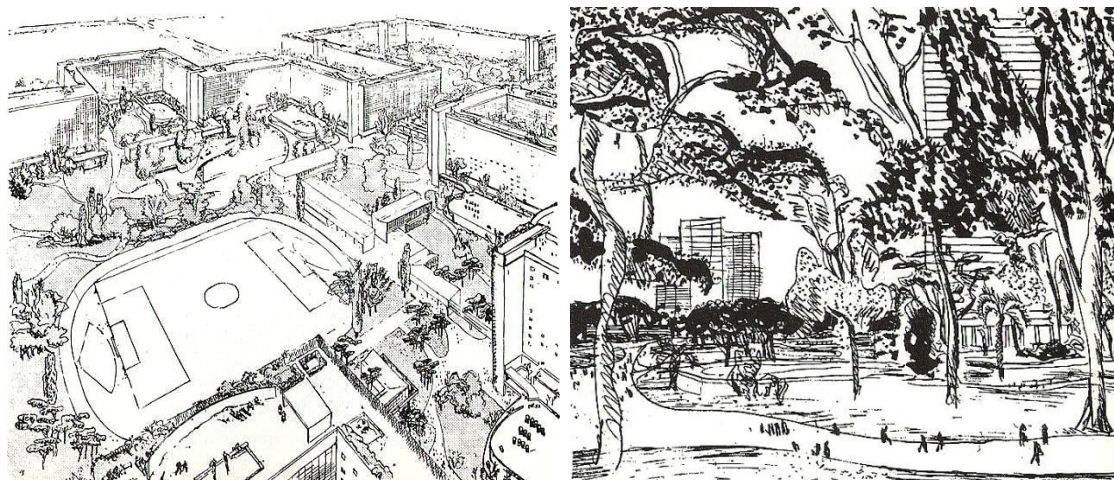
⁷⁶ Manfredo Tafuri, "Toward a Critique of Architectural Ideology", 21.

простор може бити отворен и јаван, али исто тако може бити ограђен и приватан. Његова интересовања везана су за присуство простора и зеленила, много више него за власништво над градским земљиштем.

Слика 2.23 Ле Корбизје, *Озарени град* (1932), типична стамбена зона, са објектима у облику меандра (*à redents*), улицама на више нивоа и простором на тлу предвиђеним за пливање, фудбал, тенис, атлетику и сл. Извор: James Dunnet, "Le Corbusier and the City without Streets", 57.

Слика 2.24 (лево) Ле Корбизје, *Озарени град* (1932), типична стамбена зона, са парковима и школама у центру блока. Лифтови су распоређени оптимално, тако да корисници никада не прелазе више од 100м у оквиру зграде. Први спрат је резервисан за комуналне сервисе, а у приземљу под пилотисима су пешаци који могу да се крећу у свим правцима. На крову се налазе континуалне траке кровних башти и плажа за сунчање. Извор: Le Corbusier, *The Radiant City: Elements of a Doctrine of Urbanism To Be Used as the Basis of Our Machine-Age Civilization* (London: Faber and Faber, 1967), 109; **(десно)** Ле Корбизје, *Озарени град* (1932), скица из перспективе пешака: „Борба гиганта? Не! Чудесни свет дрвећа и паркова реafirмисаних у људској размери“. Извор: Ibid., 221.

Иако је често критикован због радикалног проширивања простора уличне мреже, сегрегације колских и пешачких улица, и веће дистанце објеката од уличне регулације, Ле Корбизјеове идеје су прихватане и имплементиране широм света. Штавише, овакав модел урбане форме је у ретроспективи био одржив за заједницу, јер он нуди станове у зеленилу, сунцу и добро сервисираним окружењу без загађења и буке аутомобила. За разлику од Хилберзајмеровог пројекта или футуристичких

скица америчких савременика, могућност пешачења дуж улице није искључен, јер тротоари и даље постоје. Другим речима, становницима су понуђене додатне, комфорније и 'здравије' опције. Недостаци улице-коридора, које је Ле Корбизје осуђивао, у којој се заједно крећу пешаци и возила између фасада објеката, буке, штетних гасова и свакодневне животне опасности, могу се данас видети у многим градовима света. Идеја коју је заступао заједно са модерним покретом, била је заправо давање могућности и избора живљења у зеленилу, тишини и простору, а нарочито концепт лаке мобилности, која данас представља велики проблем урбаног окружења и улица свих већих градова света.

3.0 ГЕНЕЗА ТРАНСФОРМАЦИЈА МОРФОЛОГИЈЕ УЛИЦА НОВОГ БЕОГРАДА

Јер, Нови Београд, допадало се мени или вама то или не, објективно представља прекретницу урбанизма на тлу Београда.¹

Етос Новог Београда је иницијално везан за идеје модерног покрета о савременом граду и, још значајније, за трансформацију тих идеја у периоду кључних друштвених промена.² У првим деценијама после Другог светског рата, овај простор је често у домаћој литератури слављен као први и највећи полигон модерног градитељства. Исто тако, често је називан и представником социјалистичког насеља новог типа. Извесно је да су значајну улогу у настанку и развоју идеје 'града Титове епохе' имали југословенски архитекти модерног правца, али је одлука, а касније и промена парадигме у теорији и пракси, била дубоко везана за друштвену, економску и политичку сферу.

Перовић сматра да појава и развој архитектонског модернизма, и касније разлагање и реструктурирање модерног покрета, ни у ком случају није био праволинијски след догађаја. Био је то сложен процес бројних паралелних активности.³ Код нас, афирмација модерног покрета у архитектури се углавном везује за 1929. годину када је основана 'Група архитеката модерног правца' (Милан Злоковић, Бранислав Којић, Јан Дубови и Душан Бабић). Касније придружени члан, Никола Добровић, у *Савременој архитектури*, модерни покрет представља као јединствен фронт, уједињени дух времена, и у потпуности занемарује паралелне линије развоја архитектонског деловања.⁴

---

¹ Vladimir Macura, „Novi Beograd kao kulturno i istorijsko nasleđe,“ u *Simpozijum „Budućnost Novog Beograda“* (Društvo arhitekata Beograda, 1986), 3.

² Љиљана М. Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 7.

³ Miloš R. Perović, *Antologija: Teorija Arhitekture XX veka* (Beograd: Građevinska knjiga, 2009).

⁴ Nikola Dobrović, *Savremena arhitektura* (Beograd: Građevinska knjiga, 1952).

Процес развоја модерне архитектуре у Србији одвијао се на неколико планова. Утицај се развијао прво преко појаве зенитизма као покрета на општем ликовно уметничком плану и домета којег је достигао касније на подручју културне еманципације. Међутим, постојали су и други утицаји на развој модерног покрета у Србији. Међу њима су били значајни они које су начинили представници прве послератне генерације српских архитеката, а који су се вратили у земљу после рата.

Љиљана Благојевић полази од претпоставке о "сложеној културној и поливалентној референтној основи модерног покрета у архитектури и транскултуралног дискурса архитектонског модернизма у Србији".⁵ Исто тако, у својој књизи *Нови Београд: Оспорени модернизам* показује да снага овог покрета XX века није у његовом универсализму, већ у адаптивности, и да кључно полазиште јесте да модерни покрет и модернизам послератног периода не разумемо као завршен и затворен историјски пројекат, већ као поље отворено за савремене интерпретације.⁶

Нови Београд се није спонтано развио као продужетак градског ткива Београда или Земуна. Почетак изградње је, заправо, била политичка одлука о ширењу града на левој обали Саве.⁷ Остварење симболичке представе о значењу новог града је била и представа прогреса младе југословенске државе и мултинационалног друштва. Зато је дотадашњи празан терен Новог Београда био идеална територија за развој овакве представе, терен који није био оптерећен менталним или физичким наслеђем, нити је према томе темељен на уверењу континуалног развоја града. Нови центар великог Београда је замишљен кроз централни градски потез од зграде СИВ-а до железничке станице и није требало да буде „само главна улица Новог Београда, то није само локални центар за 200.000 становника Новог Београда, већ привлачна тачка за све

---

⁵ Љиљана Благојевић, "Транскултурални итинерери архитекта Милана Злоковића," *Архитектура и урбанизам*, бр. 32 (2011), 3.

⁶ Љиљана Благојевић, *Нови Београд: Оспорени модернизам* (Београд: Завод за уџбенике, Завод за заштиту споменика културе града, Архитектонски факултет, 2007).

⁷ Помоћник Министра грађевина ФНРЈ Љубо Илић 1948. године пише: „Одлуку о изградњи Новог Београда донели су Друг Тито и Народна власт у моменту када се је код нас прешло на планску привреду; када су створени сви услови за изградњу социјализма“. Извор: Љубо Пић, „Važnost izgradnje Novog Beograda,“ *Naše Građevinarstvo* (Beograd), br. 12 (1948), 789. Исте године, Министар грађевина Влада Зечевић држи говор поводом отварања радова на изградњи Новог Београда: „Политичко и државно руководство одредило је да се приступи изградњи Новог Београда, јер су за то створени сви друштвени, економски, политички и државни услови“. Извор: „Govor Ministra građevina FNRJ Vlade Zečevića na svečanosti prilikom otvorenja radova na izgradnji Novog Beograda,“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), 7.

становнике милионског града и за све госте и посетиоце главног града Југославије“ (италик у оригиналу).⁸

Стога ће у првом делу овог поглавља бити објашњене основне карактеристике концепта и елемената просторне структуре Новог Београда, изграђене под утицајем идеја модерног покрета. Разматран је иницијални концепт уличне мреже у Новом Београду, од основних поставки и везе са историјским деловима града, до интерне мреже у блоку. Иако модерни принципи нису доследно примењивани, изграђена структура у тим првим деценијама после рата представља морфолошку основу, која је касније у мањој или већој мери мењана у другачијим друштвеним и идеолошким условима. У другом делу ове главе описана је генеза и развој улица у Новом Београду, кроз два карактеристична периода: први концептуални, током ког је углавном изграђена просторна структура по оригиналном послератном плану, и други, период селективне реконструкције, који настаје као одговор на промене друштвених, политичких, економских и идеолошких услова. Преломна тачка између ова два периода је конкурс за будућност Новог Београда, где је последњи пут Нови Београд разматран у целини и којим се мењају основне поставке модерног града. У трећем делу овог поглавља биће објашњено како и на који начин су ови иницијални концепти трансформисани, и које су карактеристике овог простора данас.

3.1 Идентификација карактеристика просторне структуре Новог Београда

У поређењу са традиционалном схемом урбане мреже, јединственост јавног простора насталог под утицајем принципа модерног покрета се може сагледати кроз три основне карактеристике. Прва је везана за однос приватног и јавног власништва над градским грађевинским земљиштем. У оваквим окружењима јавно земљиште заузима око три четвртине укупног земљишта, док је у традиционално изграђеним градовима овај однос готово инверзан – однос је једна четвртина јавног од укупног земљишта. Друга карактеристика су различити обрасци дистрибуције јавног простора. У традиционално изграђеним градовима јавни простори су углавном концентрисани у и око урбаног језгра, док је у модерном јавни простор дисперзован кроз читаву површину урбаног ткива. Трећа разлика је у садржајима јавних простора. У

---

⁸ Aleksandar Đorđević, „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 2 (1960), 5.

историјским језгрима функције и садржаји су разноврсни и углавном каналисани на одређен број јасно дефинисаних улица, тргова и паркова, где је друштвена интеракција подржана комерцијалним активностима. Насупрот томе, у насељима планираним и реализованим под утицајем доминантних идеја и концепата модернизма, подељеност на функционалне зоне и недостатак различитих врста садржаја условио је да друштвена интеракција буде дисперзована и слободна у јавном простору по целој урбаној територији.⁹

Од самом конституисања 1918. године, Југославија је имала репутацију „контрадикторног“ места, растрзаног између заосталости и модерности.¹⁰ Како наводи Кулић, амерички часопис *Architectural forum* је 1944. године објавио текст, који се завршава реченицом: „Ниједан запис не објашњава живописније југословенска контрадикторна политичка, друштвена и културна струјања од обрасца (архитектонске) изградње“.¹¹ Другим речима, архитектура је коришћена као визуелни инструмент, у коме су се огледале све сложености и противуречности југословенског друштва. Овакав тренд пратио је простор Новог Београда (до данас), а места највеће изложености биле су улице.

Анализом доступне литературе, идентификоване су карактеристике иницијалног концепта урбане структуре Новог Београда, које се у односу на простор улице могу посматрати на три основна нивоа: саобраћајна мрежа, простор сусрета мреже и блока, и простор блока. Оваква поставка проблема нарочито је значајна на нивоу простора улице и блока, јер је морфолошки концепт, као и начин коришћења ових елемената, значајно другачији од традиционалних урбаних склопова.

3.1.1 Концепт геометријски правилних поља: правоугаона улична мрежа у Новом Београду

Терен Новог Београда је била неизграђена алувијална равна, мочварно и донекле коришћено тло за пољопривреду [слика 3.1]. Са првим идејама о изградњи, неминовно се поставило питање повезаности саобраћајних токова новог и старог дела

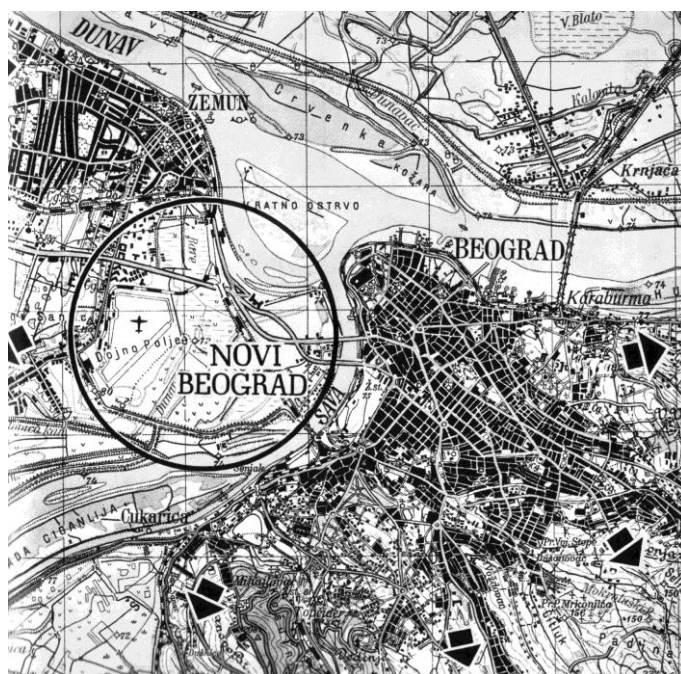
---

⁹ Kiril Stanilov, “Democracy, markets, and public space in the transitional societies”, 270.

¹⁰ Vladimir Kulić, „Shifting Otherness(es): Foreign Perceptions of Architecture in Socialist Yugoslavia,“ 04 January 2011, <http://a.unfinishedmodernisations.net/>.

¹¹ Ibid.

Београда. У првим идејама о новом граду, Брашовановом и касније Добровићевој скици, саобраћајна мрежа је била радијалног типа [слика 3.2]. У процесу измена и нових тражења, ова концепција се мењала, да би коначно усвојеним планом из 1950. године, а касније и *Планом централне зоне Новог Београда* (1960), саобраћајна матрица имала одлике чистог ортогоналног система [слика 3.3 и 3.4]. Према томе, питање кореспонденције два система (новог и старог дела града) заснивао се на чињеници да је планирана мрежа на левој обали Саве била ортогоналног типа, а да је у историјским деловима Београда и Земунa постојећи улични систем представљао “мешавину радијално-прстенастог и правоугаоно-дијагоналног, чак и слободног („органског“) облика” [слика 3.5].¹²

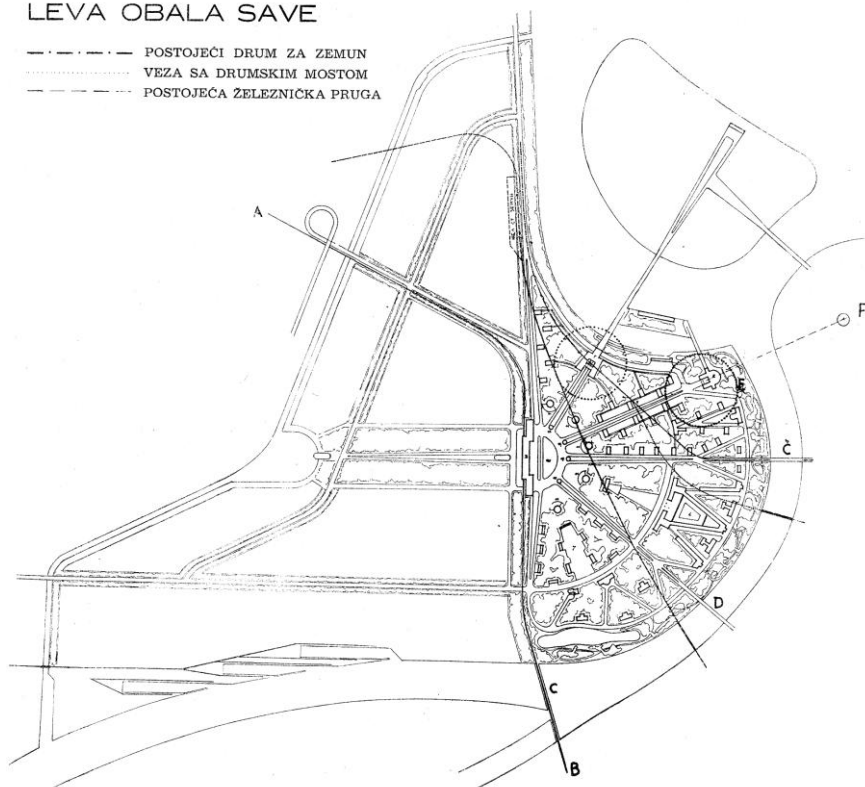
Слика 3.1 (горе) Приказ неизграђене територије Новог Београда у односу на раније изграђено урбано ткиво; **(доле)** Терен Новог Београда: неизграђена алувијална равна, мочварно и донекле коришћено тло за пољопривреду. Извор: *Novi Beograd 1961* (Београд: Дирекција за изградњу Новог Београда, 1961).

¹² Velibor Vidaković, „Prilog analizi mreže saobraćajnica u Novom Beogradu,“ *Arhitektura Urbanizam* (Београд), br. 32 (1965), 13.

LEVA OBALA SAVE

- POSTOJEĆI DRUM ZA ZEMUN
- ..... VEZA SA DRUMSKIM MOSTOM
- - - - - POSTOJEĆA ŽELEZNICKA PRUGA

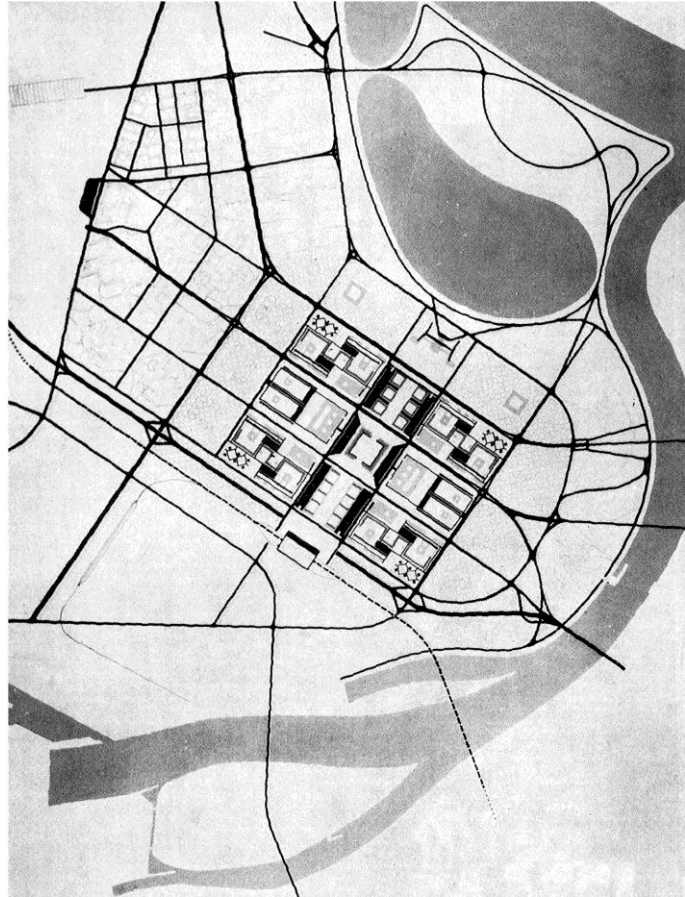

Слика 3.2 Никола Добровић, *Скица регулације Београда на левој обали Саве, 1946*, приказ урбане основе која је послужила као конкурсна подлога за објекте СИВ-а и ЦК на Новом Београду. Извор: *Tehnika* (Београд), br. 11-12 (1946), полеђина насловне стране.

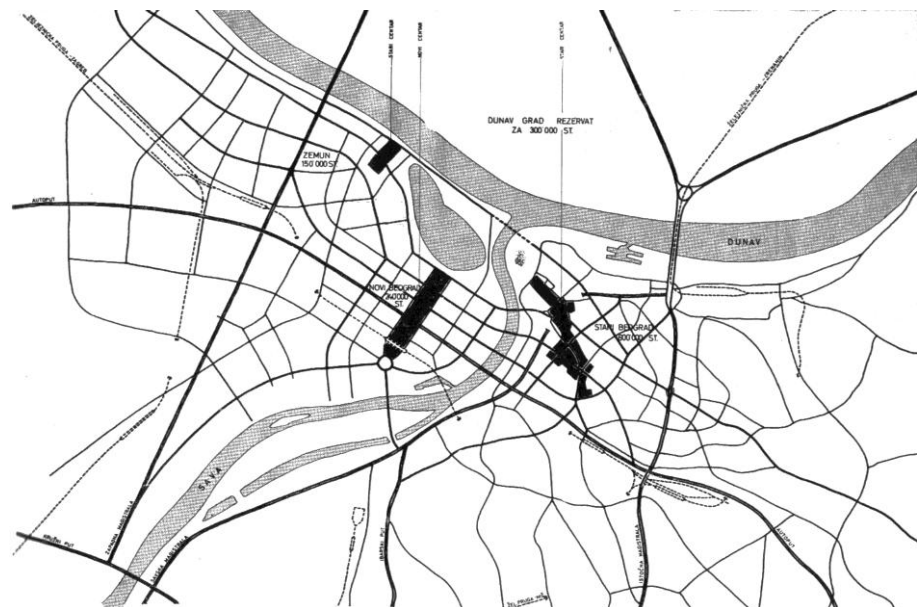

Слика 3.3 *Генерални урбанистички план 1950*, мрежа улица има за основу ортогоналну шему и састоји се од лонгитудинала за везу леве и десне обале, и трансверзала које остварују међусобну везу лонгитудинала и повезивање делова града посебно на левој и посебно на десној обали. Извор: Никола Гавриловић, „Коловозни саобраћај,“ у *Генерални урбанистички план Београда 1950* (Београд: Урбанистички завод града Београда, 1951), 111.

Слика 3.4 План централне зоне Новог Београда, 1960. године, радна група Урбанистичког завода Београда: Леонид Ленарчич, Милутин Главички, Милосав Митић, Душан Миленковић и Урош Мартиновић. Извор: Aleksandar Đorđević, "Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda," *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 2 (1960), 3.

Слика 3.5 Питање кореспонденције два система (новог и старог дела града): планирана мрежа на левој обали Саве ортогоналног типа *versus* историјски делови Београда и Земуне са мрежом „органског“ облика. Извор: Velibor Vidaković, „Prilog analizi mreže saobraćajnica u Novom Beogradu,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 32 (1965), 13.

Гледано са аспекта постојеће београдске структуре, овај проблем се посматрао двојако. С једне стране, постављало се питање очувања постојећих облика мешовитих мрежа уз неопходну трансформацију на везама (мостовима), а са друге је то било питање реконструкције мреже у старом Београду, са циљем прилагођавања доминантно ортогоналном систему градске мреже у целини. Паралелно са тим, инсистирало се на значају „*континуитета продужетака свих подужних праваца новобеоградске мреже преко Саве* [...] са посебним мотивом хомогености мреже и диференцијације [...]“ (италик у оригиналу).¹³ Међутим, без обзира на начин којим ће се ова веза остварити, јасно је било да се ове две различите мреже по квалитету не могу изједначити, што је уједно и представљало предност и потенцијал новог дела града.

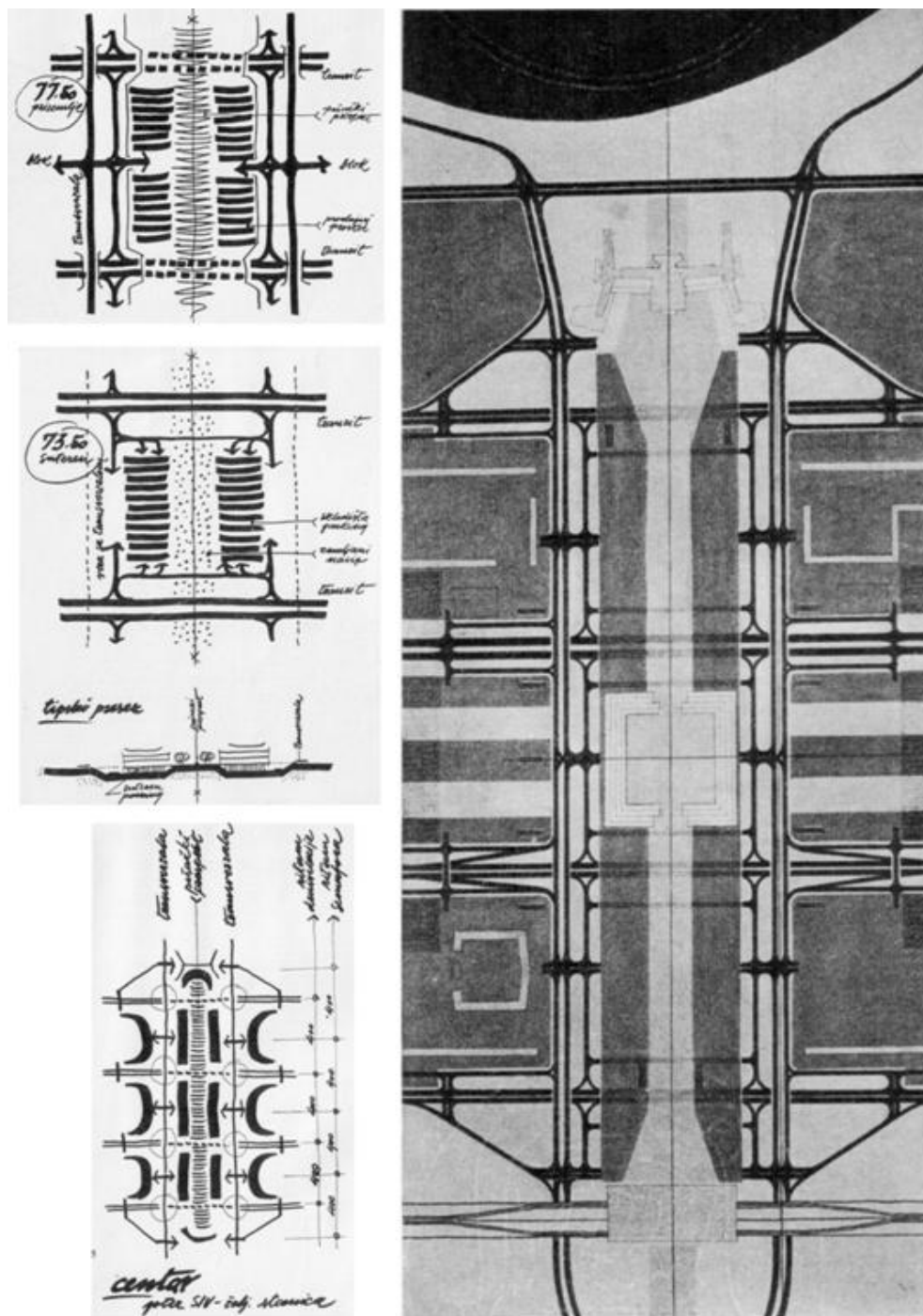
Иницијално изграђена мрежа саобраћајница у Новом Београду је правоугаона. Осовинско растојање између подужних улица је 400 метара, док у попречном правцу ова димензија варира од 400 до 600 метара, делећи на тај начин територију Новог Београда на геометријски правилна поља. У оквиру ових поља налазе се стамбене заједнице са њиховим пратећим функцијама, као и иницијално планиране зоне делатности, центра и рекреације (у оригиналној поставци углавном нереализоване).

Основна карактеристика пројектованог система огледа се у примени принципа стриктног диференцирања саобраћајних система вишег и нижег реда унутар становања. Наиме, „спољна“ мрежа је предвиђена за велики и брзи саобраћај хетерогеног састава, са што мање конфликтних и колизионих тачака. Интерна мрежа је планирана за саобраћај претежно индивидуалних возила, мале брзине и што ужу локалну вожњу кроз стамбено „поље“ [слика 3.6]. Према томе, основни принцип је да се вожња на територији највећим делом одвија саобраћајницама вишег реда, док је интерна мрежа сведена на локалне системе непролазног типа.¹⁴

---

¹³ Ibid.

¹⁴ Како тврди Видаковић „На тај начин, површина коловоза ушествује са 14% у површини стамбене територије, од тога 9% коловози вишег, а 5% нижег реда“. Извор: Ibid., 14.

Слика 3.6 (лево) Схематске анализе саобраћајних токова у центру Новог Београда и у блоковима; (десно) Приказ 'новог' решења саобраћаја у центру Новог Београда. Извор: Velibor Vidaković, "Prilog analizi mreže saobraćajnica u Novom Beogradu", 14 i 15.

По питању саобраћајне мреже, значајно је напоменути и то да се укрштање моторних и пешачких кретања одвија на истом нивоу, осим у случају аутопута и пешачког проспекта кроз центар (осовина СИВ-Железничка станица, данас блокови 24, 25 и 26). Рекло би се да је једна од битних карактеристика била иницијална намера да сама

мрежа буде флексибилна довољно, да омогући будуће правце развоја. У том смислу, Велибор Видаковић пише:

Овде је, међутим, неопходно указати на развојни пут мреже који би се могао остварити уколико би већ сада, одређеним сагледавањем и резервама, били обезбеђени потребни предуслови. Фазе тог развоја, [...] могу али и не морају све да се остваре, или могу имати други редослед, важност и обухватност, као што име се могу дати и сасвим нове техничке форме. Али, *неопходно је већ данас предвидети могућност остварења једног максималног програма*, те не дозволити да иједна етапа пројектовања или извођења мреже доведе у питање његово даље усавршавање. Могућности таквог максималног програма су уједно и потврда еластичности поступка димензионисања.¹⁵

При томе, он даље наглашава основне карактеристике таквог димензионисања мреже новобеоградских улица:

- а) *еластичност димензија* у смислу потребе развоја саобраћајно-техничког програма, по етапама;
- б) *„универзалност“ профила* у смислу потребе хоризонталне и вертикалне сегрегације и примене алтернативних видова транспорта.¹⁶

Ови алтернативни видови транспорта, како аутор образлаже, односе се на 'нова решења' у виду 'ваздушног метроа', који долазе после дугогодишње 'епохе подземних железница'. Питање метроа у Новом Београду, а тиме и Београду, било је још једно од парадигматичних питања у надолазећим деценијама, најпре код економске и политичке елите, а затим и у урбанистичкој и архитектонској пракси. Одлуке су се доносиле на релацији метро – лаки шински систем. Резултати променљивих одлука о изградњи београдског метроа на терену Новог Београда најјасније се може видети у данашњој ситуацији блока 22, где је као последица планирања лаког шинског система правоугаона форма блока замењена лучном кривином на новоизграђеном делу (овај систем никад није реализован, као ни метро).

Из статистике коју Видаковић даје о пропусној моћи саобраћајница (табела на стр. 15 текста), јасно се закључује да су подужни правци много већег капацитета, него што је то случај са попречним. Исто тако, дата је примедба да већа концентрација функција на територији може изазвати „промене на штету ефикасности мреже“. Поставља се питање, ако је Нови Београд предвиђен као будући центар града, како је онда могуће да је инжењерска пракса правце везивања Београда и Земуна планирала као транзит, а

---

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid., 15.

да није узела у обзир да је урбанистичким плановима у не малом средишту Новог Београда предвиђен један градски центар са свим очекиваним пратећим функцијама (иако оне нису иницијално ни реализоване)? И, имајући то у виду, какве су шансе овако планиране мреже данас?

Већ 1980. године, када је увелико почела отворена критика идеја модерног покрета, а самим тим и просторних структура насталих под њиховим утицајем, увиђају се и први проблеми кроз искуства употребе простора. Наиме, на територији Новог Београда се интензивно одвијала изградња углавном стамбених блокова, док су остали садржаји остајали на маргини процеса изградње. Тиме је зависност ове територије од историјског језгра града перманентно расла, а оваква струјања ка центру афирмисала су подужне потезе у ортогоналној мрежи као значајне елементе за транзитирање кроз новоосвојену територију. Како Хранислав Стојановић пише: „На тај начин су се спонтано диференцирали потези са значајнијом улогом у општем склопу мреже (на укупној територији града), и то првенствено на правцима повезивања централне зоне матичног дела града с местима становања, на шта јасно указује урађени „Гравитациони модел градског подручја“ према постојећем стању 1965-66. године“.¹⁷ [слика 3.7]

Слика 3.7 (лево) Гравитациони модел градског подручја према постојећем стању из 1966. године; **(десно)** Главни, основни потези градске саобраћајне мреже и наглашеност подужних везних праваца у мрежи Новог Београда. Извор: Vladimir Božičković, „Saobraćajni problemi Beograda,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 41-42 (1966), 20 i 21.

Са одласком Јосипа Броза Тита 1980. године, промениће се и друштвени услови. У годинама које следе урбанистичка и архитектонска елита окренуће се новој парадигми, што се као колективни исказ потврђује Међународним конкурсом за

---

¹⁷ Хранислав Стојановић, „Мрежа градских саобраћајница у урбанистичким плановима Београда,“ *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXVII (1980), 305.

унапређење урбане структуре Новог Београда 1985. године. Тиме је у потпуности начињен отклон од тзв. 'модернистичког' планирања и пројектовања, а овај догађај најављује трансформације, чији ће исход бити својеврсна дихотомија простора. Стојановић већ 1980. године то и најављује:

Из обављеног посматрања досадашњег процеса планирања мреже градских саобраћајница, може да се уочи како се он карактерисао упоредним појавама честих измена и нових тражења, с једне – и спонтано наметаним реализацијама претежно текућег карактера, с друге стране. Изузев подужног потеза (ауто-пута кроз град), већих и снажнијих захвата који врше радикалнији преображај наслеђеног стања и воде новом, шире-позитивном систему кретања, није било. Као да се веровало како је могуће и без њих. Међутим, стално одлагано питање свестранијег приступа савременој реконструкцији наслеђеног стања, постаје све акутније. У тим оквирима постаје неизбежна и савремена реконструкција наслеђене мреже. [...] Тек после тога, уз спроведену проверу одређених поставки плана која ће се тада сама наметнути, отвориће се јасне перспективе за сигурније дефинисање функционално оптималног система (значи органског система) комплетно схваћене мреже. Ово је свакако задатак за предстојећи процес ревизије Генералног урбанистичког плана, који се све гласније најављује (мисли се на ревизију плана из 1972. године, прим. М.М.).¹⁸

3.1.2 Место сусрета мреже и блока: простор улице

Улице, као огледно поље овог истраживања, настале су под утицајем идеологије и идеја *СИАМ*-а и модерног покрета. Архитектура улице Новог Београда уско је везана са основним начелима *Атинске повеље*, наиме да се 'строго забрањује' традиционално грађење простора улице у смислу уличног коридора са континуално изграђеним фронтом/фасадом. У складу са тим, промовисао се развој града код којег се формира отворени тип блока. Последица је промена морфологије блока и улице, а затим и раздвајање путања пешака и аутомобила, тако што се међублоковска улична мрежа намењује аутомобилу, а унутарблоковски простор постаје зона слободног кретања пешака која се у потпуности третира као јавна површина.

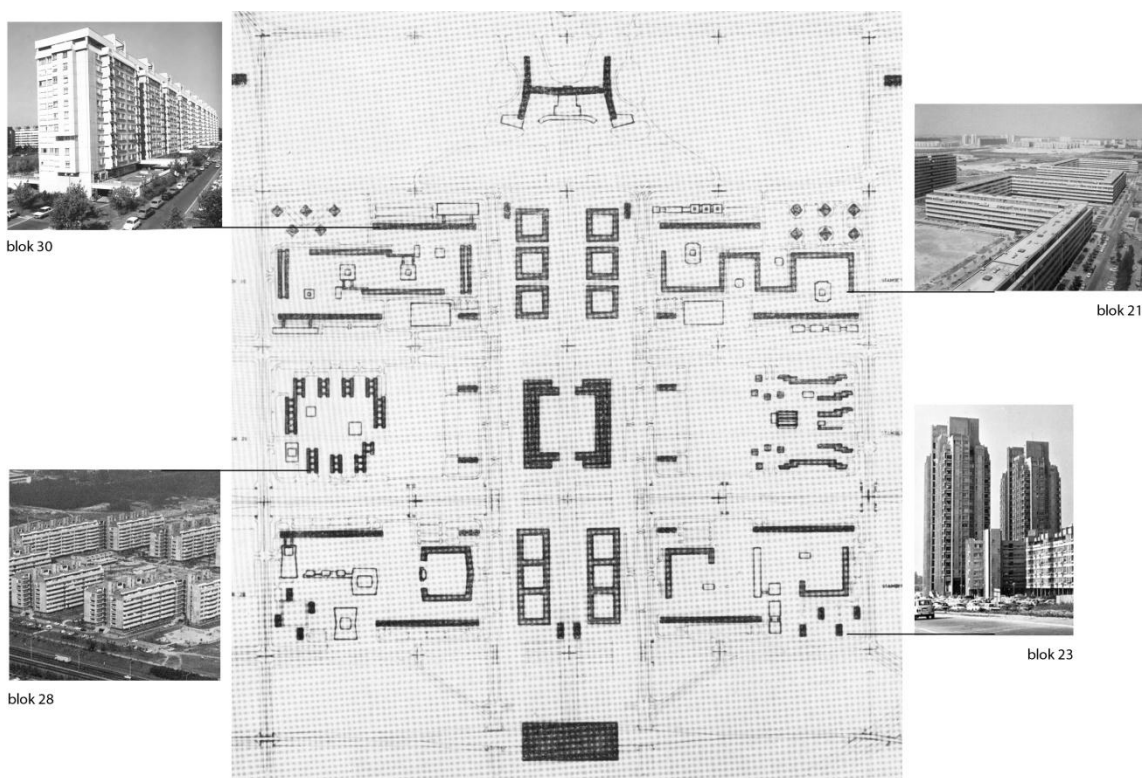
Као што је већ наведено у претходном тексту, простор Новог Београда је конципиран под утицајем идеја модерног покрета, али је паралелно са развојем и изградњом трансформисан у односу на политички, социјални и економски амбијент. С тим у вези, простор улице састоји се из неколико морфолошких образаца, који су

---

¹⁸ Ibid., 306 и 307.

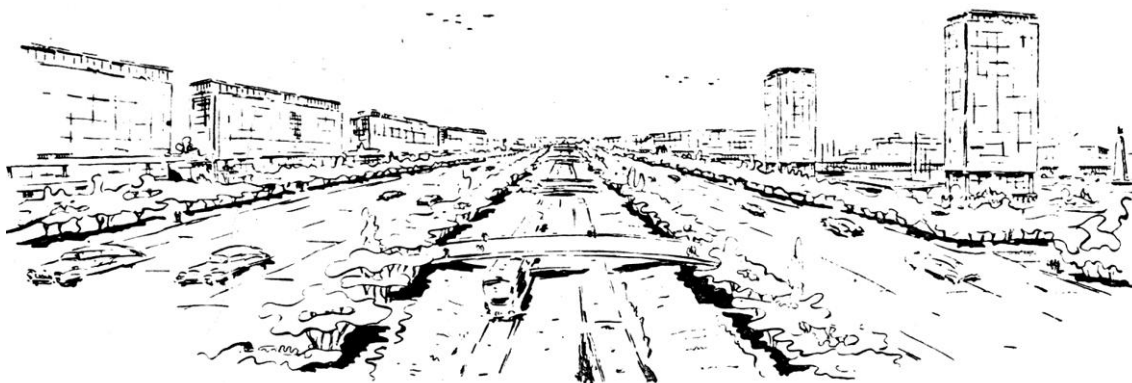
дефинисани у односу на степен зависности/повезаности блока (објеката) и уличне регулације:

1. физичка структура блока (објекти) су изграђени управно на улицу, тиме стварајући одређену ритмику фронта са дубоким продорима визура у блок [слика 3.8, доле лево];
2. објекти својом подужном страном формирану су паралелно са улицом, иако не уз саму регулацију, већ са већом димензијом тротоара и зеленог појаса, чиме је образован шири улични профил и осећај просторности и отворености блока и улице (нарочито отвореним приземљима), [слика 3.8, горе лево];
3. форма објеката је таква да представља тачкасте структуре изграђене на угловима блока као доминанте раскрсница и улица [слика 3.8, доле десно];
4. објекти у облику 'меандра' изграђени у средишном делу блока, који се својом формом и повлачењем стварају одређену динамику блока, а нарочито код секундарних токова и пешачких путања [слика 3.8, горе десно].

Слика 3.8 Морфолошки обрасци примењени на простору улица Новог Београда: **(горе лево)** физичке структуре изграђене подужно/паралелно уз улицу у блоку 30; **(доле лево)** објекти изграђени управно на уличну регулацију блока 28; **(горе десно)** 'меандер' у простору блока 21; **(доле десно)** доминанте на угловима централне зоне Новог Београда (блок 23). Извор: прилог ауторке (извор карте у средини: „Детаљни урбанистички план месне заједнице у блоку 28 – једна фаза израде идејног урбанистичког решења централне зоне Новог Београда,“ *Arhitektura Urbanizam* (Београд), бр. 41-42 (1966), 83.

У првим плановима Новог Београда (1950) улице су планиране као транзити моторних возила: „Трансверзале, саобраћајнице II реда, припадају већ интерном систему Новог Београда. На ове главне саобраћајнице, ослањају се остале саобраћајнице нижег реда. На овај начин извршена је пуна диференцијација по карактеру и интензитету саобраћаја“ [слика 3.9].¹⁹ Исто тако, територија је стриктно зонирана на: зону државне управе и културних установа, зону становања, зону снабдевања и дистрибуције, зону индустрије и зону рекреације и фискултуре.

Слика 3.9 Видо Врбанић, диференцијација карактера и интензитета саобраћаја, скице. Извор: Видо Врбанић, „Урбанистички план Новог Београда,“ у *Генерални урбанистички план Београда 1950* (Београд: Урбанистички завод града Београда, 1951), 121.

Међутим, доступни примарни извори и периодика данашњем читаоцу нуде и другачије гледање на проблеме конципирања простора Новог Београда. Наиме, простор улица јесте димензионисан по тадашњим предвиђањима и статистикама за моторни саобраћај (1 возило на 5-8 становника), али је проблем улица разматран и на другом нивоу. Доказ за ову тврдњу може се наћи у објашњењима конкурса за централни део Новог Београда из 1960. године, по коме је почела изградња леве обале Саве. Жири конкурса препознаје да се већина аутора нашао пред јединственим проблемима, од којих су кључни били везани за: питање карактера центра Новог Београда и његовог значаја у односу на друге градске центре, питање карактера Немањине улице (данас Булевар Зорана Ђинђића), као и питање обликовања и карактера Лењиновог булевара (Булевар Михајла Пупина). Питање центра Новог Београда аутори углавном решавају као централни потез 'општеградског' значаја, дакле не само локалног карактера како је *Генералним планом* из 1958. године индицирано: „По садржају и по облику, аутори су тежили да створе широке али

¹⁹ Видо Врбанић, „Урбанистички план Новог Београда,“ *Урбанизам Архитектура* (Загреб), бр. 1-4 (1951), 126 и 127.

хумане, ведре, живе и корисне амбијенте. Иако решаван са широким замахом, овај централни потез није парадна алеја ходочасника, већ живи градски центар који задовољава животне, практичне, културне и пословне потребе грађана великог града²⁰. Немањина улица је иницијално планирана као „живи саобраћајни правац“ Славија-Земун, који пролази дужином целе стамбене зоне Новог Београда, те је „овичена ретко постављеним стамбеним зградама и зеленилом (увече мирна и без светлих излога)“. Већина аутора награђених радова определило се за „карактер живље градске улице са локалима“. Проблем Лењиновог булевару био је нешто сложенији, с обзиром на то да су садржаји са леве и десне стране ове улице били различити у актуелном *Генералном плану*. С једне стране, налазили су се административно-управни објекти највишег ранга (СИБ, ЦК), а насупрот њима – стамбени, окарактерисани као скромни (са приступачном киријом). Неки аутори су одговор видели у формирању групација стамбених објеката (уместо уситњених зграда) и на тај начин „изразили тежњу да и на левој страни Булевару формирају крупније елементе у урбанистичкој композицији (такозвани „микро-елементи композиције“ са „рецепторима дистанце“ између њих)²¹. Овакви ауторски ставови били су оцењени као позитивни од стране конкурсног жирија, чиме се бар у идејном смислу потврђује теза о специфичном карактеру простора Новог Београда. Међутим, као и код скоро свих осталих конкурса по питању просторне структуре Новог Београда, жири сматра да 'није компетентан' да одлучује о оваквим питањима, па не додељује прву награду, већ две равноправне друге и једну високу „ван конкурса“.

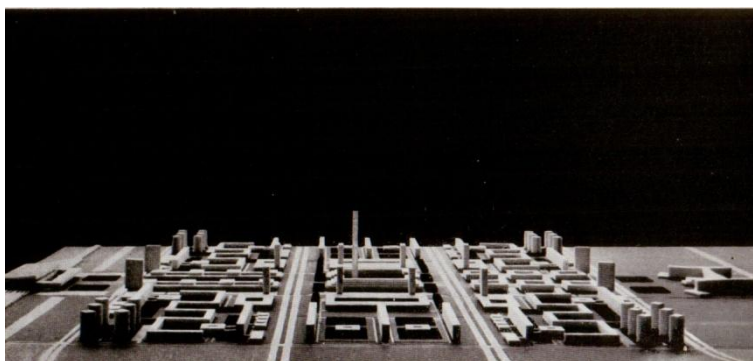
Простор Новог Београда је иницијално изграђен по плану који је представљао компромисно решење награђених радова са овог конкурса [слика 3.10]. До краја '70-их година архитектонска и урбанистичка парадигма и пракса се мења и окреће новим трендовима. Од будућег *City*-а, управног и политичког центра Југославије и „града ка коме су усмерене очи наших народа“ простор Новог Београда постаје оспораван као „серијски производ“, „архитектура друштвене једнакости“, итд. Реализоване су углавном стамбене зграде (са изузетком тачкасто формираних месних заједница и школа), без пратећих садржаја о којима се у преходном тексту говорило. Улице заиста постају широки булеварски транзити моторних возила, без 'градског карактера'

---

²⁰ Aleksandar Đorđević, „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda“, 5.

²¹ Ibid., 3 i 4.

и било какве јавне намене све до последње деценије 20. века, када долази до фрагментације и приватизације јавног простора.

Слика 3.10 План централне зоне Новог Београда (Ленарчич, Главички, Митић, Миленковић и Мартиновић). Перспективни приказ решења гледано из Савског амфитеатра: „осетиће се идеја композиције да високи објекти, који формирају булеваре и централни потез омогуће дуге и простране визууре између њих и до ужег центра са својим поентама“. Извор: Aleksandar Đorđević, "Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda", 7.

3.1.3 Простор блока

У традиционалном урбаном ткиву, карактеристике градског блока се препознају у контакту улице и фасаде објеката. Улични фронт, односно фасаде блока су екстензије улице, која у том случају функционише као простор социјализације. Оваква организација је осигурала дистинкцију видљивог и скривеног дела блока, односно јавног и приватног. Улица и блок су недељиве компоненте урбаног ткива, при чему је простор улице – историјско-временски континуум у којем се одвија готово сва свакодневна друштвена пракса. Отворени блок, по правилу, има другачији однос улице и изграђене структуре. Улица је, као што је већ било писано, простор предвиђен за проток аутомобила, а блок је друштвени простор, односно простор друштвене праксе. Према томе, реална трансформација традиционалног у отворени градски блок не тиче се само физичког простора, већ и простора активности и његове артикулације између ентеријера и екстеријера.

Основна морфолошка карактеристика иницијално изграђеног новобеоградског блока је, на првом месту, његова димензија: од 400x400 до 600x400 метара. Објекти су пројектовани као слободностојећи у блоку, а степен зависности/повезаности блока (објеката) и уличне регулације је флексибилнији. Принципи *CIAM*-а и *Атинске повеље* су концептуално поштовани: пешак је у простору блока заштићен од буке, загађења и небезбедног саобраћаја улице. Све друштвене активности, као и пешачка

кретања, предвиђене су у отвореном простору блока. Према томе, простор блока за слободно кретање пешака, рекреацију и интеракцију може се посматрати и као један нови тип улице.

Може се поставити теза да су три аутора тадашње владајуће архитектонске и урбанистичке сцене, Никола Добровић, Видо Врбанић и Бранко Петричић, имали највише утицаја на основне идеје о просторној структури Новог Београда.

Видо Врбанић 1951. године даје основне параметре: изграђена површина стамбених блокова је од 10 до 15% (сервиси и друштвени објекти су 5%, фискултурне површине у микрореону до 5%, саобраћајнице са стазама и паркинзима до 10%), док је неизграђена површина око 80%, од тога слободне зелене површине су између 65 и 70%. Неизграђени простор блока је у плановима углавном третиран као површина за рекреацију: „замишљене су као слободне површине између самих објеката, третиране као мањи паркови са стазама, травњацима и вишим зеленилом, у којима су груписана игралишта кошарке, одбојке, тениса, и вежбалишта“.²²

Говорећи о слободним површинама, Бранко Петричић их повезује са заштитом животне средине, али и психолошким елементима и аспектима које је користио приликом израде плана Новог Београда и пројекта за блокове 1 и 2:

Слободне површине Новог Београда нису биле схваћене као линеарни паркови већ су третиране као слободно настале природне скупине где треба да доминира висока вегетација са задржаним органским обликовањем природе. [...] Диспозиције и размаци између објеката осигуравају интимно становање, избегнута је бука са саобраћајницама и добио се дубоки визуелни увид у организовани амбијент. Распоред и положај објеката поклопио се са захтевима заштитних мера. У свакодневном животу блокови имају индивидуалност кроз основни екипман пратећих објеката. [...] Геометријске композиције зелених површина које подвлаче ионако ректангуларно распоређене зграде, далеко ће мање успети, са психолошке стајне тачке, поготово из птичје перспективе станара, него слободно распоређене скупине које човека ослобађају распореда, стеге, градске напетости и пребацују га у снену атавистичку навику опуштености и слободе.²³

Под насловом "Што је градски пејзаж: његова улога и предност у савременом урбанизму" 1954. године Никола Добровић уводи термин *градског пејзажа*: "Градски пејзаж је нов израз у урбанистичком рјечнику [...] Градски пејзаж представља највећи

---

²² Видо Врбанић, "Урбанистички план Новог Београда", 131.

²³ Бранко Петричић, "Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975," *Годишњак града Београда*, књига XXII (1975), 228 и 233.

степен просторности [...] континуално надовезивање, протезање и прожимање градског простора у свим могућим правцима" и то тако што се одвија пред нама у низу веза и прекида, "као филмска трака". Тиме повезује "градски пејзаж" кроз покренутост и нова доживљавања у нову идеју о "читавом низу градских слика".²⁴

Може се рећи да је у овом концепту садржан и Ле Корбизјеов дискурс урбаног пејзажа (франц. *le paysage urbain*): "Укидањем улице – коридора, строго говорећи, креира се обим урбаног пејзажа [...] суви зид и иритирајући коридор замењен је волуменима који се наизменично повлаче, удаљавају, приближавају, креирајући животни и монументални урбани пејзаж".²⁵ На тај начин се кристалише идеја о групи објеката, слободно постављених у простору градског пејзажа, док саобраћајнице чине засебну мрежу независну од диспозиције објеката. Код Добровићевог плана Новог Београда из 1948. године, централна зона није подељена на правилна геометријска поља, као у каснијим плановима, већ представља јединствен простор града у пејзажу, тј. простор у градском пејзажу.

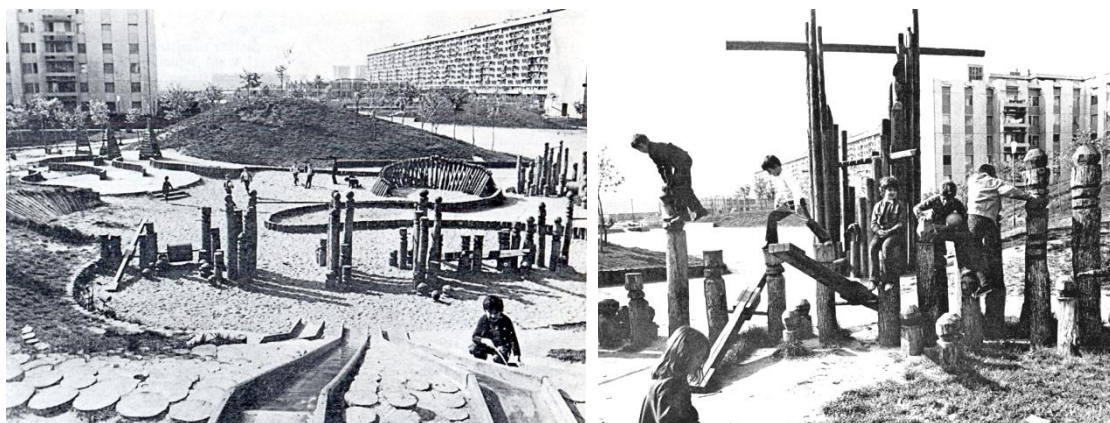
У *Регулационом плану Новог Београда* из 1962. године, по коме је и иницијално изграђен, и даље се промовише пажљиво планирање рекреативних и зелених површина како у погледу односа површина, тако и у погледу „стварања различитих амбијената према намени и просторном доживљају“.²⁶ Површина зеленила свих категорија заузима 2/3 укупног земљишта Новог Београда, односно око 100 м² по становнику. Без обзира на то што у ову статистику улазе и отворени паркови и ванстамбене зоне, простор блока остаје отворена површина намењена пешаку, његовој организацији свакодневног живота и слободног времена, као и простор колективне друштвене праксе [слика 3.11].

---

²⁴ Nikola Dobrović, "Što je gradski pejzaž: njegova uloga i prednost u suvremenom urbanizmu," *Čovjek i prostor* (Zagreb), br. 20 (1954), 1-3.

²⁵ "Brisant la rue-corridor, il faut, à proprement parler, créer l'étendue du paysage urbain. [...] la paroi aride et énervante du corridor est remplacée par des volumes qui se juxtaposent, s'éloignent, se rapprochent, créent un vivant et monumental paysage urbain". Le Corbusier, "Sur le paysage urbain," *Urbanisme*, (1925), 220-221. (у овом тексту превела: Мира Милаковић).

²⁶ Milutin Glavički, „Regulacioni plan Novog Beograda,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 32 (1965), 8.

Слика 3.11 Простор блока 28: простор колективне друштвене праксе. Извор: Bratislav Stojanović, „Urbanističko planiranje Novog Beograda – realizacije,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 11-12 (1983), 22.

3.2 Генеза и развој улица Новог Београда

Деветнаести век, или како га Ерик Хобсбаум (Eric Hobsbawm) назива "доба револуције", био је време великих промена, привредних, друштвених, политичких, културних, демографских, а и урбаних.²⁷ Град који се од средњег века сводио на затворену целину стагнантног становништва и нетакнутог начина живота, у 19. веку доживљава својеврсну експанзију.²⁸ Пораст становништва у градовима допринео је ширењу урбаног простора ван зидина, а самим тим и другим насталим проблемима и процесима, који су подстакли питања урбанизације свих већих градова света.

Сличан процес одвијао се и у Београду током 19. века. Српско становништво је већ '20-их година почело да се настањује изван Шанца, што је резултирало спонтаним развојем српске вароши. Око 1835. године кнез Милош позива бечког инжењера Франца Јанкеа да изради први урбанистички план. Како то поставља Васа Чубриловић, план је оцртавао европске амбиције: предвиђена је правоугаона мрежа широких улица са великим насељеним блоковима, у супротности са праксом дотадашњег оријенталног града са уским неправилним улицама и малим кућама у дну башта.²⁹ Без обзира на овај покушај уређења града, касније се показало да се

²⁷ Eric J. Hobsbawm, *Doba revolucije. Evropa 1789-1848* (Zagreb, 1987).

²⁸ Jean-Luc Pinol, ed., *Histoire de l'Europe urbaine*, vol. 2 (Paris: Le Seuil, 2003), 13 [цитирано према: Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914* (Београд: Удружење за друштвену историју, 2009), 25].

²⁹ Васа Чубриловић, уред., *Историја Београда 2* (Београд: Просвета, 1974).

становништво и даље бесправно насељавало изван реона, изван градског закона и привилегија, чиме је отворено "реонско питање".³⁰

Покушај прављења свеобухватног урбанистичког плана поставио је Емилијан Јосимовић 1867. године.³¹ Први модерни српски урбаниста, како сугерише Бранко Максимовић, је свој основни задатак видео у решавању проблема повезивања старог града у Шанцу и оног који је настао ван њега.³² План је обухватао "унутрашњу варош", али је у тексту у референцама дат опис о улицама којима треба да се успостави веза између два дела града.³³ Иако овај план није спроведен, његов кључни допринос се огледа кроз идеју новог почетка и аспирацији ка репрезентативности.

Иако су тежње владајућих слојева Београда ка напредним идејама европских престоница тог доба постојале, град се и даље развијао без пројектованих будућих потреба развоја.³⁴ Тек 1923. године је израђен *Генерални план Београда*.³⁵ У приложеном *Илустративном плану града на левој обали Саве*, аутор плана Ђорђе Ковалевић, град посматра кроз визију интеграције Београда и Земун у јединствену урбанистичку целину. Међутим, сам план даје слику једне јасне хијерархијске структуре, у којој су Земун и нови део тек подцелине које кореспондирају са историјским центром Београда. Како наводи Благојевић, овај план представља "традиционалистички, уметнички пројекат града" и "изражава амбицију владајуће елите да, макар на папиру, покаже прогрес младе државе и докаже њено припадање

---

³⁰ Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*, 29.

³¹ Емилијан Јосимовић, *Објасњење предлога за регулсање онога дела вароши Београда што лежи у Шанцу са једним литографисаним планом у размери 1:3000* (1867) [репринт: *Београд у мапама и плановима од XVIII до XXI века* (Београд: Урбанистички завод Београда, 2008)].

³² Бранко Максимовић, *Идејни развој српског урбанизма* (Београд: САНУ, 1978).

³³ Како наводи Дивна Ђурић-Замоло, основу Јосимовићевог плана је у историјском Београду чинио ортогонални систем улица, који се није обзирао на стрми рељеф београдског терена. Тиме се оправдано може предпоставити да је такву основу он предвидео и за град ван Шанца. Исто тако, она сматра да је Јосимовић знао за Османову реконструкцију Париза, његово исправљање и проширивање улица, али и да је радио по угледу на бечки Ринг. Међутим „Јосимовићев план је био напреднији, јер су се и урбанистичка теорија и пракса развиле“. Извор: Дивна Ђурић-Замоло, "О реконструкцијама Београда," *Urbanizam Beograda*, број 52 (1979), 38.

³⁴ После Јосимовићевог, дошло је до израде неколико планова: 1878. године – аутор Стеван Зарић, 1893. – Јован Бешлић, 1910. – Васа Лазаревић, 1912. – Албан Шамбон. Међутим, ни један од ових планова није третирао територију данашњег Новог Београда.

³⁵ Програм за расписивање међународног конкурса за израду ГУП-а сачинила је Стручна комисија на челу са архитектом Драгутином Ј. Ђорђевићем, професором Универзитета. На предлог Удружења српских инжењера и архитеката усвојен је 1919. године на седници Општинског одбора Београда. Потом је 1921. године одбор усвојио Програм стечаја за израду Генералног плана о уређењу и проширењу Београда [извор: *Београд у мапама и плановима од XVIII до XXI века* (Београд: Урбанистички завод Београда, 2008)].

развијеној Европи".³⁶ План је усвојен исте 1923. године, и одобрен од стране Министра грађевина 1924. године, али без додатка који се односи на Нови Београд.

У међуратном Београду се може издвојити још један нереализовани покушај планске изградње на територији данашњег Новог Београда - План регулације терена и пројекат насеља са десне стране Земунског моста. Предлог даје Данска група (Højgaard&Schultz A/S, Kampsax A/S) 1938. године. Како је рат прекинуо радове на насипању терена и изградњи, а сам план нема већи значај за предмет овог истраживања, овај рад нема намеру да улази у његова дубља разматрања.

Упркос тежњама и замислима тадашње политичке и стручне јавности да иде у корак са европским модернизацијским трендовима, проблем простора града на левој обали Саве ће и касније бити једно од кључних парадигматичних питања. Иако структура овог поглавља може изгледати као хронолошки редослед развојних фаза у планирању и пројектовању просторне структуре Новог Београда, ове фазе се међусобно преклапају, чак некада егзистирају и паралелно, и не могу се прецизно временски разграничити. Наиме, суштинска намера је била да се објасне различити концепти и стратегије које су примењиване приликом развоја и изградње Новог Београда, и то посебно кроз просторе улица, као предмета обимних трансформација и основних елемената планирања и реконструкције града.

3.2.1 Град Титове епохе: социјалистичко у садржини - модерно по форми

Ето зашто је требало оптужити урбанизам истовремено и као маску и као оруђе: као маску државе и политичке акције, као оруђе интереса прикривених у стратегији и у социо-логици. Урбанизам не тежи да обликује простор као уметничко дело. Ни према техничким разлозима, како он то тврди. Он обликује један политички простор.³⁷

Београд је ослобођен 20. октобра 1944. године, а до почетка јануара 1945. и цела Србија. Влада ДФЈ (Демократска Федеративна Југославија) је у октобру распуштена, након чега се народ изјаснио по питању државног уређења - 95% гласача је 11. новембра гласало за Народни фронт. Декларација о проглашењу Федеративне

---

³⁶ Љиљана М. Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 15.

³⁷ Anri Lefevr, *Urbana revolucija* (Beograd: Nolit, 1974), 202.

Народне Републике Југославије (ФНРЈ) донета је 29. новембра, након чега КПЈ револуцију преноси са политичког на привредно поље. Од половине 1945. године питање обнове постаје кључно, односно обнова постаје главно питање градитељства, а градитељство заузврат, по Титовим речима, „један од најважнијих проблема“.³⁸

Поред осталог, Тито даје и програм грађевинских објеката - на првом месту је било оспособљавање саобраћаја и јавних грађевина, а онда и изградња „кућа за становање“.³⁹ О истом питању говори и Жива Ђорђевић, тадашњи помоћник министра грађевина ФНРЈ:

Уз помоћ државе (у алату, материјалу, стручним кадровима) и наших масовних организација, омогућити народу пострадалих крајева да, кроз такмичење на широј основи, изгради себи што већи број стамбених зграда - најмање 50.000, а у што већем обиму и обнови свих јавних зграда, како би све државне установе могле правилно да функционишу.⁴⁰

У вези са изградњом станова, Тито препоручује да „известан број наших стручњака посети Совјетски Савез и види начин грађења кућа, јер се код нас материјал не искоришћује рационално“.⁴¹ Ово се односило на изградњу типских објеката какви су деценијама грађени у совјетском грађевинарству, а што ће се у наредном периоду постепено, али систематски, уводити и у грађевинску праксу Југославије. Како он даље говори, једно од највећих достигнућа обнове било је то „што смо успјели да покренемо читав народ“, док је заузврат мобилизација становништва на рад, како је навео Ђорђевић, постала вид „популарисања плана обнове“.

Влајко Беговић 1946. године објашњава проблематику увођења планске привреде у чланку „Могућност и задаци планирања у привреди Југославије“.⁴² Југославија у том тренутку није имала ни средстава, ни знања, а ни професионални кадар који би спровео планирање попут совјетског - требало је тражити „своје путеве и методе, користећи при томе велико искуство планирања у СССР“. Како тврди Живанчевић,

---

³⁸ „Maršal Tito o našem radu i našim zadacima. Iz razgovora Maršala Tita sa rukovodiocima Ministarstva građevina,“ *Tehnika* (Београд), бр. 2 (1946), 33.

³⁹ Јелена Живанчевић, *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије* (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2012), 71.

⁴⁰ Živa M. Đorđević, „Problemi i zadaci ministarstva građevina. Iz referata održanog na konferenciji rukovodilaca ministarstva građevina 9. decembra 1945. godine,“ *Tehnika* (Београд), бр. 2 (1946), 35-39.

⁴¹ „Maršal Tito o našem radu i našim zadacima. Iz razgovora Maršala Tita sa rukovodiocima Ministarstva građevina“, 33.

⁴² Вељко Беговић, „Могућност и задаци планирања у привреди Југославије,“ *Југославија СССР* (Београд), бр. 3 (јануар 1946), 14-15.

ово међутим „није значило одрицање од совјетске праксе, штавише, иста управо у то време почиње да се спроводи“.⁴³

Наиме, Нови Београд је град реализован у „друштвеном власништву“, а његова доминантна функција је за дуги низ година била становање. Овакав модел је уско везан и за став да је подухват изградње Новог Београда једино могућ у друштвеним условима социјалистичког система. Инструмент спровођења је била масовна мобилизација струке и радних снага, што је било увезено из совјетских стратегија. С обзиром да је стан био основна функционална јединица око које се градио мит о новом граду, Нови Београд је у потпуности изолован од сопствене репродукције виталних градских функција. Као што је у полазној позицији био производ политичке одлуке, тако је и касније зависио од државне интервенције.

С друге стране, иако је Нови Београд производ једног социјалистичког система, он свакако у својој форми није 'социјалистички град'. Његова комплексност и специфичност се огледа у сукобу идеологија из којих је настао: струковне, модернистичке, везане за *CIAM*-ов функционални град, и политичке идеологије социјализма. Као што је држава непрестано била на клацкалицы 'између истока и запада', тако је и стручна елита задржала основна начела форме архитектуре модернизма, са централним садржајем – станом, намењеним „социјалистичком човеку“, односно друштвеним снагама нове Југославије.⁴⁴

Иако постоји теза о континуитету идеја модерног покрета пре и после рата, модернизам је у „новим друштвеним условима променио стратегију, а мењао ју је и надаље, кроз вишеструка оспоравања и реинтерпретације својих изворних идеја“.⁴⁵ Стога се у следећем делу рада разматрају концепти и идеје које су уско везане за модернизам и социјализам, две владајуће парадигме у Титово време. С одласком Тита, ова констелација је драстично промењена, и у струковном (модернистичком) и

---

⁴³ Јелена Живанчевић, *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*, 73.

⁴⁴ Како објашњава Рибникар: „Једноставност не значи ништа друго него немање претензија да се стамбеном зградом постигне нека монументалност (права или лажна) и створи непотребан утисак богатства и раскоши. „Сандучаре“ су ружне, тмурне и тешке, јер делују као мртва ствар, као костур без меса. Стамбена је зграда за живот људи и треба и сама да је жива. Она треба да буде израз животне радости, оптимизма и среће радног човека, социјалистичког човека коме је намењена“. Извор: Vlad. Ribnikar, „Problem stambenih zgrada“, *Naše Građevinarstvo* (Beograd), br. 11-12 (1950), 558.

⁴⁵ Јелена Живанчевић, *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*, 79.

у политичком (социјалистичком) смислу. Међутим, и после тога, град Титове епохе наставиће да тражи нова решења.

3.2.1.1. Репрезентација управљачког града: улица модерних облика

О њега су се отимали највећи наши урбанисти и архитекти, [...] свако је желео да своје име веже за Нови Београд. Нови Београд су носили архитекти доратних генерација, стручњаци стасали пред рат на идејама модерне архитектуре. [...]

То је практично нови град, *репрезентант размаха наших жеља и маште још из периода обнове и изградње; он је тековина Социјалистичке Југославије.*⁴⁶

Пред сам почетак Другог светског рата, фебруара 1941. године, београдској јавности је представљен још један план који обухвата терен Новог Београда, али сада са већ искристалисаном идејом да је неизграђено, насуто тло између историјски независно формираних градова Земуна и Београда, центар будућег великог Београда. Овај план, назван *City* Београда на левој обали Саве, израдио је архитект Драгиша Брашован (или како га он назива Сава нова варош – *City* Београд). Како објашњава Брашован у дневном листу *Време*, Нови Београд је планиран „по најмодернијим принципима савремене урбанистике“ за 500.000 становника, и представља „хармоничну“ везу Београда и Земуна, то јест саставни је део главног града.⁴⁷ У непосредној близини тадашњег аеродрома на Бежанији планирана је железничка станица, а поред ње велики парк са спортским стадионом и игралиштима, где је виђена изградња павиљона за евентуалну светску изложбу. Саобраћајне артерије у Новом Београду формиране су у радијалном систему, а монументални оквир новог града *City*–а даће новоизграђене цркве, позоришта, музеји и др. Поред овога, Брашован даје и предлог реконструкције историјског дела града, у којем кључни захвати обухватају студију и пројекат Савског пристаништа, изградњу два моста на Сави, измештање железничке станице код "Мостара", и уређење Доњег града и калемегданског гребена.

Из прегледа дотадашњих планова који дотичу проблематику Новог Београда, може се рећи да је овај план први који свеобухватно, визионарски посматра будућу престоницу, и у коме је географско, физичко средиште "великог Београда" дато и као

---

⁴⁶ Bratislav Stojanović, „Urbanističko planiranje Novog Beograda – realizacije,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 11-12 (1983), 23-24.

⁴⁷ Д. Д. В. „Будући *City* Београда пружаће се од Чукарице до ушћа Саве у Дунав и чиниће са старим делом града хармоничну целину,“ *Време* (Београд), 23. фебруар 1941, 11; као и извор: Аноним. "Како ће се ширити и развијати Нови Београд," *Политика* (Београд), 23. фебруар 1941, 10.

његов функционални, културни и друштвени центар, *City* будуће метрополе. Овај нови део града није, као до тад, планиран независно од два историјска дела, или је само подцелина старог града, већ представља саставни део, једну хармоничну целину главног града југословенске државе.

Шест недеља након промоције плана на конференцији за штампу, почиње бомбардовање Београда и улазак земље у Други светски рат, чиме је Брашованов план скрајнут са професионалне и стручне сцене. Занимљиво је да се овај план не може наћи репродукован у архивама или стручној литератури, нити је у каснијим израдама нових планова била постављена његова референца. Сам Брашован није учествовао у даљим израдама, нити се активно појављивао у урбанистичкој пракси.

На месту послератног визионара Новог Београда, као директор новооснованог Урбанистичког института Србије, постављен је Никола Добровић.⁴⁸ Током 1946. и 1947. године он израђује неколико саобраћајних студија, које допуњавају његову *Скицу регулације Београда на левој обали Саве*.⁴⁹ Постављајући своје идеје у ситуацију *tabula rasa*, Добровић Скицу израђује без икаквог референцијалног оквира на историјске делове Београда, а његова претходна интегрална стратегија о свеобухватном решавању проблема саобраћајне целине града је овде запостављена у

---

⁴⁸ Иницијатива за изградњу Београда на левој обали Саве потекла је од руководства Комунистичке партије Југославије, од друга Тита. У Социјалистичкој Југославији за њено остварење били су задужени Секретеријат председништва владе ФНРЈ, Савезно министарство грађевина, Извршни одбор Народног одбора града Београда, а крајем 1946. године установљен је и одговарајући реферат у апарату Централног комитета КПЈ. Рад су стално пратили са интересовањем маршал Тито, Политбиро ЦК СКЈ, ЦК КП Србије и Градски комитет партије. Извор: Bratislav Stojanović, „Urbanističko planiranje Novog Beograda – realizacije“, 15.

⁴⁹ Прва је била *Обнова и изградња Београда: контуре будућег града*, у којој Добровић даје основне смернице будућег развоја Београда. У студији Добровић пише да "саобраћај омогућава и задовољавање физиолошких услова насеља", што објашњава тиме да сваки становник треба да има могућност брзе и економски приступачне мобилности у граду "не запостављајући при томе интересе града као интегралне целине". На тај начин се приближава модерним схватањима урбанизма града која су преовладала у то време и приклања доктринарним ставовима *Атинске повеље*, која посебну пажњу придаје организацији градског саобраћаја и диференцијацији истог у корист човека као корисника. Добровић ово недвосмислено потврђује реченицом: "Тежина задатка је у синхронизацији саобраћаја свих родова по јединству физичког времена и у његовом усклађивању са градским организмом". (овде се као извор користи студија: Dobrović, Nikola. *Obnova i izgradnja Beograda: konture budućeg grada* (Beograd: Urbanistički institut NR Srbije, 1946), која је поново објављена у: Miloš R. Perović i Zoran Manević, ured., *Beograd između stvarnosti i sna*, poseban broj časopisa *Urbanizam Beograda* (Beograd), br. 66-67 (1982), 180-192.).

Друга Добровићева студија *Железнички проблем Београда*, израђена исто 1946. године, заснива се на анализи постојећег стања, односно статистичким анализама и аналитичким схемама. Аутори полазе од става да је раније основна грешка била у "одвојености саобраћајних проблема од комплекса урбанизма", да је железничко питање од прворазредног значаја, да тадашње стање у Београду не задовољава савремене захтеве и да ово питање мора бити радикално ревидирано. Предлог се састоји у планирању једне железничке станице пролазног типа у Новом Београду. Иако је место саме станице умерено у односу на осовину Београд-Земун, из студије се недвосмислено чита да је овај "урбанистички феномен" центар гравитације метрополитенског Београда. Извор: Никола Добровић и Владимир Марковић, *Железнички проблем Београда* (Београд: Урбанистички институт, 1946), 9-63.

корист нагласка новог града. У центру нове територије је железничка станица, око које је у радијалном систему организована матрица улица и блокова. Као што се може предпоставити паралелна са Брашовановим планом, на који Добровић не даје експлицитну референцу, тако се ова идеја може узети и за Ле Корбизјеов *Савремени град за три милиона становника (Une Ville Contemporaine)*, у коме полазна тачка јесте чвориште саобраћајног система. Исто тако, бавећи се више архитектуром, него планирањем града, Сант'Елија нагласак у цртежима поставља на комуникације, на један сасвим нови град, култ механичког кретања, у чијем центру је увек мотор "машинског града" – железничка станица, електрична централа, аеродром, путеви, мостови, итд.

Међутим, иако су саобраћајна питања у Ле Корбизјеовим студијама и пројектима разрађена и развијена по нивоима и намени, Добровићев план нуди тек схематизовану основу без дубљег разматрања проблема. Ова *Скица* заправо поставља низ основних концептуалних питања о томе какав треба да изгледа главни управљачки и централни град новоуспостављене Федерације (ФНРЈ/СФРЈ), односно седиште моћи нове савезне бирократске структуре.

Слика 3.12 Никола Добровић, Урбанистички институт НР Србије, Идејни план намене површина, 1946. Извор: *Обнова и изградња Београда* (Београд: Урбанистички институт НР Србије, 1946), полеђина задње корице.

Ову тезу потврђује и следећи догађај из 1946. године, када су расписани конкурси за идејна решења зграда Централног комитета Комунистичке партије Југославије (ЦК КПЈ) и Председништва владе ФНРЈ. Текстом расписа конкурса обухваћен је и захтев да се поред ових објеката приложе и предлози за урбанистички план Новог Београда, а учесницима су достављене и студије *Обнова и изградња Београда, Железнички проблем Београда*, као и *Скица регулације Београда на левој обали Саве* [слика 3.12]. Ове Добровићеве студије се воде као предлози, који могу служити као оријентација, али се (ипак) урбанистичко решење у потпуности препушта пројектантима. Теза је потврђена и самом чињеницом да у центру новог Београда више није железничка станица, већ је окосница будућег плана у објектима који одражавају нови политички и друштвени поредак земље. Потврду налазимо и у томе да је, уместо Добровићеве железничке станице, први објекат изградње била зграда Председништва владе ФНРЈ, започета 1948. године, која и данас представља симбол (тадашње) државе и њене моћи, кроз организацију централног простора Новог Београда и перманентним расправама о његовом (не)уређењу. Иако је расписом конкурса приоритет био решење терена за савезна министарства, једна од главних замерки жирија била је у "скицозно" обрађеном урбанистичком питању Новог Београда.

У тексту о конкурс за урбанистички план Новог Београда, Јосип Сајсл (Josip Seissel) даје резиме конкурсних радова. Овај преглед дат је с обзиром на оријентацију "главне окоснице" новог града и његове саобраћајне мреже, односно основних саобраћајних веза са старим градским језгром, што по њему донекле одређује и "цјелокупну оријентацију изградње града" [слика 3.13].⁵⁰ Једна група радова главну приступну артерију граду предвиђа у продужетку новог друмског моста, на коју се надовезују остале градске артерије.⁵¹ Може се претпоставити да су аутори ових радова за основу усвојили Добровићеву скицу, у којој је нови део града недвосмислено оријентисан ка историјском језгру Београда. Секундарна артерија града би у том случају била она која се надовезује на долину Јатаган Мале (некадашње насеље на месту данашње Мостарске петље), и преузела би функцију обилазнице, као и везе са Земунском аутопутем. Како Сајсл примећује, таква шема би омеђила уже подручје Новог

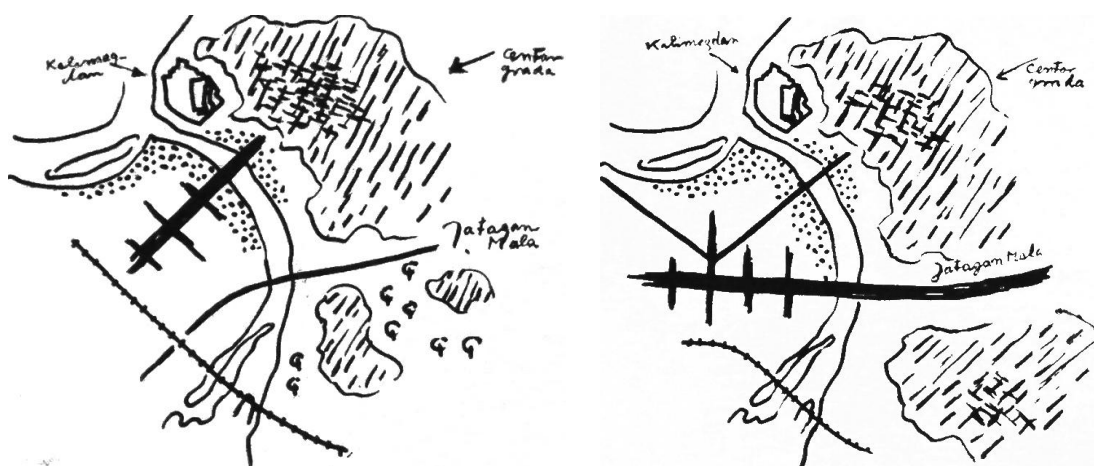
⁵⁰ Josip Seissel, "Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda," *Arhitektura* (Zagreb), br. 3 (1947), 20.

⁵¹ Некадашњи мост краља Александра (тада познатији као Земунски мост, саграђен 1934. године), срушен је у Другом светском рату. У моменту израде конкурса за савезна министарства, у обзир је узета претпоставка да ће на темељима и стубовима срушеног моста бити саграђен нови. 'Нови' друмски мост пуштен је у саобраћај 1956. године (тада мост Братства и јединства, данас Бранков мост).

Београда с југозападне стране. На тај начин, град би био прилично ограничен у свом расту, али би обале биле ослобођене за изградњу и стекао би се непосредан однос са центром и постојећим градом [слика 3.14].⁵²

У другу, бројнију групу спадају они радови код којих је главна окосница новог града продужење артерије из Јатаган мале. Нова главна саобраћајница пролази централно кроз Нови Београд, а на њу се надовезује унутрашња градска мрежа. Обилазница се у том случају одваја западније од града, чиме га растеређује и оставља већу површину за изградњу. Оваква поставка "ослобађа" нови од постојећег града и, тиме, "постаје више самостална јединица" [слика 3.15 и 3.16].⁵³

На крају, Сајсл наводи и једну групу радова код којих је присутна тенденција помирења ове две концепције, па се код њих саобраћај одвија "дијагоналним артеријама" [слика 3.17].⁵⁴

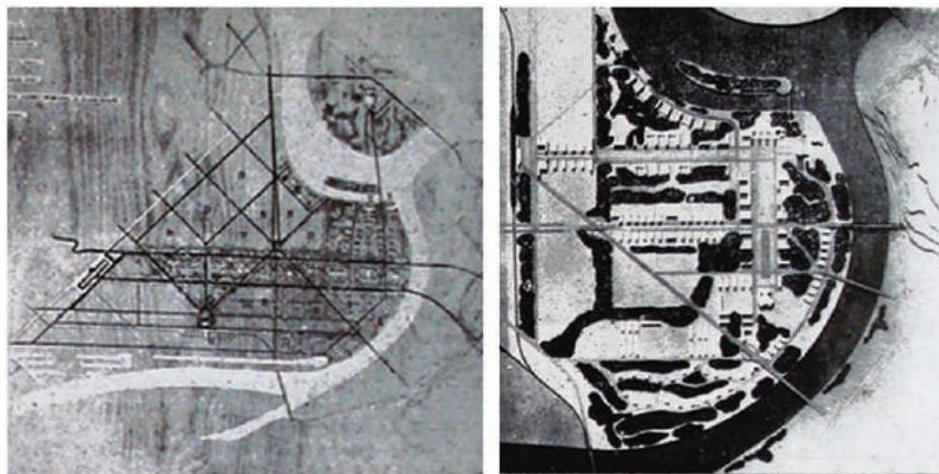

Слика 3.13 Анализа конкурсних решења за Нови Београд: (лево) главна окосница је у продужетку новог моста – саобраћајна мрежа новог дела града недвосмислено оријентисана ка историјском језгру Београда; (десно) главна окосница новог града је продужење артерије из Јатаган мале - поставка која ослобађа нови од постојећег града и, тиме "постаје више самостална јединица". Извор: Josip Seissel, „Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda,“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 3 (1947), 20.

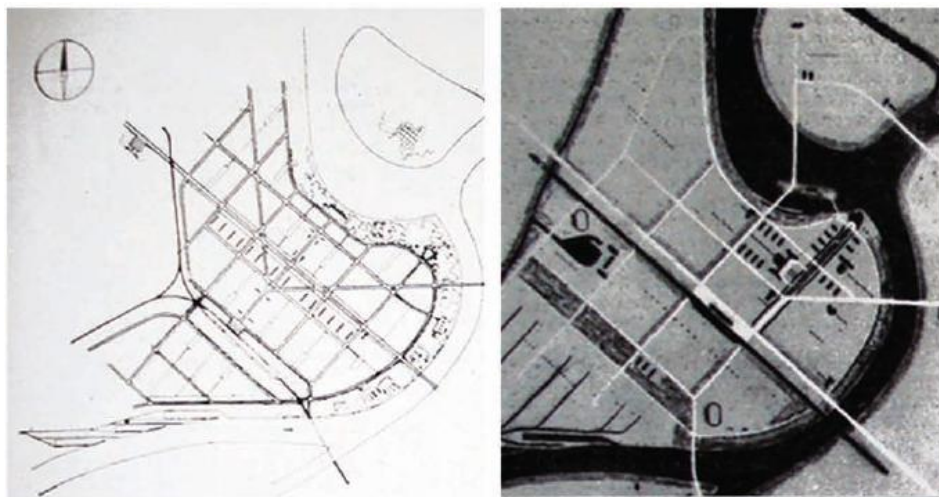
⁵² Сајсл у овој групи радова посебно наводи следеће ауторе: Мацура, Бајлон, Каузларић, Шегвић-Бон-Галић, Остроговић-М.Марасовић, Думенгић. Извор: Josip Seissel, "Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda", 20-22.

⁵³ По Сајслу, овакву концепцију имају пројекти архитеката Ulrich-Potočnjak-Neuman, Антолић-Баховец-Тушек, Богојевић, алтернативни пројект Урбанистичког завода Србије и др. Извор: Ibid.

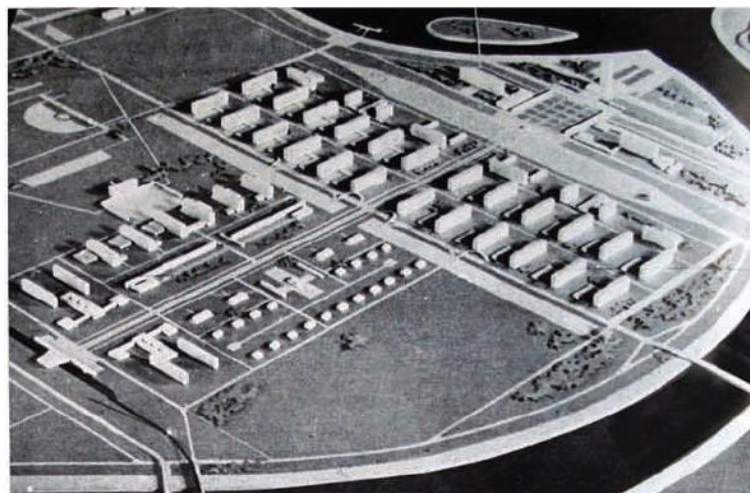
⁵⁴ Такав је на пример пројекат арх. Максимовића, Ulrich-Potočnjak-Перак, а још јасније Антолић-Баховец-Тушек. Извор: Ibid.

Слика 3.14 Решења управно на правац Савског моста: (лево) Казимир Остроговић, Миро Марасовић, Божица Остроговић; (десно) Милорад Мацура, Јозеф Кортус, Петар Анагности, Ружица Илић. Извор: Ibid., 21.

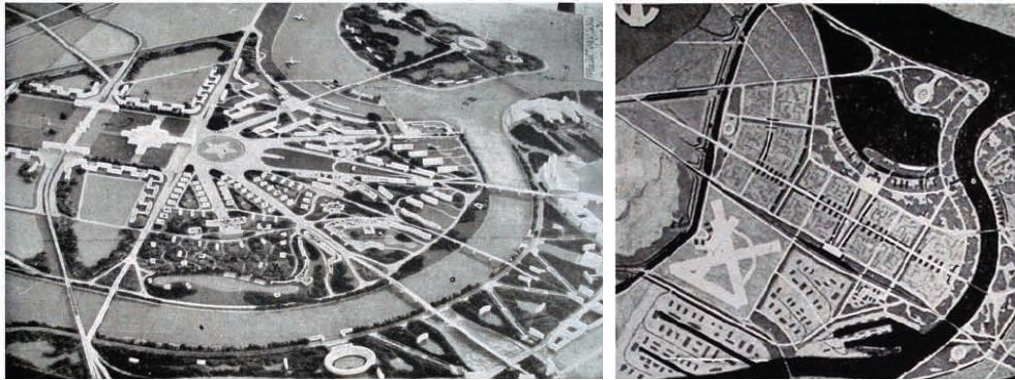

Слика 3.15 Решења управно на правац Јатаган-мале: (лево) Владо Антолић, Антон Баховец, Божидар Тушек; (десно) Антон Улрих, Владимир Поточњак, Златко Нојман, Драгица Перак, Бранко Васиљевић. Извор: Ibid., 22.

Слика 3.16 Едвард Равникар, Конкурсно урбанистичко решење Новог Београда, макета. Извор: Ibid., 18.

Слика 3.17 Урбанистички завод Србије (Никола Добровић): (лево) главно конкурсно урбанистичко решење; (десно) алтернативни пројекат. Извор: Ibid., 19 i 20.

Као последица недовољне дефинисаности програма и услова конкурса, жири није усвојио "коначно решење", већ је наградио различите приступе планирању будућег града. Овакав амбивалентан однос стручне елите према понуђеним концептима најавио је тек отварање питања будућег развоја просторне структуре Новог Београда. Ипак, на основу награђених радова утврђена су места зграде Председништва владе ФНРЈ, зграде ЦК КПЈ и репрезентативног хотела, и тиме недвосмислено дефинисан симбол и карактер новог града у оквиру великог Београда. Поред статуса главног града, који оснива и планира Федерација за своје потребе управљања и репрезентације, тиме је такође коначно одбачена и Добровићева идеја из *Скице регулације Београда на левој обали Саве*, везана за радијални саобраћајни систем и положај железничке станице као средишта новог града. Новоосновани Савет за изградњу Новог Београда током 1947. године формулисао је главне идеолошке основе, као и стручне препоруке за израду будућег плана великог Београда. Како интерпретира Равникар, у погледу саобраћаја "главна жила, кичма велеграда биће магистрала, али не као уобичајена градска главна улица, већ као саобраћајна артерија новог типа [...] као регионални пут у широком зеленом појасу", која неће бити "зазидана" као традиционална улица, већ ће само делом ићи кроз појединачне урбанистичке целине, [...] које ће бити изграђене у дубину".⁵⁵

Испоставиће се касније да су конкурси за урбанистичко решење Новог Београда били саставни део у процесу конципирања његове структуре, како у послератном, тако и у транзиционом периоду, те су уједно представљали још једно од парадигматичних питања за нашу владајућу политичку и стручну елиту, као што је на пример конкурс из 1985. године *Будућност Новог Београда*, као и бројни делимично (не)реализовани

⁵⁵ Edvard Ravnikar, "Veliki Beograd," *Obzornik* (Ljubljana), br. 11-12 (1947), 453.

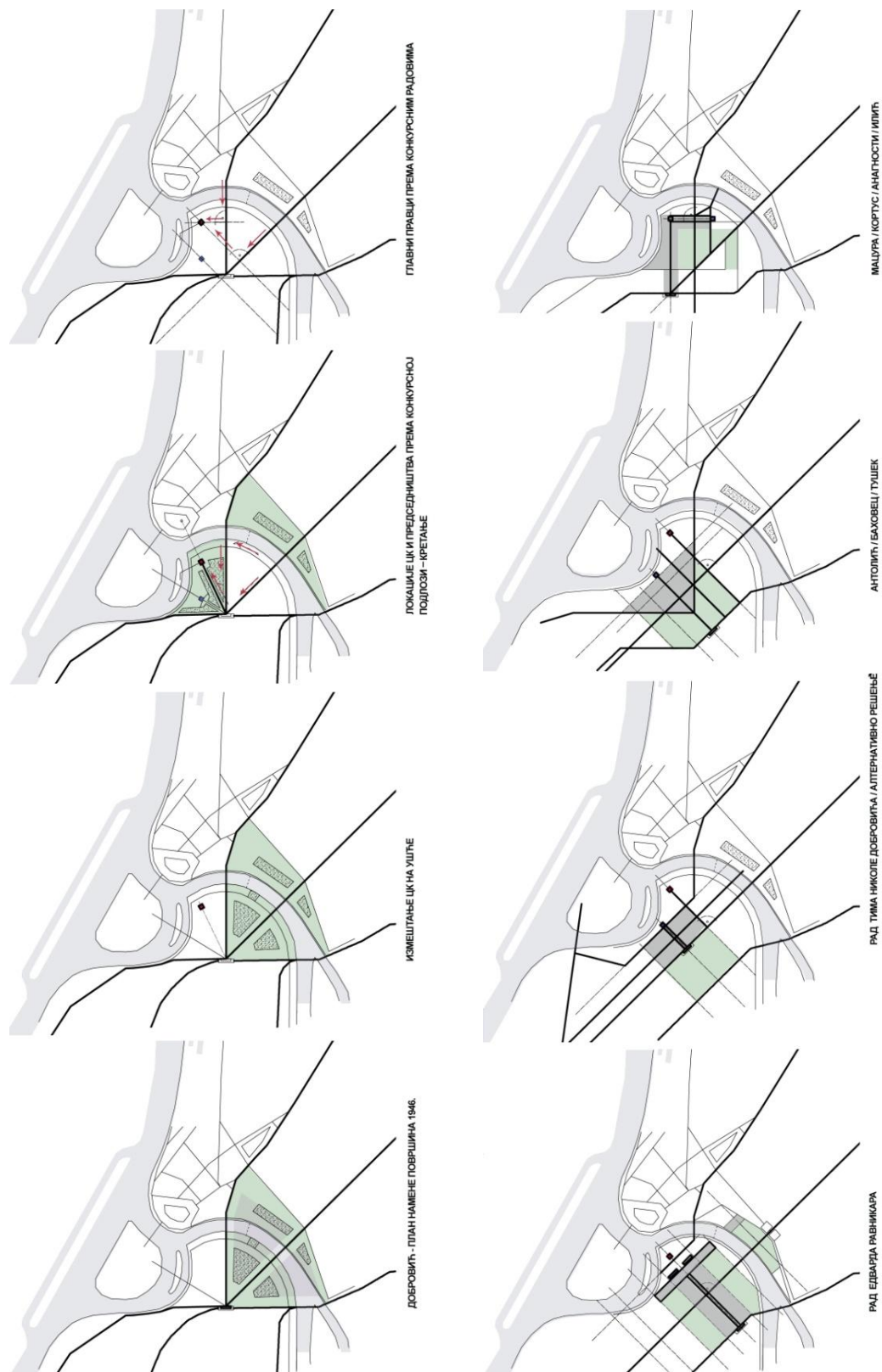
конкурси за његову централну зону. Често су конкурси изнедрили дијаметрално различита решења, и као таква, била награђивана од стране конкурсних комисија. Још чешће се дешавало да та решења никада нису реализована у потпуности, већ се увек тражио и усвајао *хибридни* модел, по коме су израђивани планови и пројекти. Исто тако, у новобеоградској историји је неретко била пракса да се по награђеном решењу приступи изградњи, али да се током реализације напусти та иницијална идеја, па се даљи развој решава *ad hoc* методом, или предметни простор остаје поље започетог и никад незавршеног пројекта. Привремена решења су временом постајала трајна, али не и коначна. Узроци оваквих "променљивих" образаца се могу наћи у сукобљеним ставовима како унутар политичке, тако и стручне елите, чији се корени могу пратити још од почетка процеса урбанизације и европеизације Београда.⁵⁶ Упркос томе, овако стечено „колективно“ ауторство одразило се на формирање основних карактеристика просторне структуре Новог Београда, што представља значајан искорак у односу на примере Бразилије и Чандигара, код којих је препознатљив индивидуални печат. На тај начин је створена и одређена флексибилност овог просора, могло би се додати и рационалног града, у коме је и даље остављена могућност уградње нових решења и концепата у складу са глобалним и локалним трендовима.

Такав модел важио је и за израду *Идејног плана Новог Београда* 1948. године. План је израђен на основу препорука Савета за урбанизацију Великог Београда, које су формулисане у односу на конкурсне предлоге и решења за зграде министарстава. Руководилац тима био је Никола Добровић, а главни пројектант Милорад Мацура. Како тврди Живанчевић, решење Новог Београда је направљено „једноставним суперпонирањем награђених конкурсних радова - ту су: 1. алтернативно решење Добровићевог тима са позицијом Председништва и манифестационим тргом испред; 2. проширење булевара испред ЦК какво је предвиђао Равникар; 3. правци са почетне радијалне матрице, који су код Антолића постали дијагонале из центра Београда до Председништва и симетрично одатле ка Земуну“ [слика 3.18].⁵⁷

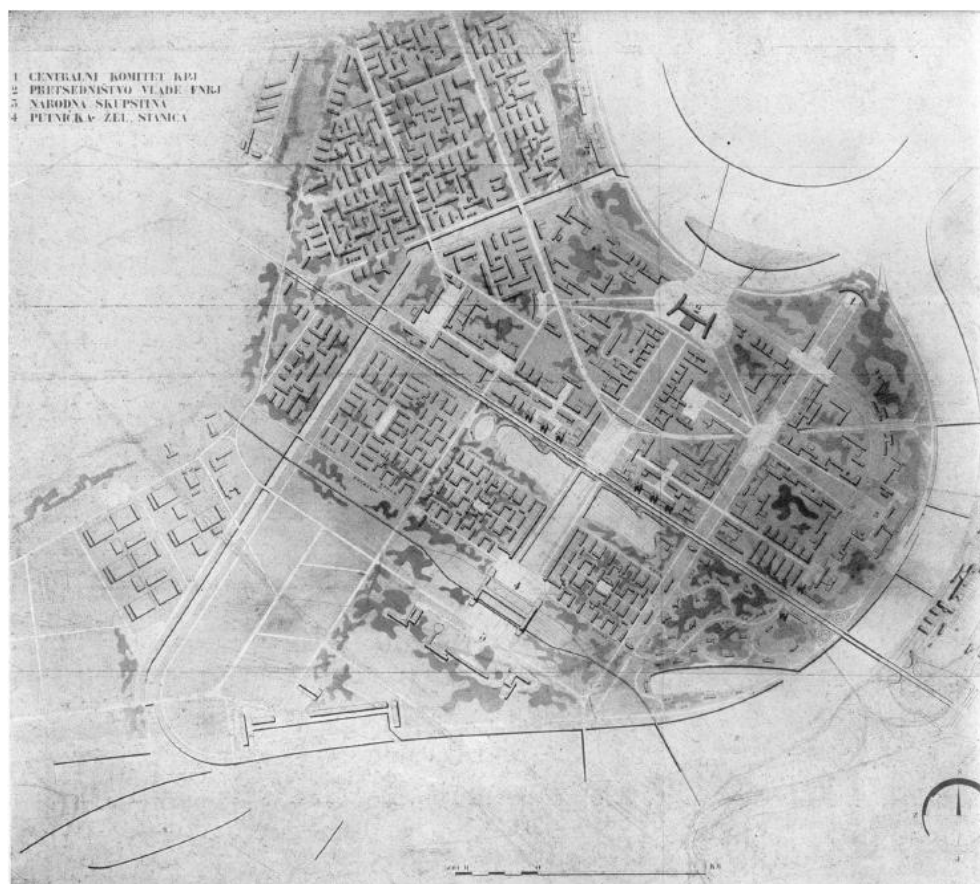
⁵⁶ За почетак процеса модернизације Србије и проблема приликом урбанизације Београда детаљније види: Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*.

⁵⁷ Према Живанчевић, првобитна Добровићева скица је за распис конкурса промењена: министар грађевина ФНРЈ Зечевић је послао допис „Руководне идеје за пројектовање Новог Београда“, према коме је уместо на Савски проспект објекте требало поставити на Ушће. Измештањем објеката се тежиште радијалне матрице заротирало, те је железничка станица, која се првобитно налазила у залеђини савезних министарстава, сада добила централни положај. Зграда ЦК је постављена на сам шпиц Ушћа, што је Добровића натерало да доцрта још један булевар одатле до станице. Извор: Јелена Живанчевић, *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*, 109.

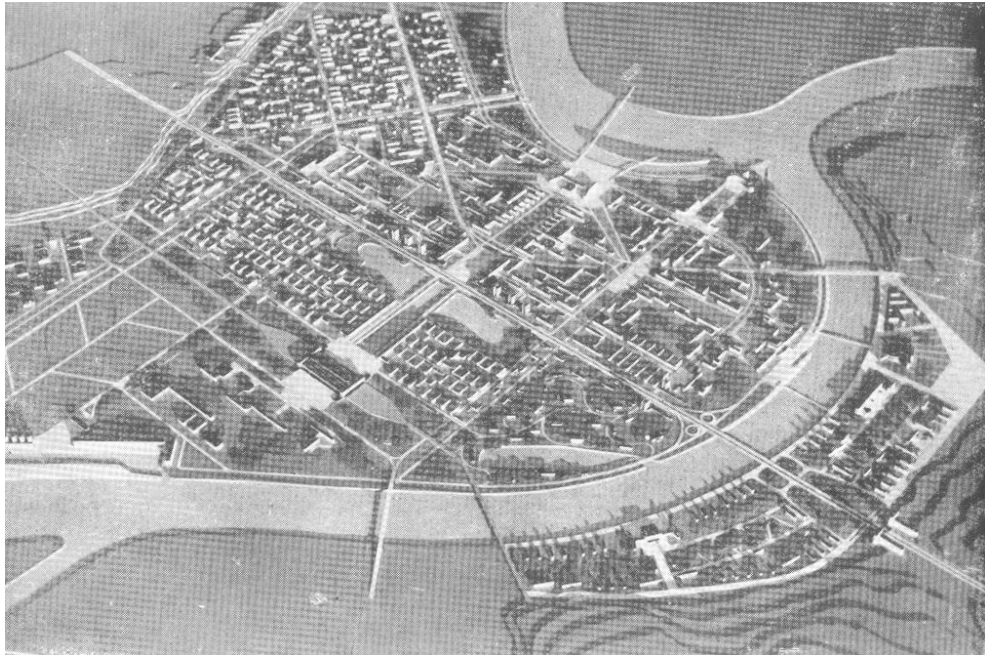

Слика 3.18 Суперпонирање награђених конкурсних радова са циљем израде *Идејног плана Новог Београда* 1948. године. Извор: архива Јелене Живанчевић, анализа урађена за потребе поглавља број „5. 1948: Југословенско-совјетски сукоб и нова линија архитектуре“ (текстуално описано на стр. 236, слика не објављена), докторске дисертације: Јелена Живанчевић, *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије* (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2012).

Као и у претходној Добровићевој Скици, и у овом плану историјски делови Београда и Земуна су дати као празне површине, за које је Нови Београд везан само мостовима, односно улицама без назнаке места споја нове и старе саобраћајне мреже. Једина видљива структура (може се рећи у обрисима) је савски део Београда, што је вероватно проистекло из Добровићеве студије за Теразијску терасу [слика 3.19]. Феномен самореференцијалности новог града говори да је идеја репрезентативности управљачког града као симбола новог друштва и даље присутна у стручним и политичким круговима. Исто тако, може се тврдити да је Југославија и тада на себи својствен начин усвајала европске обрасце модерне, да су ти обрасци били последица специфичних промена у друштву, односно да су се на нашим просторима јављали као коначни производ, а не као усвојени процес, а и да питање развоја града на левој обали Саве није био одраз воље појединца, већ „колективистичког“ духа у складу са тада актуелним друштвеним и државним уређењем.

Слика 3.19 Урбанистички завод Србије под руководством Николе Добровића, Урбанистичко решење Новог Београда, 1948. Извор: "Novi Beograd," *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948), 12.

Слика 3.20 Урбанистички завод Србије под руководством Николе Добровића, макета Урбанистичког решења Новог Београда, 1948. Извор: Видо Врбанић, „Урбанистички план Новог Београда,“ у *Генерални урбанистички план Београда 1950* (Београд: Урбанистички завод града Београда, 1951), 119.

Просторна структура Новог Београда у плану базира се на укрштању градског аутопута као подужне осовине и њему управног монументалног потеза. Тиме је територија подељена на геометријске квадранте, при чему је управна осовина третирана као свечана авенија између зграде Председништва владе ФНРЈ и железничке станице, док је аутопут искључиво брза саобраћајница. Друга карактеристика се огледа у две дијагоналне градске магистрале, којима је остварена веза са Београдом и Земуну. Пресек ових дијагонала је померен у односу на пресечну тачку главних осовина, али се налази на управном потезу, тиме још више наглашавајући монументалност и доминацију ове осовине и кореспондирајућих објеката владе и станице [слика 3.20].

Иако консензус по питању концепта и плана Новог Београда није постигнут, 1948. године почиње изградња првих структура: Председништва владе ФНРЈ, репрезентативног хотела, Срудентског града и павиљона на Тошином Бунару. Међутим, радови се обустављају већ после две године. Кључни разлог за прекид радова и застој у планирању Новог Београда може се наћи у политичкој и економској кризи. Наиме, усвајање Резолуције Коминформбироа из 1948. узрокује прелом у политичким односима са Совјетским савезом, а тиме и озбиљне економске последице. Паралелно овој промени, консеквентно са одвија и трансформација

основних концепција у планирању и, што је још важније, реализацији Новог Београда.⁵⁸

Током '50-их година одвија се процес децентрализације и реорганизације државне управе Федерације. С тим у вези, одустало се од изградње великог броја првобитно планираних савезних министарстава, а тиме је направљен и отклон од дотадашњег концепта Новог Београда као управљачког града. Видо Врбанић у тексту о урбанистичком плану Новог Београда из 1951. године објашњава да је планирање и изградњу Новог Београда "могуће [је] реализовати једино под условима социјалистичког преображаја наше земље, јер су тиме ослобођене све снаге које су потребне за овако *велико колективно дело*. Тиме је остварена и свестрана подршка од стране политичког руководства и државе, која је неопходна при планирању овако великог и сложеног задатка и његовој реализацији у постављеним етапама, а у оквиру наших петогодишњих планова" (италик М.М.).⁵⁹ Нови концепт, који се кристалисао током шесте деценије, у фокус ставља проблем становања, као доминантан дискурс социјалистичког града. Простору Новог Београда предстоји још неколико предложених и/или усвојених концепата и планова, који су у својој основи различити, али се на даље не може говорити о ауторском доприносу будућем граду. Он се више не може посматрати као управљачки град у просторном смислу, али је и даље био репрезентација новог друштва и друштвеног поретка. Иако у употреби искључиво као град становања, управо је та симболика простора – "друштвеног простора" представљала социјалистичке темеље нове послератне државе.

Урбанистички план Новог Београда (аутора Вида Врбанића) у оквиру *Генералног урбанистичког плана Београда* усвојио је ИОНО (Извршни одбор народног одбора)

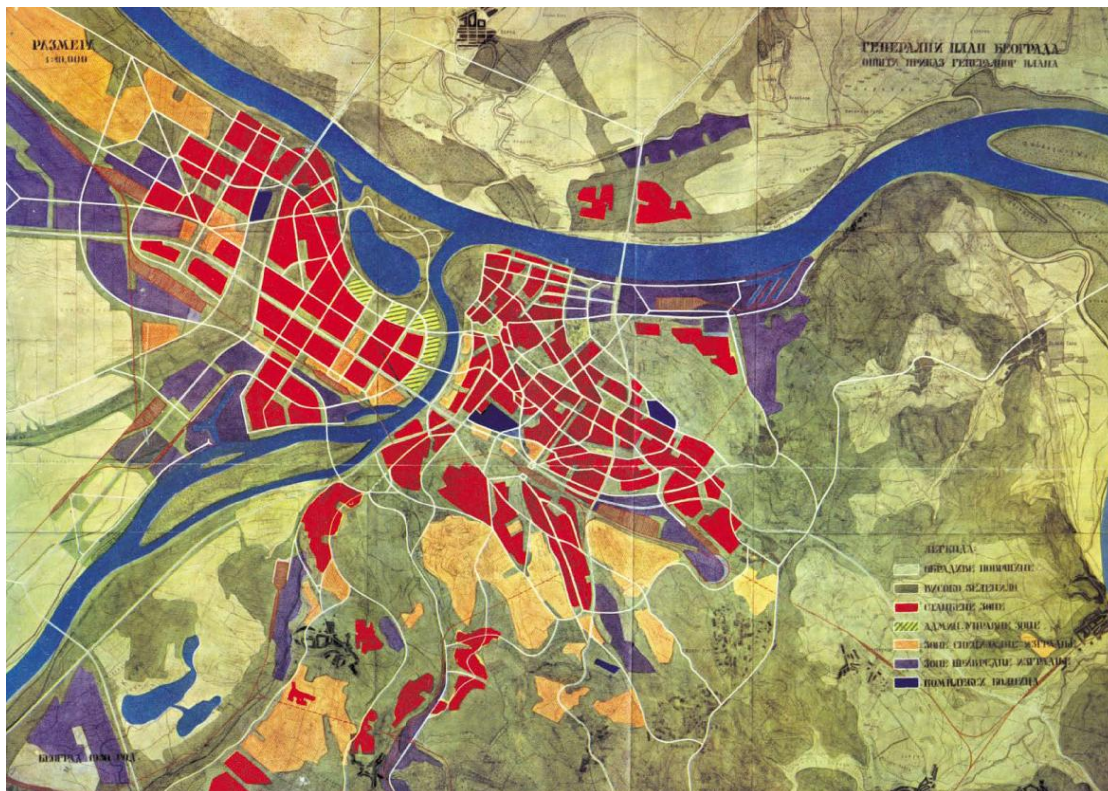
---

⁵⁸ На седници стручне комисије децембра 1948. расправљало се о Добровићевом *Идејном плану Новог Београда*. Реферат је поднео Милорад Мацура као пројектант, који образлаже: "Нови Београд је град социјалистичког друштва. Он треба у том смислу да буде узор-град. Обзиром на недостатак искуства стеченог на бази анализе постојећег социјалистичког града, морају се ова својства претпоставити. ... То значи изградњу теорије социјалистичког града коју ми немамо. [...] Највећи недостатак у пројектовању Новог Београда представља отсуство његове теоретске подлоге, продискутоване и од друштвене заједнице, односно њених представника, усвојене. [...] Као закључак могло би се рећи да Нови Београд преобилује разним наглашеним елементима већином хипертрофираним услед чега се губи оно што је жељено: озбиљна монументална композиција са јасно назначеним и подвученим местима и прилазима за објекте, који представљају центар нашег друштвеног живота и државе. [...] Она представља једну од фаза кроз које пролази развој идеје о Новом Београду, фазу кроз коју се морало проћи. Истовремено она одговара развоју наших урбанистичких снага које су у пуном процесу формирања и изграђивања." (Цитирано према: Братислав Стојановић, "Историја Новог Београда. II део," *Годишњак града Београда* (Београд), књига XXII (1975), 213 и 214).

⁵⁹ Видо Врбанић, "Урбанистички план Новог Београда," *Архитектура* (Загреб), бр. 1-4 (1951), 118.

20. октобра 1950. године [слика 3.21].⁶⁰ Израђен је у Урбанистичком заводу Београда, под руководством новог директора Милоша Сомборског. Овим планом обухваћена су предвиђања за будући развој Београда за временски период до 1966. године.

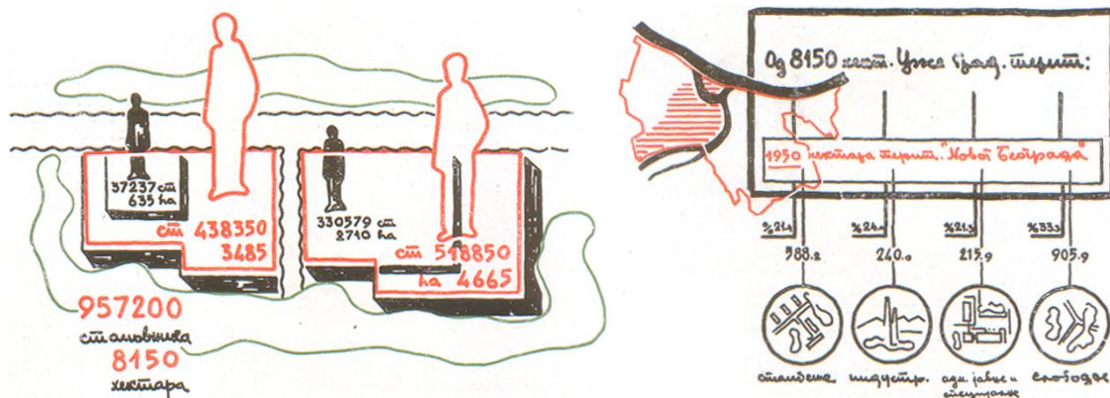
Слика 3.21 Генерални урбанистички план града Београда, 1950. Извор: Генерални урбанистички план Београда 1950 (Београд: Урбанистички завод града Београда, 1951), табла у боји на полеђини корица.

Образлажући план, Станко Мандић даје скице и анализе пројектованог раста становништва, као и процентуалне расподеле површина [слика 3.22].⁶¹ Из ових анализа види се да је будући Нови Београд планиран за приближно 500 000 становника. У старом делу града доминирају слободне површине и оне предвиђене за становање (слободне 34%, становање 40%), док је у Новом Београду однос свих

⁶⁰ Генерални урбанистички план Београда је израђен током 1949. и 1950. године под руководством тадашњег директора Завода арх. Милоша Сомборског. Пројектанти ГУП-а били су архитекти: Никола Гавриловић, Станко Мандић, Драгољуб Јовановић, Бранислав Мирковић, Оливер Минић и Видо Врбанић (*Urbanizam-Arhitektura* (Zagreb), бр. 1-4 (1951), 3). Током израде плана, организоване су комисије у саставу стручњака и разних државних установа (нпр. Урбанистичка комисија, као саветодавно тело ИОНО-а, са циљем сарадње са пројектантима и ревизије урбанистичких пројеката). Исто тако, Сомборски пише да је рад на плану перманентно био под надзором државног руководства, које је давало мишљење, али и сугестије за даљи рад, да би коначан предлог плана био дат на увид маршалу Титу, члановима Политбироа и Владе ФНРЈ. Након тога, одржана је дискусија у Друштву инжењера и техничара, а потом и пред Урбанистичком комисијом. После усвојених примедби и унешених исправки, план је предат ИОНО-у града Београда, који је га је, са извесним допунама, усвојио. План је, затим, био изложен јавном увиду, који је изнедрио нове примедбе, да би после и ове исправке ГУП Београда био коначно усвојен.

⁶¹ Станко Мандић, "Организација и намена површине градске територије," *Urbanizam-Arhitektura* (Zagreb), бр. 1-4 (1951), 80 и 81.

површина релативно уједначен (стамбене 24%, индустрија 24%, административно-јавне 21% и слободне 33%). Из ове анализе, између осталог, може се закључити да је стамбено питање постало једно од кључних у односу на претходни управљачки карактер планова за будући развој новог града, али и да је велики проценат слободних површина у Новом Београду одредио правац изградње једног другачијег типа, идеолошки постављеног кроз промену односа површина у граду у корист површина намењених за јавне сврхе. Наиме, у делу о стамбеним површинама, објашњавајући тип фронталних блокова у низу, Мандић каже: "Примењен код новопроектованих градских магистрала (Станица – Булевар Црвене армије, Нови Београд), овај начин изградње пружа широке могућности пластичног компоновања маса, било као континуалан или смакнути низ са ниским анексима, било као низ виших појединачних блокова управних на правац кретања, повезаних ниским елементима".⁶² Исто тако, у процесу израде и допуне ГУП-а, из многих текстова аутора плана и актуелних стручних личности, уочава се промена у идеолошком смислу.⁶³ Наиме, један од приоритета јесте отклон од "западног капиталистичког модела" (мисли се највише на *СИАМ* и *Атинску повељу*), а донекле приклањање совјетском. У том процесу се није међутим одустајало од једног или другог, већ су идеје и принципи модерног урбанизма перманентно прилагођавани моделима социјалистичког система.

Слика 3.22 Станко Мандић, скице и анализе пројектованог раста становништва, као и процентуалне расподеле површина. Извор: Станко Мандић, „Организација и намена површина градске територије,“ у *Генерални урбанистички план Београда 1950* (Београд: Урбанистички завод града Београда, 1951), 80 и 81.

⁶² Ibid., 84.

⁶³ Текстови су на пример: Аноним. "О једној страни борбе за нову, социјалистичку културу и уметност," *Архитектура* (Zagreb), бр. 11-12 (1948), 54-57; Љубомир Илић, "О проблему стамбене јединице у Новом Београду," *Архитектура* (Zagreb), бр. 18-22 (1949), 101-104; Богдан Несторовић, "За нови лик социјалистичког архитектуре," *Архитектура и Urbanizam* (Zagreb), бр. 11-12 (1950), 14-15; Оливер Минић, "Структура града и центри друштвеног живота," *Urbanizam-Architektura* (Zagreb), бр. 1-4 (1951), 150; итд.

Урбанистички план Новог Београда, у оквиру ГУП-а Београда, израдио је Видо Врбанић [слика 3.23]. Саобраћајно решење се заснива на ортогоналном систему, који је у односу на целу територију града најдоследније спроведен у Новом Београду. Главне подужне саобраћајнице су повезане трансверзалним правцима, те је такав растер утицао на утврђивање места четири моста преко Саве. Предвиђен је и аутопут, као доминантна подужна магистрала, која пролази кроз средину Новог Београда, и спаја Београд и Земун. Друге две подужне саобраћајнице I реда спајају се са Београдом преко моста на Сави из Бранкове улице и новог моста у продужетку Немањине улице. Трансверзале, саобраћајнице II реда, су у интерном систему Новог Београда, и на њих се надовезују остале саобраћајнице нижег реда. Како Врбанић тврди, на тај начин " извршена је пуна диференцијација по карактеру и интензитету саобраћаја".⁶⁴ Железнички чвор је предвиђен на позицији наспрам објекта Председништва владе ФНРЈ.

Слика 3.23 Видо Врбанић, Урбанистички план Новог Београда у оквиру Генералног плана Београда из 1950. године. Извор: Видо Врбанић, „Урбанистички план Новог Београда,“ у Генерални урбанистички план Београда 1950 (Београд: Урбанистички завод града Београда, 1951), 129.

⁶⁴ Видо Врбанић, "Урбанистички план Новог Београда", 128.

На тај начин, урбана матрица је јасно подељена у подужне појасеве, где су објекти сврстани у типолошке групе према функционалној хијерархији. Централна зона Новог Београда формирана је од слободно постављених објеката у мегаблоковима (500x650/750м), док фронтални трактови у низу формирају ивичну изградњу уз нову артерију у наставку Немањине улице [слика 3.24]. Како описује Врбанић:

У оквиру ових композиционих елемената тражени су мотиви хармоничних пропорција и ритма у појединим ансамблима и низовима [...] Тежња је била добити живе и сликовите потезе, нарочито дуж саобраћајница, који би у свако доба дана, а нарочито увече били пуни занимљивости, док би поједине доминантне репрезентативне зграде биле третиране као монументи, посебно наглашени, са могућношћу нарочитог ноћног осветљења и видљивости на својим истакнутим местима.⁶⁵

Слика 3.24 Видо Врбанић, Урбанистички план Новог Београда у оквиру Генералног плана Београда из 1950. године, макета. Извор: Ibid., 124 и 125.

⁶⁵ Ibid., 133.

Идеја о трансверзалној монументалној осовини, иако мање наглашеној у овом плану, и даље егзистира. Почетна тачка је наглашена зградом Председништва, а крајња је и даље железничка станица. Занимљива је и обрада залеђа станице, које се овде први пут јавља (место данашњих савских блокова уз Булевар Јурија Гагарина). Дати су у потпуно једнаком квадратном растеру, мањих димензија него у централној зони (250x300м), са слободно постављеним објектима у зеленилу и саобраћајем без видне диференцијације. Овим планом у потпуности је одбачен Добровићев концепт градског пејзажа.

У годинама које су уследиле долази до привременог обустављања радова и изградње Новог Београда, што је још једном последица промена у политичкој и економској сфери. Међутим, кризу с почетка шесте деценије већ средином '50-их замењује пун замах у планирању и изградњи главног града. На основу нових студија, 1958. године усвојен је нови *Генерални урбанистички план Новог Београда*, под руководством новопостављеног директора Урбанистичког завода Београда Бранка Петричића.⁶⁶ Овом плану претходи Предлог ГУП-а Новог Београда (1957), који је израдио сам Петричић.⁶⁷ Студија представља својеврсну реминисценцију на Ле Корбизјеов *Озарени град (Le Ville Radieuse)*, дословце имплементираног на територији Новог Београда.⁶⁸ Како је образложено, "[н]еопходна је била ортогонална мрежа саобраћајница, с најкраћим везама, несметаним брзим прегледним и једноставним саобраћајем а између ње правилно захваћена површина".⁶⁹ Саобраћајнице су постављене на ниво од 76,00м, а простор унутар блокова је депресиран (ниво 73,00м). Основна поклапања Петричићевог и Ле Корбизјеовог плана, важна за предмет овог

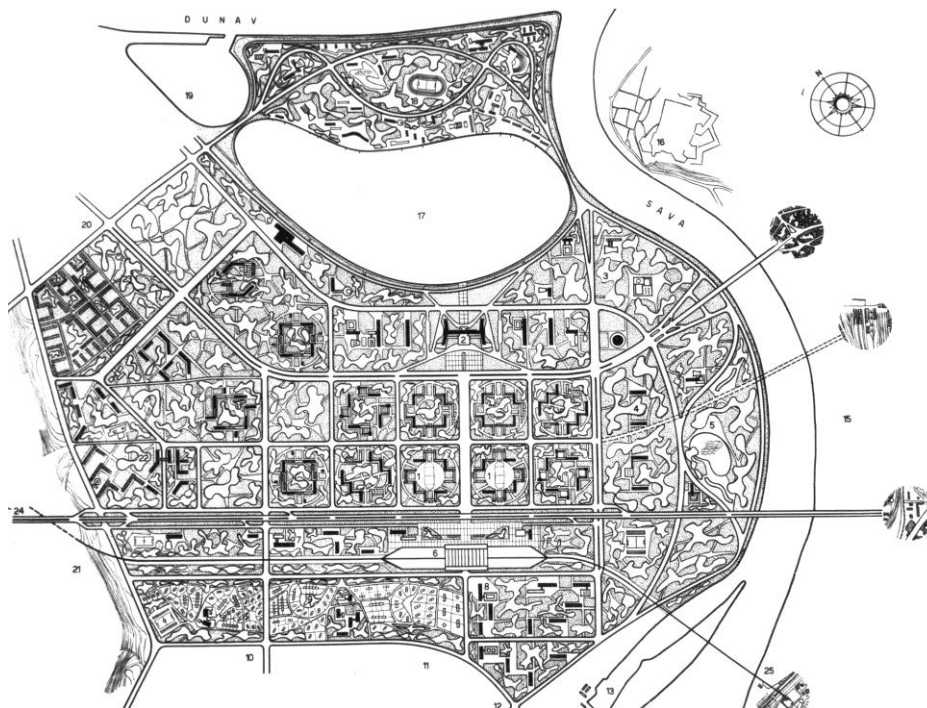
⁶⁶ Прву студију израдио је Станко Мандић 1954. године под називом Урбанистичка студија Новог Београда. Он анализира блок у традиционалном систему ивичне изградње и слободном систему објеката са четири спрата, и предлаже прототип новог стамбеног блока на површини круга пречника 300м. У новом типу блока доминирају високи стамбени објекти окружени зеленилом, парковима и зоном рекреације (извор: Станко Мандић, "Нови Београд – о концепцији новог регулационог плана," *Преглед архитектуре* (Београд), бр. 4-5 (1955-56), 102). Другу студију израдио је Бранко Петричић, под називом Фактори густине и структура града (уз пројекат Новог Београда), као и студију Предлог ГУП-а Новог Београда. Обе су израђене током 1957. године. Опширније видети у: Бранко Петричић, *Фактори густине и структура града* (уз пројекат Новог Београда), март 1957. године (хабилитациони рад на Шумарском факултету Универзитета у Београду); наведено према: Љиљана М. Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 59, 60 и 61.

⁶⁷ Предлог ГУП-а Новог Београда (породична заоставштина Бранка Петричића). Уколико није другачије назначено, овде је као извор коришћено: Љиљана М. Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 56-62.

⁶⁸ Детаљније видети у: Ibid., 60 и 61.

⁶⁹ Бранко Петричић, "Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975," *Годишњак града Београда*, књига XXII (1975), 219-233.

рада, огледају се кроз: стриктно зонарање функција, принцип 'града у зеленилу', односно слободно постављених објеката у простору зеленила, укидање улице-коридора, и решење саобраћаја у два доминантна подужна правца (веза Београд-Земун у продужетку Бранкове улице, и магистрални ауто-пут) [слика 3.25 и 3.26].

Слика 3.25 Бранко Петричић, предлог *Генералног урбанистичког плана Новог Београда*, 1957. Извор: Љиљана Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 233.

Слика 3.26 Бранко Петричић, предлог *Генералног урбанистичког плана Новог Београда*, макета, 1957. Извор: *Ibid.*, 235.

Посматрајући дотадашњу изградњу у Београду, у смислу незадовољавања основних закона хигијене, инсолације и вентилације, Петричић објашњава мотиве и принципе којима се водио: „То нас је инспирисало, да приликом детаљних урбанистичких пројектовања водимо рачуна о ширини и габариту улице, а још више о начину лоцирања објекта (повлачењем) и изради звучне преграде вегетацијом.“⁷⁰ Новоформирана зона јавних, културних, просветних, пословних и спортских садржаја предвиђена је подужно, уз транзит, лево и десно од зграде СИВ-а. У овом плану је доминантна функција становања, што је била и једна од главних критика. Наиме, и даље је на снази била идеја о симболици Новог Београда као будућег центра државе и слике новог друштва, па је идеја о „граду становања“ и, самим тим, недовољној интегрисаности функција била једна од упоришних тачака оспоравања Петричићевог Предлога.

У измењеном облику, нови *Генерални урбанистички план Београда* усвојен је 1958. године [слика 3.27 и 3.28]. Бранко Петричић, као руководилац плана, је у покушају одговора на примедбе, значајно променио иницијалну идеју. Планом се поново предвиђа управни потез СИВ-Железничка станица са манифестационим тргом, а схеме изграђених структура у оквиру стамбених блокова су скоро у потпуности разграђене. Тиме је првобитни концепт значајно трансформисан, а тражена боља интегрисаност функција није постигнута. По усвајању ГУП-а, Петричић одлази из Завода, а по плану успева да реализује своје идеје једино у решењима стамбених блокова 1 и 2.

Гледано из данашње перспективе, по овом плану започета је изградња мреже саобраћајница, али као и код Добровићеве *Скице за регулацију Београда на левој обали Саве* и *Идејног плана Новог Београда* из 1948. године, имплементација и реализација плана се 'у ходу' прилагођавала новим условима. Наиме, може се рећи да су донекле усвојени и реализовани основни подужни транзитни правци, али све остало је подлегло поновном разматрању и преиспитивању, најпре кроз Урбанистичко-архитектонски конкурс за решење првог стамбеног блока (ЕФГХ) у централном делу Новог Београда, одржаног током 1958. и 1959. године.

---

⁷⁰ Ibid., 224.

Слика 3.27 Бранко Петричић, *Генерални урбанистички план Новог Београда*, 1958. Извор: *Novi Beograd* (Beograd: Direkcija za izgradnju Novog Beograda, 1961), 27.

Слика 3.28 Бранко Петричић, *Генерални урбанистички план Новог Београда*, макета, 1958. Извор: Љиљана Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 237.

Поред детаљног урбанистичког решења стамбеног блока 21 (ЕФГХ), конкурсом је захтевано да се да урбанистички концепт целог централног дела Новог Београда. И овај пут, као и на конкурсу из 1946. године за зграде министарства, жири није усвојио „коначно решење“ кроз једну прву награду, већ је доделио две једнаковредне друге награде и једну специјалну награду „ван конкурса“.⁷¹ Наиме, како наводи нови директор Урбанистичког завода Београда Александар Ђорђевић, конкурсни радови су иницирали неколико важних питања, међу којима се истиче питање карактера центра Новог Београда, карактера Немањине улице и питање обликовања и карактера Лењиновог булеvara.⁷² Решено је да у оквиру Урбанистичког завода, а на основу директивног програма Савета за урбанизам, буде оформљена радна група састављена од аутора награђених радова (арх. Ленарчич, Главички, Митић и Миленковић). Ова група, под руководством „неутралне“ личности Уроша Мартиновића, имала је задатак да изради план централне зоне Новог Београда, „нови елаборат који није груба комбинација конкурсних радова, већ представља нови пројекат са новим композиционим јединством у коме су садржани позитивни квалитети сагледани у конкурс“.⁷³ Основна разлика у односу на ГУП из 1958. године је измештање железничке пруге за 300 метара на југоисток, чиме су се добила три равномерна појаса централне зоне, уместо два неравноправна. На тај начин је направљена логична граница између стамбене и индустријске зоне, централна територија постаје јединствена целина са „већом дубином“, а потез СИБ-Железничка станица добија већи значај. Исто тако, на јединство овако проширене стамбене територије утицала је и одлука Савета да аутопут кроз Нови Београд не треба планирати на високом насипу, већ треба да се налази на нивоу терена „са нормалним раскрсницама као широка саобраћајница са градским режимом саобраћаја“.⁷⁴

Планом је централна зона Новог Београда подељена на девет геометријских поља, од којих су три средишња квадратног облика 400x400м и представљају централну осовину СИБ-Железничка станица [слика 3.29]. Осталих шест поља распоређено је симетрично, „као у огледалу“, у односу на осовину, по три блока димензија

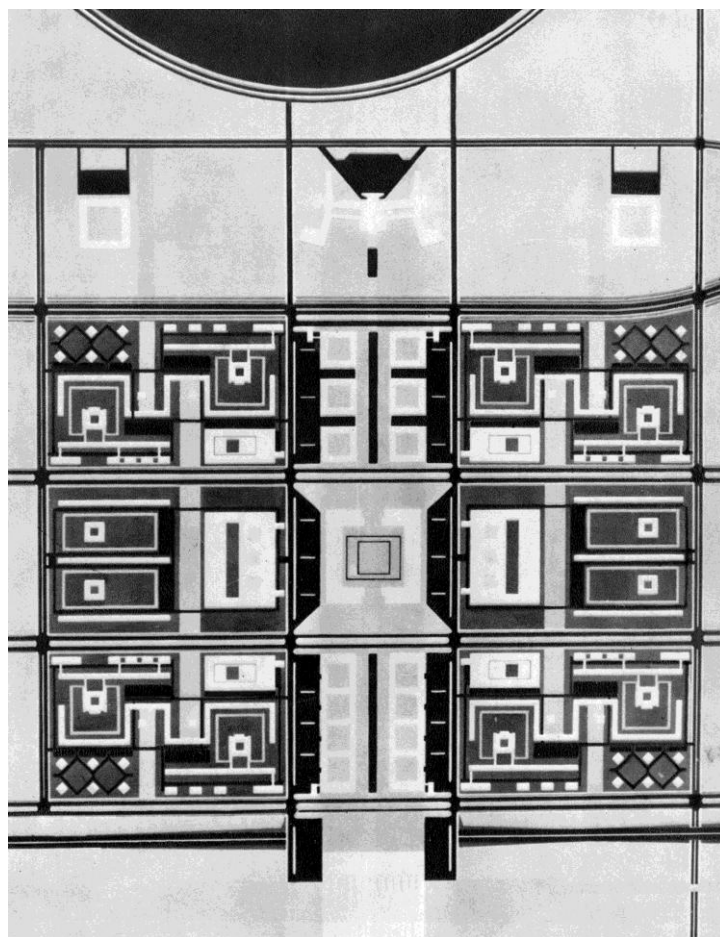
⁷¹ Две једнаковредне друге награде добили су следећи ауторски тимови: (1) Леонид Ленарчич, Милосав Митић, Иван Петровић и Михајло Чанак; и (2) Јосип Свобода, Душан Миленковић, Милутин Главички, Гаврило Дракулић и Јован Лукић. Специјална награду ван конкурса додељена је Ратомиру Богојевићу, са коауторима Стеваном Цветковићем, Миланом Богојевићем и Николом Дудићем.

⁷² Aleksandar Đorđević, „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br.2 (1960), 3-12.

⁷³ *Ibid.*, 4 и 5.

⁷⁴ *Ibid.*, 5.

400x600м. Четири угаона блока предвиђена су за 10.000 становника сваки, а средишњи блокови нешто су мањи, јер обухватају и комплементарне садржаје централног градског трга. Иако је просторна композиција блокова и физичка структура унутар њих у потпуности симетрична, планом се наглашава да је то само „шематска индикација композиционих односа“ и да ће реализација сваког блока бити „варијанта са индивидуалним карактеристикама“.

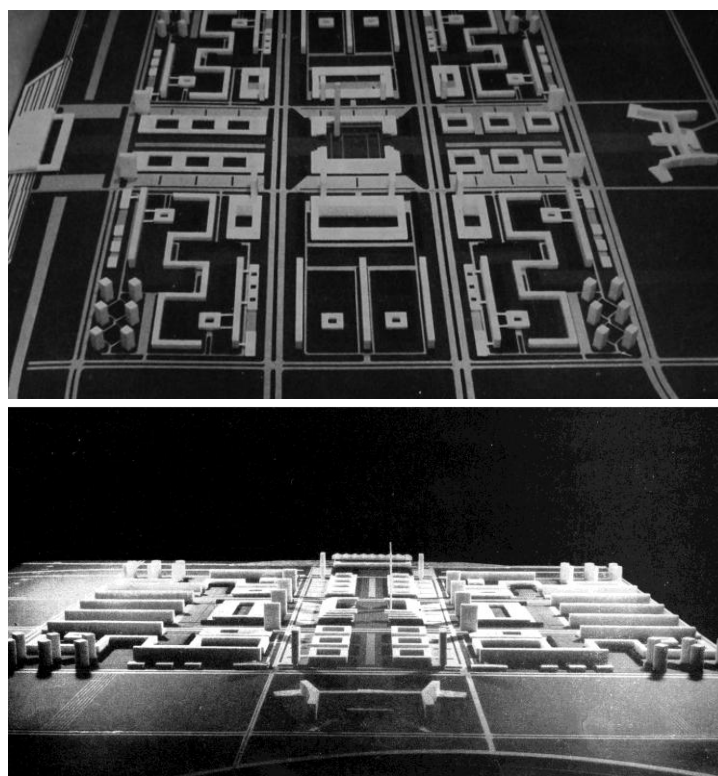

Слика 3.29 Ленарчич, Главички, Митић и Миленковић, *План централне зоне Новог Београда*, 1960. Извор: Aleksandar Đorđević, „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda,“ *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 2 (1960), 4.

Петричићевим планом из 1958. године, карактер централног потеза од зграде Савезног извршног већа до нове железничке станице је скоро сведен на једну широку улицу и трг испред СИВ-а. Новим планом из 1960. године враћа се његов значај као главне осовине Новог Београда: „То више није само главна улица Новог Београда, то није само локални центар за 200.000 становника Новог Београда, већ привлачна тачка за све становнике милионског града и за све госте и посетиоце главног града

Југославије“.⁷⁵ Међутим, идеја о монументалној симболици административног центра државе овде је негирана кроз став да по садржају и облику у централном потезу треба остварити „широке али хумане, ведре, живе и корисне амбијенте“ и да је то „живи градски центар који задовољава животне, практичне, културне и пословне потребе грађана великог града“.⁷⁶ Централна зона, дакле, садржи три трга: свечани манифестациони трг испред зграде СИБ-а, централни градски трг и станични трг. Између њих налазе се пословно-трговачка зона (робне куће, продавнице, пословне зграде, хотели, ресторани) и зона са објектима за „потребе високих установа“ (институти, коморе, банке, библиотеке, државни секретеријати, државни архив, научне установе). Потез је организован као шеталишни пешачки простор, пресечен подужним саобраћајницама [слика 3.30].

Слика 3.30 Ленарчич, Главички, Митић и Миленковић, *План централне зоне Новог Београда*, макета, 1960.
Извор: Aleksandar Đorđević, „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda“, 5 i 7.

Посебна пажња у изради плана односила се на карактер и обликовање како продужетка Немањине улице, тако и Лењиновог булеvara (данашњи Булевар Зорана Ђинђића и Булевар Михаила Пупина). Иако се критике овог плана односе на круто зонирање функција, сегрегације центар-становање и консеквентно немогућности

---

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

спонтаног раста концентрације активности и урбаног ткива, из Ђорђевићевог текста се недвосмислено може закључити да је визија била мало другачија. Наиме, у ниским анексима уз Немањину улицу биле су предвиђене продавнице разних артикала (специфични магацини, конфекција, инструменти, намештај, алати), који нису „високог ранга“ као у централној зони. Њих допуњују локални центри са продавницама за самопослуживање и артиклима за 'свакодневно снабдевање домаћинстава'. Како пише Ђорђевић, ово „доприноси да Немањина улица добије живљи карактер, а не искључиво пролазно-стамбени“.⁷⁷ Исто тако, Лењинов булевар, који је претходно био третиран као пролазни правац високог ранга, планом такође добија ниске анексе, чиме се руши баријера између строго стамбених са једне, и административних објеката са друге стране улице: „Анекси у стаклу, испред хоризонталног објекта, претстављају извесну атракцију за пролазнике дању, а светле тачке ноћу, а осим тога имају корисну функционалну садржину“.⁷⁸

Планом се недвосмислено покушао дати одговор на главне замерке Петричићевог плана из 1958. године о недовољној интегрисаности функција. Како образлаже Александар Ђорђевић даље: „Нови Београд је, по предложеном решењу, живи град са својим центрима, трговима и велеградским булеварима, равноправни део великог Београда, град у коме се не само станује већ и живи, ради, послује и забавља и, надамо се, најлепши део Београда јер се гради без оптерећења лошег наслеђа“.⁷⁹ План је усвојен 1960. године, а *Регулациони план Новог Београда*, који га је у потпуности идејно следио, 1962. године. Како пише Петричић, током шездесетих и седамдесетих година „лева обала постала је највеће концентрисано градилиште стамбене изградње у нашој земљи, лабораторија експерименталног рада“.⁸⁰ Како ће се касније показати, овај концепт је опстао много дуже него неки претходни просторни концепти Новог Београда. Међутим, имплементација и реализација није доследно пратила план, већ су углавном изграђени простори намењени становању, док је централна зона остала празно поље још дуго деценија касније. Може се рећи да је оно што се данас перципира као 'стари' Нови Београд реализовано по визији овог плана, и да је његова саобраћајна матрица управо тим планом попримила данашње обресе.

---

⁷⁷ Ibid., 6.

⁷⁸ Ibid., 9.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Бранко Петричић, "Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975," *Годишњак града Београда*, књига XXII (1975), 223.

Да би детаљније описали карактер улица насталих као производ ових иницијалних концепата Новог Београда, неопходно је да се фокусирамо на одређене сегменте његове просторне структуре. Као логичан избор репрезентата намећу се блокови-узорци 1 и 21. Блок 1 је оивичен улицама Омладинских бригада, Париске комуне, Народних хероја и Булеваром Зорана Ђинђића, а блок 21 између Булевара Михајла Пупина, улице Милентија Поповића, Булевара Зорана Ђинђића и Улице Антифашистичке борбе. Специфичност блока 1 лежи у репрезентативности ране фазе (тзв. експерименталне фазе) развоја новобеоградских целина, док блок 21 представља први (и можда једини) оригинално и дословце изграђен блок по *Плану централне зоне Новог Београда* из 1960. године.

Блок 1, у литератури називан и експериментални стамбени блок (у целини са блоком 2), изграђен је по урбанистичком решењу архитекта Бранка Петричића током 1958-1959. године. Настао је као резултат обимне студије коју је Петричић израдио као предлог ГУП-а Новог Београда 1957. године. Блок је реализован између 1959. и 1963. године. У основи је квадратног облика димензија 400x400м. Терен је подигнут са плавне коте 71м на 76м у зони саобраћајница и прилаза стамбеним објектима, док је средишњи део блока депресиран на 73,5м ради смештаја отворених јавних простора (игралишта и вегетације), као и „оживљавања пластике терена“. Пројектом је била предвиђена бруто густина насељености од око 500ст/ха, односно изградња око 1900 станова за 6500 становника. Од територије блока на изграђену површину под стамбеним објектима, интерним саобраћајницама и паркинзима отпада око 30%, а на неизграђене око 65%. Овим односом обезбеђено је око 13м² зелене површине по становнику. Пројектом су планирани капацитети који задовољавају потребе при степену моторизације 1:10.

Главна идеја блока 1 јесте парковско-павиљонско становање, са вијугавим пешачким стазама између објеката и групацијама зеленила. Својство односа изграђеног и отвореног у самој композицији блока се огледа у диспропорцији, односно доминацији неизграђених, слободних простора. Блок 1 заузима позицију *отвореног* блока у систему, где су отворени простори у директном, фронталном контакту са ободним саобраћајницама, а изграђени објекти стоје управно на њих. Са циљем постизања већег композиционог јединства и пријатнијег амбијента међу прочишћеним, поједностављеним типским објектима, Петричић инсистира на интеграцији композиције блока и хортикултурног решења. Концепт хортикултурног решења је

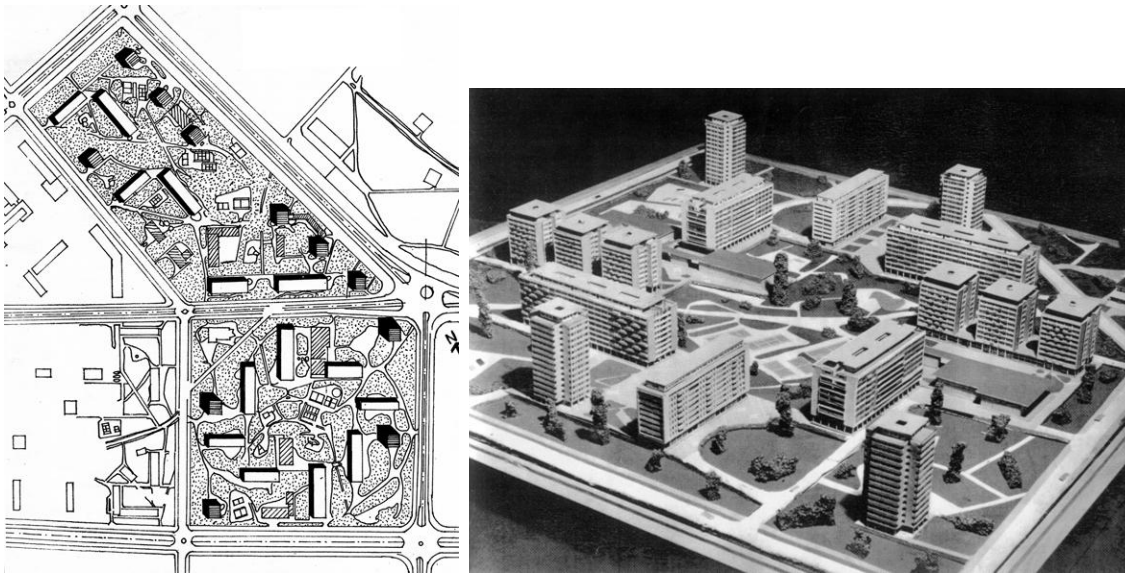
заснован на општим принципима заштите од ветра, инсолације и буке. Образлажући важност оваквог приступа и пажљивог концепта вегетације у уличном зеленилу, он пише: „дужином саобраћајница примењен је мешовити систем композиције, вегетацијских скупина различитог састава. Ради оживљавања, ишло се на наизменичне промене облика и боје, као и на „прекиде“. Управно на саобраћајнице примењен је коритасти профил, степенован по дубини, тј. уз саобраћајницу – ниже оgrade (лигуструм), средње – дрвеће, шибље, цбуње и уз зграде – високо дрвеће“.⁸¹ Како даље разлаже, мотивација је била функционалне и композиционо-ликовне природе. Функционални мотив тражи у бољој оријентацији пешака и возила, док композиционо-ликовни везује за наглашавање монументалности и перспективе по дубини саобраћајнице (волумен-крошње, структура-лишће и боја).

Будући да је радио у Ле Корбизјеовом атељеу, кроз студију блокова за Нови Београд, Петричић примењује основне принципе *Озареног града (La Ville Radieuse)* - сунце, простор и зеленило, редукујући их и прилагођавајући условима реалног социјализма. Објекте у блоку поставља према максималним могућностима инсолације, са густином од око 460 становника по хектару (код Корбизјеа то је око 1000 ст/ха) и изграђеном површином од 48% и парковима од 52% (у *Озареном граду* је однос 12% према 88% у корист парковских површина). Саобраћај је раздвојен на колски и пешачки, а у оквиру целине блока постоје саобраћајнице за приступ стамбеним зградама. На северном углу блока налази се месна заједница „Фонтана“, коју је пројектовао Урош Мартиновић (1963-1967), као центар низа садржаја и тачка окупљања. Решење слободно постављених објеката у зеленилу и сегрегираних саобраћајница представља први новобеоградски пример онога што се у савременој литератури описује као основна карактеристика улица насталих под утицајем идеја модерног покрета: унутарблоковски простор постаје зона слободног кретања пешака у потпуности третирана као јавна површина, јавни простор је дисперзован кроз читаву површину блока, блок је јасно функционално подељен, а јавно градско грађевинско земљиште је у много већем проценту заступљено него приватно [слика 3.31].⁸²

---

⁸¹ Ibid., 233.

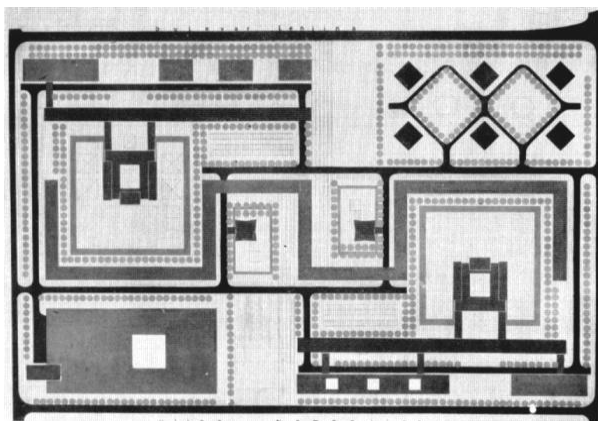
⁸² Однос површина, без општеградских саобраћајница: 10,2% под зградама, 51,8% површина паркова, 5,5% игралишта, 27,8% унутрашње саобраћајнице и 4,7% паркинг за возила. Извор: Бранко Петричић, "Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975", 230.

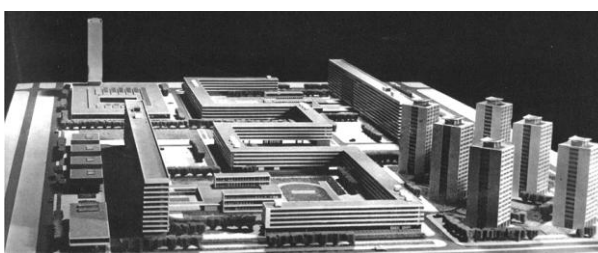
Слика 3.31 Бранко Петричић, Урбанистичко решење стамбених блокова 1 и 2: **(лево)** План блока 1 и 2 (блок 1 је квадратног облика). Извор: Бранко Петричић, "Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975," *Годишњак града Београда*, књ. XXII (1975), 229; **(десно)** Макета решења стамбеног блока 1, макета. Извор: *Novi Beograd*, 81.

Са идеолошке стране, основна критика Петричићевог концепта се односила на недовољну заступљеност симболике новог града и његове улоге у изградњи југословенског идентитета. Са стручне, можда значајније стране, критичари су сматрали да је стриктни зонинг противан реалним процесима у градском простору и да је интеграција хетерогених функција од пресудне важности за будући град на левој обали Саве.

Са изградњом блока 1 и 2 зауставља се и Петричићева даља активна улогу у планирању Новог Београда. Као што је већ написано, већ 1959. године расписан је конкурс за централну зону, 1960. донешен нови ГУП, а 1962. и *Регулациони план централне зоне Новог Београда*. Први реализовани производ овог плана био је стамбени блок 21, изграђен између 1962. и 1966. године, по *Детаљном урбанистичком плану* истих аутора Уроша Мартиновића, Милутина Главичког, Леонида Ленарчича, Душана Миленковића и Милосава Митића [слика 3.32 и 3.33].

Слика 3.32 Ленарчич, Главички, Митић и Миленковић, *Детаљни урбанистички план стамбеног блока 21*.
Извор: Aleksandar Đorđević, „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda“, 8.

Слика 3.33 Ленарчич, Главички, Митић и Миленковић, *Детаљни урбанистички план стамбеног блока 21*, макета. Извор: Ibid., 9.

Значај блока 21 сагледавао се кроз три специфичне тачке његове позиције у просторној структури централне зоне Новог Београда. Прва је била одређена тиме што је блок припадао „елитној“, репрезентативној зони новог града и први је који се оригинално реализује по споменутом плану. Друга је везана за његов положај у односу на историјски део Београда, јер се блок први доживљава и сагледава преласком Бранковог моста, важне и фреквентне саобраћајнице свакодневног миграционог кретања београђана. Трећа специфичност се односила на питања која су већ у изради ГУП-а била постављена: карактер и обликовање Лењиновог булевара (данашњи Булевар Михаила Пупина). Наиме, тешкоћу је представљало савлађивање великог контраста карактера и композиције урбаног простора између леве и десне стране Булевара:

У огромном зеленом пространству с десне стране стоје веома крупни административно-управни објекти (СИВ, ЦК и други). Овај проблем урбанисти су решили тиме што су крупним јавним објектима супротставили групације стамбених објеката, уместо уситњених стамбених зграда, и на тај начин су изразили тежњу да и на левој страни Булевара формирају крупније елементе у урбанистичкој композицији. Погледом са 'Савског амфитеатра' осећа се већ сад

идеја композиције да високи објекти, који формирају булеваре, омогуће дуге и просторне визууре између њих и до будућег ужег центра.⁸³

Одлучујући фактор у конципирању и поставци архитектонских објеката дало је само урбанистичко решење. Основни елементи који чине композицију блока су:

- шест стамбених кула (П+16) на источном углу и један солитер (П+14, није изведен) наспрам њих, на западном углу, као „прихватни мотив правца од моста ка Булевару Лењина и [...] изразити контраст према дугим и смиреним објектима“,⁸⁴

- два подужна објекта (П+8 и П+10) који прате булеваре и чине композициону везу са кулама;

- стамбени 'меандар' (П+4), као јединствени композициони елемент средишњег појаса блока, са којим се прожимају зелене површине и пешачке комуникације,

- два објекта 'опште градске намене' (П+1), један уз Лењинов Булевар, а један према Немањиној улици, као везни елемент стамбених објеката и простора улице (нису изведени по плану, већ се '90-их година ту граде структуре другачије намене и волумена).

Поред овога, биле су предвиђене и школе, обданишта, центар стамбене заједнице, као и пратећи комунални објекти.

Архитектура блока 21 је, дакле, конципирана превасходно као урбанистичка композиција и, као такву, је коментарише и Михаило Чанак, један од аутора стамбеног 'меандра': „у блоку 21 на Новом Београду је, чини ми се, остварен први консеквентни послератни повратак раној Модерни '20-их година у нашој земљи“.⁸⁵ Утицај принципа и идеја модерног покрета у овом пројекту сагледава се у: скелетном систему објеката и, последично, делимично слободним приземљима, израженој хоризонталности и типизацији фасадних елемената (прозора, парапета), кровним површинама које се користе као равне терасе, као и другачијем третману неизграђене површине блока – под објектима је 19%, а јавни простор заузима 81% од укупне површине блока (саобраћајнице 11%, тротоари 3%, паркинг 9% и зеленило и стазе

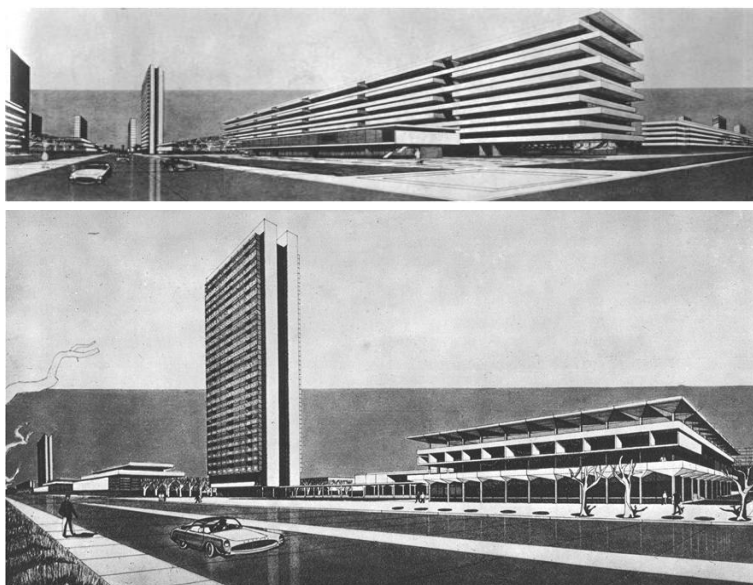
⁸³ Milan Jevtić, „Stambeni blok 21 Novi Beograd,“ u *Stan II*, ured. Aljoša Žanko (Beograd: Odbor za publicističku delatnost vojnog građevinarstva, nedatirana publikacija), 27.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ M(ihailo). Č(anak)., „In memoriam: Ivan Petrović,“ *ARD bilten* (Beograd), br. 19 (2000), 10. [цитирано према: Љиљана М. Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 101.]

чак 58%). У самом блоку постоје колске улице предвиђене за приступ објектима, али је цео простор замишљен као јаван, дисперзован за слободну друштвену интеракцију. Ослобођеним приземљима објеката унутар блока избегнута је подељеност блока на две посебне зоне. Тиме се отвара просторна и визуелна веза, која даје једну нову димензију појму улице и интеграцији простора блока у једну целовиту зелену површину за одмор, шетњу и рекреацију.

Како је самим концептом Новог Београда утврђено, класичан 'зазидан' традиционални тип улица-коридор је искључен. Улица је овде транзит аутомобила, широка саобраћајница димензионисана по тадашњим развојним предвиђањима о броју возила, а пешаци имају своје путање којима се крећу у оквиру блока. Међутим, разлика између блокова 1 и 21 је садржана у једној од критика савременика, Бранка Петричића који у тексту из 1975. године пише о првим урбанистичким реализацијама у Новом Београду: „Урбанистички принцип, да сви периметрални изгледи, све четири стране блока, имају јединствено деловање и да су истог ликовног интезитета – није се одржао. Блокови скоро настали, [...] показују згуснуте и непробојне калкане, што је болест старог града на брду [...]“.⁸⁶

Слика 3.34 Ленарчич, Главички, Митић и Миленковић, *Детаљни урбанистички план стамбеног блока 21*, поглед из Немањине улице. Извор: *Novi Beograd, penumerisano*.

Морфологија блокова 1 и 21 се суштински разликују управо по изграђеној структури, па самим тим и уличном простору. У блоку 1 су објекти потпуно слободно позиционирани у „зеленилу, сунцу и простору“ и управни су на уличну регулацију. У

⁸⁶ Бранко Петричић, "Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975", 223.

покушају да реше питања функција, карактера булевара и симболике Новог Београда, пројектанти блока 21 позиционирају подужне зграде уз улицу [слика 3.34]. Принципе модерног покрета примењују кроз делимично слободна приземља. Значајна карактеристика у оба случаја остаје: улице су димезионисане и намењене аутомобилима, док је јавни простор блока предвиђен за кретање пешака [слика 3.35].

Слика 3.35 Ленарчич, Главички, Митић и Миленковић, *Детаљни урбанистички план стамбеног блока 21*, поглед уз зграду. Извор: Bratislav Stojanović, Uroš Martinović, *Beograd 1945-1975. Urbanizam Arhitektura* (Beograd: NIRO "Техничка knjiga", 1978), 230.

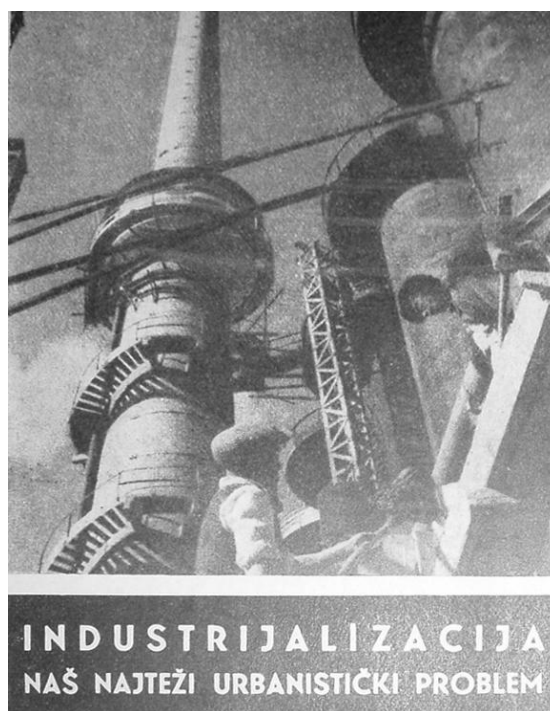
Ако усвојимо тезу Љиљане Благојевић, са конкурсом за урбанистичко и архитектонско решење блока 21 завршава се период концептуалне фазе у планирању и пројектовању урбане структуре Новог Београда. Са аспекта тежњи нове државе и друштва да се представи као прогресивна млада нација, може се тврдити да је овај иницијални концепт простора улице репрезентативног карактера. Истовремено, у процесу промишљања, непрестаних измена и нових тражења, као и истовременим реализацијама "текућег" карактера, на урбаном простору новог дела града примењен је и концепт улице *модерних* облика, садржане у основним доктринарним принципима и идејама *СИАМ*-а и модерног покрета.

3.2.1.2. Рационализација производње простора: модификација уличне регулације

Индустијализација – наш најтежи урбанистички проблем – наслов је чланка Влада Антолића (Vlado Antolić) у часопису *Urbanizam-Arhitektura* (Zagreb), број 9-12 из 1951. године, у којем он даље објашњава: „Индустијализација треба да служи подизању животног стандарда и благостања људи, а не смије бити

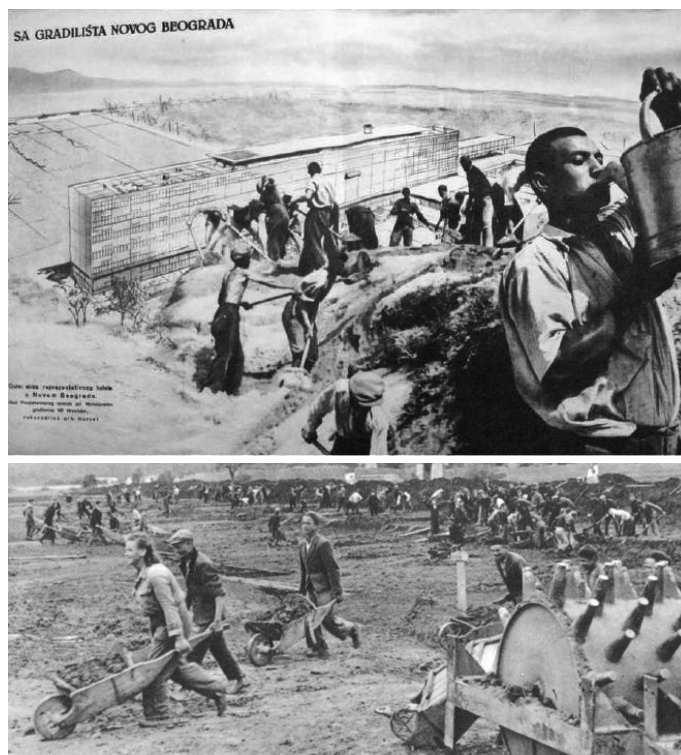
сама себи сврхом, или чак на штету човјека, угрожавајући његове биолошке увјете живота“ [слика 3.36]. У првим послератним годинама, изградњу Новог Београда обележава масовна мобилизација стручних кадрова и радне акције, у којима учествује радна снага од преко 100.000 омладинаца [слика 3.37]. Између осталог, ове акције биле су и један од основних видова креирања националног идентитета. Носиоци националног рада појавили су се у свим сегментима друштва: држави, партијским и грађанским удружењима, који ће заједнички радити на политичкој и културној изградњи нове мултикултуралне нације. Не сме се занемарити ни теза да је циљ Петогодишњег плана можда био и да увуче што више људи под окриље тоталитарног система, у чему је грађевинска пракса имала велику ако не и одлучујућу улогу.⁸⁷ Сама идеја о индустријској производњи и рационализацији развија се врло брзо. Већ током '50-их долази до политичког прелома у односима са СССР-ом, а самим тим и до снажне економске блокаде. Постаје јасно да 'традиционалним' техникама и типом изградње није могуће реализовати велике подухвате, као што је то био Нови Београд. Све већа пажња и труд улажу се у едукацију струке и имплементацију нових техничко-технолошких процеса грађења.

Слика 3.36 Слика и наслов чланка Влада Антолића (Vlado Antolić): „Индустријализација – наш најтежи урбанистички проблем“, 1951. Извор: *Urbanizam-Arhitektura* (Zagreb), бр. 9-12 (1951), 49.

---

⁸⁷ Детаљније видети у: Јелена Живанчевић, *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*.

Слика 3.37 (горе) „Наша вредна омладина, која је изградила две пруге, силним полетом подиже нови град преко Саве“. Извор: *Југославија СССР* (Београд), бр. 32 (1948), ненумерисано; **(доле)** Радне акције поводом изградње Новог Београда. Извор: *Novi Beograd*, ненумерисано.

Дефинисаним задацима Петогодишњег плана изградње и развика Београда утврђују се основе за развој градитељства, и то кроз неколико кључних ставки:

Створити масовну производњу монтажних стамбених зграда с типизираним и стандардизованим дијеловима.

Развити индустријску производњу грађевних дијелова и грађевног материјала.

Извршити научна техничка испитивања за боље, брже и економичније грађење стамбених зграда.

Извршити експерименталне научно-техничке радове за производњу нових, бољих и јефтинијих грађевних материјала на бази домаћих, јефтиних, не дефицитних грађевних материјала и отпадака. Извршити типизацију и стандардизацију грађевних дијелова на бази напредне науке и технике.⁸⁸

⁸⁸ Цитирано према: „Graditeljstvo u Petogodišnjem planu,“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 1-2 (1947), 4 i 5.

Петогодишњим планом изградње и развика Београда утврђивани су задаци у вези са изградњом Новог Београда. Решењем Јосипа Броза Тита, 7. марта 1947. основано је Опште грађевинско предузеће „Изградња“, задужено за изградњу Београда на левој обали Саве. Административно-оперативни руководиоца предузећа је било Председништво владе ФНРЈ. Предузеће је касније прерасло у Дирекцију за изградњу Новог Београда као специјализовану организацију коју је формирао градски Народни одбор. Ова је престала да постоји, односно срасла је са Дирекцијом за изградњу и реконструкцију града Београда, 1971. године. Руководилац Дирекције за изградњу Новог Београда, до њеног спајања са Дирекцијом за изградњу и реконструкцију града Београда, били су – Ловро Курир, секретар Савеза синдиката грађевинских радника Југославије. Јуна 1947. године, Председништво владе ФНРЈ образовало је Стручни савет за изградњу Београда на левој обали Саве „ради свестраног, стручно-научног изучавања проблема и изналажења најбољих решења у изградњи новог дела Београда на левој обали Саве, између историјских делова Београда и Земунa“ са председником Марком

Поводом ове теме, Братислав Стојановић држи предавање у Друштву инжењера и техничара у Београду са темом „За смелије и рационалније пројектовање и грађење“, на ком објашњава да струка треба максимално да искористи науку, нове технике и методе, и тиме оствари „смелије, рационалније и боље пројектовање, грађење и производњу“.⁸⁹ Исте, 1950. године, одржава се Прво саветовање архитеката и урбаниста ФНРЈ у Дубровнику. Као један од кључних, износи се закључак о потреби увођења модула и стандарда у пројектовање и грађење стамбених објеката. Наиме, ради остварења префабрикације елемената за монтажну грађење, и самим тим веће економичности и индустријализације грађевинарства, било је потребно да се на државном нивоу успоставе системи модларне координације, стандарди и технички прописи за главне монтажне елементе, као и оснивање групе за унапређење и контролу квалитета у оквиру самих фабрика.⁹⁰ Све више сазрева идеја да грађевинарство није само услужна делатност, већ да треба да преузме и улогу производње.

Као производ савремене и рационалније организације грађења и економичности, индустријски начин грађења захтевао је обезбеђење масовне потрошње (као на пример захтеви тржишта за серијском производњом станова), концентрацију производње, усавршену технологију производње, савремене грађевинске материјале. Оправданост ове премисе видела се нарочито у стамбеној изградњи, чији је масовни обим било могуће решити једино индустријским методама. То је значило производњу станова у серијама, тј. монтажну префабрикованих елемената у фабрикама или погонима. Монтажа се вршила на градилишту, чиме је динамика текла брзо. Производњом монтажних елемената у „фабрикама станова“ постигнуто је продужење

Никезићем и секретаром Братиславом Стојановићем. Савет је радио у пленуму и по стручним групама (група за урбанистичка решења и архитектонска питања; за фундаирање; за хидротехничка питања, водовод и канализацију; за грејање и проветравање; и група за уметничку обраду). У Урбанистичком институту, који је даље радио на пројектовању Новог Београда са Николом Добровићем на челу, почиње тимски рад. Урбанистичка комисија ИОНО Београда, као ревизор рада института, почиње са радом 27. септембра 1948. године. Управа за пројектовање ИОНО-а града Београда је организационо и стручно објединила основне техничко пројектантске службе: Урбанистички завод, Инжењерски завод и Архитектонски завод. Протагонист и оперативни руководиоца такзваног Института за изучавање и конкретизовање проблематике Новог Београда био је Љубо Илић, помоћник савезног министра грађевина. Извор: Bratislav Stojanović, „Iz građe za istoriju Novog Beograda,“ *Urbanizam Beograda*, br. 25 (1974), 32; и Bratislav Stojanović, „Urbanističko planiranje Novog Beograda – realizacije,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 11-12 (1983), 12-24.

⁸⁹ Предавање је у писаној форми објављено кроз чланак под истоименим називом „За смелије и рационалније пројектовање и грађење,“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 9-10 (1950), 66.

⁹⁰ Видети детаљније у: „Zaključci prvog savjetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 25. novembra 1950,“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 11-12 (1950), 4-13.

традиционалне грађевинске сезоне и уједно омогућено боље коришћење грађевинског материјала.

У процесу рађања „индустријског производа“ - објекта или читаве групе објеката, па и насеља, учествују читави тимови пројектаната. Специјални карактер монтажне изградње изискивао је синхронизацију свих појединих разнородних пројектних група. У социјалистичким условима и борби за друштвену једнакост, индивидуално ауторство се губи, а све више на сцену ступа идеја колектива. Кроз индустријализацију и рационализацију грађевинске производње архитект постаје део тима и система, а не „херој“ модерног доба. Његова улога се мења, од визионара новог града до инжењера специфичних захтева: уклапање објекта у амбијент индустријски произведеног окружења.

Освајањем и развојем савремених технологија грађења и примене монтажних система омогућено је решавање крупних урбанистичких потеза и програмирање стамбене изградње и за захтеве тржишта. Систем инжењеринга и удруживања заинтересованих извођачких организација утицао је да изградња буде рационална и брза, као што је већ речено, заснована на организованом раду свих учесника. Тако је, на пример, било Пословно удружење ИНПРОС, основано на бази Удружења производних капацитета, седам извођачких организација и Института за испитивање материјала СРС. Удружење је било задужено за фабрике станова „Београд I“ за насеље Коњарник и фабрике станова „Београд II“ за изградњу блокова на Новом Београду.⁹¹

Усвајањем урбанистичког решења будућег центра и регулационог плана почео је значајан период обликовања четвртмилионског града, чија је изградња од 1960. године обележена освајањем грађевинских предузећа и применом савремених метода грађења. Како је то поставио Невен Шегвић „број потребних станова од просјечно 51 576 годишње је чињеница одлучујућег значења“.⁹² „Стамбена офанзива“ скоро у потпуности мења иницијални концепт управљачког града. Административне, монументалне грађевине, као и оне са централним функцијама, нису изграђене, па тиме нису ни оствариле своју репрезентативну улогу, а становање постаје одлучујући фактор раста. У оваквом окружењу, све је актуелнија идеја да је изградња станова – производња станова. У процесу „социјалистичког преображаја земље“ теоријске

---

⁹¹ Видети детаљније: Milorad Bojović, „Arhitekta i vidovi njegove delatnosti u procesu industrijske proizvodnje i izgradnje stambenih objekata,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), godina X, br. 55 (1969), 53 i 54.

⁹² Neven Šegvić, „Na temu 51.576 stanova godišnje,“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 1-6 (1956), 6.

поставке модерног урбанизма се перманентно прилагођавају променама и административним моделима социјалистичког система. Стан се посматра кроз његову употребну вредност, а Нови Београд полако постаје град становања.

Као што је већ споменуто, масовна изградња станова поверавала се грађевинским предузећима, а она су се у све већем броју оснивала, чак често као искључиво извођачка. Територија Новог Београда је подељена крупним фирмама на изградњу, при чему се често дешавало да једно предузеће не гради само неколико објеката у блоку, већ и читав блок, или пак неколико њих. За масовну и рационалну стамбену изградњу није више пресудан елемент концентрисаност објеката унутар једног градилишта или блока, већ проблем серијске производње елемената и материјала за уграђивање, серијске производње читавих објеката, односно индустријализације система изградње. Усвојени модул и донети прописи о модуларној координацији, типизацијом грађевинске столарије, и неких других елемената стана, као и доношењем одговарајућих стандарда, довело је до савремене грађевинске производње на индустријски начин.⁹³ Тако је, на пример, било могуће изградити стамбену ламелу у блоку 21: дугачка је преко 1.000м, има 62 улаза, 51.152 прозора, 6.380 врата, 795 станова, 3.500 становника (више него град Корчула, Пазин и сл.).⁹⁴

У Новом Београду био је примењиван монтажни скелетни систем ИМС, који је важио да има највише карактеристика *отвореног* система. Поред тога што дозвољава образовање врло различитих конструкционо-структурних склопова, у оквиру једног могуће је постићи већи број диференцираних функционалних решења, па самим тим и разнолику структуру станова.⁹⁵ Комбинацијом устаљених распона могли су се добити разни облици зграда: солитери, блокови, индивидуалне зграде.

Карактеристичан пример рационализације производње простора са једне, али и промене концепта простора улице са друге стране, представља блок 28. Програмску и пројектантску основу за детаљну разраду блока представљао је *Регулациони план Новог Београда* из 1962. године главног пројектанта Милутина Главичког. Стручна комисија Урбанистичког завода усвојила је детаљан план блока на седници 20.

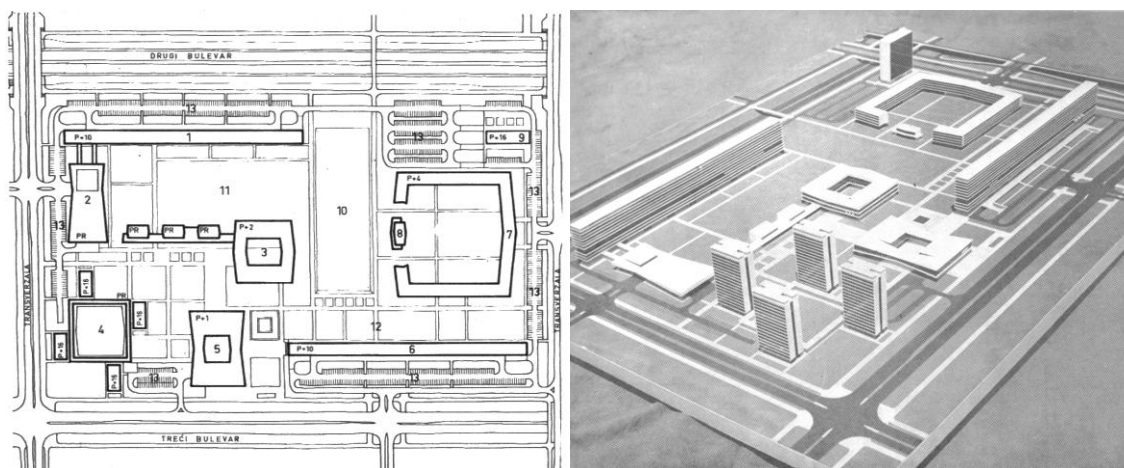
---

⁹³ Видети више у: Miloš Jarić, „Izgradnja stanova je proizvodnja stanova,“ *Izgradnja* (Beograd), godina XIV, br. 5-6, (1960), 1-7; Aksentije Marković, „Sistem inženjeringa kod proizvodnje stanova za tržište. Iskustva Poslovnog udruženja INPROS,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 5 (1968), 4-7.

⁹⁴ Извор: Platon Rajinac, „Osvrt na izgradnju Novog Beograda,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 11-12 (1983), 43.

⁹⁵ Видети више у: Petar Petrović, „Arhitektonsko i urbanističko oblikovanje objekata sistema IMS,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 4 (1970), 16-20.

јануара 1965. године. Након тога, на основу конкурса за уступање земљишта, 1966. године Дирекција за изградњу Новог Београда доноси одлуку о додељивању тог земљишта Пословном удружењу „Јинграп“. Ова организација потом 1967. године расписује јавни архитектонски конкурс за добијање решења за објекте у овом блоку (расписивање и спровођење конкурса поверено је Друштву архитеката Београда). На конкурс је приспело 14 радова, од којих је жири одлучио да се за првопласирани рад усвоји шифрирани пројекат са ознаком „ББ“, аутора Илије Арнаутовића из Љубљане.

Слика 3.38 Детаљни урбанистички план месне заједнице у блоку 28, усвојен 20. јануара 1965, план и макета. Извор: „Детаљни урбанистички план месне заједнице у блоку 28 – једна фаза израде идејног урбанистичког решења централне зоне Новог Београда,“ *Arhitektura Urbanizam* (Београд), бр. 41-42 (1966), 87.

Позиција блока 28 налази се у оквиру централне зоне Новог Београда, тангирајући својим југоисточним делом иницијално планиран центар Новог Београда. Са једне стране се ослања и на ауто-пут Братства и јединства, а са преостале две стране се налазе блокови јавних намена: Уметничка академија и првобитно планиран рејонски спортски парк. Како наводи Главички, урбанистички концепт заснован је на три циља: „организација савременог становања у будућем централном делу Београда на принципу месне заједнице“, „оформљење упечатљивог архитектонског ансамбла на основу урбанистичке композиције читаве Централне зоне Новог Београда“, и „омогућавање једноставног процеса грађења са малим бројем типова зграда уз примену монтажног система изградње“ [слика 3.38].⁹⁶ За првонаграђени рад из Словеније, жири у извештају констатује: „Рад се истиче својим доприносом у

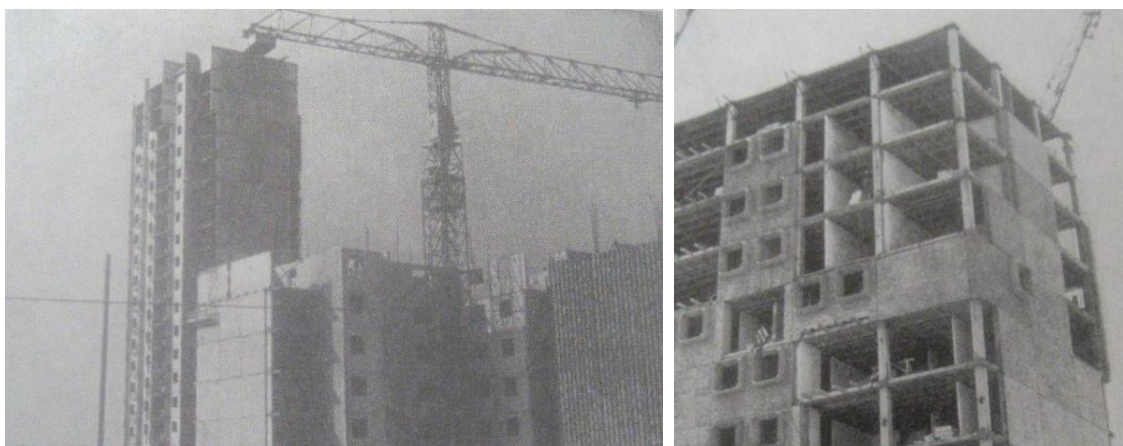
⁹⁶ Milutin Glavički, „Urbanistička koncepcija bloka 28,“ *Izgradnja* (Београд), бр. 5 (1971), 12.

тражењу нових облика и решења уз максимално коришћење стандардних монтажних елемената“.⁹⁷

Испуњење првог и другог циља делимично представља само спровођење *Регулационог плана*, односно поштовање основних елемената просторне композиције читаве централне зоне Новог Београда. Трећи циљ, како наводи Главички, огледа се у примени три типа стамбених објеката:

- 4 куле са 16 спратова идентичног габарита, које својим положајем у групи омогућују примену концентрисане механизације и монтаже елемената,
- 2 подужна објекта са 10 спратова идентичног габарита које својом дужином пружају оптималне услове за коришћење крана који се креће по шинама,
- 1 објекат са 4 спрата који осим нетипских угаоних елемената својом развијеном дужином даје могућност примене већег броја типских секција и концентрације одређене врсте механизације.⁹⁸

У блоку је предвиђено да се изгради 1.709 станова са различитим структурама: од гарсоњера до петособних станова, просечне величине од 29 до 121 м² нето стамбене површине. Према томе, асортиман станова је био веома велики – око 33 врсте. Планирано је да у блоку живи око 6.200 људи.

Слика 3.39 Изградња блока 28, монтажни систем изградње. Извор: Пија Арнаутовић, „Објекти у блоку 28 гађени по монтажном систему,“ *Izgradnja* (Beograd), бр. 5 (1971), 24.

Пројектна документација је разрађивана од самог аутора арх. Арнаутовића и његовог пројектног бироа „Обнова“, као и од пројектних бироа чланица „Јинграп“-а, ГК „Бетон“ из Новог Сада и „Хидроградња“ из Чачка. Ове чланице су одабране да буду реализатори градње. ГК „Бетон“ код изградње овог блока применио је монтажни

⁹⁷ Цитирано према: Neven Vlak, „Projektovanje i građenje stambenog bloka 28,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 5 (1971), 5.

⁹⁸ Milutin Glavički, „Urbanistička koncepcija bloka 28“, 14 i 15.

систем „ИМС-Жежељ“, а ГП „Хидроградња“ свој крупно панелни систем „Југомонт“. Колико је било важно да блок у целости буде производ монтажне система изградње, говори и чињеница да сам аутор Арнаутовић у тексту „Објекти у блоку 28 грађени по монтажном систему“ детаљно излаже принципе и технике по којима је сваки појединачни објекат у блоку пројектован и изграђен [слика 3.39].⁹⁹

Примарна мрежа око блока била је посебан проблем. Наиме, организација саобраћаја је спроведена тако да се моторни саобраћај одвија искључиво по периферији блока, између градских саобраћајница и стамбених зграда. Међутим, у моменту реализације блока још увек није постојала примарна мрежа у том делу централне зоне, а терен није био ни довољно насут и дефинисан. Унутрашњост блока је планирана за пешачки саобраћај. Урбанистичким планом је утврђена само мрежа главних пешачких комуникација, чиме је омогућена функционална веза стамбених зграда, пратећих објеката и рекреативних површина. Поједине пешачке комуникације изграђене су као тзв. пешачко-колске стазе којима се у одређено време или према потреби крећу сервисна возила. Ове путање реализоване су на нижој коти од осталог терена. Сепарацијом моторног и пешачког саобраћаја, као и чињеницом да пешачке стазе нису јасно дефинисане у плану, нити су третиране као саобраћајне у билансу површина блока, установљена је својеврсна модификација појма уличне регулације. С обзиром да је регулација формирана код простора везаних за аутомобилски саобраћај, ова модификација је везана за пешачке просторе, односно просторе пешачких улица. Ти простори представљају отворене слободне површине у оквиру блока без јасно регулисаних праваца кретања, чија је намена првенствено за друштвену интеракцију и рекреацију у слободно време, а потом и за кретање.

Између осталог, занимљиво је напоменути да је већ по изради самог пројекта и касније реализације, затражена помоћ и сарадња са експертима Техничке помоћи Уједињених нација. Од њих је добијена екипа од 5 совјетских експерата, специјализованих „за комплетну систематску интервенцију код овакве градње“.¹⁰⁰ Поред тога, мобилисањем све расположиве радне снаге са свих простора земље, истицао се и дух југословенства. Конструкција националног идентитета снажно је

---

⁹⁹ Видети више у: Илија Arnautović, „Objekti u bloku 28 građeni po montažnom sistemu,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 5 (1971), 17-29.

¹⁰⁰ Neven Vlak, „Projektovanje i građenje stambenog bloka 28“, 4.

присутна у процесима архитектонске и урбанистичке праксе, нарочито на примеру изградње Новог Београда, што на следећи начин наглашава Милутин Главички:

Случај је хтео да се блок 28 у правом смислу афирмисао као југословенски. Урбанистички концепт је настао у Београду, на конкурс је победило архитектонско решење из Љубљане, примењена су два система изградње: унапређени ИМС из Новог Сада (на бази београдског искуства) и унапређени „ЈУГОМОНТ“ из Чачка (на бази загребачког искуства).¹⁰¹

3.2.1.3. Стагнација стамбене архитектуре или архитектура стамбене кризе: ревалоризација вредности улице

То што је данас ту неизграђен терен, то је стратегија инверзне етапности изградње.¹⁰²

Децентрализацијом политичког система и преношењем инвестиционих овлашћења на привредне субјекте почетком шездестих година, умањују се изгледи брзог развоја и изградње Новог Београда. Историјски центар Београда је и даље био атрактивнија локација за изградњу пословних и других објеката јавне намене.

Концентрисање 'великих' инвеститора у зони Новог Београда имало је за последицу груписање друштвених слојева и група који су добили станове на коришћење од споменутих инвеститора. Како пише Петовар, учешће становништва са завршеном гимназијом, средњом стручном школом, вишим или високим образовањем било је изнад градског просека. Исто тако, надпросечно је учешће грађана запослених у немануелним-непроизводним делатностима. Другим речима, активно становништво је запослено у култури, здравству, образовању, државним и друштвеним службама, делатностима које означавају релативни успех у социјалној промоцији и бољи економски положај у социо-професионалној структури југословенског друштва.¹⁰³

---

¹⁰¹ Milutin Glavički, „Urbanistička koncepcija bloka 28“, 16.

¹⁰² Leonid Lenarčič, „An urbo-morphological analysis of New Belgrade's central zone: an outline of the present and the planned states of spatial development and of the possibilities for improvements in the planned state of spatial development / Urbomorfološka analiza centralnog dela Novog Beograda – studijska skica stanja, planskog stanja i mogućnosti unapređenja planskog stanja prostornog razvoja,“ u *The Future of New Belgrade. International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement / Budućnost Novog Beograda. Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda*. Raspis konkursa sa pratećim tekstovima (Beograd: Društvo arhitekata Beograda, 1985), 133.

¹⁰³ Ксенија Петовар даље објашњава „Област делатности кућедомаћина (носиоца станарског права или власника стана) у пет месних заједница у Новом Београду (од којих се четири налазе у централној зони), на пример, показује да преко 70 процената припада групи службеника, односно немануелних делатности (72,3; 79,9; 85; 84,3; 76,1).“ Извор: Ksenija Petovar, „New Belgrade's Social Space / Socijalni prostor Novog Beograda,“ U: *The Future of New Belgrade. International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement / Budućnost Novog Beograda. Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda*, 122-123.

Посебан проблем је представљала подела стамбеног фонда у граду на три одвојене интересне заједнице (градска, федерална и ЈНА). Ова подела није била само административна (организациона, финансијска, одржавање), већ и просторна (целе стамбене зграде, па и целе месне заједнице). Како наводи Петовар „[т]име је само интензивирана тенденција социо-професионалне хомогенизације Новог Београда и створен институционални оквир социо-професионалног сегрегирања према месту становања“.¹⁰⁴

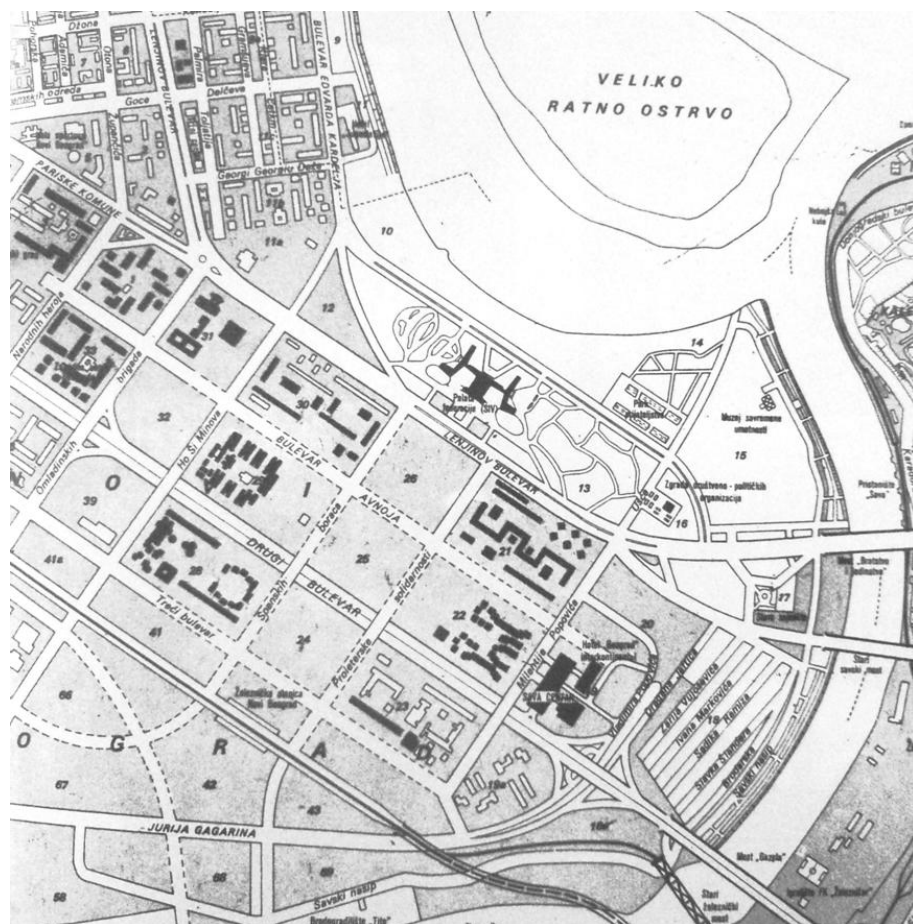
У просторној хомогенизацији централне зоне Новог Београда важну улогу има Југословенска народна армија (ЈНА). Као последица потребе да изградња станова за старешински састав Армије на територији целе земље буде по јединственим критеријумима, израђују се посебни прописи за изградњу стамбених зграда за потребе ЈНА.¹⁰⁵ Између осталог, у овим прописима посебно место дато је 'групној изградњи' (више стамбених зграда у једној урбанистичкој целини), пошто се у пракси показало да има предности у погледу економичног грађења. Изричито се наглашава да се за веће градове тежиште изградње преноси на изградњу стамбених комплекса, при чему се појединачна или ивична изградња ставља у други план. Исто тако, посебним одредбама је предвиђено да треба избегавати локације на којима се условљава изградња локала у приземљу, као и да се не дозвољава смештај кафана, гаража, амбуланти и других јавних локала у стамбеним зградама, чији би рад могао да узнемирава станаре. При томе, треба имати у виду да су блокови 21 и 33 изграђени по овим уредбама, а и да се блок 21 налази у централној новобеоградској зони, иницијално симболичком и функционалном средишту државе.

Репрезентативна осовина централне зоне Новог Београда (данашњи блокови 24, 25 и 26) остаје неизграђен простор све до средине осамдесетих година прошлог века [слика 3.40]. Од две доминантне тачке, изведена је једино зграда Савезног извршног већа (1961). Узроци се могу наћи у неколико важних чињеница.

---

¹⁰⁴ Ibid., 123.

¹⁰⁵ Године 1955. издато је „Упутство за изградњу стамбених зграда за потребе ЈНА“, као регулативан пропис за изградњу станова у Армији. Извесне промене уследиле су 1956. године изласком „Уредбе о посебним условима изградње стамбених и управних зграда и о друштвеном надзору над том изградњом“, са читавим низом смерница базираних на локалним условима изградње и реализације друштвеног плана развоја. Ново „Упутство за изградњу стамбених зграда за потребе ЈНА“ донето је 1964. године. Извор: Aljoša Žanko, ured., „Smernice za stambenu izgradnju,“ u *Stan I i II* (Beograd: Odbor za publicističku delatnost vojnog građevinarstva, nedatirana publikacija), 11-18.

Слика 3.40 Изграђена просторна структура Новог Београда до 1983. године (пуним линијама обележене су улице које су реализоване, а црткастом линијом неизграђене саобраћајнице). Извор: *Izgradnja* (Beograd), бр. 11-12 (1983), ненумерисано.

Први се односи на разлоге стамбене кризе, најпре због наслеђеног дефицита стамбеног фонда из предратног времена, рушења огромног дела овог фонда за време рата, као и концентрације радне снаге у градовима, производним центрима. Императив изградње што већег броја станова је био посебно актуелан у Београду, због наглог прираштаја становника. Петогодишњим планом постављени су високи захтеви у погледу броја станова које треба изградити, па тиме приоритет постаје 'архитектура стамбене кризе'.

Други узрок представља економска и техничка немогућност да се изгради велики број станова потребан да се задовоље стамбене потребе настале услед природног и механичког прираштаја становништва у земљи. Иако се средства за стамбену изградњу формирају на основу друштвене акумулације, издвајањем процента бруто дохотка запослених, а главни инвеститори су Београд, ЈНА и Државни секретаријат за иностране послове, употребна вредност стана није одређена преко станарине или куповне цене стана, већ је последица односа у области стамбених инвестиција,

програмирања и дистрибуције, друштвене моћи инвеститора, итд. Поред тога, у реалности недовољно развијене грађевинске индустрије и императива масовне производње станова, реализације су тек потврђивале сав проблем система стамбене изградње о којем говори и помоћник министра грађевина ФНРЈ 1947. године, Бранко Тучкорић: „[...] задаци [су] са стручне стране били толико нови, у нашој грађевинској традицији без преседана и толико обимни да су поједини пројектанти за кратак временски период били задужени за већу количину радова, него што су извели за цијеле своје предратне праксе“.¹⁰⁶

Трећи узрок стагнације изградње Новог Београда може се наћи у изградњи периферних стамбених београдских насеља. Под императивом масовне потребе за јединицама становања, централне функције (Новог Београда) остају на маргини.¹⁰⁷ С једне стране, граде се насеља Јулино брдо, Кијево-Кнежевац, Бањица, Коњарник, Миријево, Церак, Душановац, Карабурма, Шумице, итд. С друге, Нови Београд се шири и на подручје иза индустријске зоне, где се граде блокови око Булевара Јурија Гагарина (45, 44, 70, 70а, 61, 62, 63, 64). У тексту о реализованим структурама Новог Београда између 1955. и 1975. године, Бранко Петричић наводи:

Детаљним плановима касније, можда непотребно, захваћене су веће површине и то без система. Није се претпоставио хетероген развој – ритам, који је отежао и поскупео изградњу. [...] Уместо оптималне и сукцесивне изградње од дунавске обале ка југозападу, граде се удаљенији блокови ка Бежанији и Ади међици, што не само да отежава реализацију, већ становнике удаљује и одваја од града за дужи низ година и отежава организацију животних услова.¹⁰⁸

Четврти се односи на критику послератних стамбених насеља и друштвене процесе који су условили промене парадигме теорије и праксе у архитектури и урбанизму. У теоретском смислу, критика је започела још 1950. године на саветовању у Дубровнику: „Због економичности и других разлога, треба тежити да изграђујемо поједине компактне цјелине као полазну тачку за даљни развитак насеља. Непотпуна

---

¹⁰⁶ Branko Tučkorić, „O nekim teškoćama kod projektiranja,“ *Naše Građevinarstvo* (Beograd), br. 1 (1947), 1-4.

¹⁰⁷ У *Студији о просторним и социолошким карактеристикама нових стамбених насеља у Београду*, рађеној током 1970. године у Југословенском институту за урбанизам и становање, наводи се да је у послератном периоду изграђено више од половине свих станова у Београду. Узето је пет насеља-узорака, са циљем да се систематски испитају њихове вредности са становишта просторно-физичких структура, функционисања и става грађана. Изабрана су четири: Карабурма, Браћа Јерковић, Шумице у Београду и Марија Бурсаћ у Земуну, док је пето насеље Кијево-Кнежевац изабрано због „актуелности и интересантности проблема: то је прво сателитско насеља које је изграђено са једнопородичним кућама, на организован начин, за тржиште.“ Извор: Miša David, „Studija o prostornim i sociološkim karakteristikama novih stambenih naselja u Beogradu,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 74-77 (1975), 85-93.

¹⁰⁸ Бранко Петричић, "Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975," *Годишњак града Београда*, књига XXII (1975), 222.

расцјепканост насеља доводи до незавршених урбанистичких формација, које остају годинама недограђене¹⁰⁹. Са првим искуствима употребе станова и стамбених насеља, ова критика се све више продубљује. Паралелно са тим, после првог замаха и усмерења готово свих градитељских снага на стамбену архитектуру, стручна јавност се окреће реконструкцији и амбијенталним вредностима историјског језгра града, кроз конкурсе и планове за реконструкцију градских блокова и уличних коридора. Један од примера је велики конкурс за урбанистичко решење потеза од Калемегдана до Трга Димитрија Туцовића (данас Славија) 1968. године. Како пише Бранко Петричић у уводној речи текста о резултатима конкурса: „Израстао саобраћај кренуо је свом тежишту као плима. Старо језгро показало се опет као центар. Тај део био је од раније пешачки циљ, а са тим и центар. Дошло је до затегнутог стања између пешака и моторизације. Да би се увео ред, поприште се почело делити у два нивоа како се противници не би сусретали“¹¹⁰.

У пракси, промена концепта репрезентативности, а касније и 'серијске производње' простора је најактуелнија на примеру ревалоризације вредности улице у блоку 22. Овај блок се налази у саставу централне зоне Новог Београда, између блокова 19, 21, 23 и 25, односно данашњих улица Милентија Поповића, Булевар Зорана Ђинђића, Антифашистичке борбе и Булевар Арсенија Чарнијевића (аутопут). Специфичност блока је у његовој позицији у односу на стари Београд, јер је лако сагледљив са низа тачака београдског гребена. Друга важна карактеристика, која је уједно представљала и посебан изазов за пројектанте, је чињеница да се блок једном својом страном у потпуности ослања на аутопут. Непосредна близина два фреквентна градска моста (Газела и Бранков мост) је трећа особеност положаја блока 22 како у односу на друге структуре Новог Београда, тако и урбано ткиво историјског центра.

Као и у случају блока 1 и 2, блокови 22 и 23 су заједно били предмет јавног општег југословенског конкурса 1968. године. С обзиром да су остали блокови централне зоне већ били у процесу разраде или извођења, овај простор је остао последњи непокривен сегмент. Наиме, услови конкурса били су јасно дефинисани у погледу структуре станова: за сваки стамбени објекат појединачно је тражено 20% једноипособних, 30-35% двособних, 40-45% трособних, и 5% троипособних и

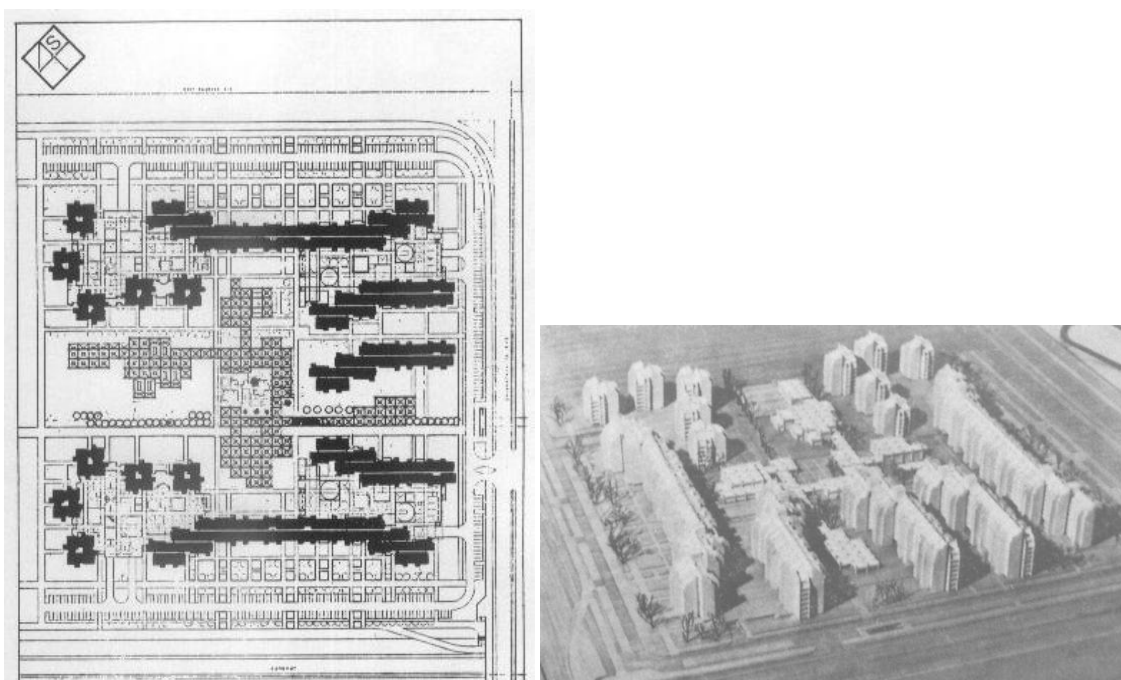
---

¹⁰⁹ „Zaključci prvog savjetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 25. novembra 1950,“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 11-12 (1950), 6.

¹¹⁰ Branko Petričić, „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), 7.

четворособних станова заједно.¹¹¹ Већина понуђених радова нуди слична обликовна решења примарне и секундарне пластике објеката. Исто тако, тенденција свих радова се огледа у покушају груписања објеката центра, односно стварање јединствене целине повезивањем центра покривеним пешачким стазама са објектима становања. Прву награду освојио је тим аутора Божидар Јанковић, Бранислав Карацић и Александар Стјепановић из Института за испитивање материјала СР Србије. Друга награда додељена је ауторима Меланији Марушић, Софији Вујанац-Боровници, Дарку Марушићу и Недељку Боровници. Треће место добили су аутори Михаило Чанак и Милосав Митић [слика 3.41 и 3.42].

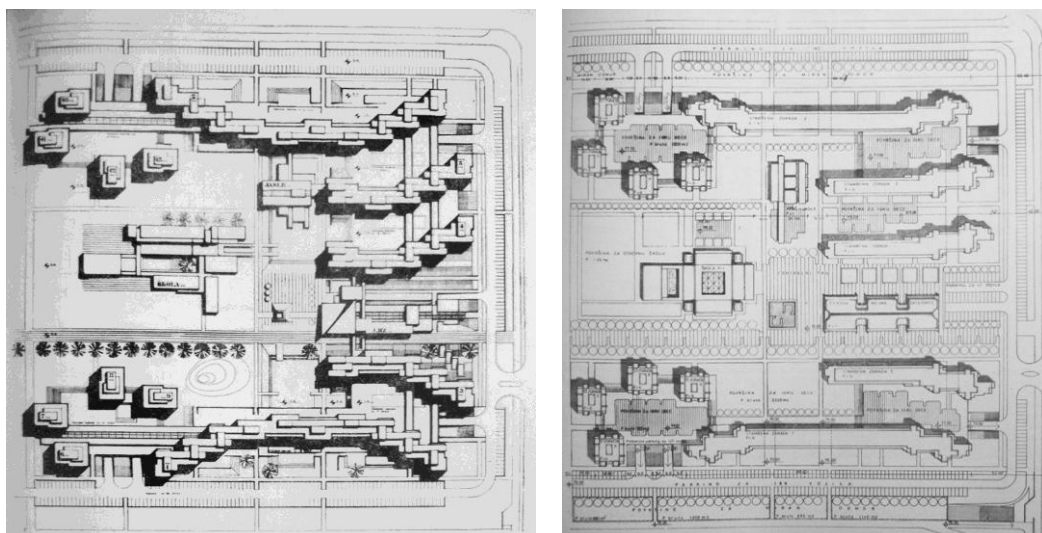
Концептуално узевши, блок 22 се значајно разликује од осталих новобеоградских блокова. Наиме, блок је иницијално подељен на два дела – зону намењену становању (источни део, до улице Милентија Поповића) и зону намењену јавним садржајима (западни део, до улице Антифашистичке борбе, планираног центра Новог Београда).¹¹²

Слика 3.41 Блок 22, ситуација и макета, првонаграђено решење Божидара Јанковића, Бранислава Карацића и Александра Стјепановића. Извор: (лево) *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), бр. 74-77 (1975), 54; (десно) „Prikaz blokova 22 i 23 u Novom Beogradu.“ *Izgradnja* (Beograd), бр. 8 (1972), 7.

¹¹¹ Извор: „Prikaz nagrađenih radova opšte jugoslovenskog anonimnog konkursa za arhitektonsko rešenje stambenih i pratećih objekata u blokovima 22 i 23 u Novom Beogradu,“ *Izgradnja* (Beograd), br. 10 (1968), 5-19.

¹¹² У овом периоду изграђена је само зона намењена становању, док је део до централне осовине Новог Београда, по потпуно другачијем концепту, изграђен тек крајем 20. и у првој деценији 21. века. О овом, другачијем и „новом“ делу блока биће речи касније.

Слика 3.42 Конкурс за блок 22: **(лево)** урбанистичко решење Меланије Марушић, Софије Вујанац-Боровница, Дарка Марушића и Недељка Боровнице (II награда), 1968. године. Извор: *Izgradnja* (Beograd), бр. 10 (1968), 7; **(десно)** урбанистичко решење Михаила Чанка и Милосава Митића (III награда), 1968. године. Извор: *Izgradnja* (Beograd), бр. 10 (1968), 9.

Друга разлика односи се на просторну композицију самог блока [слика 3.41]. Објекти су формирану подужно у правцу исток-запад, на релацији Центар-водени ток. Разликују се две врсте објеката: пет подужних и две групације од по пет објеката кубичне форме, као завршни мотиви блока према центру Новог Београда. Архитектура подужних објеката је, за разлику од наглашене хоризонталне пластике у блоку 21, развијана на идеји смицања, како у хоризонталном, тако и вертикалном плану. У хоризонталном плану, принцип је заснован на две паралелне траке, одвојене линијом комуникација као транспарентним елементом. Продужавањем једне од двеју паралелних трака прелази се на следеће језгро, чиме је омогућен процес хоризонталног смицања. У вертикалном плану, смицање се остварује формирањем вертикалне подужне кичме, коју чини шестоспратни волумен. У односу на њега и већ рашчлањене хоризонталне волумене, структуре су висински степеноване до висине од четири спрата и то у оба правца код дужих, односно у једном код краћих објеката. Кровне равни су косе. Средишна зона блока намењена је објектима одговарајућег пратећег садржаја (трговачки центар, сала са библиотеком, школа и обданиште).

Трећа разлика блока, значајна за предмет овог истраживања, је везана за амбијент и начин третирања простора улице. Објашњавајући „повратак градском амбијенту“ и „оживљавање позитивних страна улице“ Александар Стјепановић, један од идејних аутора пише:

Основни правац-потез просторног концепта представља средишна кичма блока, намењена пратећим садржајима [...]. Око ове кичме окупљени су сви објекти блока. [...] пет подужно постављених објеката [...], од којих крајњи северни и јужни представљају ивичне објекте блока, дужине два полуелемента, а средишњи, дужине једног полуелемента, заузимају међупростор, остварујући у заједници са њима основни концепт коридора – улице; [...] Специфичност просторног концепта се огледа у збијености волумена, чија су међурастојања грађена на принципима карактеристичним за просторе улице. Улице прате основну кичму блока завршавајући се централним простором намењеним друштвеном садржају.

[...] Формирају се главни токови-улице које се смењују са просторима за окупљање-пјачетама. Стварају се амбијенти намењени пешаку, како садржајем, тако и својом величином и односом.¹¹³

Саобраћај унутар блока је решен ободно, као и код већине новобеоградских блокова, под мотом да је унутрашњост блока резервисана за „рекреацију, зеленило, сунце, пешаке“. Дуж ових ободних саобраћајница изграђени су отворени паркинзи, док су стазе које обезбеђују пешачка кретања кроз блок формиране у подужном и попречном правцу. Наиме, постављена су четири главна тока, два подужна и два попречна, тиме формирајући четири угаоне платформе, на нешто вишој коти у односу на околни терен (једна, мирнија предвиђена за игру деце, а друга за гаражу).

Слика 3.43 Блок 22, амбијент. Извор: (лево) *Arhitektura Urbanizam* (Београд), бр. 74-77 (1975), 55; (десно) Aleksandar Stjepanović, „Stambeni blokovi 22 i 23 u Novom Beogradu,“ *Izgradnja* (Београд), бр. 12 (1976), 8.

Без обзира на то да ли су мотиви пројектаната били везани за већ познату критику или су били идеолошке природе, простор блока 22 је свакако сасвим другачији од свих осталих насталих у овом периоду. Та разлика се огледа највише у отвореном простору блока и појму улице, и самом тенденцијом аутора ка већ познатим

---

¹¹³ Aleksandar Stjepanović, „Stambeni blokovi 22 i 23 u Novom Beogradu,“ *Izgradnja* (Београд), бр. 12 (1976), 5.

„градским вредностима“ [слика 3.43]. Не спомиње Стјепановић без разлога улицу као „коридор“, јер је овај појам уско везан у теорији са традиционалним поимањем простора улице. И заиста, када се данас нађемо дуж „кичме“ блока, близина изграђених објеката и сам пешачки проспект одају другачији доживљај него у окружењу. Утисак је много сличнији традиционалном градском језгру. И како сам Стјепановић каже: „Коначно довршење овог блока у целини показаће у којој мери је успео покушај истраживања одговарајућих градских амбијената који би требало да пружи нове квалитетне средине“.¹¹⁴

3.2.2 Културна контрареволуција: антиципација просторне реструктурирације

После Брионског пленума, 1966. године започета је Привредна реформа, чији су се ефекти врло брзо осетили у виду пораста цена, незапослености, пропадања многих фирми, непримања плате, а тиме и великог одлива радника у иностранство. У земљи је све више расла економска тензија, која је кулминирала у касно пролеће 1968. године у виду демонстрација – свеопштег бунта студентске популације, нарочито Београдског факултета. Талас ових демонстрација није био изоловани догађај у Југославији, он је захватио велики број земаља и америчког и европског континента, али је у свакој од њих имао своје непосредне поводе и друштвене узроке који су га изазвали.

У Београду, непосредан повод демонстрација била је манифестација под називом „Караван пријатељства '68“ и „Микрофон је ваш“, у организацији Дома омладине Београда и листа „Вечерње новости“ 2. јуна 1968. године. С обзиром да су метеоролози најавили кишу, првобитна намера да се догађај спроведе на отвореном простору замењена је салом у Радничком универзитету у Новом Београду. Приоритет уласка на приредбу имали су бригадири, тако да за велики број заинтересованих студената није било места. Ускоро је гужва испред објекта прерасла у побуну, а потом кулминирала општом тучом и интервенцијом милиције. Током сутрашњег пре поднева почиње свеопшти штрајк студената, који је трајао седам дана, до првог обраћања Тита студентима посредством телевизије. Студентски захтеви ишли су у

---

¹¹⁴ Ibid., 6.

три правца: решавање проблема - радника, руководећих људи и студената. Питања студената тичала су се материјалних услова живота и рада, самоуправљања на универзитету и запошљавања младих стручњака. Студенти су отворено показивали наклоност самом Титу, чији су говор на телевизији протумачили као знак подршке властитим идејама, ставовима и акцијама. Након овог говора штрајк је завршен.¹¹⁵

На пољу архитектуре, ове демонстрације дале су импулс првенствено за реформу факултета и наставе архитектуре. Тадашњи декан Богдан Богдановић сматрао је за могућим организовање „Нове школе архитектуре“. Његов „Априлски манифест“ наговештава промене у складу са савременим архитектонским токовима наставе у свету и процесом образовања младих архитеката. Студентска популација је са великим одушевљењем прихватила нови концепт школе, међутим превагу односи шира 'конзервативна' универзитетска, културна и политичка јавност.¹¹⁶

Како тврди Милетић Абрамовић, енергија студентске побуне пренела се и на архитектонску сцену у виду оснивања Салона архитектуре 1974. године у Музеју примењене уметности. Намера је била да се оствари континуитет са првим салоном архитектуре из 1929. године, који је организовала Група архитеката модерног правца'.¹¹⁷ Покретање оваквог догађаја је у ширем друштвеном контексту наговештавао и надолазеће промене целокупног културног живота. У каталогу Салона директор музеја Јевта Јевтовић истиче: „Музеј примењене уметности није могао да остане равнодушан према дисциплини која битно обележава наше време [...] те жели да оствари хроничарски документ свакодневне продукције, без претензија ауторских или студијских изложби“.¹¹⁸ Путем годишњих изложби, салон је афирмисао савремену архитектуру, са намером да прерасте у музејску збирку архитектонских радова. Како даље пише Јевта Јевтовић: „Салон је оснивачким актом прокламовао отвореност. Он представља позив за заједничку акцију око

---

¹¹⁵ Извор који је овде коришћен и из кога се могу детаљније сагледати околности и сами догађаји везани за демонстрације 1968. године: Nebojša Popov, *Društveni sukobi – izazov sociologiji: „Beogradski jun“ 1968* (Београд: Službeni glasnik, 2008). Књига је први пут објављена 1983. године и одмах потом је била забрањена.

¹¹⁶ Богдан Богдановић, „Уместо дневника – грађење нове архитектонске школе“, *Комунист*, 4. март 1971; 1. март 1971; 18. март 1971; 25. март 1971; 1. април 1971; 8. април 1971; 15. април 1971; 22. април 1971; Богдан Богдановић, „Нова школа и светско тржиште идеја“, *Политика*, 3. април 1971. Наведено према: Љиљана Милетић Абрамовић, *Паралеле и контрасти – српска архитектура 1980 – 2005* (Београд: Музеј примењене уметности, 2007), 23-25.

¹¹⁷ Подсећања ради, ову групу чинили су: Милан Злоковић, Бранислав Којић, Душан Бабић и Јан Дубови, а салон је одржан у павиљону „Цвијета Зузорић“.

¹¹⁸ *Каталог првог Салона архитектуре* (Београд: Музеј примењене уметности, 1974). Цитирано према: Александар Миленковић, *Архитектура: салонска визија* (Београд: Савез архитеката Србије, 2001), 3.

унапређивања градитељске мисли и праксе“. Концепт Салона се до данас више пута мењао, и временом је постао престижна изложба савремене српске архитектуре.

Демонстрације су изнедриле још један подстицајни импулс, који се осетио кроз „алтернативно деловање и организовање архитектонске праксе“. ¹¹⁹ У првом реду, ово се односи на формирање Центра за планирање урбаног развоја (познат као ЦЕП) 1975. године. Кроз различите симпозијуме, саветовања, изложбе, конкурсе и публикације ова организација промовише своја програмска начела у виду концепта: „планирати за свакодневни живот, умерен и примерен град; радити то професионално, стручно и емотивно ангажовано; током израде планова укључити ширу и сручну јавност кроз све врсте медија и на све начине“. ¹²⁰ У истом духу, започињу циклус саветовања југословенских урбаниста и планера под називом *Комуникације*. ¹²¹ Године 1980. ЦЕП оснива и часопис *Комуникација*, са идејом развоја теоријског приступа архитектури.

У контексту алтернативних појава, 1975. године Мустафа Мусић и Марјан Чеховин организују изложбу „Алтернативна архитектура“ у галерији Студентског културног центра, наговештавајући тиме 'дух новог времена'. Неколико година касније, 1980. оснивају групу „МЕЧ“, у саставу Мустафа Мусић, Дејан Ећимовић и Марјан Чеховин (касније су се придружили Слободан Малдини и Стеван Жутић). Њихов главни мото је био „обрачун са све присутнијим еснафским одређењем архитектуре ове средине“. ¹²² За разлику од осталих група или тимова из тог периода, „МЕЧ“ се издваја по теоретском приступу архитектури, па тако публикују и манифест који промовише „правила понашања“: „Уместо прекида који је сурово донела Модерна, дошло је уважавање историјског континуитета и поштовање градитељске традиције, уместо функционалности као готово искључивог императива обликовања простора, дошло је инсистирање на његовој комплексности, слојевитости и пуноћи“. ¹²³ Исте

---

¹¹⁹ Љиљана Милетић Абрамовић, *Паралеле и контрасти – српска архитектура 1980 – 2005*, 23.

¹²⁰ Референце, ЦЕП, Београд, 1987. Цитирано према: Љиљана Милетић Абрамовић, *Паралеле и контрасти – српска архитектура 1980 – 2005*, 25.

¹²¹ На *Комуникацијама* су разматране многе стручне теме: Градски центри (1976), Будућност стамбених насеља (1977), Реконструкција града (1978), Град између плана и стварности (1979), Учешће грађана у планирању (1980), За умерени град (1981), Отворени простори града (1982), Планирање без узора (1983), Између несавршене прошлости и неизвесне будућности (1984), Повеља за наше градове (1985), Тајни живот града (1986).

¹²² Musić Mustafa, *Multimedijalno monografsko izdanje* (Београд: Centar VAM (Centar za istraživanje i valorizaciju graditeljskog nasleđa), 2006).

¹²³ Ibid.

1980. године Мусић ради многе студије, тзв. просторне синтезе контекстуалности: „Улица сећања“, „Славија кроз мој прозор“, Искуство са градом“, са групом „МЕЧ“ добија „Специјално признање VII Салона архитектуре“ за рад на истраживању „Нових просторних елемената“, а нешто касније ради и „Модернизацију Новог Београда“ (1985). Група се спонтано распала 1982. године, а после тога чланови настављају самостално да раде.

Као и са почетка '50-их, архитекте су покушале да искористе могућности које су доносиле промене друштвеног система, и да истраже нове концепте у складу са савременим светским тенденцијама. Насупрот свему овоме, 'владајућа' стручна елита као да није била свесна актуелних промена. Године 1972. усвојен је нови *Генерални урбанистички план* под руководством Александра Ђорђевића и Милутина Главичког, у коме су и даље поштовани принципи 'модернистичког' планирања, идеје модерног покрета и *Атинске повеље* о савременом граду: мото је био „град у мору зеленила“ и јасна саобраћајна схема у којој доминирају лонгитудинале (северозапад-југоисток) и трансверзале (североисток-југозапад) [слика 3.44].

Међутим, већ 1982. године на конгресу XXIV скупштине Сталне конференције градова и општина Југославије, одржаној у Скопљу, Богдан Богдановић (у то време на позицији Председника скупштине града Београда) у свом уводном обраћању излаже: "Сматрам да је добро што неки генерални урбанистички планови, због смањења инвестиција, не могу сада реализовати; у многоме то је сигуран знак да су били расипнички".¹²⁴ Недвосмислено опредељење ка 'новој' урбаној парадигми Богдановић образлаже даље: "рушити треба што мање, а градити гушће, и вештије, и разноврсније на теренима који су у грађевинском рејону и који су већ донекле комунално опремљени".¹²⁵ Са циљем превазилажење економске кризе, Богдановићев модел наговештава преиспитивање постојећих планова, што већ наредних година резултира изменама и допунама генералног плана.

---

¹²⁴ Богдан Богдановић, "Општине и градови у остваривању политике економске стабилизације," (додатак) *Урбанизам Београда* (Београд), бр. 66-67 (1982), 1-4.

¹²⁵ Ibid.

Слика 3.44 Генерални урбанистички план Београда, руководиоци Александар Ђорђевић и Милутин Главички, 1972. Извор: *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), бр. 70-72 (1974), 108b.

Интензивна дебата је вођена и током следеће године, када часопис *Изградња* издаје цео број посвећен 35-огодишњици изградње Новог Београда и у коме Главички са опрезом приступа новим трендовима:

Под притиском несташнице припремљеног грађевинског земљишта за стамбену изградњу започеле су парцијалне измене урбанистичког плана – претварање површина резервисаних за јавне функције рејонског, градског и ширег значаја у стамбене површине. Иако до преиспитивања планова неминовно долази, па га

треба схватити као нормалну појаву у развоју града, ипак не би требало вршити такве парцијалне измене којима се смањују површине за нестамбене потребе пре него што се истраже потребе Београда за тим просторима, Београда као града који тек треба да решава проблеме друштвеног стандарда и радних места у области услуга, нарочито на левој обали Саве где сада доминирају стамбене зграде.¹²⁶

Маја 1984. године Скупштина града Београда доноси одлуку о приступању израде *Измена и Допуна ГУП-а*. Ове измене завршене су 1985. године у Урбанистичком заводу Београда под руководиоцем Константином Костићем [слика 3.45]. Иако донешен као измена и допуна, представљао је значајну промену курса у односу на оригинални *Генерални урбанистички план* из 1972. године. По питању Новог Београда, 'нови' генерални план преиспитује и озбиљно мења зацртане циљеве предходног, под низом претпоставки које укључују: „пренамену појединих површина, другачију урбану структуру засновану на компактном урбаном ткиву и снажним зеленим масивима а не са слободно стојећим објектима у расплутом зеленом простору“.¹²⁷ Исто тако, одустаје се од метро система, у корист рационалнијег трамвајског система.

Нови ГУП био је последица свеопште рационализације изградње. Његов концепт произилази из све јачих тенденција ка одбацивању принципа и идеја модерног покрета, а идеологија се оријентише ка тражењу 'новог града' или алтернативно окарактерисаном 'поправком града'.¹²⁸ Нове тенденције огледале су се у негирању функционалног зонирања града, а промовисале су просторе који својом структуром иницирају диверзитет потребан за његов даљи развој. Најинтензивнији критичар градова насталих под утицајем модерног покрета, Џејн Џејкобс (Jane Jacobs) сматра да очекивани производ такве урбане политике треба бити: "конгенијално место за ту фантастичну количину неофицијалних планова, идеја и прилика да се десе, уз јачање јавних функција".¹²⁹ Интензивну критику плана новинар *Политике* коментарише на следећи начин: „Одржано је око 150 састанака са стручњацима на којима су се чуле

---

¹²⁶ Milutin Glavički, „Novi Beograd kao predmet istraživanja“, *Izgradnja* (Beograd), br. 11-12 (1983), 7.

¹²⁷ Наведено из тачке: 14.4.2 Центар Новог Београда. Извор: *Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, Izmene i dopune generalnog urbanističkog plana Beograda do 2000. godine* (Beograd: Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, 1985), 77.

¹²⁸ Идеја поправке града била је тема саветовања југословенских урбаниста и планера "Комуникације" 1981. године, када је у оквиру теме "За умерени град" расправљано о неоствареним очекивањима прогресистичког модела.

¹²⁹ Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (1961), (New York: Modern Library, 1993), 315.

3.2.2.1 Колективни културни исказ: Будућност Новог Београда

Желимо ли говорити о поступку „физиологија“, онда је то провјерени поступак фелтона: наине, да се од булвара начини интеријер. Улица постаје доколичаров стан те је он код куће међу прочељима кућа, као што је грађанин код куће међу своја четири зида. Њему су блистави постакљени цимери твртки исти, па и бољи зидни украс него грађанину у салону уљене слике; зидови су сталак за писање, на који он наслања свој блок за биљешке, новински киосци његове су књижнице, а терасе кавана еркер из којег он након обављена посла разгледава своје кућанство.¹³¹

Почетак '80-их година обележен је заоштравањем економске кризе, окарактерисане у пристижућим кредитима и кризи самоуправног модела, али и почетак политичке кризе одласком Јосипа Броза Тита. По Љиљани Милетић Абрамовић, овај догађај симболично је означио време краја "архитектуре модерног државно-политичког југословенског пројекта и почетак постмодерног периода његове фрагментације".¹³²

Светска, али и домаћа архитектонска сцена прави дефинитивни заокрет ка новој пројектантској и урбанистичкој парадигми. Важан догађај у афирмацији новог приступа био је прво бијенале архитектуре у Венецији 1980. године на којем Паоло Портогезе (Paolo Portoghesi), са поставком „Присуство прошлости“ („The Presence of the Past”), излаже своју „Нову улицу“ ("Strada novissima"). Портогезе својим пројектом симболично означава повратак улици, фрагменту, фронту и традиционалном блоку, чиме посредно изражава и критику дотадашњих принципа и идеологије модернизма [Слика 3.46 и 3.47].

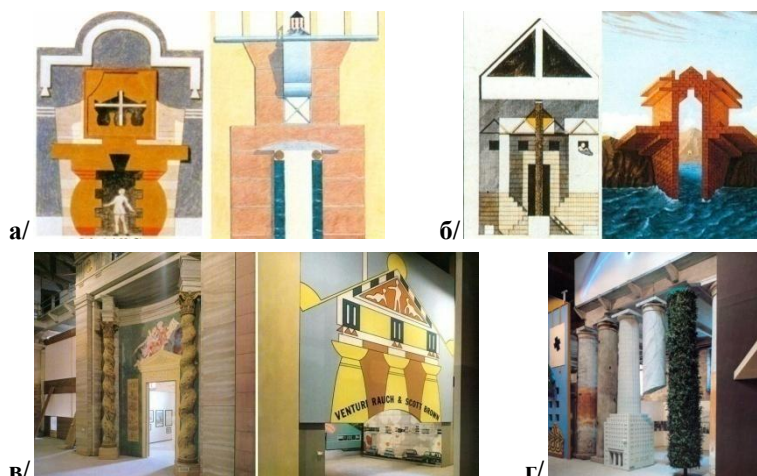

Слика 3.46 Паоло Портогези, „Strada Novissima“, прво бијенале архитектуре у Венецији 1980. године “The Presence of the Past“. Извор доступан на интернет страници: <http://www.domusweb.it/en/from-the-archive/la-strada-novissima-the-1980-venice-biennale/>.

¹³¹ Walter Benjamin, *Estetički ogledi*, превод Сњешка Кнежевић (Školska knjiga, Zagreb, 1986), 45.

¹³² Љиљана Милетић Абрамовић, *Паралеле и контрасти – српска архитектура 1980 – 2005*, 37.

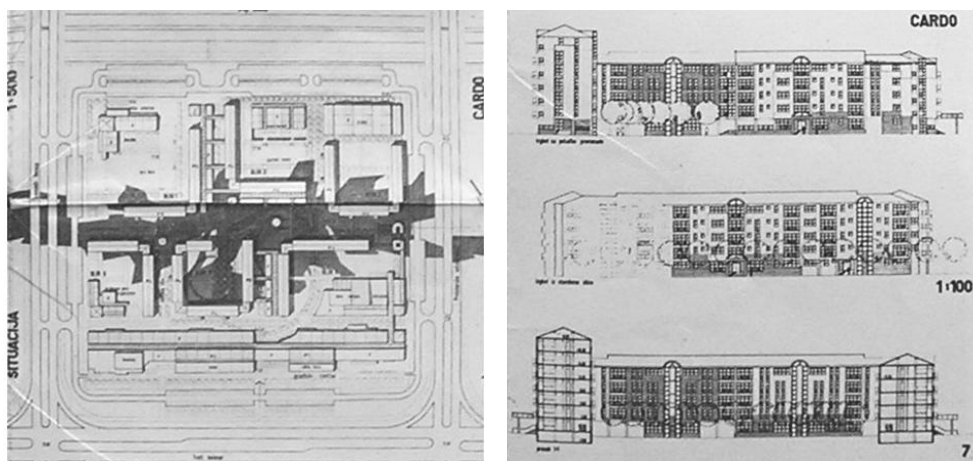
Слика 3.47 Бијенале архитектуре у Венецији 1980. године, цртежи: **а/** лево, Роберта Стерна (Robert A.M. Stern), десно, Мајкла Грејвса (Michael Graves); **б/** лево, Пуринија и Термеса (Franco Purini and Laura Thermes); десно, Сколарија (Massimo Scolari); **в/** лево, фасада Смита (Thomas Gordon Smith); десно, фасада Вентурија (Venturi, Rauch & Scott-Brown); **г/** фасада Ханса Холајна (Hans Hollein). Извор: <http://www.domusweb.it/en/from-the-archive/la-strada-novissima-the-1980-venice-biennale/>.

Средина '80-их година значајна је по три важна, могло би се рећи паралелна догађаја везана за просторну структуру Новог Београда. Први је везан за Београдски јавни конкурс за урбанистичко и архитектонско решење блока 24 на Новом Београду, у распису Друштва архитеката Београда. Овај догађај је важан по томе што је идеја централних блокова јавне намене, односно осовина СИВ – Железничка станица дефинитивно напуштена [Слика 3.48, 3.49, 3.50 и 3.51]. Конкурс је расписан новембра 1983. године, датум предаје био је 15. фебруар 1984. а изложба је одржана у марту исте године. Жири је био у саставу: Драгољуб Вукићевић-Сарап, Радован Ђурић, Бранислав Миленковић, Милан Лојаница, Милош Бобић, Милица Јакшић, Дивна Белош, Небојша Брмбота и Милка Петровић. Задатак се односио на блок који је иницијално припадао централној осовини СИВ-Железничка станица, монументалној и репрезентативној оси чија је основна намена требала да буде јавног карактера. Расписом конкурса је међутим тражена израда програма од приближно 600 станова са комплементарним садржајима. Коментар жирија био је следећи:

Како по броју приспелих радова (43) тако и по њиховом укупном квалитету овај конкурс је до сада незабележен. Различитост концепата којима су аутори покушавали да реше овај мали, али по програму сложен простор, омогућио је проверу данашњег квалитета стручног потенцијала у Београду и може се рећи да је он огроман. Избор прве награде, за реализацију, потврђује да је конкурс као поступак имао пуног оправдања. Велики број квалитетних радова определио је

жири у настојању да расписом предвиђени број признања прошири како би омогућио сатисфакцију што већем броју аутора.¹³³

Прву награду добио је тим аутора Влада Славица и Богдан Славица, са сарадницима Зораном Ђорђевићем и Мирјаном Зоро [Слика 3.48]. Самом чињеницом да се у централној зони гради стамбени садржај уместо јавних (како је првобитно планирано), одређује овај простор посве другачијим од окружења. Готово сви аутори решења приступају 'историјским' обрасцима, унеколико покушавајући да формирају атријумске објекте са сопственим двориштима. У покушају одговора на постојеће стање, а са циљем 'хуманијег насеља', првонаграђени пројекат резултира решењем где с једне стране није формиран отворени блок, а с друге ни затворени традиционални тип. Према речима Милана Лојанице, решење "припада групи радова који су неутрализовали осу СИВ-ЖС и нису следила дати зонинг".¹³⁴ Лојаница даље наводи у образложењу првонаграђеног рада: "то је било искушење које је донело вредан прилог разматрању конкурсне теме, па и опредељење у ком концепту треба реализовати изградњу овог блока".¹³⁵ Може се додати, и даљу изградњу Новог Београда. Јасна тенденција која је одредила жири конкурса да додели награду решењу које негира централну осу, али и чињеница да је расписан конкурс за решење стамбеног блока, отворило је у пракси поље нових могућности у простору Новог Београда.

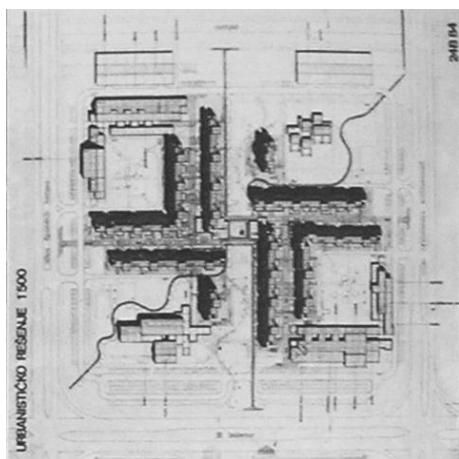

Слика 3.48 Конкурс за урбанистичко и архитектонско решење блока 24, основа и фасаде, првонаграђено решење Владе Славице и Богдана Славице, са сарадницима Зораном Ђорђевићем и Мирјаном Зоро, 1984. Извор: "Konkursi: Blok 24, Novi Beograd," *Komunikacija* (Beograd), br. 25 (1984), nenumerasano.

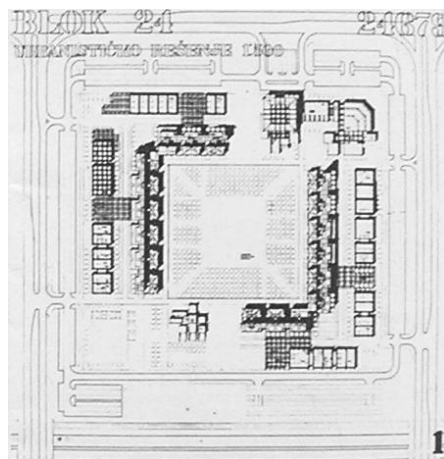
¹³³ "Konkursi: Blok 24, Novi Beograd," *Komunikacija* (Beograd), br. 25 (1984), nenumerasano.

¹³⁴ Милан Лојаница, "О концептима за блок 24 и нека друга питања конкурса." Из конкурсне публикације: *Конкурс за блок 24* (Београд: Управа војног грађевинарства, 1984), ненумерисано.

¹³⁵ Ibid.

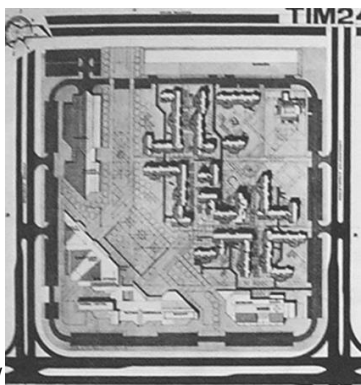

a/

б/

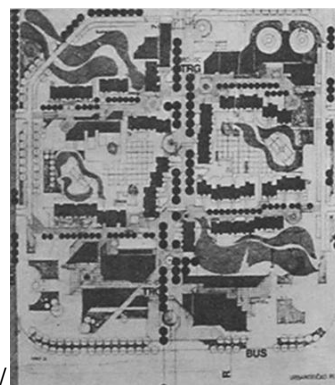
Слика 3.49 Конкурс за урбанистичко и архитектонско решење блока 24, 1984, основе: **а/** друга награда аутора Дарка Марушића, Миленије Марушић, Надежде Танасковић и Жељка Гашпаровића, са сарадницима Миодрагом Јовановићем и Горданом Трајковић; **б/** трећа награда аутора Слободана Дрињаковић и Милана Павковића, саобраћајно решење Миодрага Међака, и сарадници Радмила Мисирача, Ранко Ферух, Радислав Гавриловић, Филип Зарић, Зоран Јуна и Душанка Ђулић. Извор: Ibid.

a/

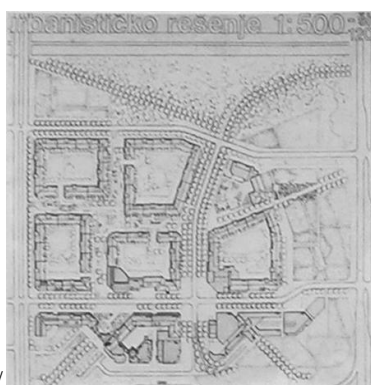

б/

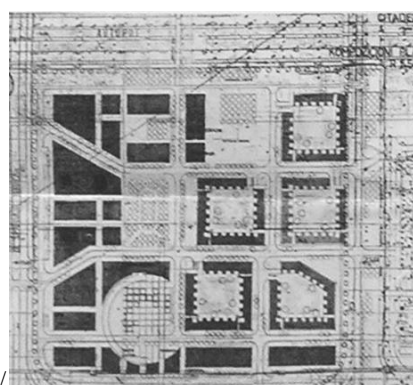

в/

Слика 3.50 Конкурс за урбанистичко и архитектонско решење блока 24, 1984. године, основе: **а/** откуп аутора Радослава Таталовића, Владимира Стојановића и Снежане Павличић, и сарадници Властимир Нисингер, Златица Јовић, Часлав Миликић, Иван Георгијев, Бранислав Симић, Милош Перишић, Смиљана Ненезић, Ружица Ђорђевић и Дејан Сиројевић; **б/** откуп аутора Димитра Икононова, Горана Поповића и консултанти Љуба Јакић и Владимир Мацура; **в/** откуп аутора Рафајла Чојбашића и Мирјане Чојбашић. Извор: Ibid.

a/

б/

Слика 3.51 Конкурс за урбанистичко и архитектонско решење блока 24, основа: **а/** откуп ван услова конкурса, аутори Марин Крешић, Весна Стефановић, Љубомир Бошковић са сарадницима Драганом Милошевићем и Петром Стефановићем; **б/** откуп ван услова конкурса аутора Ратка Каролића и Бранислава Митровића са сарадницима Звонком Марковићем, Горданом Мандић, Душаном Тодоровићем, Миодрагом Грујићем и Небојшом Јеремићем. Извор: Ibid.

Како Перовић тврди, 1975. године је као последица тренда масовне стамбене изградње и у том смислу намера „изласка града на воду“, у Урбанистичком заводу Београда (тада Завод за планирање развоја града Београда) покренута иницијатива да се изради студија која ће просторе „Савског амфитеатра и дела Новог Београда на наспрамној обали реке Саве сачувати од захуктале стамбене изградње како би се касније на миру постепено привели некој примеренијој функцији“.¹³⁶ У одговору на изазов, Перовић израђује студију *Нови центар Београда у Савском амфитеатру* (1975). Касније је допуњава и разрађује кроз *Истраживање алтернативних модела града* (1979-1981) и *Студију реконструкције центра Новог Београда и Савског амфитеатра* (заједно са Браниславом Стојановићем, 1981-1984). Аутор у својим истраживањима са великим ентузијазмом даје упоредни приказ старог и новог града, потенцирајући повратак идејама града које су 'преживеле тест времена'. Као синтезу ових студија Милош Перовић 1985. године објављује књигу *Искусва прошлости*. Перовић у својим студијама наглашава потребу враћања провереним моделима града, уносећи тиме радикални концепт 'поправке' Новог Београда формирањем 'блока у блоку', ради остваривања рационалније матрице. И студије, као и пројекти из којих су произашле, биле су предмет стручне критике. По речима Милоша Бобића:

Простим поређењем једног ситуацијског плана новобеоградског блока са исечком исте површине из традиционалног града, ствара се привид на којему се базира тврдња да морфолошки склоп првог апсолутно заостаје својом предходником. Она је у тој физичкој пројекцији тачна, али зато запоставља укупни квалитет, па и квантитет двају поређених урбаних склопова. И поред испољених мана, функционалистички град је у великој мери квалитетна урбана средина квалификована односом изграђеног и слободног простора, густинама насељености, хигијенским и здравственим квалитетима.¹³⁷

Иако Перовић тврди да је архитектонски концепт модернизма произвео „стерилни хибрид“ и „просторно фиксиран концепт“ који „не пружа ни најмање могућности за раст и развој“, његове студије (у којима у слободном простору блокова Новог Београда уводи традиционалне типове блока, улице и трга) доказују управо супротну тезу: модеран простор јесте флексибилан отворен систем подложен различитим интерпретацијама и концептима.¹³⁸ Ова теза ће се касније доказати и кроз праксу и

---

¹³⁶ Miloš R. Perović, *Iskustva prošlosti* (1985), (Beograd: Plato, 2000), 7.

¹³⁷ Милош Бобић, „НБ-перспектива 2000,“ *Човек у простор* (Загреб), бр. 8-9 (1985), 25.

¹³⁸ Изрази под наводницима преузети из: Miloš R. Perović, *Iskustva prošlosti* (1985), 45 i 49.

реализацију структура насталих у другачијим друштвеним условима током последње две деценије.

Исте, 1985. године, пројекти и студије су излагани у Галерији Српске академије наука и уметности (САНУ) у Београду, под називом *Средиште културе III миленијум*. Како наводи Александар Деспих, из писма групе чланова САНУ, циљ је да се „у Београду до почетка Трећег миленијума подигне велики културни комплекс који би нашој средини обезбедио живот у значајно бољем културном окружењу“.¹³⁹ Наиме, Одбор за III миленијум током 1983. и 1984. године спроводи анкету о *културном средишту* и његовим могућим садржајима. Разговор је вођен са 70 уметника, научника, руководиоца културних установа и јавних радника. Како образлаже Петар Игњатовић: „Реч је, у ствари, о доста опрезној и по опсегу ограниченој сондажи културног јавног мњења“.¹⁴⁰ Тиме је Одбор желео да „остави што више слободног простора за критичко мишљење, за процене пожељности и заснованости самог Пројекта као и за нове предлоге у погледу установа и садржаја којим би били уврштени у Пројекат“.¹⁴¹ Један од закључака анкете био је и то да *културно средиште* буде „у знаку преиспитивања могућности једног друкчијег стила живота, у знаку активног учешћа људи а не само у знаку рецепције вредности. Оно треба да буде отворено према ширем европском, односно глобалном концепту културе и цивилизације“.¹⁴² Резултатима анкете дефинисани су и садржаји, који су пројектовани и разрађивани од стране архитектонске елите [слика 3.52-3.58]. Аутори својим пројектима и обликовним решењима недвосмислено потврђују нове правце у промишљању и преиспитивању града, кроз све оне елементе које критичари модернизма сматрају основама урбанотворности: улица, трг и блок. Све чешћа критика концепта функционалног града и нови стилови у архитектури препознатљиви су у сваком раду, што заједно са темом *културног средишта* говори о промени позиције гледања на простор Новог Београда.

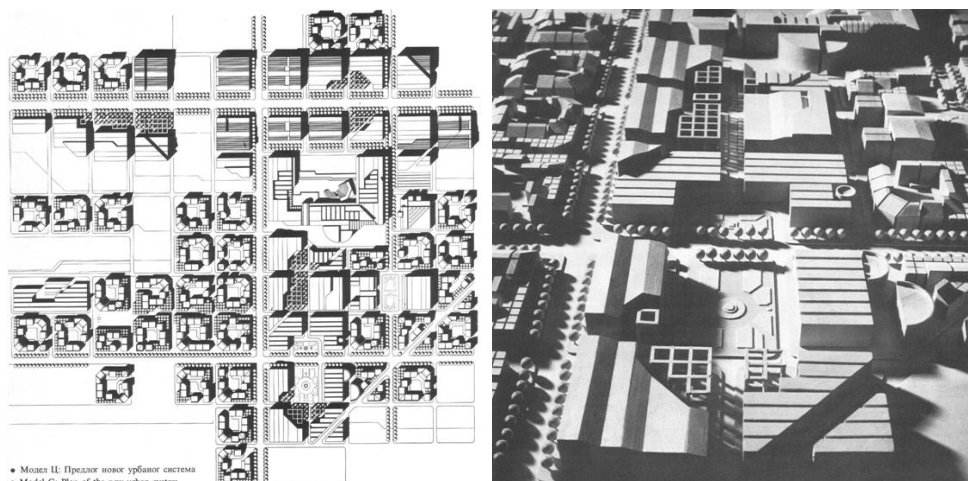
¹³⁹ Наведено према: Александар Р. Деспих, „У сусрет III миленијуму,“ у *Средиште културе III миленијум*, каталог изложбе, уред. Стојан Ћелић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1985), 5.

¹⁴⁰ Петар Игњатовић, „III миленијум – мишљења о културном средишту,“ у *Средиште културе III миленијум*, каталог изложбе, уред. Стојан Ћелић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1985), 127.

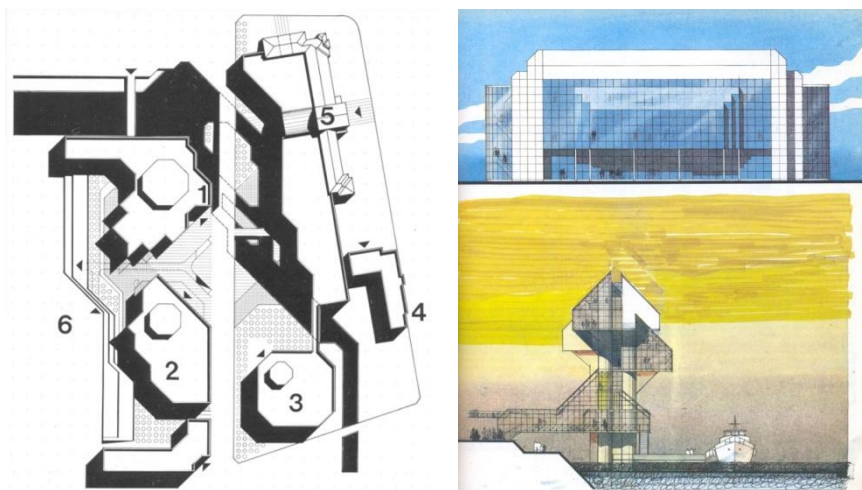
¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid., 128.

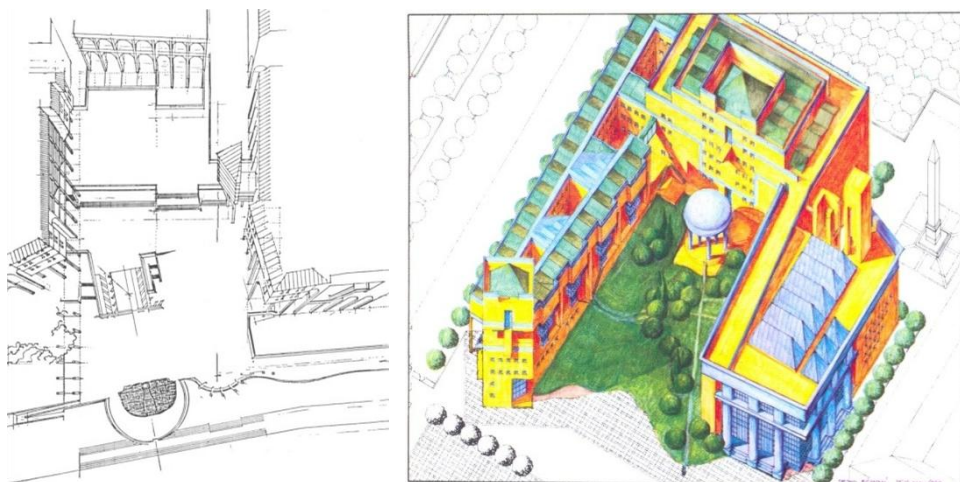

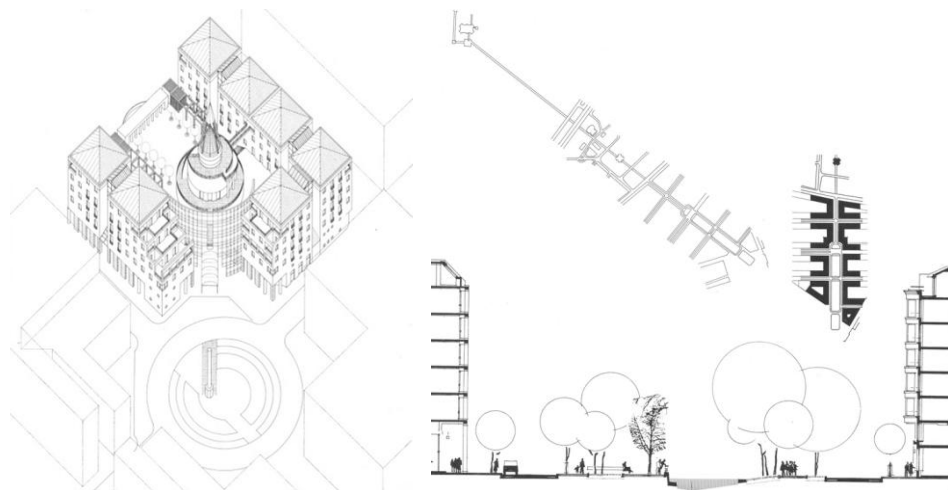
Слика 3.52 Милош Перовић, алтернативни модели града: **(лево)** предлог новог урбаног система; **(десно)** тргови и булевару. Извор: Српска академија наука и уметности, *Средиште културе III миленијум*, каталог изложбе, уред. Стојан Ћелић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1985), 141, 143.

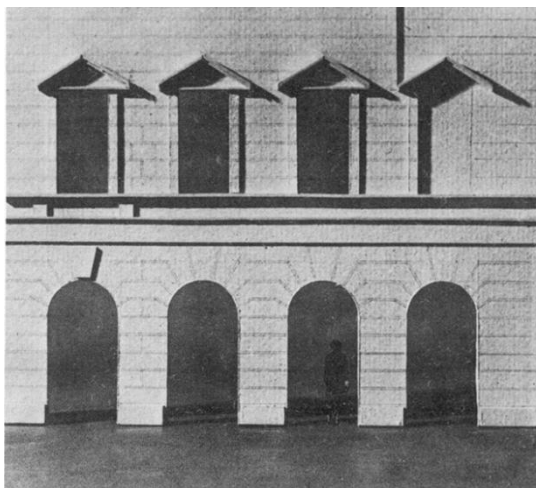
Слика 3.53 **(лево)** Иван Антић, прилог за изложбу, ситуација (део фокусне тачке 1 средишта на десној обали Саве), објекти: информативни центар, отворени универзитет, музеј открића, музеј железница, музеј пошта и археолошки музеј. Извор: Ibid., 151; **(десно)** Светислав Личина, прилог за изложбу, кула са пристаништем, изглед. Извор: Ibid., 157.

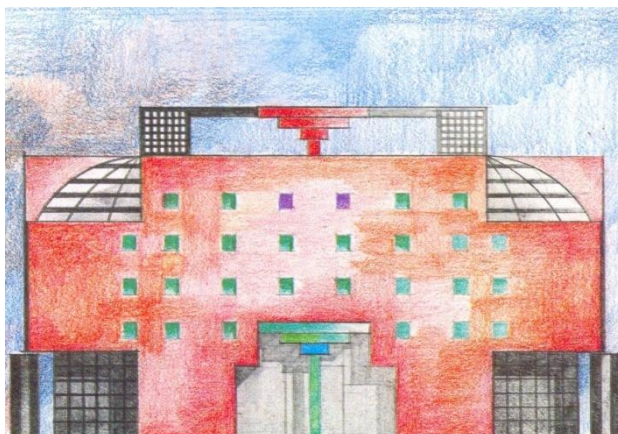
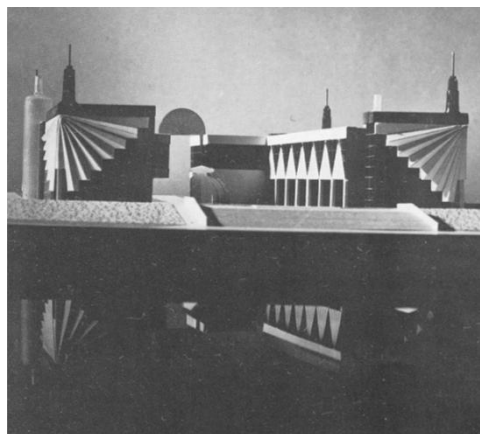
Слика 3.54 **(лево)** Милан Лојаница, прилог за изложбу, основа приземља трга (фокусна тачка 2). Извор: Ibid., 161; **(десно)** Дејан Ећимовић, прилог за изложбу, детаљ аксонометрије Савског трга. Извор: Ibid., 168.

Слика 3.55 (лево) Марјан Чеховин, прилог за изложбу, аксонометрија хотела. Извор: Ibid., 172; **(десно)** Радисав Марић, прилог за изложбу, Новобеоградски венац (фокусна тачка 1), ситуација осовине, ситуација и пресек. Извор: Ibid., 173.

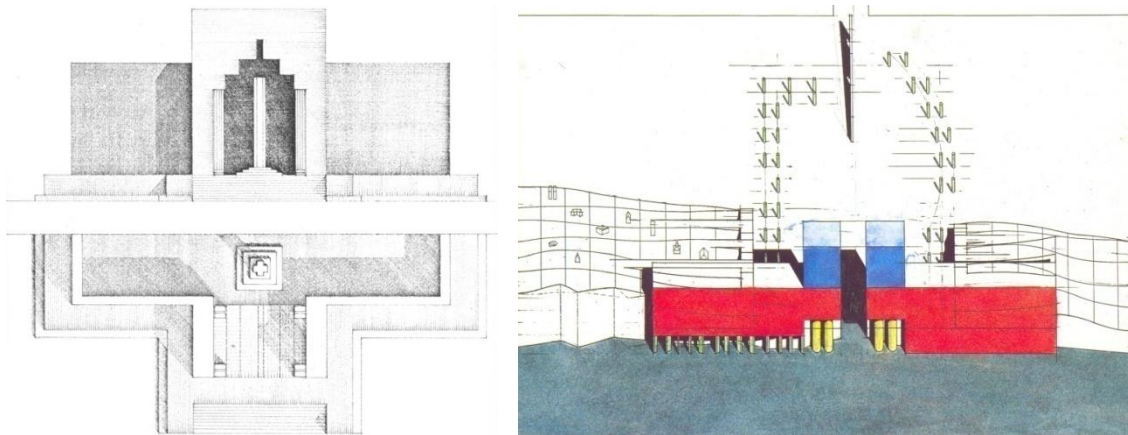

Слика 3.56 (лево) Радисав Марић, прилог за изложбу, Музеј културе, аркаде (деталј изгледа), фотографија модела. Извор: Ibid., 175; **(десно)** Миодраг Мирковић, прилог за изложбу, Природњачки музеј, фотографија модела. Извор: Ibid., 177.

Слика 3.57 (лево) Борис Подрека, прилог за изложбу, Пословна зграда, фотографија модела. Извор: Ibid., 180; **(десно)** Душан Тешић, прилог за изложбу, Гарни-хотел, изглед. Извор: Ibid., 182.

Слика 3.58 (лево) Слободан Малдини, прилог за изложбу, Градска ложа, део основе и изглед. Извор: Ibid., 184; (десно) Бранимир Поповић и Предраг Ђукић, прилог за изложбу, Робна кућа и пословни објекат, изглед и аксонометрија. Извор: Ibid., 186.

Као исход трагања за новим концептом развоја, град Београд и Друштво архитеката расписују Међународни конкурс за унапређење урбане стуктуре Новог Београда (1986). Конкурс је био очекивана последица јасне друштвене и културне промене, те и промене у промишљању о развоју града. Исто тако, резултат је и надлазеће економске кризе која је захтевала другачији приступ планирању. Самим расписом конкурса наглашено је да се ни једно насеље не сматра завршеним нити подложним било ком детерминисаном моделу већ, напротив, динамичном структуром осетљивом на друштвена и идејна збивања и опредељења. У уводнику расписа се наводи и:

Нови Београд је понуђен учесницима конкурса као насеље са широком скалом могућности даље надоградње и трајног унапређења. Могуће је овај простор третирати методом идеализоване - утопијске алтернативе, лирског или метафоричког поимања града, промишљати га реално, прагматски, према постојећем друштвеном моделу и изразу његових акутних и видљивих проблема, или пак изабрати неко од усавршених алтернатива према постављеним потребама и могућностима, потенцијално променљивим и диверсификованим одредницама друштвеног система.¹⁴³

Са циљем превазилажења једног најшире осуђиваног модела 'дормиторија', на конкурс пристиже 94 рада, по чему се закључује да је имао велики одзив не само код нас, већ и у свету.¹⁴⁴ Радови су у приличној мери били разнолики и у приступу и у преференцијама. Чини се да се у већини радова разматрају фактори идентитета, као

¹⁴³ Аноним. „Будућност Новог Београда,“ *Архитектура урбанизам* (Београд), бр. 97 (1986), 5-6.

¹⁴⁴ Међу награђеним радовима су тимови из Југославије, Чехословачке, Пољске, Француске, Италије и Аустрије. Додељене су две прве награде, тиму из Чехословачке Јарослава Качлика (Jaroslav Kachlic) и друга прва награда пољско-југословенском тиму Кришта Домаранског (Krzysztof Domaranski), Олега Дзеконског (Olgierd Dziekonski) и Збигнева Гарбовског (Zbignew Garbowski). На конкурс су учествовали многи познати архитекти и теоретичари из света, као што су Паоло Портогези и Анри Лефевр.

кључно актуелно питање. Исто тако, скоро сви радови су углавном окренути физиономији града. У морфолошком смислу, решења су готово једногласна: почивају пре свега на елементима традиционалног града и уверењу да се празни простори Новог Београда могу оплементити улицом, трговима, пјачетама, аркадама и слично, што увек на овај или онај начин добија форму ивичне изградње. Већина пристиглих радова бави се 'трансплантацијом' и физичким реплицирањем целих урбаних блокова из постојећих градских структура, без референтног оквира новобеоградске средине [слика 3.59-3.72].

Самим називом и програмом конкурса сугерисано је да се тражи (обликовно, формално) унапређење недовршености централне зоне, а не „пројекти друштвене и политичке трансформације“. У том смислу, истиче Благојевић, значајан је рад Анри Лефевра (Henri Lefebvre), Сержа Ренодија (Serge Renaudie) и Пјера Гилбоа (Pierre Guilbaud), који се заснива на трансформацији друштва и грађанским правима. Рад је елиминисан из даљег разматрања, јер даје само текстуално образложење: „У неслагању са конкурсним пропозицијама да се дају конкретни пројекти, и напуштањем такве поставке као „опасне замке“, Лефевр, Реноди и Гилбоа заступају идеју, односно концепт комплексности који би се временом развијао. Сходно томе, њихов пројекат није конкретан предлог, већ је служио као корелација централности и права на град“ (подвучено у оригиналу).¹⁴⁵ У том оквиру поље снага града не би требало да буде обликовног карактера, већ ангажовано на „инвенцији у областима и нивоима архитектонског, урбанистичког и просторног“, и да „теоријски (у смислу да имплицира практични моменат) одговара на проблеме, и на креације у доменама у којима долази до интерференције уметности, знања, свакодневног и глобалног: на пример, у архитектури, али у широј размери: времену и простору (подвучено у оригиналу)“.¹⁴⁶

Узимајући у обзир да је конкурс заправо био анкетног карактера и да по награђеним решењима није било изградње, тренутак можемо разумети и као да је од почетка био пасионантна 'симулациона игра', у којој се може појавити одређени рад у целини или

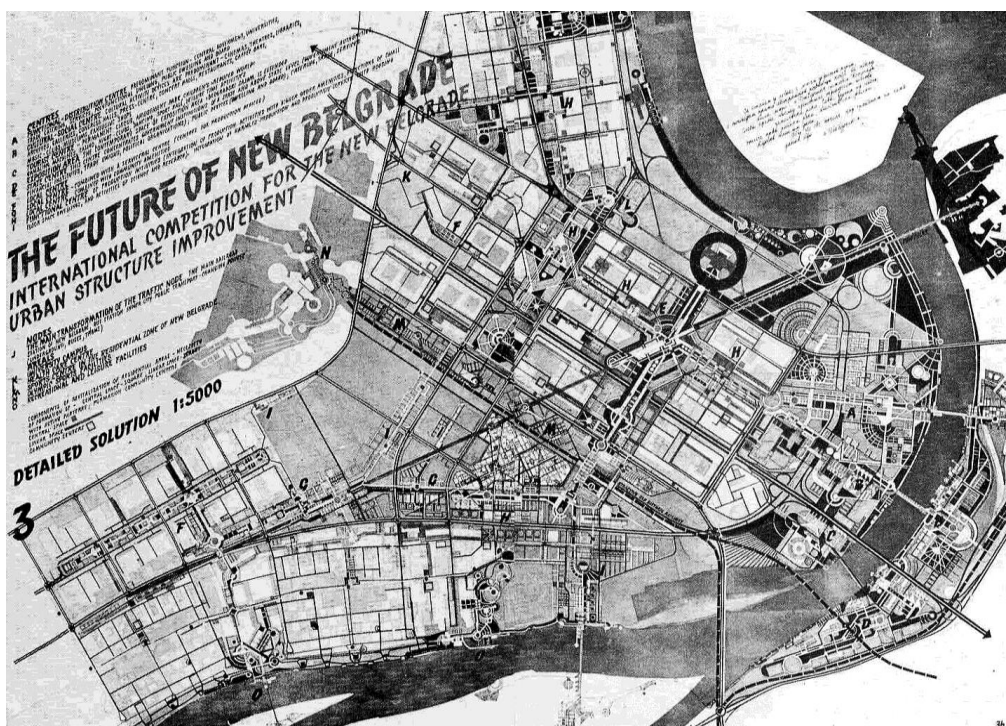
---

¹⁴⁵ Ljiljana Blagojević, „The Problematic of a „New Urban“: The Right to New Belgrade,“ in *Autogestion, or Henri Lefebvre in New Belgrade*, edited by Sabine Bitter and Helmut Weber (Vancouver and Berlin: Filip and Sternberg Press, 2009), 123.

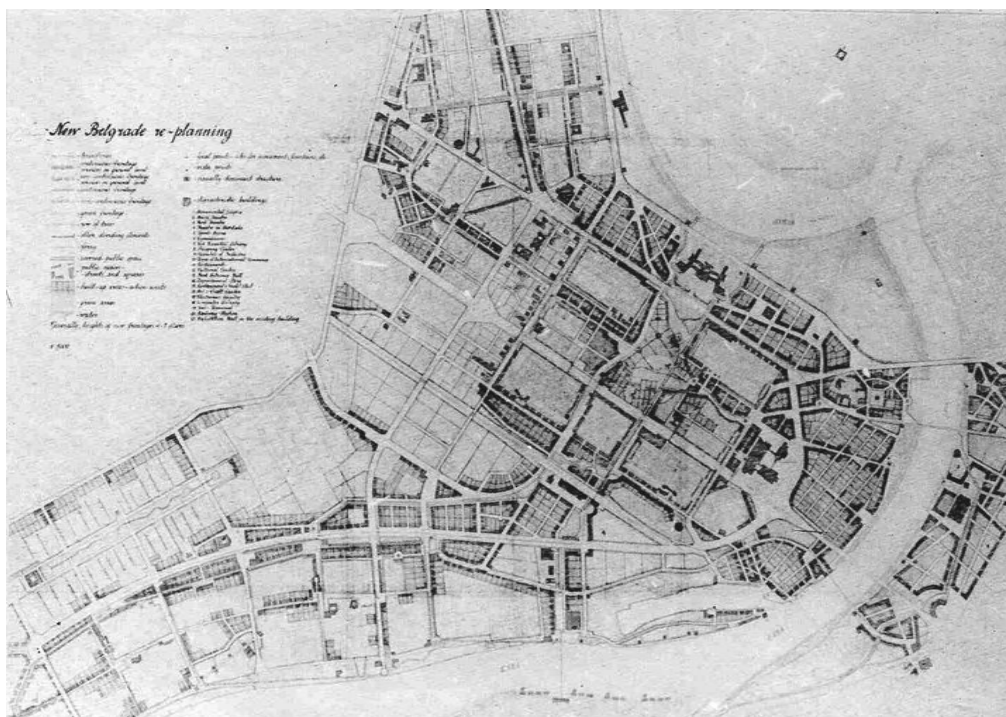
¹⁴⁶ Serge Renaudie, Pierre Guilbaud and Henri Lefebvre, “International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement,” *Juillet* 1986, 8-9. [овде је цитирано према: Љиљана Благојевић, *Нови Београд: оспорени модернизам* (Београд: Завод за уџбенике, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2007), 208].

потреба за другачијом интеграцијом појединих елемената и њихових међусобних релација.

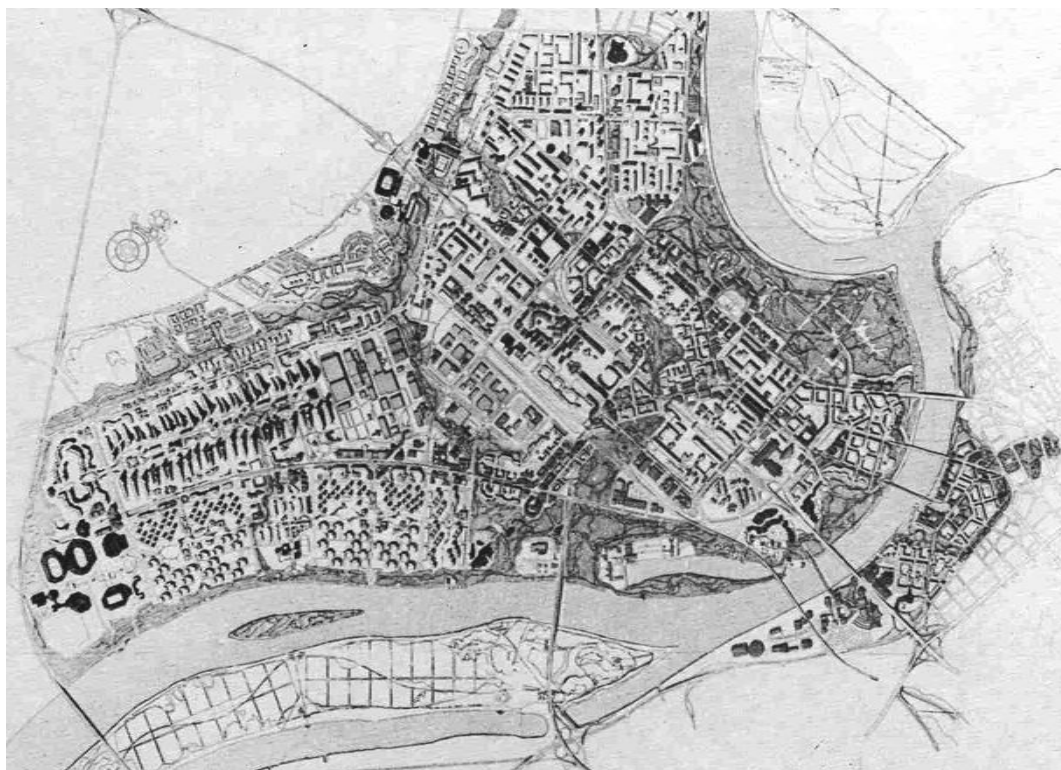
Сви догађаји споменути у горњем делу текста се наравно не могу посматрати изоловано, већ представљају скуп међусобно условљених дешавања која кулминирају са Међународним конкурсом за унапређење урбане структуре Новог Београда. Наиме, конкурс је први од настанка Новог Београда који овај простор у *целини* сагледава на један другачији начин од до тада актуелних модерних схватања савременог града. Исто тако, представља колективни исказ/отклон како домаће, тако и светске архитектонско-урбанистичке теорије и праксе, али и последњи који просторну структуру Новог Београда заиста у *целости* и посматра. Сва каснија изградња у Новом Београду резултат је појединачних, фрагментарних приступа и простора. Како ће се касније и показати, ови догађаји представљају кључну прекретницу у развоју и промишљању простора насталог под утицајем модерног покрета у нашој земљи.

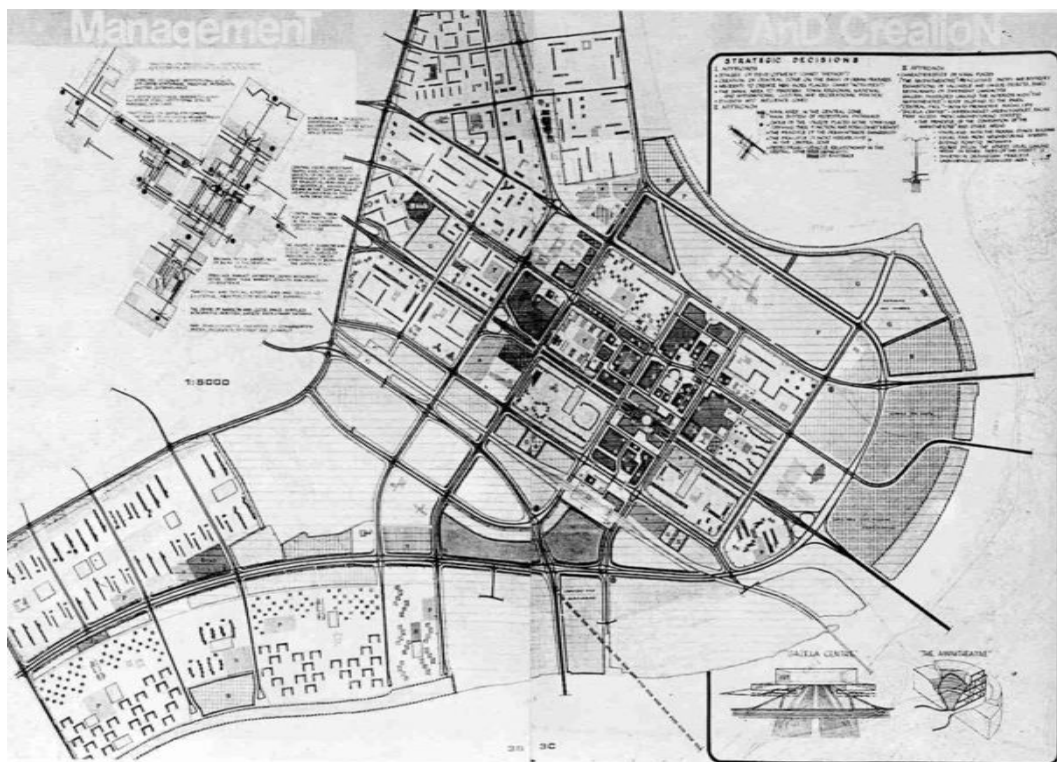
Слика 3.59 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. Првонаграђено решење аутора из Чехословачке Јарослава Качлика (Jaroslav Kachlik) са групом: Radomil Kachlik, Juraj Koben, Jaroslav Prager, Peter Vavrica, и сарадници: Martin Koniar, Miloš Gašparec. Извор: *Budućnost Novog Beograda. Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda. / The Future of New Belgrade. International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement. Katalog konkursa sa pratećim tekstovima i prikazima radova* (Beograd: Društvo arhitekata Beograda, nedatirano), 41.

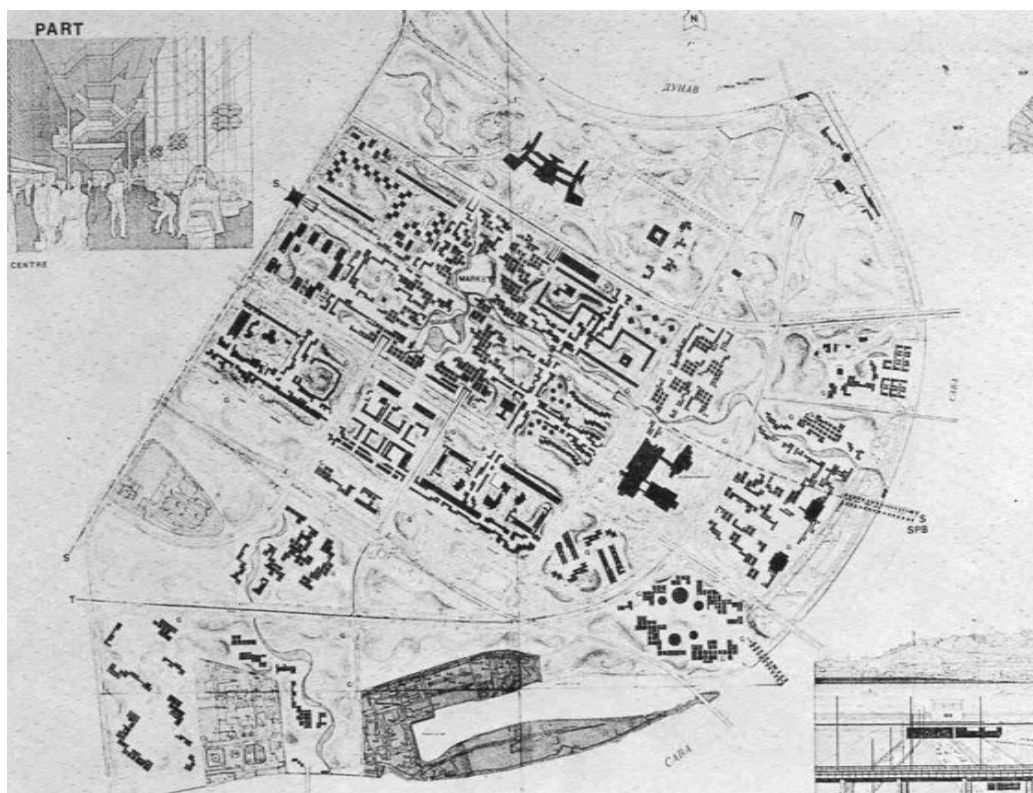
Слика 3.60 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. 'Друга' прва награда аутора: Кришто Домарански (Krzysztof Domaranski), Олег Дзеконски (Olgierd Dziekonski) и Збигнев Гарбовски (Zbigniew Garbowski), са сарадницима Dariusz Smiechowski, Maciej Mitobedzki, Przemysław Mirecki, Matgorzata Mirecka, Krystyna Solarek, Dariusz Kowalski, и консултанти Jerzy Szczepoń-Dzikowski, Marek Szumanski, Stanisław Furman, Dimitrije Mladenović. Извор: Ibid., 42.

Слика 3.61 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. Друга награда аутора: Томаш Хаврде (Tomáš Havrda), са сарадницима Petr Dufek, Petr Durdik, Milan Hruza, Pavel Obermann, Oleg Naman, аутори дизајна Pavel Krásný, Antonín Žižkovský, Oldřich Bronec. Извор: Ibid., 43.

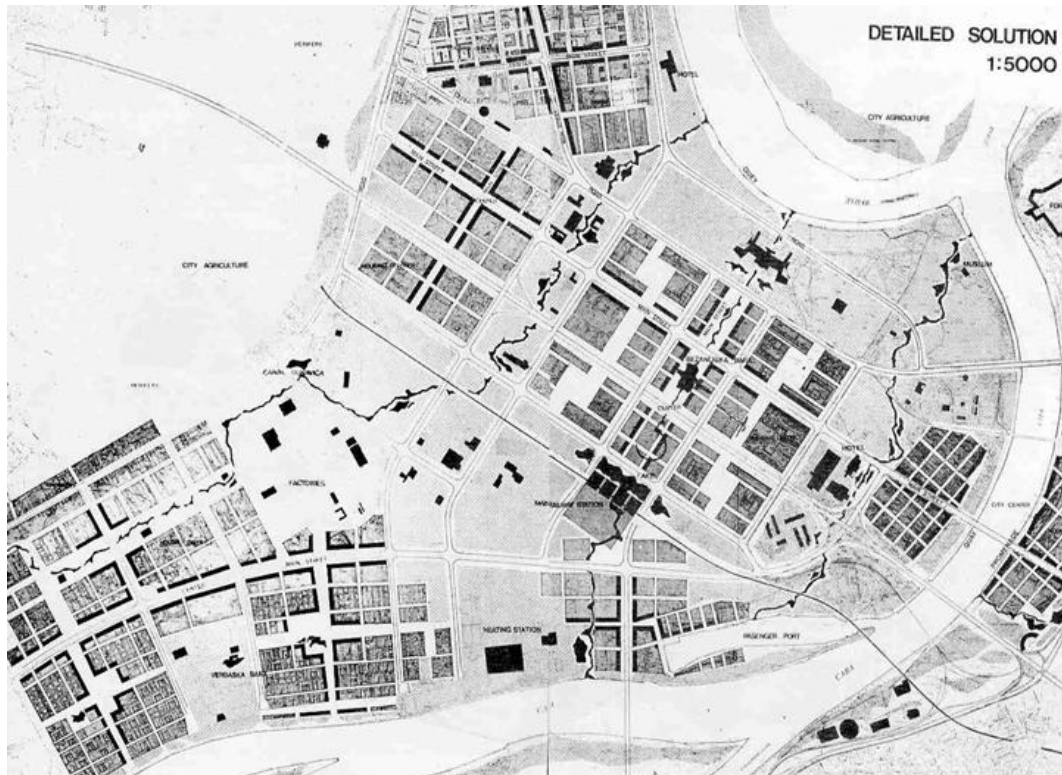
Слика 3.62 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. Трећа награда ауторског тима: Krzysztof Zajac, Anna Holub, Jan Rolle, Wieslaw Bielawski, Marek Nakonieczny. Извор: Ibid., 44.

Слика 3.63 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. 'Друга' трећа награда аутора: Aleksandar Miletic, Biljana Kotaraš, Aleksandar Marković, и сарадници: Tutunović Zorana, Rajović Mića, Popović Dragana, Trifunović Mila, Čakajac Gordana, Krneta Miloš. Извор: Ibid., 45.

Слика 3.64 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. 'Трећа' трећа награда аутора: Josić studio (Aljoša Josić, Dušanka Josić, Jovan Josić, Marko Josić) i studio J M Braun (Milan Braun, Jacqueline Braun), консултанти Marc Blumenroeder, Gerard Weysset, Michel Gosselin, сарадници Pascale Buffard, Vojo Ivanović. Извор: Ibid., 46.

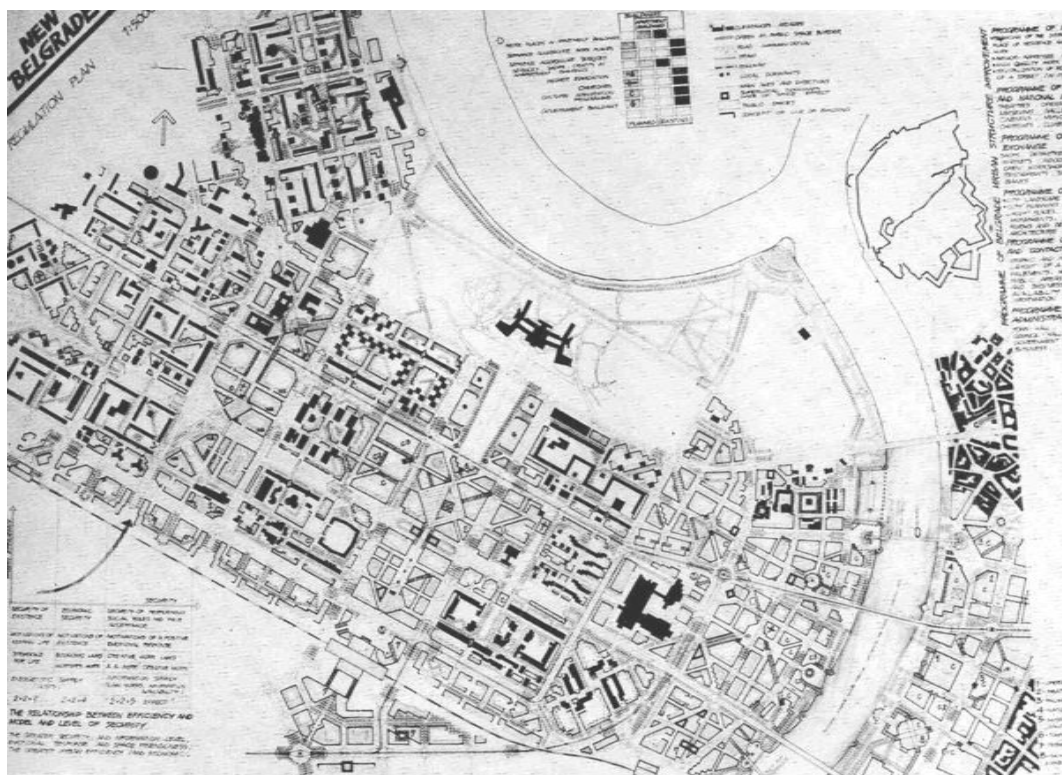

Слика 3.65 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. Четврта награда аутора: Икономов Dimitar, Роровић Goran, консултант Bobić Đorđe. Извор: Ibid., 47.

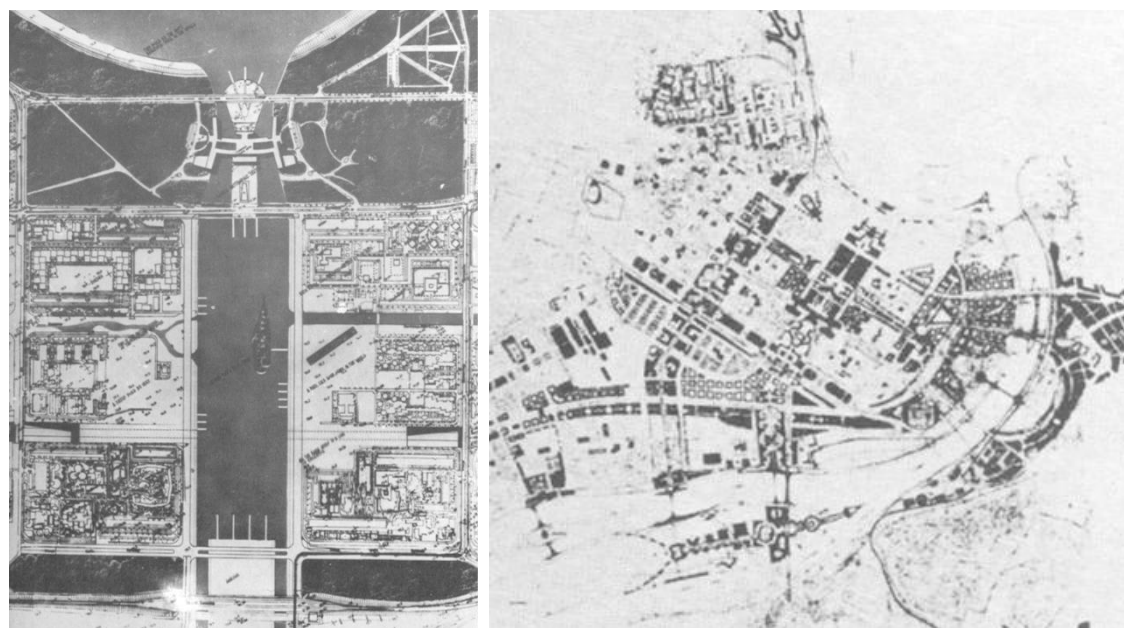
Слика 3.66 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. Четврта награда аутора: Wojciech Falat, Wojciech Gesiak. Извор: Ibid., 48.

Слика 3.67 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. Четврта награда аутора: Stanislav Lose, Zenon Marciniak, Jerzy Chmura. Извор: Ibid., 49.

Слика 3.68 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. (лево) Похваљени рад аутора: Paolo Portoghesi, Pierluigi Erolì, Giuseppe Marena, Giuseppe Morganti, Alessandro Sartor, Slobodan Selinkić. Извор: Ibid., 50; (десно) Похваљени рад аутора: Антоније Антић. Извор: Ibid., 51.

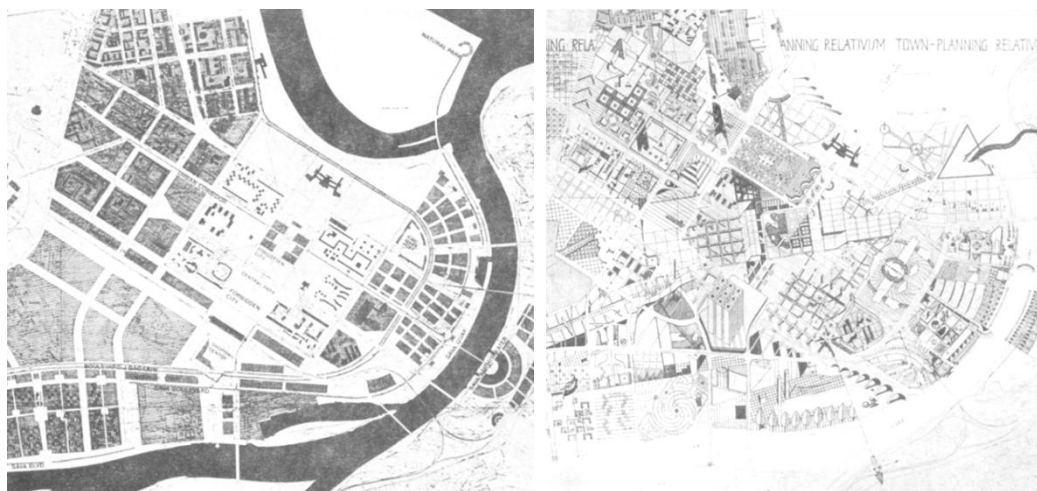
Слика 3.69 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. (лево) Похваљени рад аутора: СЕР – Rade, Mika, Alisa, Nena, Goran, Marin, Васа, Zoran. Извор: Ibid., 52; (десно) Похваљени рад аутора: Marjan Vrhovec, Barbara Furlan, и сарадник: Ariana Furlan. Извор: Ibid., 53.

Слика 3.70 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. (лево) Похваљени рад аутора: Andrija Mutnjaković, коаутор: Branimir Mutnjaković, и сарадници: Branka Kaminski, Giulio Brajuha, Vladimir Milić, Zlatko Golec, Zlatko Guzmić, Zlatko Rebrnjak. Извор: Ibid., 54; (десно) Похваљени рад аутора: Damagnez Bertrand, Andreadis Yorgos, Pomain Philippe. Извор: Ibid., 55.

Слика 3.71 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. (лево) Похваљени рад аутора: Bašić Aleksandar, Bilić Tomislav, Bosa Anđelka, Pjanić Ljubinka, Rajković Marin, Rogić Ivan. Извор: Ibid., 56; (десно) Похваљени рад аутора: Erich Bramhas, и сарадници: Ambrose Adebayo, Helene Bramhas. Извор: Ibid., 57.

Слика 3.72 Међународни конкурс за унапређење урбане структуре Новог Београда, 1986. (лево) Похваљени рад аутора: Peter Bassin, Andrej Černigoj, Borut Šajn. Извор: Ibid., 58; (десно) Похваљени рад аутора: Leszek Maluga, Pawel Jaszczuk, Marek Wisniewski. Извор: Ibid., 59.

3.2.3 Феномен блокиране трансформације: просторна изолација и фрагментација

[Ф]изички облик градског пејзажа не може бити одвојен од друштва у ком се развија. Градови се зато не доживљавају само као делови материјалних артефаката, већ напротив, као отворено поље за пројекције идеологија, изражавање културних вредности и демонстрацију моћи. [...] Просторне форме се стога могу разумети као друштвене структуре и реорганизација урбаног простора, као део тоталног друштвеног реструктурирања. Укратко, простор у граду се производи и репродукује и на тај начин представља поље и исход друштвене, политичке и економске борбе.¹⁴⁷

У СФР Југославији, социјализам је био нешто отворенији и слободнији него у другим централно-источним европским земљама. Привредне организације су имале могућност слободнијег наступа на тржишту, културне слободе су биле препознатљиве, грађани су могли слободно да излазе из земље.¹⁴⁸ Након Титовог одласка 1980. године, порастао је и степен политичке диференцијације. Скоро деценију касније, пад берлинског зида симболизује рушење социјалистичких система. У том моменту, позиција Србије је била много повољнија, јер је 1990. године (као почетна година транзиције) већина република бивше Југославије по нивоу економске развијености била испред социјалистичких земаља тадашње централне и источне Европе. Цена транзиције, прекинуте распадом државе и ратним сукобима, је вишеструко повећана, а време довршетка померено за скоро две деценије, а као последица тога, ове земље су се нашле на зачељу листе за пријем у Европску унију.

Начин на који се СФРЈ распала одредио је и трансформацијски пут Србије током већег дела деведесетих. Као што су постојале одређене специфичности које су биле везане за Југославију, тако су и транзицијски процеси у које је Србија ушла (као некадашњи део те Југославије) имали одређене другачије карактеристике од на пример Пољске, Мађарске, Чешке, и сл. Ови процеси су за српско друштво били тежобни, узимајући у обзир распад земље, грађанске ратове, санкције Уједињених нација, хиперинфлацију и колапс економије. Транзиција се није појавила на миран начин, јер су ратови снажно утицали на новоформиране државе. Ове околности креирале су ситуацију како спољашње, тако и унутрашње изолације, под владавином

---

¹⁴⁷ Zoran Erić, *Art as the Critical Reflection of the Public Sphere: The Production of Social Space in Serbia in the Milošević's Era* (Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Fakultät Medien der Bauhaus-Universität Weimar Vorgelegt von Zoran Erić aus Belgrad, Februar 2005), 177.

¹⁴⁸ Погледати више у: Slobodan Cvejić, „Post-tranziciona Srbija: izbor ili nužnost?“ у *Suživot sa reformama: građani Srbije pred izazovima „tranzicijskog“ nasleđa*, ured. Slobodan Cvejić (Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2010), 26.

ауторитарног Милошевићевог режима. Најособенији је био случај Србије (тада заједнице Србије и Црне Горе) у условима потпуних санкција Уједињених нација од 1992. до 1995. године. У оваквој ситуацији, питање 'колективног идентитета' грађана је постао збуњујући, с обзиром да су Милошевићеве структуре промовисале и имале монопол над свим медијима, и да су грађани требали да се идентификују са новим 'националним идентитетом'.¹⁴⁹

Овако произведен друштвено-политички оквир диктирао је специфичну сцену у којој су уметници радили. Како тврди Ерић, српски уметници су углавном изабрали стратегију *активног бега*, и тиме покушали да се повуку из политичке и друштвене стварности. С друге стране, постојали су и они који нису могли да се помире са таквом стварношћу, те су формирали различите групе и удружења са циљем укључења у политички јавни живот и, на тај начин, су суптилно подривали доминантне структуре моћи у градовима.¹⁵⁰ Као што је већ напоменуто, већина званичних институција била је под Милошевићевим режимом, производећи и репродукујући националистичке идеолошке матрице уз велику подршку медија. У таквој ситуацији, једини слободан простор за продукцију 'алтернативне' политичке и културне сцене у граду биле су улице. По питању оваквог 'програмског' карактера улице, од помоћи је и следећи Лефевров навод:

(За улицу.) [...] На улици и преко тог простора једна група (сам град) се очитује, појављује, присваја места, остварује присвојено време-простор. [...] Што се тиче револуционарног збивања, оно се обично одвија на улици. Зар оно не показује исто тако да његов неред ствара један други ред? Зар урбани простор улице није место речи, место размене речи и знакова, колико и ствари? Зар то није повлашћено место где се реч пише? Где је она могла постати „дивља“ и исписати се, мимо прописа и уредби, по зидовима?

Против улице. [...] А карикатурални привид присвајања и поновног присвајања простора, које власт одобрава је када допушта на улицама поворке, маскарале, балове, фолклорне фестивале. Што се тиче истинског присвајања, присвајања ефективне „манifestације“, сузбијено је репресивним силама, које наређују ћутање и заборав.¹⁵¹

Већ с почетка '80-их година, услед промене урбанистичке и архитектонске парадигме, као и све раширенијег постмодернистичког 'тренда', тзв. 'рационалистичко'

---

¹⁴⁹ Детаљније у: Zoran Erić, *Art as the Critical Reflection of the Public Sphere: The Production of Social Space in Serbia in the Milošević's Era*.

¹⁵⁰ То су на пример уметничке групе: LED art, Урбазона, Шкарт, Апсолутно. Погледати више у: Ibid.

¹⁵¹ Anri Lefevr, *Urbana Revolucija* (1970), prevod Mirjana Vukmirović-Mihailović (Beograd: Nolit, 1974), 27-30.

('модерно', 'модернистичко', 'компрехензивно', и сл.) планирање почиње да губи ону ауру коју је имало у првим деценијама после рата.¹⁵² У почетној етапи постсоцијалистичке трансформације може се рећи да је било готово и занемарено. Локалне власти су доносиле *ad hoc* одлуке, одбијајући да дефинишу дугорочне стратешке визије развоја града, што је за последицу имало одсуство контроле струке, неконтролисану комерцијализацију урбаног простора, „смањеног квалитета и обима провизије јавних ресурса и простора (неки капацитети изложени пропадању се и затварају), те пораста социо-просторне неједнакости“.¹⁵³

По Зорану Никезићу, економске, политичке, социјалне, културне и технолошке промене, у односу на процес урбанизације и просторно физички развој града, су индиковане споља. Како пише даље: „Неизвесност просторног или физичког развоја града, стратегијских праваца његове урбанизације, не значи да нема извесност на вишем нивоу, на нивоу вредности које заједница прихвата као сопствене, или на нивоу општих циљева којима тежи“.¹⁵⁴ Сет вредности и циљева заједнице често су одређене демократизацијом, прихватањем плурализације легитимних интереса, власничком трансформацијом и приватизацијом у правцу формирања тржишне привреде. У том смислу, услови неизвесности, односно смањене извесности, карактеристични за периоде транзиције, односе се на акцију и начин на који се вредности реализују. По Никезићу, ове активности имају и улогу експеримента.

Овде бисмо издвојили два кључна ослонца у планирању простора Новог Београда и концепта преовлађујуће архитектонске и урбанистичке парадигме у периоду 'урбане транзиције'. На ширем нивоу, по Зорану Никезићу, прва је везана за рестриктивну димензију стратегије развоја, која се односи на „прихватање иницијатива развоја које једино не смеју производити ефекте који су опште прихваћени као негативни или непожељни“.¹⁵⁵ У условима постмодернистичког цинизма и скепсе, друштвени и физички простор Новог Београда перципиран је као неуспешан 'модернистички пројект'. У том смислу, првенствено морфолошке карактеристике његове урбане

---

¹⁵² Види више у: Miodrag Vujošević, *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka. Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji* (Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 2004), 1.

¹⁵³ Mina Petrović, *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja* (Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2009), 224.

¹⁵⁴ Zoran Nikezić, „Neizvesnost kao polazna pretpostavka u određivanju aktivnosti usmeravanja razvoja grada,“ у *Strategija urbanizacije u uslovima neizvesnosti*, ured. Nada Lazarević-Bajec i Miodrag Ralević (Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 1996), 30.

¹⁵⁵ Ibid., 36.

структуре биле су оквалификоване као 'дух прошлог времена', 'превазиђени идеал', 'монотон простор са потпуно изгубљеном размером човека', 'град без виталности', 'град који не иницира позитивне процесе развоја', 'предимензионираност слободних простора и изграђених структура', итд.¹⁵⁶ Према томе, 'модернистички' начин планирања и пројектовања оцењени су као негативни и непожељни, што нас доводи до другог ослонаца у архитектонској и урбанистичкој пракси актуелној током '90-их. Он се односи, и даље на ширем нивоу по Никезићу, на „уважавање „спољних“ утицаја на развој, те померање тежишта усмеравања развоја града са акције (унапред смишљене, јасно дефинисане...), на реакцију, [...] померајући активности грађења града са „великог и целовитог“ на „мало и фрагментарно“.¹⁵⁷ Неоспорно је да је просторна структура Новог Београда у овој деценији доживела својеврсну фрагментацију, као последица горе поменутих 'нових' сета вредности и циљева саме заједнице, али се може поставити и теза да је, у контексту критика принципа модерног покрета, ова врста акције заправо била реакција на постојеће стање. А ако се даље вежемо за Никезићеву тврдњу да: „Целовито сагледан проблем довољна је стратешка основа за низ појединачних активности које су фрагментарне, међусобно довољно аутономне, и које не захтевају целовитост решења већ га саме, поступно, граде“,¹⁵⁸ онда се неминовно поставља питање, да ли је у случају Београда, конкретно Новог Београда, у постсоцијалистичким условима постојала целовита визија/стратегија и како се она односила према реалним и актуелним дешавањима на 'постојећем стању'? При чему и за постојеће стање узимамо Никезићеву дефиницију да је то „значајни ослонац у утврђивању правца развоја“ (не само просторно, већ и економско, политичко, друштвено), као и „његово комплексно наслеђе и започети или још недовршени развојни планови, програми и пројекти, те преузете обавезе у вези с њима“.¹⁵⁹

У овом делу рада показаће се који су концепти реконструкције улица били актуелни у постсоцијалистичким условима, односно у условима блокиране трансформације и просторне фрагментације Новог Београда током последње деценије 20. века. Овај период селективне реконструкције настаје као одговор на промене друштвених, политичких, економских и идеолошких услова, у којима простор Новог Београда није

---

¹⁵⁶ Видети више у: Miloš R. Perović, *Iskustva prošlosti* (1985).

¹⁵⁷ Zoran Nikezić, „Neizvesnost kao polazna pretpostavka u određivanju aktivnosti usmeravanja razvoja grada“, 38.

¹⁵⁸ Ibid., 36.

¹⁵⁹ Ibid., 35.

имао 'целовиту слику', односно није посматран у целини, већ у појединим (изолованим) фрагментима. Другим речима, урбанизам се у овом периоду разумевао као каталог фрагментарних интервенција, јер власти нису имале ни могућности, ни средстава, а ни урбаних концепата за деловање на простор града као целине. На тај начин се мењала његова морфолошка структура, како новим реализацијама, тако и негирањем нашег (модерног) наслеђа. Последица је формирање *хибридних* простора, чиме у свом крајњем исходишту, структура Новог Београда показује својеврсну флексибилност и подложност трансформацијама надлазећег савременог друштва и начина живота.

3.2.3.1. Урбана транзиција: простор супротстављених концепција

Можда Н. Елин најјезгровитије описује 'наслеђе постмодернизма', када каже да су све старе истине истрошене, а нове још нису заузеле њихово место, што иде напореда с тим да су сви ауторитети срушени, осим, можда, ауторитета новца (ми бисмо додали: и манипулативне власти односно моћи).¹⁶⁰

Транзицијски процеси, који су у Србији били најактуелнији током последње деценије 20. века, у домену урбанистичког планирања и пројектовања највише су се огледали у промењеној интерпретацији односа интереса и вредности. Интереси су се заснивали на потребама, које представљају „индивидуалну и колективну органску подлогу из које они извиру“.¹⁶¹ Како наводи Миодраг Вујошевић: „Могу потицати из каквог вредносног опредељења (као нормативни критеријуми, или опште представе о пожељном итд.), где се не мисли нужно само на материјалне интересе, већ и на друге“.¹⁶² Вујошевић даље објашњава да је у последњој деценији века уочљив тренд 'депланификације', који се „легитимише на основу одлука које се доносе у политичком центру, али се остварује превасходно кроз децентрализоване одлуке мноштва актера, најпре у урбанистичком планирању. У условима настајања 'дивљег капитализма', нерегулисане приватизације и неконтролисане приватне акумулације,

---

¹⁶⁰ Miodrag Vujošević, *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka. Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji*, 3.

¹⁶¹ Ibid., 39.

¹⁶² Ibid.

значај јавног добра у планирању и социјалне (дистрибутивне и редистрибутивне) и еколошко-просторне импликације ових процеса били су потиснути у други план“.¹⁶³

Као производ оваквих прилика, процена је да се број нелегалних грађевина креће око милион. Током задње кампање за легализацију објеката (2003) поднете су 376.392 пријаве бесправно подигнутих. Знајући да су највећи број нелегално подигнутих структура стамбени објекти, као и да велики број власника није поднео пријаву, процењује се да је њихов укупан број знатно већи.¹⁶⁴

Крајем '80-их и надаље, у светлу политичке плурализације и измењених друштвених услова, заостравају се односи између република, што доводи до дезинтеграције земље. Са циљем преласка на отворени модел тржишта, започео је процес трансформације тржишног система, те приватизације друштвених предузећа. Као последица оваквих процеса, предузећа докапитализацијом мењају статус у приватна, а додатни подстицај за успех им гарантују већ изграђене политичке и пословне везе. Како тврди Петовар, у оваквим условима држава постаје корисник, а не регулатор.¹⁶⁵

Економска, политичка и друштвена криза утицале су на процесе децентрализације и дерегулације, чиме се већа овлашћења преносе на општине. Након 1986. године, Урбанистички завод Београда се дели на Завод за планирање развоја града и Завод за урбанизам и пројектовање, а разрада детаљних урбанистичких планова омогућена је и ван институције завода. Како тврди Константин Костић, оваква констелација довела је у наредним годинама до 'хиперпродукције' детаљних планова.¹⁶⁶

У недостатку целовите визије, трансформацијски процеси нису заобишли ни простор Новог Београда. Он се са својим отвореним просторима, изграђеном инфраструктуром, позицијом и добрим везама са историјским деловима града показао као огроман економски потенцијал. Ксенија Петовар то и објашњава:

---

¹⁶³ Ibid., 78.

¹⁶⁴ *Студија стамбеног сектора Србије* (Студије стамбеног сектора Србије финализован је у септембру 2006. године у складу са енглеском верзијом дела студије *Country Profiles on the Housing Sector Serbia and Montenegro*, (штампаној у Уједињеним нацијама, Женева, Швајцарска, 2006) која је израђена у склопу међународне сарадње са Економском комисијом Уједињених нација за Европу - Комитетом за становање и управљање земљиштем (*United Nations Economic Commission for Europe - Committee on Housing and Land Management UNECE/CHLM*), у склопу њеног стандардног Пројекта израде студија стамбеног сектора за земље у транзицији.), <http://www.ekoplan.gov.rs/src/7-Ostala-dokumenta-174-document.htm>.

¹⁶⁵ Ксенија Петовар, „Јавни интерес и стратегије актера у урбанистичком и просторном планирању“, *Социологија* 4 (новембар 2006), 358-382.

¹⁶⁶ Константин Костић, "Промислање града," *НИН*, 17. Октобар 2002, 6.

Простор Новог Београда полако али сигурно стиче атрибуте највреднијих простора у граду: пожељан за становање, пожељан за привредне субјекте, остварује висок рентни доходак, на врло прихватљивој дистанци од централног језгра, саобраћајно добро организован, са дугачким речним обалама које су потпуно приступачне за коришћење грађана, рекреацију, спорт и сл. Међу изразите предности Новог Београда треба укључити еколошке карактеристике и велике слободне површине за игру и рекреацију становништва посебно деце и омладине. Зна се да су пре десетак и више година привредним организацијама биле нуђене посебне погодности да би градиле своје објекте у Новом Београду, јер су слични простори у централној градској зони на десној обали Саве били атрактивнији и обезбеђивали боље услове пословања. Промене које су се догодиле на плану повећања вредности локација у Новом Београду обезбедиле су услове за постепено мењање режима коришћења земљишта и грађевинских фондова на Новом Београду.¹⁶⁷

Ово је уједно представљао крај целовитог сагледавања просторне структуре Новог Београда, као и студиозног изучавања заједнице и њене јединице становања, коју Михаило Чанак описује на следећи начин: „на терену смо на узорку од 5.000 станова (блокови 21, 22 и 29 у Новом Београду), тада највећем у Европи, детаљно испитали функционисање станова, зграда и насељенских простора, као и услова живота и понашања станара“.¹⁶⁸

Прве значајне просторне трансформације одигравају се у блоку 21, а касније и дуж целе улице Булевара Зорана Ђинђића. До 1990. године у Новом Београду је сваки блок био додељен одређеном предузећу, као носиоцу права на изградњу. Овај носилац је у блоку 21 било друштвено грађевинско предузеће „Напред“. Међутим, са докапитализацијом, у производњу и развој блока улази сада приватизовано деоничарско друштво „ИМЕЛ група“. Од тог тренутка на даље, „ИМЕЛ“ учествује у обради и планирању како блока 21, тако и већине простора дуж потеза Булевара Зорана Ђинђића, и уз то, располаже свим правима на изградњу и продају.¹⁶⁹

Као што је већ било писано, блок 21 је иницијално изграђен према регулационом плану из 1962. године. Нови *Детаљни урбанистички план блока 21 у Новом Београду* је усвојен 1990. године, чији је наручилац била општина Нови Београд [слика 3.73]. Носилац задатка, како пише у плану, је била пословна заједница „ИМЕЛ“ и Центар за

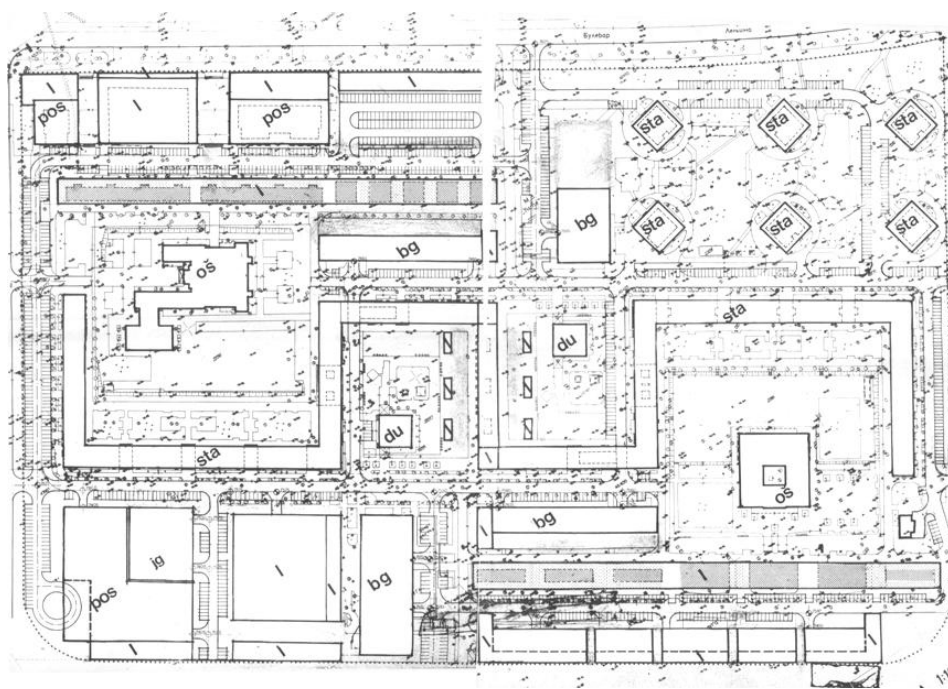
¹⁶⁷ Ксенија Петовар, *Друштвено-економске основе развоја Новог Београда*, (Београд: необјављено, 1989), 2-3.

¹⁶⁸ Интервју: Академија архитектуре Србије „Зоран Маневић, интервју са Михаилом Чанком,“ Академија архитектуре Србије, <http://www.aas.org.rs/intervjui.html>.

¹⁶⁹ ИМЕЛ група учествује у изради и изградњи: неформалних структура у блоку 1, свих објеката блока 21, патентира надоградњу блока 23, гради у блоку 24, 44, 45, 51 и 70, чак израђује и студију за средишњи зелени појас Булевара Зорана Ђинђића у сврхе паркинга. Извор: <http://www.imelgroup.rs/projekti/>.

планирање урбаног развоја (ЦЕП). План, чијом је израдом руководио Владимир Мацура, предвиђа промене на неизграђеном делу блока. Како се у плану наводи: „Основно је да ће читава површина блока бити искоришћена“.¹⁷⁰ ДУП-ом се такође планира: нова стамбена и пословна изградња, доградња и надоградња пословних објеката, адаптација и санација постојећих стамбених и пословних објеката, адаптација и промена намене школе и дечијих установа као и давање намене неизграђеним деловима блока.¹⁷¹ При томе, морају се поштовати основни услови у примени овог ДУП-а, и то:

- повећати удео пословања у укупној структури Блока, што значи искористити шансе које даје комуникациони ранг Блока,
- повећати индекс изграђености Блока, што значи рационалније користити терен,
- повећати број паркинг места,
- повећати парцеле дечијих установа, [...]
- не градити високе зграде.¹⁷²

Слика 3.73 Детаљни урбанистички план блока 21 у Новом Београду. Извор: Poslovna zajednica „IMEL“ i Centar za planiranje urbanog razvoja (CEP), *Detaljni urbanistički plan bloka 21 u Novom Beogradu*. Beograd (Beograd, 1990), 2.

У делу ДУП-а о условима и мерама заштите амбијенталних вредности инсистирано је на очувању, али и реконструкцији првобитно пројектоване матрице блока:

¹⁷⁰ Poslovna zajednica „IMEL“ i Centar za planiranje urbanog razvoja (CEP), *Detaljni urbanistički plan bloka 21 u Novom Beogradu* (Beograd, 1990), 2.

¹⁷¹ Ibid., 16.

¹⁷² Ibid., 2.

Блок 21, као у осталом и читава Централна зона Новог Београда је обележје једног времена, једног начина поимања града, једне врсте архитектуре. [...] стога читаву Централну зону Новог Београда треба ставити под заштиту као културни и историјски допринос београдског урбанизма урбанизму Југославије и светском урбанизму. Стога, Блок 21 завршити онако како је тај Блок започет.¹⁷³

Исто тако, наглашена је важност пешачких путева у виду продора кроз блок, које је требало потенцирати и очувати, „вратити се на изворне цртеже локација, покривености тла зградама, на изворну пластику и односе маса, једном речју на изворне идеје и матрице блока“.¹⁷⁴ Планом су прописане и мере заштите:

- Очување урбане матрице блока, нова изградња мора бити по принципима иста као и постојеће поимање архитектуре (модерна),
- Коси кровови морају бити под благим падом и да се не виде (примена атика) како на реконструисаним тако и на новопланираним објектима,
- Реконструкција постојећих објеката мора бити у духу постојеће архитектуре,
- Забрањује се доградња нових етажа на постојећим стамбеним објектима.¹⁷⁵

План такође садржи *Извештај о јавној расправи*, из ког се може закључити да је првобитни нацрт имао доста проблема и примедби. Као једна од значајнијих, у два наврата се наводи примедба да нису испоштовани услови по питању кориговања растојања између постојећих и новопланираних објеката: „Ширина улице, односно растојања грађевинских линија не треба да буде мање од висине више наспрамне зграде. Пословно-стамбени објекат уз Бул. АВНОЈ-а (Бул. Зорана Ћинђића) овим ДУП-ом је предвиђен на мањем растојању од висине постојеће стамбене зграде“.¹⁷⁶ На крају је план усвојен без осврта на ову примедбу.

У усвојеној верзији ДУП-а су међутим промењени параметри за објекте уз улице Булевара Зорана Ћинђића и Булевара Михајла Пупина. Нови индекси и регулације су другачији у односу на регулациони план за централну зону Новог Београда. Уместо П+1, сада су предвиђени објекти са сутереном, приземљем и три спрата, дати као засебни грађевински објекти, јасно дефинисане парцелације.¹⁷⁷

Са изградњом нових структура, концепт блока 21, а тиме и целог потеза улице Булевара Зорана Ћинђића, значајно је промењен. Резултат се сагледава у

---

¹⁷³ Ibid., 17.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Страна 9 Извештаја о јавној расправи. Извор: Ibid.

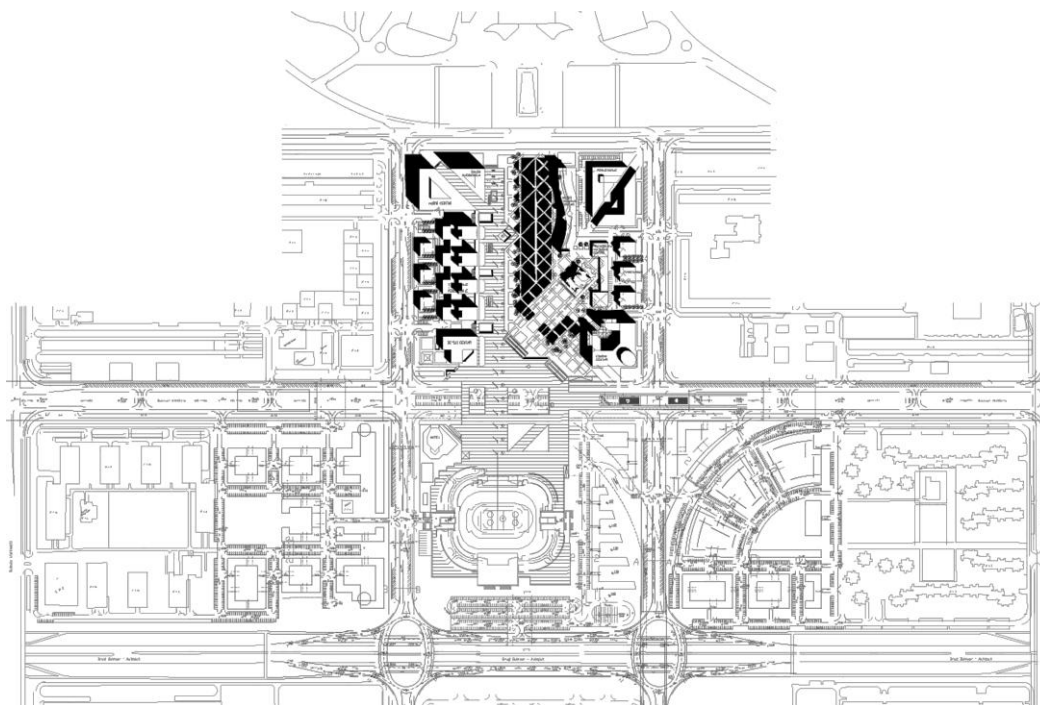
¹⁷⁷ Табела на страни 8 под називом Табеларни преглед бруто површина објеката. Извор: Ibid.

традиционално изграђеном уличном коридору кроз објекте у низу, постављених уз регулацију блока, уместо слободностојећих, чиме је ритмика фронта у потпуности другачија од наслеђене. Нови објекти формирали су затворена приземља, и тиме су прекинути пешачки продори на којима се и оригиналним и новим планом инсистирало. Објектом на углу се чак није поштовала ни задата спратност [слика 3.74].

Слика 3.74 Новоизграђене структуре у блоку 21, дуж улице Булеvara Зорана Ђинђића, 2011. Извор: прилог ауторке.

Током 1998. године расписан је и завршен конкурс за блокове 25 и 26, са деловима централне зоне у блоковима 22 и 29. Према првонаграђеном решењу Светислава Личине је израђен регулациони план, по коме су реализована свега два угаона објекта у блоку 26 [слика 3.75]. С обзиром да се централна зона са јавним садржајима до данас није изградила, систематично попуњавање уличног фронта новим објектима и пословним и трговинским функцијама за циљ је имало повратак традиционалним вредностима уличног коридора.

Слика 3.75 Регулациони план блокова 25 и 26, са деловима централне зоне у блоковима 22 и 29, 1998-2004. године. Извор: приватна архива.

Током наредних година, у блоку 21 је изграђен низ објеката: стамбени низ на парцели ГП 18-1 фирме Трудбеник, пословни објекат (*Societe general* банка) на парцели ГП 15-3 архитекти Александра Стјепановића и Јелене Чубре, стамбено пословни објекат на парцели ГП 15-4 архитекте Слободана Симића. Низ је завршен објектима пословне банке на парцели ГП 18-2 архитекте Весне Рецић и објектом на парцели ГП 18-4б (објекат који решава угао блока) архитекте Слободана Урошевића. Репарцелација за последицу има и фрагментацију фасадног платна улице. Међутим, иако оријентација блока ка улици и фрагментација уличног фронта представља враћање струке на познате обрасце из прошлости, она такође представља и економску категорију произашлу из другачијег сета друштвених вредности.

3.2.3.2. Имплементација глобалне праксе: корпоративни приступ освајања простора

Глобални простор етаблиран у апстрактном као празнина која чека да буде попуњена, као медијум који чека да буде колонизован. Како би се ово могло спровести је проблем решен тек касније од стране друштвене праксе капитализма: на крају, међутим, овај простор би се попунио комерцијалним сликама, знаковима и објектима. Овакав развој би заузврат резултирао у појави псеудоконцепта окружења (животне средине) (што намеће питање: окружење кога или чега?).¹⁷⁸

Након 5. октобра 2000. године, велики акциони набој који је продемократски покрет носио у себи делом је преливен у појачану економску акцију, а делом (и повезано са тим) у масовни конзумеризам. На плану вредности, овакво стање „угрожава степен (социјалне) солидарности и замагљује контуре заједничких циљева и око њих конституисане заједнице у Србији“.¹⁷⁹ Јачањем децентрализације, локалне самоуправе су добиле већа овлашћења и могућности за утицај на локални економски развој. Тако је, на пример, општина Нови Београд 2008. године усвојила *Стратешки план локалног економског развоја општине Нови Београд*.¹⁸⁰ Овим Планом се истичу

---

¹⁷⁸ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (1974), translated by Donald Nicholson-Smith (Malden, Oxford and Victoria: Blackwell Publishing, 2005), 125.

¹⁷⁹ Slobodan Cvejić, „Post-tranziciona Srbija: izbor ili nužnost?“ u *Suživot sa reformama: građani Srbije pred izazovima „tranzicijskog“ nasleđa*, ured. Slobodan Cvejić (Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2010), 32 i 33.

¹⁸⁰ Израда *Стратешког плана Општине Нови Београд* реализује се у сарадњи са Програмом за подстицај економском развоју општина (MEGA) који финансира USAID, а имплементира *The Urban Institute* (Београд, новембар 2008).

позитивне и негативне карактеристике општине, и формира стратешка визија општине Нови Београд:

_ С обзиром на високо урбанизован карактер, добру позиционираност и потенцијале за развој инфраструктуре, као и близину главних саобраћајница (аеродрома, аутопута, две реке) постати регионални административно пословни центар јужне Европе, Србије и Београда, заснован на одрживом локалном економском развоју и јачању регионалног партнерства.

_ Развијањем Приватних јавних партнерстава и пружањем помоћи малим и средњим предузећима уз стимулисање развоја нових високих технологија креирати атрактивни пословни амбијент који ће бити у стању да помаже и подржава економски развој шире друштвене заједнице.

_ Створити пословни амбијент у коме се улаже у усклађени и одрживи развој инфраструктуре како би Општина на својој територији створила адекватно место и одговарајуће услове за сваког потенцијалног инвеститора.

_ Као јединствена Општина која има потенцијал да створи идеалан баланс пословно административног центра и најпожељнијег места за живот (становање, образовање, забаву) улагати у здрав живот и квалитетно слободно време својих грађана развијањем културних институција и креирањем и промовисањем туристичких ресурса.¹⁸¹

Цвејић сматра да се тренутно развојно раскршће налази у културној сфери.¹⁸² Са аспекта ове теме, може се рећи да су нови културни обрасци најбитније вредносни. Међутим, акциони потенцијал грађанског друштва је умањен поплавом потрошачког менталитета и примарном усмереношћу на економске циљеве и акцију.

У сфери архитектуре, овај период у генези Новог Београда окарактерисан је кроз преиспитивање и редефинисање отворених јавних простора, као резултат преклапања два основна процеса. Први је унутрашњи притисак да се успостави адекватна равнотежа између сфера јавног и приватног у конкретном физичком простору, што се рефлектује на карактеристике просторне организације: промена односа површине јавног и приватног земљишта, тенденција активирања функција у централној зони урбаног ткива као у традиционалној шеми, и понуда широког спектра активности. Други се односи на трансформације ка интегрисаној позицији у светској економији, што подразумева активно учешће и препознавање у глобалној мрежи градова, развој ка капиталистичком моделу и напредак комуникационих технологија као главних

---

¹⁸¹ *Strateški plan lokalnog ekonomskog razvoja opštine Novi Beograd*. Realizacija u saradnji sa Programom za podsticaj ekonomskom razvoju opština (MEGA) koji finansira USAID, a implementira *The Urban Institute* (Beograd, novembar 2008), 4.

¹⁸² Slobodan Cvejić, „Post-tranziciona Srbija: izbor ili nužnost?“, 30 i 31.

носиоца промена не само у региону, већ и целом свету.¹⁸³ Резултати преклапања ова два процеса, унутрашњи притисак да се трансформишу просторне структуре са једне стране, и глобални фактори везани за преобликовање отворених простора широм света са друге, утичу на реорганизацију јавног простора у оквиру промена урбане структуре конкретних насеља.¹⁸⁴

Слeдећи Лефеврову тезу да су градови просторне пројекције друштва, основни проблеми у савременим процесима друштвено-политичких промена (транзиција, глобализација, евроинтеграција) који се рефлектују на просторне структуре настале под утицајем идеја модерног покрета могу се сагледати и кроз преиспитивање промена сценографије резиденцијалног кварта. У складу са социо-просторним развојем и започетом комерцијализацијом градског простора, усвајају се и нови концепти развоја резиденцијалних квартова. Одступањем од базичних принципа модерног функционализма кроз изградњу и активирање пословних, комерцијалних, културних и других садржаја, повећава се прилив и концентрација нове сервисне класе, за коју се граде стамбени објекти, често ниже спратности, високог квалитета, али и другачијег просторно-функционалног концепта.¹⁸⁵ С тим у вези, резултат је и преиспитивање обликовних решења кроз ревалоризацију вредности улице у традиционалном смислу уличног коридора (франц. *rue corridor*), елемента сусрета уличне мреже и блока, иницијално оспораваног у идејама и реализацијама просторних структура насталих по принципима модерног покрета.

За разлику од традиционалног модела, у коме су активности и садржаји углавном концентрисани на урбани простор у језгру града, у просторима доминатне урбанистичке парадигме модернизма данас је приметан тренд изградње нових садржаја по принципу два модела. Први је у виду мегамаркета и тржних центара, тачкасто дисперзованих по читавој територији насеља и изграђених уз важне саобраћајнице. Иако искуства употребе и даље показују да модерни концепт отворених простора подстиче социјалну интеракцију, фокус се пребацује са слободних јавних на затворене просторе индивидуалне потрошње, где су

---

¹⁸³ Mina Petrovic, "Cities after socialism as a research issue," Centre for the Study of Global Governance, DP34 South East Europe Series (2005), <http://www.lse.ac.uk/Depts/Global>.

¹⁸⁴ То је на пример приватизација јавног простора, где се пословни интерес све више приближава јавном, јер се комерцијални садржаји сматрају позитивним маркерима суседства, у смислу да се продором приватног сектора и комерцијализацијом локалног простора добија повећан асортиман понуде и разноврсност садржаја.

¹⁸⁵ Mina Petrović, "Istraživanje socijalnih aspekata urbanog susedstva: percepcija stručnjaka na Novom Beogradu," *Sociologija*, Vol. L (2008), no. 1, 55-78.

традиционални елементи (овде унутрашње) улице са разноврсним садржајима уметнути у модерно урбано ткиво.

Други модел је значајна просторна трансформација која се односи на поимање неизграђених простора ових структура као гринфилд (енгл. *greenfield*) локација, што резултира инвестирањем страног капитала и масовном изградњом седишта и пословних простора великих корпорација линеарно дуж уличних потеза. Разлози су постојање адекватне инфраструктуре, као и лака и брза доступност аутомобилом.

У структури Новог Београда, концепт корпоративног приступа освајања простора доследно је спроведен дуж Булеvara Милутина Миланковића. Специфичност улице огледа се у различитим карактеристикама левог и десног фронта. Наиме, са једне стране, улица представља саставни део централне зоне Новог Београда (тангира блокове 23, 24 и 28). С обзиром да је намена ових блокова стамбена, може се рећи да је у том смислу и улица оваквог карактера.¹⁸⁶ С друге стране, улица се ослања на блокове који иницијално нису изграђени, мање су дубине, и тиме у непосредном контакту са железничком пругом. Ова зона била је предмет јавног конкурса, а касније и регулационог плана.

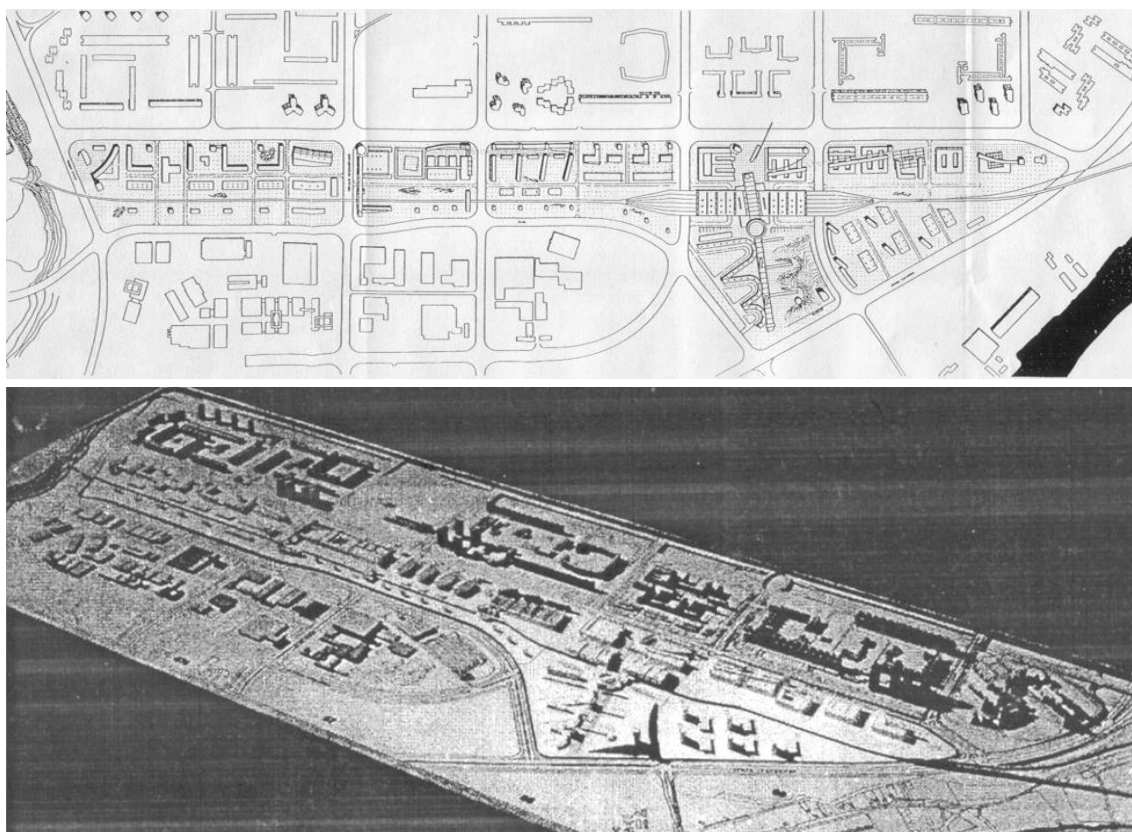
Године 1996. расписан је конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење блокова 40, 41а, 41, 42 и 43 на Новом Београду (потез блокова дуж улице Милутина Миланковића, уз железнички пругу). На конкурс је стигло свега 13 радова. Марта исте године, оцењивачки суд доноси одлуку да додели награде, руководећи се следећим критеријумима: амбијенталност, атрактивност, организација, регулација, обликовање, саобраћајно решење, развојност и решење подцелине железничке и аутобуске станице.¹⁸⁷ Награђени радови се по питању урбане матрице доста разликују. На пример, првонаграђени рад аутора Антонијевића и Абадића у једном делу (блок 40) показује назнаке уклапања у окружење, кроз слободностојеће објекте

---

¹⁸⁶ Изузимајући детаљ да је у блоку 24 до улице изграђен супермаркет Веропулос.

¹⁸⁷ Две једнаковредне прве награде добили су: аутроски тим - Жаклина Глигоријевић, Владимир Поповић, Каролина Дамјановић, Светлана Станојевић, стручни консултант Бранко Станић, уз помоћ стручног и техничког тима ЦЕП-а; и тим - Милош Антонијевић, Зоран Абадић, са сарадницима Горданом Попарић и Дејаном Рајићем, и саобраћајним инжењером Мирославом Јаковљевићем. Оцењивачки суд је био у саставу: председник мр Весна Златановић, д.и.а. и чланови Проф. др Ружица Богдановић, д.и.а. (представник ДУБ-а), Бисена Ваван, дипл.правник, Проф. др Миодраг Јанић (представник Дирекције за грађевинско земљиште и изградњу Београда), Душан Милановић, д.и.с. (представник Урбанистичког завода Београда), Владимир Милић, д.и.а. (представник ДАБ-а), Душан Николић, д.и.г. (представник ЦИП-а), мр Миодраг Ралевић, д.и.а. (представник ДАБ-а), Проф. др Борислав Стојков, д.и.а. (представник ИАУС-а), доц. Михајло Тимотијевић, д.и.а. (представник ДАБ-а) и Снежана Цивић, д.и.а. (представник Секретеријата за урбанизам града Београда). Извор: *Форум* часопис Савеза архитеката Србије и Друштва архитеката Београда, посебан број, април 1996.

постављене управно на улици, пратећи тиме линије објеката из суседног (постојећег) блока 28. Међутим, већ у осталим деловима потеза ова шема више не прати исти образац. Објекти су и даље слободностојећи, у неким деловима прате уличну регулацију а у неким су закошени под одређеним углом. Зону станице аутори третирају на врло специфичан начин, интегришући простор са обе стране железничке пруге. Микроамбијенти су понуђени на више места у виду пешачких путања и тргова кроз средишњи део блока 42 и 43, што је касније при изради регулационог плана стварало одређене потешкоће [слика 3.76].

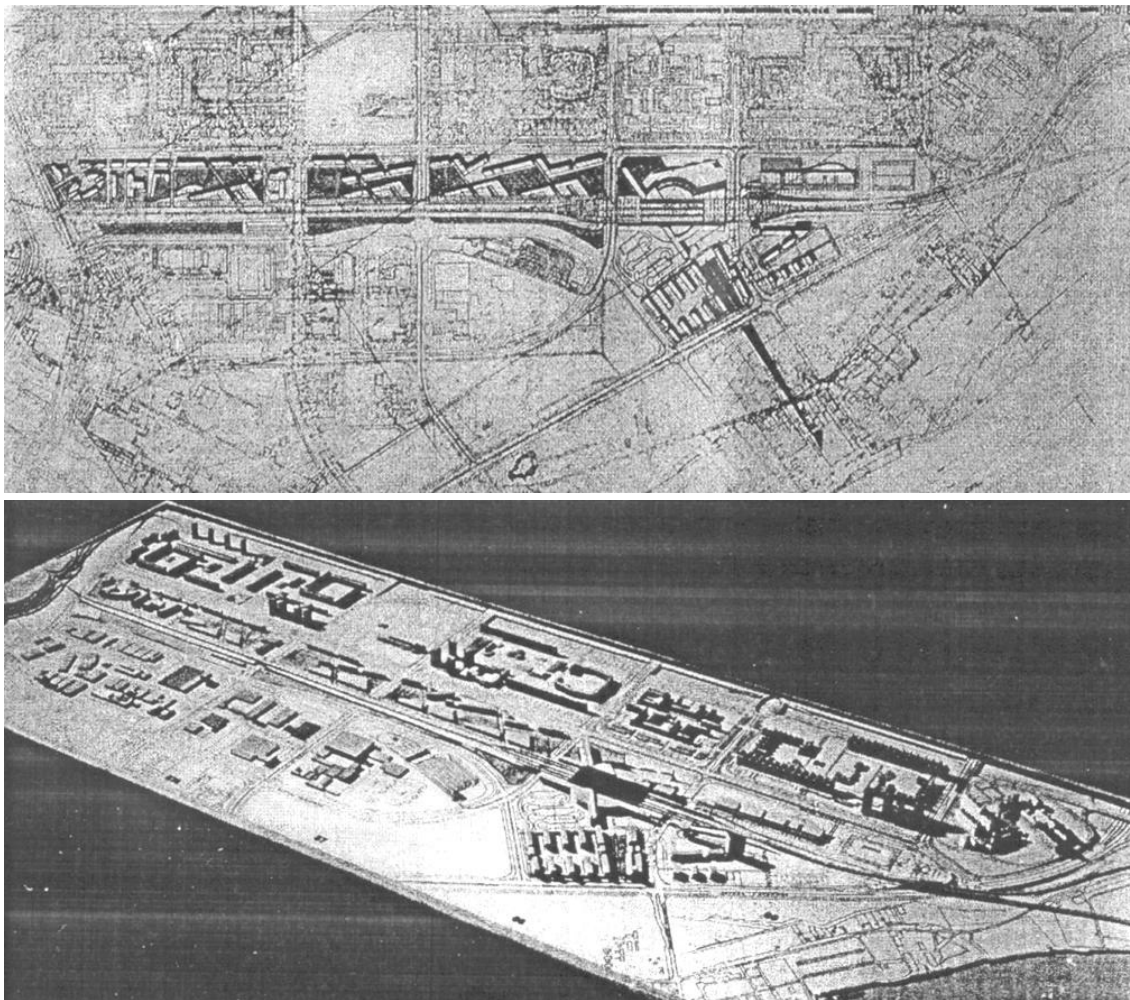

Слика 3.76 Конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење блокова 40, 41а, 41, 42 и 43, 1996. године, основа и макета, једнаковредна прва награда аутора: Милош Антонијевић, Зоран Абадић, сарадници Гордана Попарић и Дејан Рајић, и саобраћај Мирослав Јаковљевић. Извор: *Форум* часопис Савеза архитеката Србије и Друштва архитеката Београда, посебан број, април 1996, 5.

Другонаграђени рад, са друге стране, нуди јаснију композициону слику. Два крајња блока, 40 и 43, су формирана континуалним низом објеката паралелно улици Милутина Миланковића, док се у средишњем делу потеза концепт заснива на наглашавању осовине према реци Сави, при чему је урбана матрица формирана дивергентно у односу на ортогонални систем блокова у окружењу [слика 3.77]. Аутори треће награде потез третирају као јединствен просторни комплекс са јаким тежиштем у зони железничке станице. У оквиру комплекса, омогућена је подела на

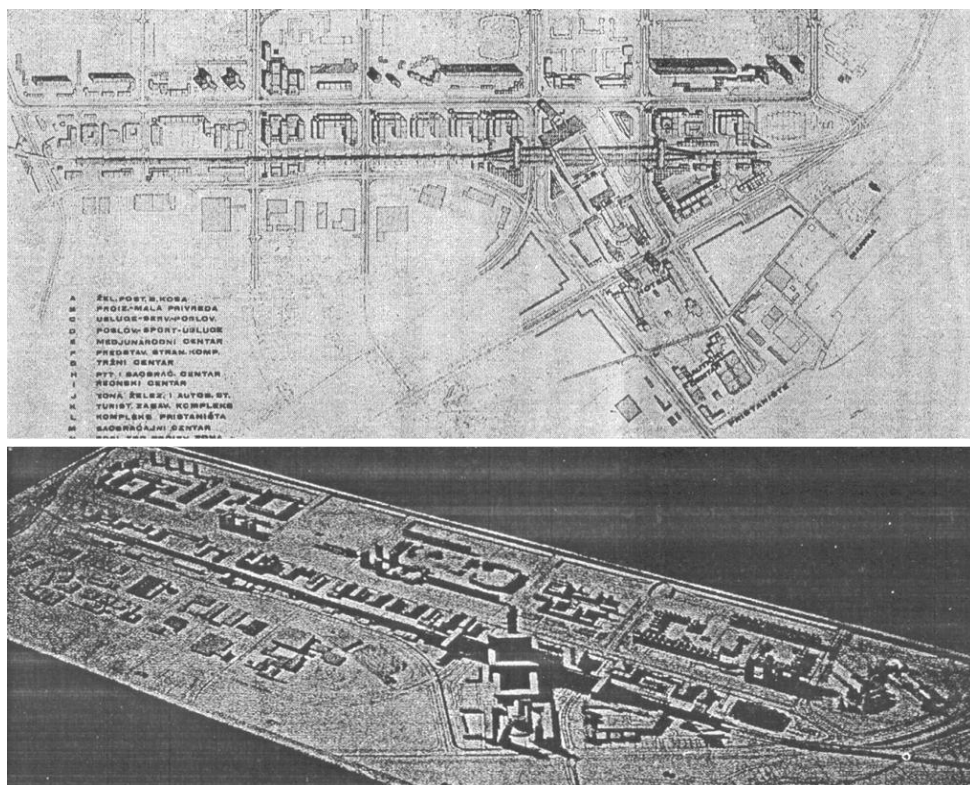

више самосталних целина. Формације објеката у овим целинама јасно подсећају на структуре блока 24 (настале у другој половини '80-их по конкурсном решењу Славице) [слика 3.78]. Аутори откупа нуде другачије решење. Наиме, концепт је заснован на организацији простора по линеарном принципу, при чему су објекти повезани висећим зеленилом и воденим мотивима [слика 3.79].

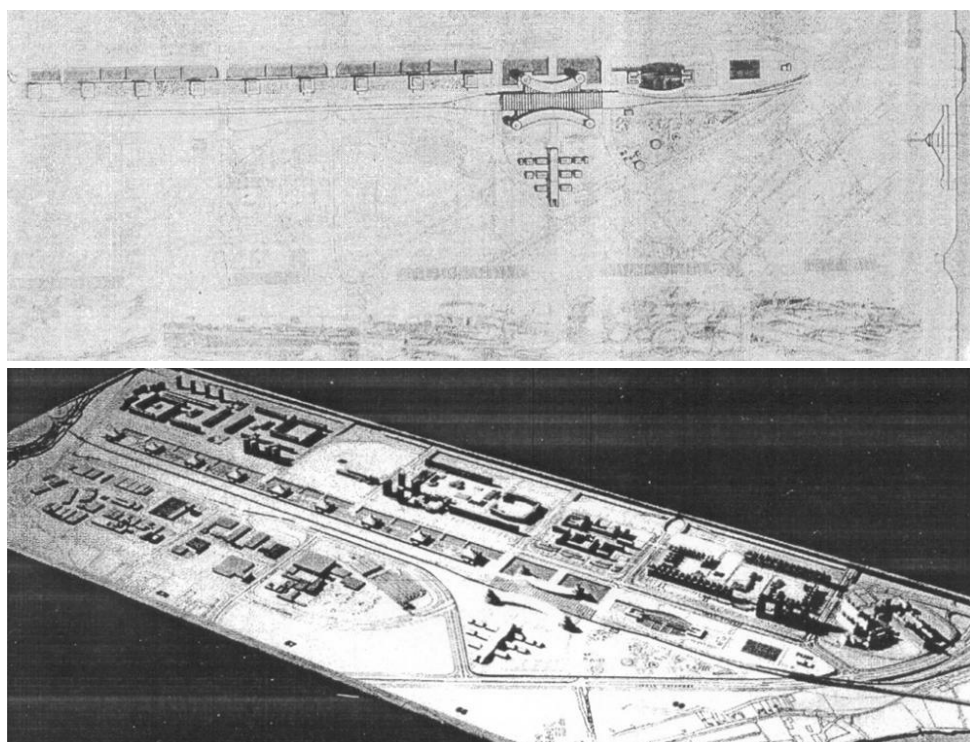

Слика 3.77 Конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење блокова 40, 41а, 41, 42 и 43, 1996. године, основа и макета, друга награда: Јованка Ђорђевић Цигановић, Вера Ристић Михаљевић, Милан Р. Томић, Рагомир Врачаревић, консултант Владимир Депенло, макета Братислав Вугделић. Извор: Ibid., 6.

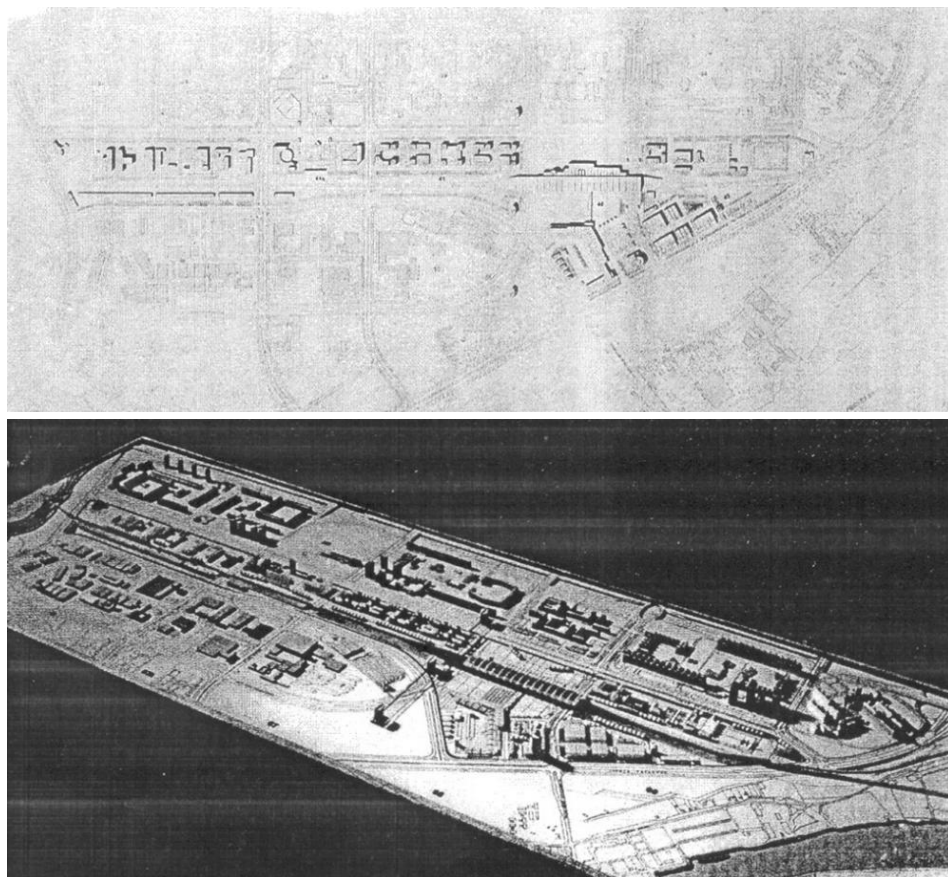

Слика 3.78 Конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење блокова 40, 41а, 41, 42 и 43 на Новом Београду, 1996. године, основа и макета, трећа награда аутора: Димитрије Младеновић, Божидар Лазаревић, сарадник Рада Лазаревић, макета Драгутин Алексић и Тајјана Урсић. Извор: Ibid., 7.

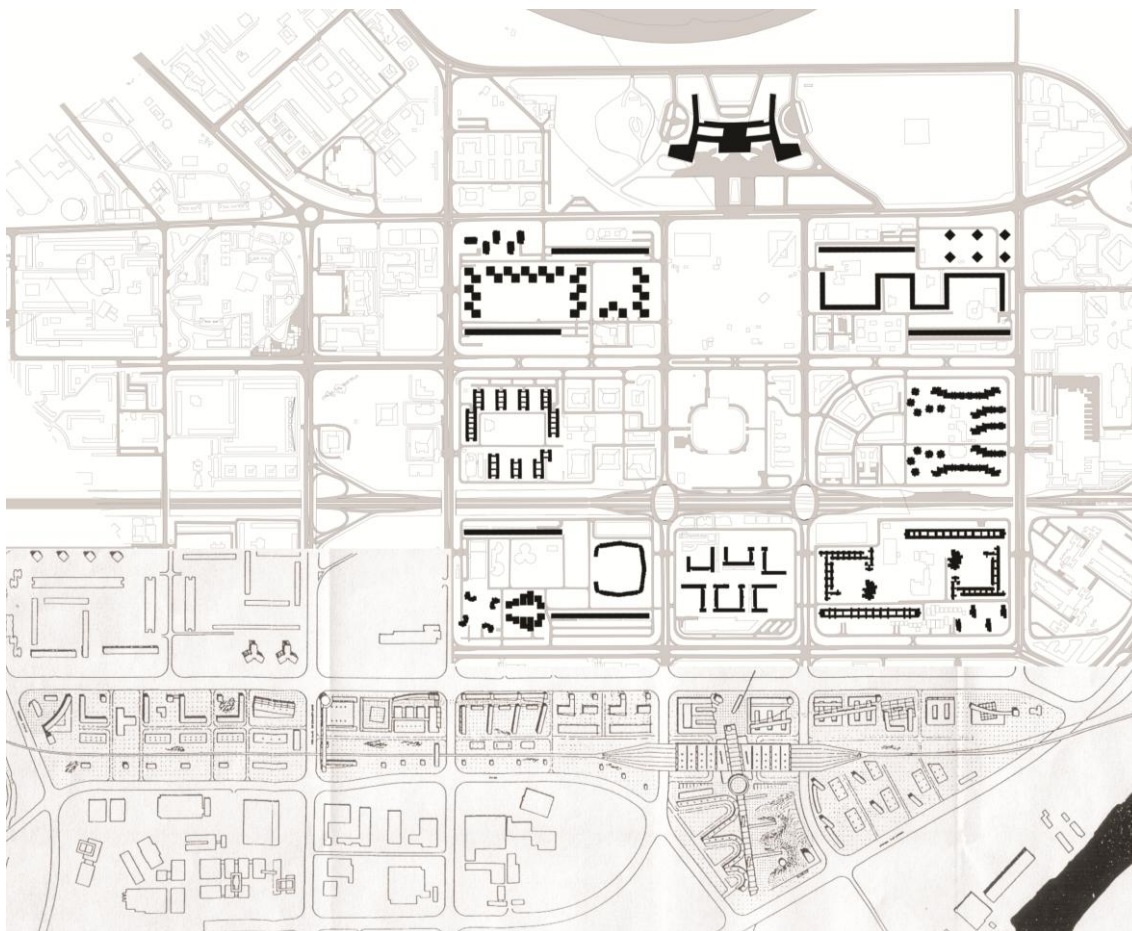
Слика 3.79 Конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење блокова 40, 41а, 41, 42 и 43 на Новом Београду, 1996. године, основа и макета, једнаковредан откуп аутора: Владан Ђокић, Лидија Ђокић, Ивица Млађеновић, консултанци Александар Ђокић, Душан Ђузовић, Јозеф Гилдедовић, Никола Манојловић, модел Горан Живковић, амбијентални приказ Слободан Николић. Извор: Ibid., 8.

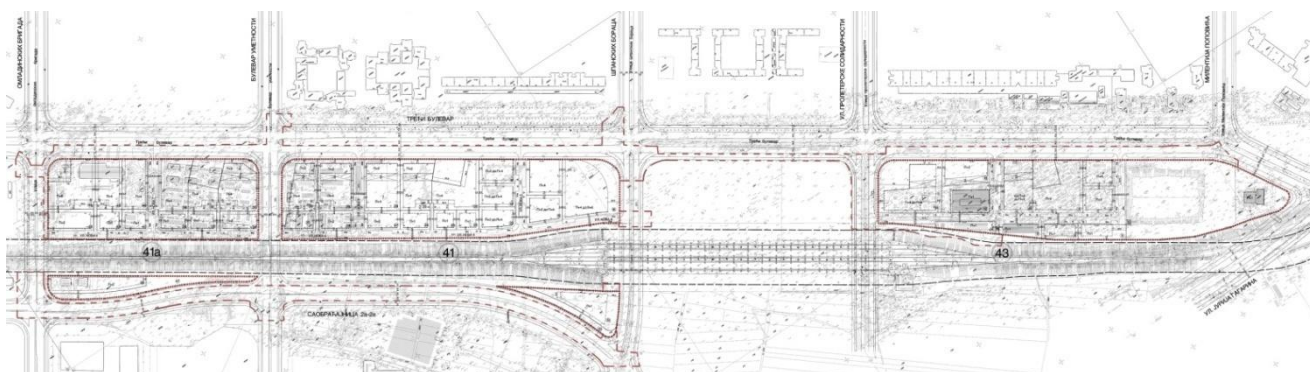
Слика 3.80 Конкурс за идејно урбанистичко-архитектонско решење блокова 40, 41а, 41, 42 и 43 на Новом Београду (1996), основа и макета, једнаковредан откуп аутора: Марина Божић, Нада Вујошевић-Весовић, Ранка Гајић, Слободан Јевђеновић, сарадници Вишња Покорни, Драган Манојловић, Бранко Радуловић, Марјан Рошај, компјутерска анимација Марко Николић, макета Влајко Јовановић. Извор: Ibid., 9.

Иако пропозицијама конкурса није било задато, сви радови се фокусирају искључиво на сам потез Булеvara Милутина Миланковића, без осврта на шире окружење у смислу саме централне зоне Новог Београда. Подсећања ради, конкурсна локација се директно ослања на ову зону, али је и део иницијалног концепта главне осовине СИВ-Железничка станица. Штавише, средишњи конкурсни блок је, по оригиналној замисли, требао да поред СИВ-а буде друга важна фокусна тачка у простору Новог Београда [слика 3.81].

По првонаграђеном конкурсном решењу је 2003. године у нешто измењеном облику усвојен *Регулациони план блокова 41а, 41 и дела блока 43 у Новом Београду*. Регулационим планом међутим централни блок у коме је предвиђена железничка станица остаје неизграђен [слика 3.82]. У првој деценији 21. века у овом појасу изграђени су објекти и седишта великих међународних и националних компанија, као што су: Hyundai, Škoda, Gorenje, хотел Holiday Inn, Pro Credit Bank, Verano motors, Rexim, Uniqua, итд [слика 3.83 и 3.84].

Слика 3.81 Првонаграђени конкурсни рад за идејно урбанистичко-архитектонско решење блокова 40, 41а, 41, 42 и 43, имплементиран у централну зону Новог Београда. Извор: прилог ауторке.

Слика 3.82 Регулационо нивелациони план за грађење објеката и саобраћајница, по коме централни блок у коме је предвиђена железничка станица остаје неизграђен. Извор: Урбанистички завод Београда, *Регулациони план блокова 41а, 41 и дела блока 43 у Новом Београду* (Београд, 2003).

Слика 3.83 Новоизграђене структуре дуж улице Булеvara Милутина Миланковића, 2011. Извор: прилог из приватне архиве ауторке.

Слика 3.84 Новоизграђене структуре дуж улице Булеvara Милутина Миланковића, 2011. Извор: https://www.facebook.com/noveslikeNovogBeograda/photos_stream.

3.2.4 Друштвена критика: реактуелизација дебата

Ово истраживање полази од претпоставке да је просторна структура настала под утицајем идеја модерног покрета флексибилан отворен систем чије су морфолошке карактеристике такве да омогућују различите степене хибридног третирања простора у односу на заштиту, савремене процесе и одрживу урбану обнову, него што је то случај у традиционално изграђеној средини. Као резултат вишедеценијских промена и тражења нових и бољих решења и концепата, простор Новог Београда данас представља један скуп различитих приступа и концепата у урбанистичкој и архитектонској теорији и пракси, насталих кроз неколико фаза трансформација српског друштва. У том смислу, може се чак поставити теза да просторна структура Новог Београда данас унеколико успешно одговара на све критике које су деценијама биле упућиване на рачун функционалности, монотоније, (не)сразмере, и слично. Међутим, када посматрамо са временске дистанце, питања друге врсте постају све актуелнија. Другим речима, питање централне зоне остаје и данас 'парадигматично'.

Наиме, реактуелизација дебата о просторним структурама Новог Београда се огледа у поновном покретању питања његове (неизграђене) централне зоне, и то кроз Анкетни програмски урбанистичко-архитектонски конкурс за блокове 25 и 26 у Новом Београду. Конкурс је расписан фебруара 2007. године, у организацији Дирекције за грађевинско земљиште и изградњу, Друштва архитеката Београда и Друштва урбаниста Београда. Иницијатива за расписивањем конкурса је потекла од Канцеларије Главног архитекте града Београда, Дирекције за грађевинско земљиште и изградњу Београда и Секретеријата за урбанизам и грађевинске послове још током јуна и јула месеца 2005. године. Циљ конкурса је био, како пише у распису: „да се провере програмске поставке ГПБ 2021 за блокове 25 и 26 у Новом Београду у коме је овај простор сагледан као најзначајнији ресурс централне зоне Новог Београда и високо атрактивна зона различитих садржаја. [...] како би се дошло до квалитетних урбанистичких решења која ће се уградити у нацрт Плана детаљне регулације за предметно подручје чији носилац израде је Урбанистички завод Београда“.¹⁸⁸ Жири конкурса био је у следећем саставу: Жељко Ожеговић, Ђорђе Бобић, Стеван Мићић,

---

¹⁸⁸ Распис конкурса: *Анкетни програмски урбанистичко-архитектонски конкурс за блокове 25 и 26 у Новом Београду* (Београд: Дирекција за грађевинско земљиште и изградњу Београда, Друштво архитеката Београда и Друштво урбаниста Београда, фебруар 2007), 2.

Слободанка Прекајски, Марјана Стругар, Антоније Антић, Милана Јочић, Зоран Никезић, Владан Ђокић, Дарко Марушић, Бранислав Стојановић.¹⁸⁹

Између осталог, као препорука учесницима конкурса, приложена је *Студија историјског и културног значаја блокова 25 и 26 у централној зони Новог Београда* (I фаза), коју је израдио Завод за заштиту споменика културе града Београда. У студији су дате препоруке за развој кроз неколико тачака: 1. објекти треба да буду слободностојећи у отвореном блоку, и заједно са материјализацијом и морфологијом кровних равни „у духу савремене архитектуре и у сагласју са модернистичким карактером урбане структуре и архитектуре Новог Београда“; 2. акценти/репери треба да буду у виду урбанистичке композиције објеката високе спратности – кула – као репера централне зоне; 3. амбијенти треба да се формирају у виду јавног градског простора – трга – „са јединственим карактером у читавом Новом Београду и Београду уопште“ у блоку 26; 4. треба очувати осовину од зграде СИВ-а до (новоформираног) трга, као и очувати архитектонски и урбанистички карактер блокова 21, 22, 23, 24, 28, 29 и 30.¹⁹⁰

На конкурс је одговорио 31 рад. На завршној седници Жирија одржаној 10. маја 2007. године једногласно је одлучено да се додели прва награда ауторском тиму Јован Митровић и Дејан Миљковић са члановима, две једнаковредне друге награде тиму аутора Гроздане Шишовић и Дејана Милановића, и тиму аутора Александра Стјепановића, Светислава Личине, Милорада Младеновића и Светлане Батарило. Додељена су и четири једнаковредна откупа [слика 3.85-3.89].

Учесници конкурса су били стављени пред комплексан проблем. Наиме, осовина СИВ-Железничка станица више није постојала. Морфолошке карактеристике стамбеног блока 24, као и диспозиција спортске Арене, поништиле су идеју о централној зони града. Даље, изграђени објекти у блоку 26 (аутора Светислава Личине) производ су конкурса који је одржан 1998. године, али није до краја реализован. Исте 1998. године, а у складу са награђеним решењем на конкурс, урађен је *Регулациони план блокова 25 и 26, са деловима централне зоне у блоковима*

---

¹⁸⁹ Интересантно је споменути да су готово сви уско везани за простор Новог Београда, од актуелних председника општине и главног архитекте града, до архитеката који су посредно или непосредно учествовали у иницијалном планирању његове структуре.

¹⁹⁰ *Студија историјског и културног значаја блокова 25 и 26 у централној зони Новог Београда* (I фаза), (Београд: Завод за заштиту споменика културе града Београда). Приложено у распису конкурса: *Анкетни програмски урбанистичко-архитектонски конкурс за блокове 25 и 26 у Новом Београду*, 15 и 16.

22 и 29. Уз то, у блоку 26 саграђен је храм Св. Симеона Мироточивог, који поштује верске каноне о диспозицији објекта, али и у потпуној је несразмери са околином. Ако смо до сада показали да је цела територија Новог Београда била резултат различитих концепата насталих под утицајем промена архитектонске, урбанистичке, те и друштвене праксе, онда је у његовој централној зони овакав фрагментарни приступ најексплицитнији: стамбеним блоком 24 поништава се идеја везана за функцију централне зоне, изградњом спортске Арене укида се централна оса (ова оса потиче од зграде СИВ-а, али главна оса Арене је померена у односу на њу), реализацијом само два објекта са доминантним дијагоналним усецањем у блоку 26 и додатном изградњом православног храма овај простор је фрагментисан, рекло би се без визије на дугорочном плану. У оваквим условима, аутори будућих решења су стављени у пат-позицију. У споменутој студији Завода за заштиту споменика се коначно и сасвим отворено наводи:

С обзиром на саобраћајни профил и карактер Булевара Арсенија Чарнојевића (аутопута), који представља снажну физичку баријеру, као и на диспозицију и морфолошке карактеристике стамбеног блока 24, планирани потез централне зоне између Палате Федерације и новобеоградске железничке станице фактички више не постоји, и не може се сматрати као урбанистичка целина.

Постојећи услови претпостављају да се само блокови 25 и 26 још увек могу посматрати као потенцијална просторна целина, која је урбанистички одређена својим односом према Булевару Михајла Пупина, блоку 27 – Палати Федерације и према блоковима 21, 22, 29 и 30.¹⁹¹

Првонаграђени рад блок 25 једноставно решава постављањем угаоних објеката око Арене [слика 3.85]. С друге стране, аутори предлажу четири високе куле паралелно са Булеваром Зорана Ђинђића, а управно на осовину СИВ – Београдска арена, чиме је у потпуности акценат стављен на блок 26. Тиме такође сада већ 'скраћену' централну зону и осовину СИВ – Арена своде на ниво једног блока. Рад заправо само привидно предвиђа дугачку пешачку комуникацију од СИВ-а до Арене, при чему, по речима жирија „не представља довољно афирмативно решење јер простор на плочи, без садржаја не стимулише дуже задржавање а простор испод плоче није довољно атрактиван“.¹⁹² Исто тако, ова пешачка осовина полази од саме зграде СИВ-а (која садржајно није атрактивна за кориснике) и са друге стране се завршава на боку Спортске арене, без јасне функционалне и формалне везе. По питању улице, куле дуж

---

¹⁹¹ Ibid., 9.

¹⁹² Друштво архитеката Београда. *Оптичи јавни анонимни анкетно програмски урбанистичко-архитектонски конкурс за Блокове 25 и 26 у Новом Београду*. Каталог конкурсних радова, јун 2007, 6.

Булеvara Зорана Ђинђића „уз будућу линију ЛРТ-а [представљају] развојно логичан потез јер [тима] остварује захтев да се, највећем броју корисника, станица јавног превоза налази на растојању које је на мање од 10 минута хода чиме се потврђује посредно и сама траса градског јавног превоза“.¹⁹³ Уз Булевар Михајла Пупина, рад предлаже снажан продор у блок пешачком комуникацијом и једним паралелним објектом, чиме вероватно фокусира пажњу корисника блока како на Палату федерације, тако и на реку иза ње. Како жири образлаже своју одлуку: „Рад је добра основа за израду плана детаљне регулације којим би се дефинисала етапност изградње односно формирање грађевинских целина које би се уступале разним инвеститорима независно у различитим периодима а који би добијали заокружене грађевинске целине што би локацију прилагодило тржишном начину пословања“.¹⁹⁴

У сваком случају, до израде плана и изградње до данас још увек није дошло. С једне стране, већ су у више наврата одржани конкурси за исту локацију. С друге, питање конкурса, нарочито у централној новобеоградској зони, постаје крајње комплексно. Иако се сматра да ова зона већ неколико десетина година остаје празан простор, његова изградња се не може оспорити. Прво са стамбеним блоком 24, затим са Спортском ареном и стамбеним објектима уз њу, потом са пословним објектима на углу блока 26, и на крају са православним храмом. Сви ови објекти су производ не једног, већ неколико конкурса и планова, започетих, али не и довршених. Међутим, ако се вратимо на наслов конкурса из 2007. године где пише „анкетно програмски“, онда се може схватити и као пажљиво испитивање нових услова савременог живота и реактуелизација дебата о (новим) концептима простора Новог Београда.

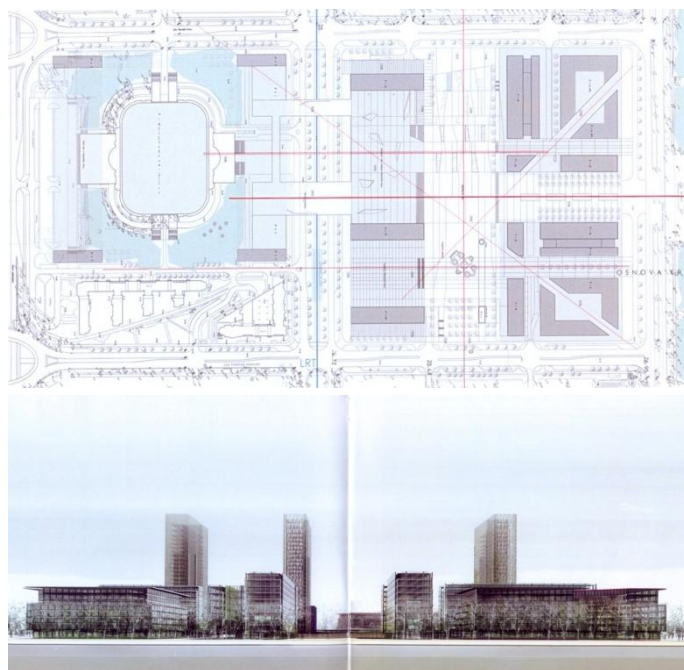
¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Ibid.

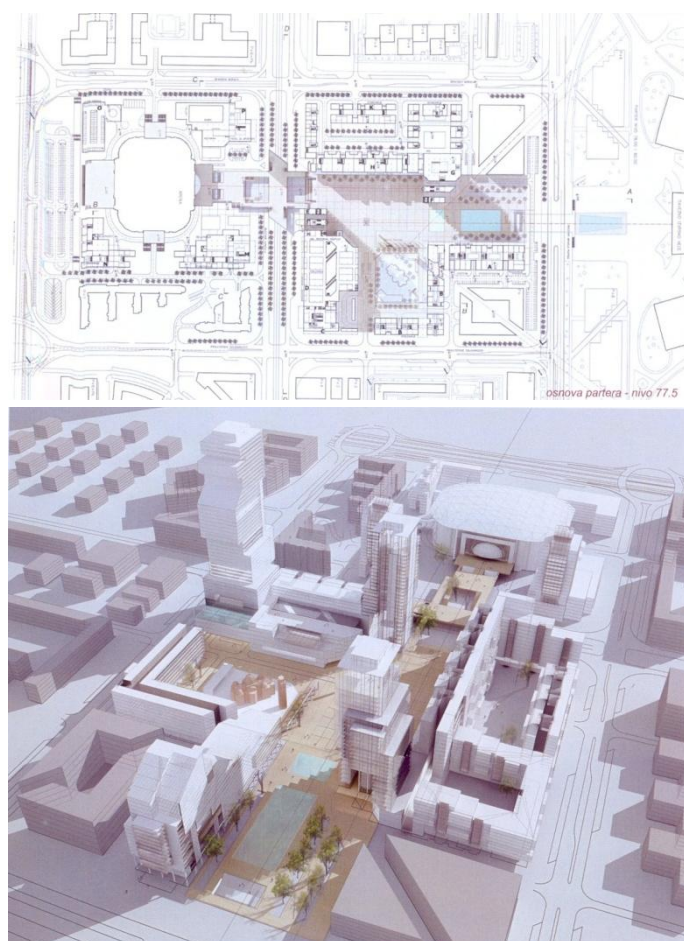

Слика 3.85 Првонаграђени конкурсни рад конкурса за блокове 25 и 26 у Новом Београду, 2007., ситуација и модели. Ауторски тим: Јован Митровић, Дејан Миљковић, са члановима Александар Бајић, Гордана Минић, Аида Хаџиахметовић, Ива Олујић, Милена Паласан и Александра Божић. Извор: Друштво архитеката Београда, *Општи јавни анонимни анкетно програмски урбанистичко-архитектонски конкурс за Блокове 25 и 26 у Новом Београду*, каталог конкурсних радова (Београд, јун 2007), 4, 5 и 11.

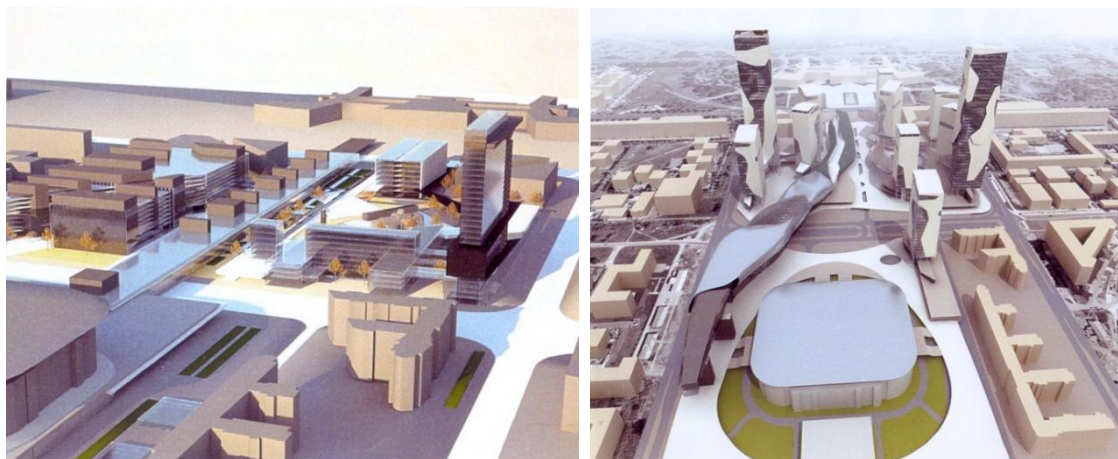

Слика 3.86 Једнаковредна друга награда конкурса за блокове 25 и 26 у Новом Београду, 2007., ситуација и модел. Ауторски тим: Гроздана Шишовић и Дејан Милановић. Извор: Ibid., 12-15.

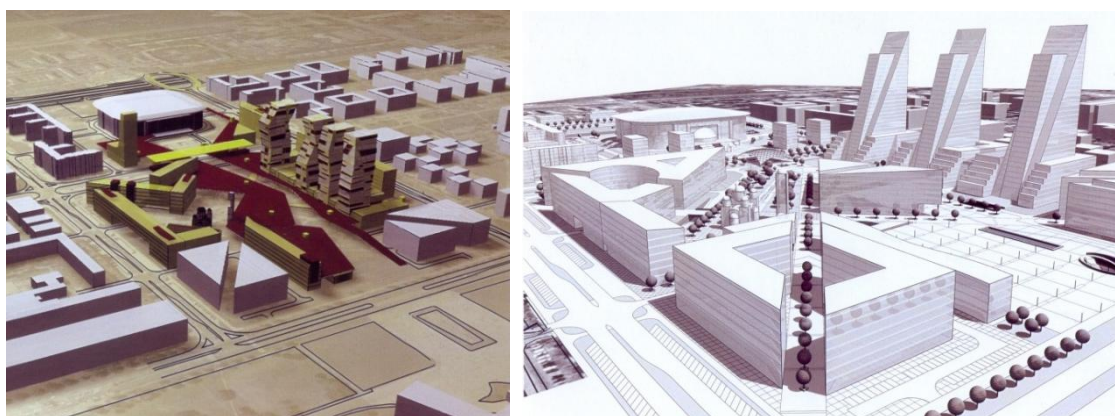

Слика 3.87 Једнаковредна друга награда конкурса за блокове 25 и 26 у Новом Београду, 2007., ситуација и модел. Ауторски тим: Александар Стјепановић, Светислав Личина, Милорад Младенивић, Светлана Батарило, модел Младен Ивановић. Извор: Ibid., 16-17.

Слика 3.88 Једнаковредни откупи конкурса за блокове 25 и 26 у Новом Београду, 2007., модели. Ауторски тим: (лево) Стојановић Бранка, Обрадовић Миша, макета Матејић Срђан, сарадник Цветковић Тамара; (десно) Чарна Маравић, Марко Томић, Александар Алексић, и сарадници Ивана Анђелковић, Марија Борак, Ана Козарски, Вера Трајковић, Јулијана Тодоровић и Зоран Радаковић. Извор: Ibid., 21, 23.

Слика 3.89 Једнаковредни откупи конкурса за блокове 25 и 26 у Новом Београду, 2007., модели. Ауторски тим: (лево) Малина Чворо, Саша Б. Чворо, Милица Ерцег, Давор Цвијановић. и сарадници (макета) Бојан Шипка и Драшко Симатовић; (десно) Бојан Стојановић. Извор: Ibid., 24, 26.

3.3 Типоморфолошка анализа улица Новог Београда: приказ основних типова изграђених структура

Паралелно са променама у друштвеној сфери, Нови Београд је у последње три деценије био предмет трансформација у густини, функцији и свеопштем наративу. У потрази за континуитетом, отворени, јавни и празни простори 'дограђивани' су уз регулацију блока, образујући на тај начин фасаде традиционалне урбане улице. Имајући у виду садашњу консталацију, може се рећи да је Нови Београд простор пун разлика, које се преклапају и ко-егзистирају, и на тај начин формирају једну заиста јединствену урбану структуру. Актуелна ситуација на простору Новог Београда се

сагледава кроз перманентни процес трансформације и фрагментације урбаног ткива, чији резултати су последица формалне и неформалне праксе, односно проблема решаваних *ad hoc* методом.

Општина Нови Београд данас, по последњем попису из 2011. године, има 226.832 становника (212.104 са сталним пребивалиштем).¹⁹⁵ Простире се на површини од 4.096 хектара, на надморској висини између 72 и 110 метара. Доминантно је 'високоурбана' општина са преко 200 солитера, 600 великих објеката, 19 основних школа, 6 средњих, 2 више школе и 3 факултета.¹⁹⁶ По последњем попису на територији има 91.708 станова.¹⁹⁷ Приватни сектор је, скоро у потпуности, последњих година потиснуо друштвени. У Новом Београду послује око 5.000 предузећа и 7.580 занатских и трговачких радњи. У последњих седам година отворено је 45.000 нових радних места.¹⁹⁸ У 2007. години, Центар за развој малих и средњих предузећа, Агробанка а.д. и Клуб привредних новинара, од номинованих 47 општина из Србије, прогласили су Нови Београд за градску општину будућности [слика 3.90].

На нивоу целине, данас не постоји ни један простор/блок у структури Новог Београда који није био предмет изградње током последњих 30 година, у маниру другачијем од његовог оригиналног концепта [слика 3.91]. С обзиром да не постоји свеобухватно истраживање о актуелном стању на терену, овај део рада стога има за циљ идентификацију просторних концепата који су настали трансформацијом улица и њихових елемената под утицајем друштвених промена, као и задатак да дефинише основне урбо-морфолошке карактеристике и типове улица Новог Београда данас.

Према томе, типоморфолошка анализа израђена је првенствено у односу на предмет овог истраживања, простор улице. У анализи су посматрани основни елементи који чине овај простор, а то је улична мрежа, односно релација изграђених и неизграђених простора, као и однос између пешачких простора и аутомобилског саобраћаја. Поред тога, посматрани су и отворени простори на нивоу приземља, у смислу коришћења, продора, визура, активности и одржавања. Такође су анализирани функције, како у

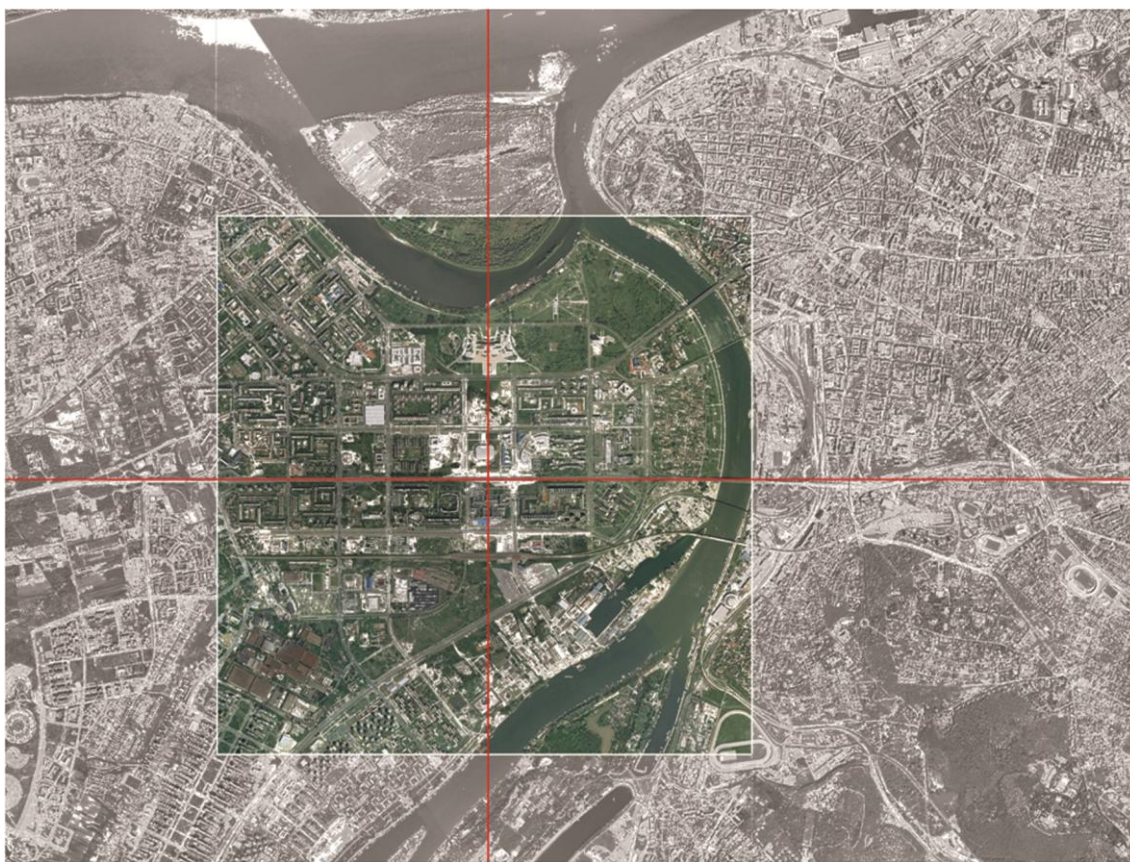
¹⁹⁵ Републички завод за статистику Србије. *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. – ПРВИ РЕЗУЛТАТИ. Билтен* (Београд: Републички завод за статистику, 2011), 20.

¹⁹⁶ Подаци преузети са званичне интернет странице Општине Нови Београд: <http://www.novibeograd.rs/cy/cinjenice>.

¹⁹⁷ Републички завод за статистику Србије. *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. – ПРВИ РЕЗУЛТАТИ. Билтен*, 20.

¹⁹⁸ Преузето са званичне интернет странице Општине Нови Београд: <http://www.novibeograd.rs/cy/cinjenice>.

приземљима објеката, тако и на нивоу целине. Са циљем дефинисања постојећих типова простора у Новом Београду данас, намера је била и да се овако постављени основни елементи анализирају како у оригинално изведеним, тако и у новоизграђеним структурама [табела 1]. Ове структуре репрезентују различите образце урбаног ткива, а њихова компарација омогућује евалуацију просторне адаптивности на промене у коришћењу и, још значајније, њихов степен отворености за трансформације у складу са савременим захтевима живота.

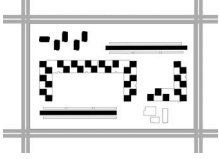
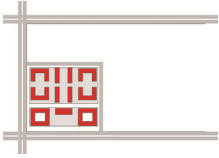
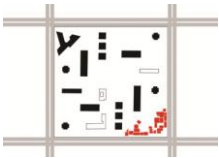
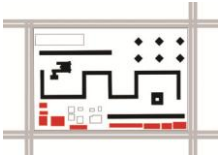

Слика 3.90 Општина Нови Београд данас, ортофото. Извор: прилог ауторке на снимку ©Geokarta /MapSoft.

Слика 3.91 Постојеће стање просторне структуре Новог Београда 2012. године: црно – објекти изграђени по оригиналним плановима до 1980. године; тамно сиво – објекти јавне намене (школе, месне заједнице и слично) изграђени до 1980. године; црвено – објекти изграђени по новим плановима после 1980. године. Извор: прилог ауторке.

тип блока		модерно ткиво	нове структуре
тип А / оригинални блок 	улице	наслеђена хијерархија уличне мреже; пешачки простори унутар блока на платоу изнад коте терена, паркинг и аутомобилски саобраћај на нивоу терена	/
	отворени простор блока	на основи приземља у потпуности отворен/екстерни – са циљем пешачких продора; наслеђен проблем јавног простора у смислу неадекватног одржавања	/
	функција	доминантно становање , активности се у мањој мери налазе на нивоу галерије/пешачких комуникација	/
тип Б / нове структуре 	улице	/	по ободу блока/групе објеката и у нивоу сутерена
	отворени простор блока	јавни, искључиво пешачки - на нивоу приземља блока	у оквиру групације атријумских објеката – унутрашњи и затворен (унутрашња дворишта)
	функција	/	мешовита (комерцијална, пословна, трговачка) углавном на нивоу приземља
тип Ц1 / хибрид – тачкасто/зрнасти 	улице	пешачки токови унутар блока; аутомобилски саобраћај споља	изван блоковске структуре, дуж две доминантне саобраћајнице
	отворени простор блока	отворен/екстерни са продорима у нивоу приземља; лоше одржавање, углавном окупирано паркираним аутомобилима	унутрашњи и сакривен, формиран иза нових структура у виду дворишта
	функција	доминантно становање са фокусном тачком на углу блока у виду месне заједнице	доминантно комерцијалне активности у нивоу приземља
тип Ц2 / хибрид - линеарни 	улице	блок је окружен широким улицама високе фреквентности саобраћаја, постоје секундарне улице унутар блока за доставна возила и паркирање	изван блоковске структуре, дуж две доминантне саобраћајнице
	отворени простор блока	отворен/екстерни у нивоу приземља, лоше одржавање	изван блока, на тротоарима предвиђеним за пешаке, јер објекти не формирају блок већ линију
	функција	доминантно становање са локалном месном заједницом и две школе	мешовита (становање, комерцијалне, пословне, услужне) углавном у нивоу приземља
тип Ц3 / хибрид – просторно-површински 	улице	блок је окружен широким улицама високе фреквентности саобраћаја, постоје секундарне улице унутар блока за доставна возила и паркирање	изван блока (оригинална мегаблоковска 'парцела' је подељена на мање у којима су изграђени објекти по традиционалном обрасцу
	отворени простор блока	отворен/екстерни , са елементима 'хуманизираних' простора и унутрашњом пешачком променадом	унутрашњи и сакривен, формиран у оквиру новоизграђених структура у виду дворишта
	функција	доминантно становање са фокусном тачком у виду месне заједнице	мешовита (становање, комерцијалне, пословне, услужне) углавном у нивоу приземља

Табела 1. Основни типови просторних структура у Новом Београду данас. Извор: прилог ауторке.

3.3.1 Основни архитектонско-урбанистички елементи Новог Београда: иницијална шема

У тексту „Просторне структуре улица“, Вилијам Елис (William C. Ellis) физички концепт улица у градовима дели на два основна појма: структуру простора (енгл. *structure of spaces*) и структуру маса (енгл. *structure of solids*).¹⁹⁹ Структуру простора везује за слику која кореспондира са традиционалним типом изградње града, док структура маса у својој дидактичкој форми репрезентује Ле Корбизјеове идеје и предлоге урбаног.

Модерна слика града, интерпретирана као 'структура маса', производи улицу са њеним елементарним карактеристикама: улица је пут, транзит. С обзиром на то да изграђена површина заузима релативно мали део блока, овај простор није генерисан објектима, као у традиционалној шеми. Улица (као транзит), пешаци и објекти у овом простору егзистирају потпуно независно. На тај начин, идеја улице је редуцирана на концепт транзита, као поље раскола колективног урбаног простора и као јавног пута - баријере саобраћаја. Радикално је промењен однос улице и окружујућег простора: објекти су постављени слободно, одвојени од регулације пута, као системи са већим степеном флексибилности у односу на улицу.

Отворени простори Новог Београда изражени су кроз улице, али и кроз отворени систем изградње, где је велика површина блока отворени јавни градски простор намењен пешаку. Како је критика простора Новог Београда махом усмерена ка његовој монофункционалности, а савремене теорије планирања и пројектовања градова важну, ако не најбитнију, улогу у креирању успешних градских простора придају управо функцији датог простора, следећа типологија засниваће се на управо ова три споменута елемента: улица, отворени простор и функција.

Као што је већ било написано, просторна структура Новог Београда, изграђена по *Генералном урбанистичком плану* усвојеном 1960. године (односно *Детаљном регулационом плану* из 1962. године), настала је под утицајем идеја модерног покрета. У централној зони Новог Београда данас не постоји ни један простор улице и блока који није био предмет нове градње. Према томе, његова иницијална шема се данас може сагледати кроз оне блокове у којима је та оригинална матрица претрпела

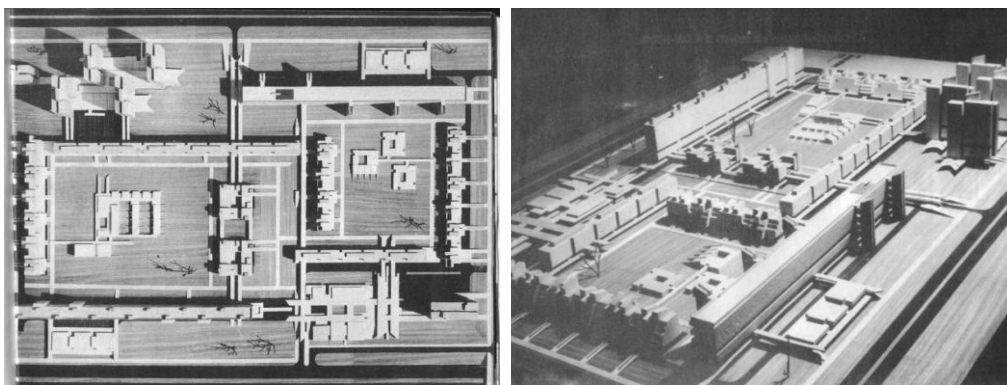
¹⁹⁹ William C. Ellis, „The Spatial Structure of Streets,“ in *On Streets*, edited by Stanford Anderson (Cambridge, Massachusetts and London: The MIT Press, 1971), 115-131.

најмање промене. У том смислу, овде је за репрезентативни узорак узет блок 30, јер је иницијална идеја сагледљива у погледу његових основних карактеристика.

Карактеристике отвореног плана се огледају кроз другачији приступ како физичкој структури, тако и начинима њеног коришћења. То превасходно значи да су изграђени објекти постављени као слободностојећи у простору блока, 'сунцу и зеленилу'. Саобраћајнице се налазе по ободу блока, док је читава површина приземља – јавни простор намењен пешацима.

Иако је настао доста касније у односу на првоизграђене блокове у Новом Београду (реализација је почела 1975. године), блок 30 је представник модерних идеја, како по свом урбанистичком концепту, тако и по карактеристикама отворених простора. Основни концепт блока дат је регулационим планом за подручје општине Нови Београд 1962. године. Током 1963. године у Урбанистичком заводу града Београда израђен је *Детаљни урбанистички план стамбене заједнице у блоку 30*, чији је идејни аутор архитект Урош Мартиновић (план је иницијално усвојен маја 1963. године). Међутим, с обзиром да у том моменту, блок није још био предвиђен за градњу, а елаборат није садржао урбанистичке услове за изградњу, као допуњен је усвојен тек 1967. године [слика 3.92].²⁰⁰

Слика 3.92 Детаљно урбанистичко решење блока 30, основа макета и детаљ, 1967, као и фотографија изведеног објекта где се виде наткривене и издигнуте пешачке комуникације.Извор: Institut za arhitekturu i urbanizam, *Детаљни урбанистички план месне заједнице блок 30 на територији општине Нови Београд* (Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam, 1967), nenumerisano.

---

²⁰⁰ Главни пројектант је био Урош Мартиновић, са сарадницима: Дарко Марушић, Миленија Марушић, Петар Гајчанин, Борислав Стојков и Надежда Мартиновић. Инвеститор је била Дирекција за изградњу Новог Београда, а пројектантска организација Институт за архитектуру и урбанизам – Београд. План је имао и консултанте из иностранства: Arthur Héaume (architect et urbaniste – Paris), Jean-Marie Yokoyama (ingénieur civil – Geneve), Philip Arctander (architect – Copenhagen).

Блок 30 се налази између саобраћајница: Булевар Михајла Пупина, Булевар уметности, Булевар Зорана Ђинђића и Улице Шпанских бораца [слика 3.93]. Како стоји у *Детаљном урбанистичком плану*, општа урбанистичка концепција блока 30 базира се на неколико принципа и идејних поставки, од којих су за ово истраживање нарочито релевантни следећи:

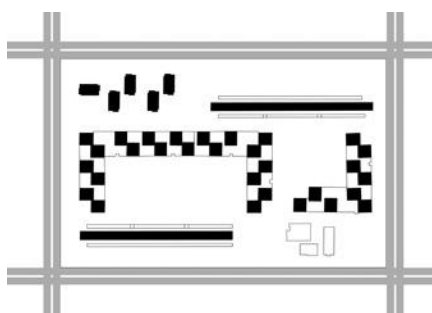
[...] б) Диспозиција објеката на принципу формирања текућег простора, функционално диференцираних, а визуелно прожетих.

ц) Принцип континуалног тока колског и пешачког саобраћаја датог у два нивоа без међусобног укрштања (на коти 74,00 и 77,00).

д) Повезивање свих објеката у једну јединствену просторну, функционалну и архитектонску целину са наткривеним и полуотвореним међупросторима, који стварају посебне просторне целине и разнолике амбијенте.

е) Спровођење јединственог пројектног модула (600/600), као основне мреже дефинисања свих узајамних односа и димензија објеката и слободних простора. [...].²⁰¹

За разлику од блока 21, у блоку 30 основни принцип је био да се оствари континуални ток колског и пешачког саобраћаја датог у два нивоа, без могућности међусобног укрштања. Колски саобраћај се одвија на коти од 74,00 метра, и приступа му се силазним рампама на четири тачке са спољних саобраћајница. На овој коти (сутерену) налази се простор за гаражирање, као и све интерне саобраћајнице. На коти од 77,00 метара одвија се главни пешачки саобраћај (ниво приземља). Ове комуникације повезују све улазе у стамбене и пратеће објекте, и углавном су све покривене, чиме је намера била да веза између свих објеката буде сува и заштићена од сунца и кише.

Слика 3.93 Композициона шема блока 30 и фотографија постојећег стања. Извор: шема – прилог ауторке; фотографија: <http://www.bing.com/maps/#>.

²⁰¹ Institut za arhitekturu i urbanizam Beograd, *Detaljno urbanističko rešenje bloka 30 u Novom Beogradu* (Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Beograda, 1967), 18.

По речима Александра Ђокића, аутори пројекта су били свесни све присутније критике Новог Београда по питању 'претеране ортогоналности', недостатка различитих амбијената, али и 'незаштићености пешака од штетног утицаја моторног саобраћаја', чиме се у 'психи становника ствара осећај монотоније и отуђености'. По њему, одговор је дат кроз повезивање објеката у једну целину, са наткривеним и полуотвореним међупросторима. Како Ђокић даље наводи: „У таквој ситуацији, изоловани од моторног саобраћаја, пешаци се, у правом смислу речи, осећају господари простора“.²⁰²

Управо у таквом формирању простора и диференцијацији саобраћаја лежи основна карактеристика и вредност овог блока. Овде се експлицитно примењује концепција садржана у *Атинској повељи*, а која се односи на то да се укида традиционални улични коридор, пешак и аутомобил су стриктно раздвојени, а улице се диференцирају према намени [табела 1, тип А]. Као и код првих идеја о новом концепту колског и пешачког саобраћаја, о чему је детаљније писано у првој глави овог рада, вертикална диференцијација је у блоку 30 најдоследније спроведена у односу на све остале просторе у Новом Београду.

3.3.2 Традиционални елементи у новобеоградској структури: нове структуре

По Елису, 'структура простора' реферира на традиционално изграђене градове, односно улице.²⁰³ Традиционална улица генерисана је вертикалним 'зидовима' који је окружују. Елементи оваквих простора улица су коловоз, простор пешака (тротоар) и објекти – и они, како Елис наводи, егзистирају у међузависности. С обзиром на јасно дефинисан волумен објеката који чине фасаду улице, споменуто међузависност елемената и функција, улице - структуре простора - се понашају литерарно и метафорички као 'екстеријер' града. Овакво стање обично представља комплекс 'ентеријера и екстеријера' различитих конфигурација и намене, приватних и јавних, који су повезани улицама и чине део диференцираног система. Како Франсоа Шо

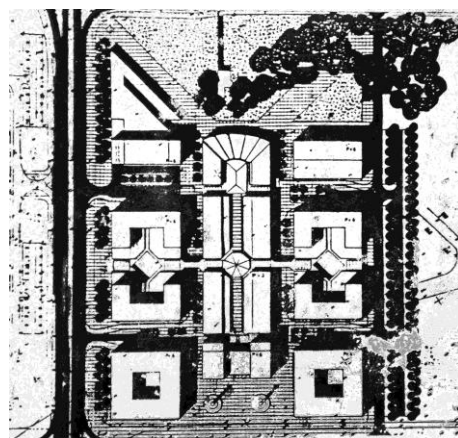
²⁰² Aleksandar Đokić, „Karakteristike urbanističkog rešenja bloka 30 u Novom Beogradu. Nove šanse Novog Beograda,“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968), 26.

²⁰³ William C. Ellis, „The Spatial Structure of Streets“, 115-131.

(Françoise Choay) описује, објекти и улице се не могу раздвојити, они „дефинишу једни друге“ (међусобно се дефинишу).²⁰⁴

У просторној структури Новог Београда могу се издвојити два блока, која су у целисти производ нове градње, односно традиционалног приступа појму улице, јавног простора и функције: блок 12 и 24. Блок 24 је први који је на овај начин изграђен. Као што је већ писано, настао је по првонаграђеном решењу са конкурса 1984. године, али је његова структура још увек у зони 'између' – блок је у потпуности стамбени (изузевши накнадно изведен тржни центар), групације објеката су формиране и димензионисане по традиционалном градском блоку, иако неке од њих не формирају затворени блок, већ су полуотворени. Јавни простор је подељен на онај који је у потпуности јаван (простор између групација објеката) и онај који представља унутрашња дворишта поједине групације (специфично код оних који заиста формирају блок). Међутим, са аспекта феномена улице, њеног простора и карактеристика, за ово истраживање је интересантнији пример блока 12.

Детаљни урбанистички план дела блока 12 у Новом Београду израђен је 1990. године, а носилац плана био је Енергопројект – Архитектура и урбанизам д.д. [слика 3.94]. Руководилац тима за израду ДУП-а био је Зоран Вуксановић, док су аутори просторне синтезе били Зоран Вуксановић, Милутин Геџ и Марио Јобст. Настао је у оквиру монументалне трасе Београд-Земун, у делу где се налази објекат СИВ-а. Парцела блока 12 је у складу са осталим блоковима централне зоне (око 400x600 метара).

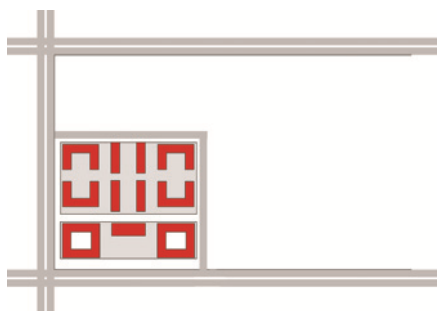

Слика 3.94 Композициони план блока 12. Извор: Енергопројект – Архитектура и урбанизам д.д., *Детаљни урбанистички план дела блока 12 у Новом Београду* (Београд: Енергопројект – Архитектура и урбанизам д.д., 1990), у плану је слика дата као насловна страна/корица плана.

²⁰⁴ Françoise Choay, *Espaces: essai sur l' evolution de l' espace urbain en France* (Privately published, 1969).

У односу на цео блок 12, овај комплекс је, међутим, формиран на мањој површини, као 'ентитет' за себе [слика 3.95]. Објекти су пројектовани као групације атријумских зграда. Интересантан је приступ пројектаната јавном простору и саобраћају. Наиме, читава етажа приземља издигнута је на горњи ниво и у потпуности је намењена пешацима. У делимично укопаном терену (сутерену) предвиђен је колски саобраћај, односно јавне и приватне гараже. Тиме се аутори везују за иницијалну идеју јавног простора Новог Београда. Простор приземља је организован кроз пешачке улице, пјачете и тргове, а намена је искључиво пословно-трговачка [табела 1, тип Б].

Иако је по питању саобраћаја блок 12 решен у два нивоа, по принципу раздвајања пешака и аутомобила, просторне структуре корисника су у потпуности изграђене као традиционални типови градске средине. Појединачни блокови у оквиру парцеле су формирани кроз атријумске објекте, где су унутрашња дворишта приватни простори. Мада овде сведене само на пешачке, улице су регулисане континуалним фасадним платнима, са комерцијалним и културним садржајима у приземљу [слика 3.96].

Слика 3.95 Композициона шема блока 12 и фотографија постојећег стања. Извор: шема – прилог ауторке; фотографија: <http://www.bing.com/maps/#>.

Слика 3.96 Фотографија атријумских објеката који формирају блок уз улицу, блок 12. Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1192253>.

3.3.3 Хибридни простори улица Новог Београда

Термин *хибрид* се у разним дисциплинама користи са сличним значењем, од генетике и лингвистике до биологије и хемије, чак теорије глобализације, и реферише на комбинацију елемената различитих, често контрадикторних особина. У суштини, хибрид је резултат процеса спајања, преклапања и трансформације основних комбинованих карактеристика, који нам дају варијанту врло сличну идентитету првобитних елемената, тако да се не може говорити о оригиналности и иновацији. Зато оваква појавност хибрида, као идеје елемента насталог процесом хибридизације, не даје увек позитивну слику.

У домену архитектуре, термин *хибрид* се може посматрати на различитим нивоима, од примењених материјала, детаља објекта, компоновања масе објекта, до нивоа урбаног. У овом истраживању, *хибрид* се односи на сет урбаних елемената насталих у једном простору, као решење које се базира на спајању, комбиновању и преклапању различитих концепата и њиховој коегзистенцији. Супротстављене позиције у просторној организацији и дизајну огледају се и кроз релацију формираног контраста целина/појединачни објекат. Процес комбинације и суперпозиције различитих, оригинално аутономних система, и њихове (не)координације анализиран је кроз однос отворених простора, изграђеног окружења и веза/комуникација у оквиру урбане средине.

У урбаној структури Новог Београда је током последњих 30 година формиран *хибрид*, простор настао преклапањем два различита урбана модела блока и улице, и то: традиционалног типа са објектима који формирају блок и тиме улицу; и модерног где је основна карактеристика блока 'отворени план' без континуалног уличног фронта. У овом процесу, могу се препознати различити морфолошки типови, настали на следећа три начина:

Ц1: тачкасто/зрнасто – простори формирану у одређеним сегментима блока кроз уситњену интервенцију (обично је то непланска/неформална изградња, спонтано настала на углу блока без јачег континуитета);

Ц2: линеарно - дуж уличне регулације (делимично формално изграђене структуре, са одређеним степеном континуитета); и

Ц3: просторно-површински – где су новоизграђене структуре заузеле већу површину целог једног дела блока.

Значајно је напоменути и то да је *хибридизација* овде присутна кроз формирање нових структура искључиво по спољашњим странама блока (ка улици), никако унутар блока. Разлог томе може се наћи у два нивоа. Први је, могло би се рећи, морфолошке природе – тежи се формирању 'фасаде' блока, односно враћању традиционалном поимању уличног коридора. Други разлог је махом економске природе, и делимично је повезан са првим, а односи се на то да нови инвеститори који улажу у градњу објеката у Новом Београду траже атрактивне локације – сагледљиве и лако доступне.

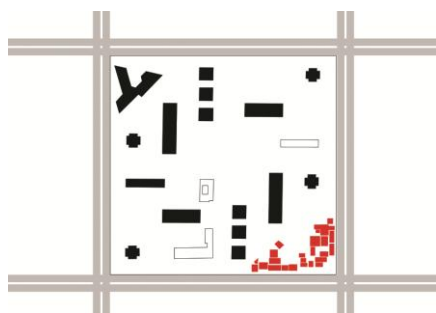
Репрезентативни пример хибридног типа Ц1, тачкасто/зрнасте новоизграђене структуре у оквиру оригиналног, модерног блока и улице је блок 1. Подсећања ради, блок 1 је оивичен улицама Омладинских бригада, Париске комуне, Народних хероја и Булеваром Зорана Ђинђића. Специфичност блока лежи у репрезентативности ране фазе (тзв. експерименталне фазе) развоја новобеоградских целина. Изграђен је по урбанистичком решењу архитекта Бранка Петричића током 1958-1959. године, насталог као резултат обимне студије коју је израдио за Предлог ГУП-а Новог Београда 1957. године. Блок је реализован између 1959. и 1963. године. У основи је квадратног облика димензија 400x400м. Главна идеја јесте парковско-павиљонско становање, са вијугавим пешачким стазама између објеката и групацијама зеленила. Својство односа изграђеног и отвореног у самој композицији блока се огледа у доминацији неизграђених, слободних простора. Блок 1 заузима позицију *отвореног* блока у систему, где су отворени простори у директном, фронталном контакту са ободним саобраћајницама, а изграђени објекти стоје управно на њих. Саобраћај је раздвојен на колски и пешачки, с тим што у оквиру целине блока постоје саобраћајнице за приступ стамбеним зградама. На северном углу блока налази се центар месне заједнице „Фонтана“, коју је пројектовао Урош Мартиновић (1963-1967), као центар низа садржаја и тачка окупљања.

Током трнзицијског периода '90-их година у слободном простору угла блока где се укрштају улице Омладинских бригада и Булевар Зорана Ђинђића изграђене су неформалне структуре спратности П до П+1, претежно комерцијалног садржаја. Објекти су изразито традиционалног типа, у смислу формирања континуалног уличног фронта са приватним двориштима унутар блока. Иако неформалног (привременог) карактера, зграде и данас постоје. У међувремену је блок као архитектонско-урбанистичка целина стављен под режим потпуне заштите, а 2007.

његових просторних елемената за новоизграђене структуре у блоку 1 и 21.²⁰⁶ Наиме, по узору на теорију Јан Гела (Jan Gehl), утврђени су елементи који утичу на доживљај урбане сцене приликом кретања брзином од 5km/h (просечном брзином кретања пешака), и то: размера и ритам, транспарентност, вишечулни ефекат, текстура, разноврсност садржаја и вертикални ритам фасада. Метод се састоји у анализи садржајних јединица дуж 100 метара пешачке путање, при чему се сматра да су најатрактивнији и животни они простори који имају 15 до 20 различитих садржајних јединица дуж сагледаваних 100 метара. У суштини, анализа је показала да су активности у приземљима нових објеката скромних варијација, односно да су заступљени углавном ресторани и кафеи. Поред тога, по питању транспарентности, ритма и величине фасаде приземља, утврђено је да је потез изразито пасивног карактера [слика 3.99].

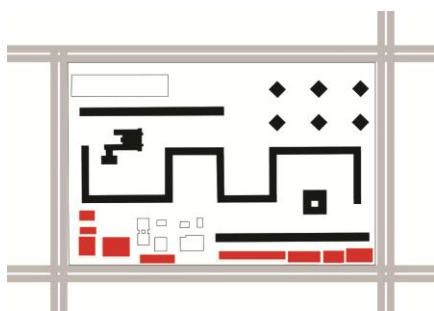
Слика 3.98 Композициона шема блока 1 и фотографија постојећег стања. Извор: шема – прилог ауторке; фотографија: <http://www.bing.com/maps/#>.

Слика 3.99 Фотографија новоизграђених неформалних структура у блоку 1. Извор: архива ауторке.

²⁰⁶ Mira Milaković and Milena Vukmirović, “New Life of Modern Cities: Transformation and Renewal of Public Spaces in New Belgrade,” in *REALCORP 2011. Change for Stability – Lifecycles of Cities and Regions: The Role and Possibilities of Foresighted Planning in Transformation Processes. Proceedings of 16th International Conference on Urban Planning, Regional Development and Information Society*, edited by Manfred Schrenk, Vasily V. Popovich and Peter Zeile (Schwechat-Rannersdorf: CORP-Competence Center of Urban and Regional Planning, 2011), 655-665.

Блок узорак хибридног типа Ц2 представља блок 21. Суперпонирање нових и постојећих структура у овом случају настало је линеарно, дуж уличне регулације [слика 3.100]. Блок се налази између Булеvara Михајла Пупина, улице Милентија Поповића, Булеvara Зорана Ђинђића и Улице Антифашистичке борбе. Као што је већ писано, блок 21 представља први оригинално изграђен блок по *Плану централне зоне Новог Београда* из 1960. године. Како је самим концептом Новог Београда утврђено, класичан традиционални тип улица-коридор није примењен. Блок је окружен широким улицама високе фреквентности саобраћаја, док су секундарне улице унутар блока и служе за доставна возила и паркирање. Простор блока је замишљен као јаван, дисперзован за слободну друштвену интеракцију. Ослобођеним приземљима објеката унутар блока избегнута је подељеност на две посебне зоне. Тиме се отвара просторна и визуелна веза, која даје једну нову димензију појму улице и интеграцији простора блока у једну целовиту зелену површину за одмор, шетњу и рекреацију.

Слика 3.100 Композициона шема блока 21 и фотографија постојећег стања. Извор: шема – прилог ауторке; фотографија: <http://www.bing.com/maps/#>.

Нови објекти, изграђени после 1990. године, протежу се линеарно целом дужином Булеvara Зорана Ђинђића и делимично уз Булевар Михајла Пупина [табела 1, тип Ц2]. У овим структурама улица је третирана као код традиционалног типа изградње, и то дуж наведене две доминантне саобраћајнице. Пешаци се такође крећу тротоарима уз поменуте улице, а отворени простор блока није у унутрашњем дворишту као код ивично изграђених градских структура, јер објекти не формирају целину већ линију. У овом случају, отворени простор блока се налази у оквиру постојећег урбаног ткива. У блоку насталом под утицајем идеја модерног покрета доминантна је функција становања, док је у новим објектима заступљено мешовито коришћење, кроз становање, комерцијалне, пословне и услужне делатности.

Претходно поменута студија за блок 1, рађена је и за блок 21.²⁰⁷ Студијом је утврђено да, за разлику од блока 1, блок 21 има карактеристике активног окружења (на нивоу приземља), јер има већи варијативитет функција и активности [слика 3.101 и 3.102].

Слика 3.101 Фотографија новоизграђених структура у блоку 21. Извор: <http://www.panoramio.com/photo/6988801>.

Слика 3.102 Фотографија новоизграђених структура у блоку 21. Извор: <http://mw2.google.com/mw-panoramio/photos/medium/83304432.jpg>.

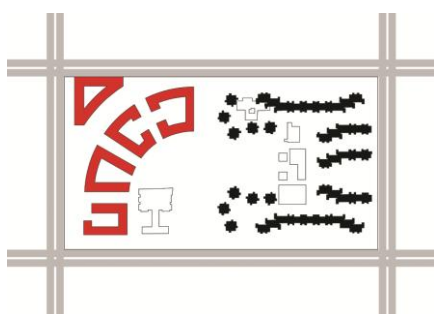
Карактеристичан представник хибридног типа ЦЗ је блок 22. Процес хибридизације је овде настао просторно-површински, јер је постојећа структура изграђена на једној половини, док су нови објекти, настали касније, на целој површини друге половине блока [табела 1, тип ЦЗ]. Блок се налази у саставу централне зоне Новог Београда, између блокова 19, 21, 23 и 25, односно данашњих улица Милентија Поповића, Булевара Зорана Ђинђића, Антифашистичке борбе и Булевара Арсенија Чарнијевића (аутопут). Иницијално је подељен на два дела – зону намењену становању (источни

---

²⁰⁷ Ibid.

део, до улице Милентија Поповића) и зону намењену јавним садржајима, као допуна и везивни елемент са планираном централном зоном Новог Београда – осовина СИВ- Железничка станица (западни део, до улице Антифашистичке борбе). Наиме, првобитно је изведена само зона за становање, тако да је читава површина другог дела блока, по потпуно другачијем концепту, изграђена тек крајем 20. и у првој деценији 21. века [слика 3.103].

Слика 3.103 Композициона шема блока 21 и фотографија постојећег стања. Извор: шема – прилог ауторке; фотографија: <http://www.bing.com/maps/#>.

Иницијално изграђени објекти су формирану подужно у правцу исток-запад. Архитектура подужних објеката је, за разлику од наглашене хоризонталне пластике у блоку 21, развијана на идеји смицања, како у хоризонталном, тако и вертикалном плану. У хоризонталном плану, принцип је заснован на две паралелне траке, одвојене линијом комуникација као транспарентним елементом. Продужавањем једне од двеју паралелних трака прелази се на следеће језгро, чиме је омогућен процес хоризонталног смицања. Средишна зона блока намењена је објектима одговарајућег пратећег садржаја (трговачки центар, сала са библиотеком, школа и обданиште). Саобраћај унутар блока је решен ободно, као и код већине новобеоградских блокова, под мотом да је унутрашњост блока резервисана за „рекреацију, зеленило, сунце, пешаке“. Дуж ових ободних саобраћајница изграђени су отворени паркинзи, док су стазе које обезбеђују пешачка кретања кроз блок формиране у подужном и попречном правцу. Наиме, постављена су четири главна тока, два подужна и два попречна, тиме формирајући четири угаоне платформе, на нешто вишој коти у односу на околни терен (једна, мирнија предвиђена за игру деце, а друга за гаражу).

Новоизграђене структуре у другом делу блока су у потпуности представници традиционално изграђеног урбаног ткива. У оквиру овог простора, формирано је шест појединачних мањих блокова (приближних димензија 60x80 метара). С обзиром

да објекти излазе на регулацију блока, улице имају карактеристике традиционалних коридора, са континуално изграђеном фасадом. Отворени простори блока су унутрашњи, формирани у виду дворишта, а функције су стамбено-пословне, односно комерцијалне и то углавном у нивоу приземља [слика 3.104]. Значајна карактеристика која је одредила композицију новоизграђених структура блока 22 је лучни положај формираних мањих целина (од Булевара Зорана Ђинђића ка улици Антифашистичке борбе). Разлог оваквог третмана лежи у планираној (неизведеној) траси лаког шинског метроа. Представник овог хибридног типа је и блок 29, који се налази наспрам блока 22, с том разликом да ове кривине у његовом случају нема.

Слика 3.104 Фотографија новоизграђених структура у блоку 21. Извор: <http://www.napred.net/en/housing/>.

4.0 ПРОБЛЕМИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ ПРОСТОРА УЛИЦЕ НОВОГ БЕОГРАДА: КРИТИЧКА АНАЛИЗА ИСКУСТАВА И СМЕРНИЦЕ РАЗВОЈА

До средстава за ту заиста неопходну врсту интервенције може се доћи једино лабораторијским поступком у коме ће бити испитане све компоненте сваке од [...] вредности и мана. Чини се да проблем није решен новом изградњом већ тананом реконструкцијом и поправком постојећег. Нови материјал физичке структуре није шанса овог града. Њу треба тражити у омекшавању постојећих правила.¹

Промене планова и стратегија у конципирању и реализацији Новог Београда током социјалистичке Југославије, али и касније у фази критике његовог концепта и разматрања његове реконструкције, показале су да његова просторна структура није онемогућена за раст и развој, већ напротив да је отворена и подложна, те поседује већи степен прилагодљивости за различите интерпретације и тиме трансформације према савременим друштвеним, економским и политичким потребама, него што је то случај у традиционалним градским просторима. Но, то не значи да ће Нови Београд постати „успешнији“ ако се његова просторна структура гради по правилима историјског језгра Београда. Иако су актери просторних промена деловали по принципу *tabula rasa*, тешко је поверовати, како тврди Бобић, да ће „у тим организмима бити све у реду када постану ситуациони близанци“.

Рedefинисање приступа концепту реконструкције и даљег развоја ових типова структура отвара могућности за реализацију интегралног третирања простора у савременом контексту развоја градова. Овај се део рада, стога, односи на дефинисање приступа и смерница за стратешко планирање реконструкције и даљег развоја простора улица насталих под утицајем идеја модерног покрета. Кључно питање које се намеће у трећем, завршном делу ових анализа, јесте питање потенцијала и начина реконструкције, односно „принципа развијеног у релацији према новом“, али у смислу који, по Квинтеру, уједно имплицира „сталну реновацију садашњости која је

---

¹ Милош Бобић, „Како украс(и)ти Нови Београд“, *Књижевне новине*, бр. 686 (1985), 30.

комплексна и вишеслојна“.² Другим речима, некада *неисписана табла* Новог Београда данас поседује како физичко, тако и ментално наслеђе, које прихвата „сталну производњу иновација и промена“, али захтева и одређен однос према идејама и формама из којих је настао.³

4.1 Систематизација приступа решавању проблема реконструкције

Архитектура као *идеологија Плана* је потиснута *реалношћу Плана* оног момента када је сам план сишао са утопијског нивоа и постао оперативни механизам.⁴

У процесу пост-продукције 'нових градова', низ тумачења и ревизија модернистичких вредности формирали су полазне теоретске платформе проблема реконструкције. Иако се земље западних демократија суштински разликују у стандардима, наслеђу, моделима планирања и економско-политичком систему, проблеми и искуства употребе простора насталих под утицајем идеја модерног покрета су слични. У том смислу, отворено је ново поље у архитектонско теоретском дискурсу, кога карактерише плурализам ставова и мишљена окупљених око једног проблема - 'неуспешности' модернистичког модела и питања могућих праваца даље реконструкције градова.

Већ 1956. године скуп урбаниста одржан у Школи дизајна на Харварду најављује повратак 'европској традицији урбанизма' под слоганом *урбани дизајн*.⁵ Учесници дефинишу јасан став о оживљавању урбаног дизајна као дисциплине која уважава архитектонско наслеђе [Хозе Луис Серт (José Luis Sert)], регионалну перспективу урбаног развоја [Луис Мамфорд (Lewis Mumford)], и значај градских густина [Џејн Џејкобс (Jane Jacobs)]. Након тога, 1961. године Џејкобсова објављује књигу *Смрт и живот великих америчких градова (The Death and Life of Great American Cities)*, која представља оштру критику тада актуелних принципа у планирању и реконструкцији градова.⁶ Сматрајући улице виталним деловима града, њихов ентитет сам по себи

---

² Sanford Kwinter, *Architectures of Time: Toward a Theory of the Event in Modernist Culture* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001), 109.

³ Ibid.

⁴ Manfredo Tafuri, "Toward a Critique of Architectural Ideology", 28.

⁵ Видети више у: Edvard Sodža, „Други нови урбанизам“, у *Misliti grad*, ured. Petar Bojanić i Vladan Đokić (Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2011), 192 [prvi put objavljeno: Edward Soja, „Another New Urbanism“, in *Beyond Urbanism and the Future of Cities*, edit. Tigran Haas (Milan: Rizzoli, 2008), 292-295].

⁶ У уводном делу, Џејкобс пише: “Ова књига је критика садашњег планирања града и његове изградње. [...] Такође је већим делом и покушај да се представе нови принципи у планирању града и изградњи, другачији и

поистовећује са апстракцијом. Међутим, њихов значај долази до изражаја тек „у спрези са објектима и садржајима који их чине и окружују“.⁷

Неколико година касније, 1965. Кристофер Александер (Christopher Alexander) објављује есеј под називом „Град није дрво“, у коме покушава да успостави однос између апстрактних образаца и градова.⁸ Проналажење значења 'образаца размишљања' и њихово дефинисање као структуре скупова изводи кроз два аксиома: полурешетка и дрво. Модернизам и инсистирање на кристално јасним, апстрактно-математичким логикама поистовећује са *вештачким градовима* (енгл. *artificial cities*) и структуром која је организована као дрво, а оне градове, спонтано настале током низа година, дефинише као *природне градове* (енгл. *natural cities*) у виду полурешеткастих структура. У овим (полурешеткастим) структурама, Александер предпоставља много природнији процес преплитања између форме, процеса њеног генерисања и самог начина коришћења. Овакву тезу он објашњава тиме да „град није дрво“, већ је људски ум дрво и његово грањање најједноставнија парадигма процеса комплексног начина размишљања, али да се град не може посматрати ни изграђивати на такав начин, већ на основама логике комбиновања више чинилаца у исто време.

Тиме је Александер отворио врата плурализма на теоретском нивоу, који је потом био подржан и од званичних, може се додати и прагматичнијих, докумената. Један од значајнијих на пољу реконструкције града је *Бриселска декларација о реконструкцији европског града* (*The Brussels Declaration: Reconstruction of the European City*) из 1978. године. Овај документ је за своје потписнике окупио низ поборника повратка историцизму у архитектури, и врло децидирано дефинише шта је то што би требало да се употреби у реконструкцији града као целине, односно његових сегмената: „интервенције у европском граду се морају фокусирати на оно што је град одувек био, а то су улице, тргови, авеније, блокови, вртови“.⁹ Инспирација је свакако потекла

чак супротни од оних који се сада промишљају [...] То је дакле критика принципа и циљева који су обликовали модернистичко планирање." Извор: Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities*, 3.

⁷ Ibid., 29.

⁸ Есеј "A City is not a Tree" је први пут објављен у часопису *Architectural Forum* no. 1 1965. године. Касније је објављен у ревидованој форми у: Christopher Alexander, *A Pattern Language* (New York: Oxford University Press, 1977). Код нас је текст преведен и објављен: Christopher Alexander, „Град није дрво“, *АрхитектураUrbanizam* (Београд), br. 68-69 (1972), 81.

⁹ Извор: "The Brussels Declaration: Reconstruction of the European City," in *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*, 2nd Edition, edited by Charles Jencks and Karl Kropf (Chichester: Wiley-Academy, 2006), 176 [prvi put objavljeno: "La Declaration de Bruxelles," Editions des Archives d'Architecture Moderne, no 15 (Brussels), 1978].

из рада Александера, Лефевра и нарочито Леона Криера (Léon Krier), који је и сам био учесник скупа.

Паралелно са формирањем чврсте позиције одрживог развоја у архитектонској и урбанистичкој теорији, у свету се почетком '90-их година етаблира правац тзв. еколошке постмодерне. Најпознатији представник Питер Калторп (Peter Calthorpe) у својој књизи *Будући амерички метрополис (The Next American Metropolis)* промовише традиционални изражајни речник, али са другачијих полазних становишта.¹⁰ Као наставак дискурса на тему традиционалног америчког предграђа, садржаног у модерним принципима мегаблока, Калторп преиспитује и рedefинише његове вредности у смислу прилагођавања еко-урбанистичким императивима. Он пре свега афирмише разумевање и уграђивање природних процеса у изградњи градског простора, а посебно стамбеног. Креативна слика коју нуди као алтернативу модернистичком идеалу је повратак пешачком кретању, пешачким дистанцама и димензијама, где је основни градивни елемент стамбене целине ново суседство.¹¹ Кључни допринос *Будућег америчког метрополиса* у урбанистичко-планерском смислу је укидање стриктног зонирања и поделе на подцелине, односно њихово мешање у оквиру јединице одређене дoметима пешака.

Свестан позитивне дивергенције унутар широког покрета постмодерне (нпр. касна модерна или нова модерна), а двадесет година после оштре критике модерне и текста о успону постмодерне архитектуре ("The Rise of Postmodern Architecture" из 1975. године), Чарлс Џенкс (Charles Jencks) у оквиру предавања за студенте архитектуре на *UCLA* универзитету сумира вредности плуралистичког друштва са мноштвом различитих идеја и стилова. Предавање под насловом „13 предлога пост-модерне архитектуре“ ("13 Propositions of Post-Modern Architecture") указује на један другачији став постмодерниста и њихово схватање сопствене позиције и улоге, мање као критичара модерне, а више као објединитеља различитих тенденција.¹² Џенкс посебно издваја: „вишезначност изнад једнозначности; комплексност и контрадикторност изнад поједностављења и минимализма; теорије хаоса су ближе основама и објашњењима природног него линеарни системи (парафраза на ставове

---

¹⁰ Peter Calthorpe, *The Next American Metropolis: Ecology, Community, and the American Dream* (New York: Princeton Architectural Press, 1993).

¹¹ Ibid., 56-75.

¹² Предавање је у крајој форми објављено у: Charles Jencks and Karl Kropf, eds., *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*, 131-132.

Александера); *сећање и историја* су неизбежни у генетичком ДНА ланцу, језику, стилу и граду, и катализатори су позитивних промена; архитектура мора обликовати град, отуда *контекстуализам, град колаж, нео-рационализам, планирање малих блокова, мешовите намене и старост* објеката“, итд (италик у оригиналу).¹³

Са друге стране, значајну улогу у стварању авангардније линије у критичкој теорији и пракси има Питер Ајзенман (Peter Eisenman). За разлику од Џенксовог првобитног заговарања оштрог заокрета ка историјским формулама, у есеју „Постфункционализам“ објављеном 1976. године, Ајзенман тврди да су теоретске претпоставке функционализма у основи културолошке, а не универзалне природе. Наиме, иако модернизам представља прекид са историјским обрасцима, он сматра да је функционализам заправо касна фаза хуманизма, и да проблем није нужно у вези са функцијом, већ са 'модернистичким сензибилитетом'. А модернистички сензибилитет представља „промењен ментални став према артефактима физичког света“ и то не само у естетском, друштвеном, филозофском и технолошком смислу, већ укупно као промена која се манифестује као нови културолошки став.¹⁴ По Ајзенману, постфункционализам заправо нуди позитивне теоретске алтернативе – не напуштање и негирање модернизма у целости, већ коришћење његових одређених постојећих фрагмената (мисли) који могу да послуже као оквир за развој шире (теоретске) структуре. Према томе, постфункционалистичка аконтекстуалност (наспрам постмодернистичке контекстуалности) ослобађа једну врсту слободе у погледу креативног израза, што ће постати нарочито значајно на пољу реконструкције, односно у погледу контрастирања са постојећим структурама и градским просторима.

У том смислу, архитектонској пракси је остављен простор за нове интерпретације. Једна од утицајнијих личности 'нове модерне', Заха Хадид (Zaha Hadid) у есеју „89 степени“ (“The Eighty-Nine Degrees”) објашњава свој став да програм модерне треба да се преиспита и да се сам модернитет поново истражи: „Напори раних модерниста били су ометани, и њихови пројекти непроверени. Наш задатак (архитеката) није да их васкрсемо, већ да их даље развијемо“.¹⁵ На исти начин, Рем Колхас (Rem

---

¹³ Charles Jencks, “13 Propositions of Post-Modern Architecture,” in *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*, 131.

¹⁴ Peter Eisenman, “Post-Functionalism,” in *Architecture theory since 1968*, edited by K. Michael Hays (Cambridge and London: The MIT Press, 1998), 238 [први пут објављено у: *Oppositions* 6, fall 1976].

¹⁵ Zaha Hadid, *Planetary Architecture Two* (London: Architectural Association, 1983), unpaginated – second facing page.

Koolhaas) у модернизму види потенцијал кроз реорганизацију друштвене сфере, и даљем надограђивању програма. Основна карактеристика будућег града, тзв. пост-архитектонског пејзажа је да се проблеми (размере, композиције, традиције, етике) не посматрају као препрека, већ као интегративни елемент новог простора. Различитост и опречност успешно постоје у урбаном ткиву, штавише коегзистирају, а програмски елементи реагују међу собом и креирају нове догађаје – моделе програмске 'алхемије' (што је непосредно омогућено технолошким развитком и напретком). Као изванзакључак може послужити и цитат из Колхасове књиге: „привлачност Великог (у смислу великих модернистичких пројеката и реализација) је у његовом потенцијалу да реконструише Целину, ускрсне Реално, поново пронађе Колективно и отвори Могућности“.¹⁶

Ако се парафразира све горе наведено, на линији теоретског дискурса постмодерна критика је довела до парадоксалне тезе да будућност заправо лежи у прошлости. Новији 'авангарднији' мислиоци су међутим проблем реконструкције посматрали на мање критичном, а више потенцијалном нивоу, па се са тог аспекта може тврдити да су нови путеви или нове типологије у просторним структурама насталим под утицајем идеја модерног покрета могуће. А разумевање и формирање ових типологија превасходно захтева сагледавање ширег контекста:

Разумети питање типа је заправо разумети природу архитектонског објекта данас. То је питање које се не може избећи. Архитектонски објекат се не може више разматрати као појединачан, изоловани догађај, јер је повезан са светом који га окружује и његовом историјом. Он утиче на живот других објеката на основу свог специфичног архитектонског стања, чиме је успостављен низ повезаних догађаја у коме је могуће пронаћи заједничке формалне структуре.¹⁷

Напоследку, нови друштвени услови, како у свету, тако и у Србији, подстакли су урбано реструктуирање генерисано трендовима глобализације. Овај подстицај се на првом месту односи на међузависност урбаних функција, па самим тим и њихово редизајнирање, у смислу поновне употребе простора у којима економске и

---

¹⁶ Rem Koolhaas, "Bigness – the Problem of Large," in *Small, Medium, Large, Extra-Large*, edited by Rem Koolhaas and Bruce Mau (New York: The Monacelli Press, 1995).

¹⁷Rafael Moneo, „On Typology,“ *Oppositions* 13 (Summer 1978), 44. [*Oppositions* је архитектонски часопис основан од стране Института за архитектуру и урбане студије (Institute for Architecture and Urban Studies), непрофитног архитектонског студија са Менхетна у Њујорку. Часопис је излазио од 1973. до 1984. године, а објављени текстови су значајно допринели развоју архитектонске мисли. Исто тако, многи аутори су постали цењени на пољу архитектуре: Diana Agrest, Stanford Anderson, Stuart Cohen, Alan Colquhoun, Peter Eisenman, William Ellis, Kurt W. Forster, Kenneth Frampton, Mario Gandelsonas, Fred Koetter, Rem Koolhaas, Léon Krier, Mary McLeod, Rafael Moneo, Aldo Rossi, Colin Rowe, Denise Scott Brown, Ignasi de Solà-Morales, Manfredo Tafuri, Bernard Tschumi, Anthony Vidler, etc.].

производне функције не показују позитиван развој. Према Дала Лонги (Remo Dalla Longa), овакав подстицај има утицај на: (1) урбане моделе, (2) различите типове односа између приватних и јавних сектора, са циљем суочавања имплозије проузроковане променом функција унутар урбаних структура, (3) нове захтеване/потребне алате, и (4) нове форме усмеравања потребне за контролисање ових промена.¹⁸ Фокусирање на урбане моделе је важно из неколико разлога, од којих је најзначајнији онај који се односи на осмишљавање (будућег) урбаног реструктурирања.

Истраживања конкретних локација су најбољи метод да се идентификују, објасне и поставе границе урбаног модела. Ово је нарочито важно за процес реструктурирања у коме се специфични аспекти могу разумети, као на пример општи елементи интервенције, потребе за радикалном интервенцијом чији је циљ увођење 'микроправила' тржишта, тешкоће у апликацији/реализацији, нови типови пројектантско-оријентисане креативности и алата који се користе од стране јавног и приватног сектора. Управо кроз детаљну анализу се може разумети целокупна комплексност и специфичност реструктурирања урбаних модела. У овом раду приоритет је дат 'физичком читању' ових модела, који свакако није једино могуће, али је нарочито важно за предмет и проблем постављен овим истраживањем.

4.1.1 Постојећи модели трансформација улица Новог Београда

Детаљнија анализа би показала да капацитети различитих земаља, које су пола прошлог века провеле у социјалистичком поретку, да одрже своје тржишне привреде стабилним зависе од модела трансформације који су прошле (од „пређеног пута“). Ово подразумева укупно привредно и друштвено наслеђе социјализма, али и неке важне елементе ранијих друштвених уређења. И, са динамичког аспекта најбитније, стабилност садашњих друштава у региону у великој мери зависи од последње етапе пређеног пута, од начина на који је социјализам трансформисан у капитализам.¹⁹

Ако се говори о трансформацији или реструктурирању града са циљем приступа његовој обнови којој сви актери природно теже, неопходно је да се разјасни дистинкција између феномена, односно урбаних модела. Ови модели могу изгледати

---

¹⁸ Remo Dalla Longa, *Urban Models and Public-Private Partnership* (Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2011), 7.

¹⁹ Slobodan Cvejić, „Post-tranziciona Srbija: izbor ili nužnost?“ u *Suživot sa reformama: građani Srbije pred izazovima „tranzicijskog“ nasleđa*, ured. Slobodan Cvejić (Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2010), 11 i 12.

слични и међусобно преклапајући, али је њихова суштина различита. Пре свега, треба разликовати обнову од реконструкције. По Стојкову, обнова града је „покрет и идејни приступ развијен у срединама умирене урбанизације и стабилизираних друштвених и културних система за разлику од реконструкције којој су склоније средине интензивних процеса урбанизације и динамичних друштвених и културних система као и идеологија и менталитета склоних револуционисању“.²⁰ У српском „друштву ризика“, како га данас назива Сретен Вујовић, реконструкција је дакле адекватнији израз.²¹ Иако за нас доба (политичке, културне, економске) неизвесности траје већ колико и сам процес модернизације, по природи ствари би требали да тежимо урбаним решењима која су мање неизвесна.²² Ипак, обнова захтева стабилну економију и велика новчана улагања која нисмо имали или били спремни да обезбедимо. С друге стране, промовисањем нових вредности и отварањем културне, економске и социјалне сфере, у Србији је данас отворено мноштво идентитетских поља и повећана је могућност идентификације појединаца са различитим вредностима промовисаним од стране бројних актера.²³ На тај начин, поред ових унутрашњих промена, отворени су и путеви ка глобалним трендовима, искуствима стабилних економија у обнови града и тражењу нашег места у светској мрежи градова.

Процес урбане обнове у ширем смислу обухвата неколико облика интервенција: реконструкција (*urban reconstruction*); обнова (*renewal*), обнављање (*renovation*); урбани развој и изградња (*urban redevelopment*); регенерација (*regeneration*); ревитализација (*revitalization*); ремоделација (*remodelation*); рехабилитација (*rehabilitation*); рестаурација (*restoration*); конзервација (*conservation*); урбана рециклажа (*urban recycling*); интерполација (*interpolation*). Исто тако, савремене

---

²⁰ Борислав Стојков, „Обнова градова у Србији у новим условима развоја,“ у *Обнова градова у Србији – темељне одреднице*, уред. Борислав Стојков (Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 1996), 33.

²¹ Друштво ризика је фраза која потиче од Улриха Бека (Ulrich Beck, *Risk Society: Towards a New Modernity* (London: Sage, 1992). Како га наводи Вујовић, Бек не сматра да је свет данас ризичнији него некада, већ је природа ризика другачија. Наиме, док су некада ризици потицали од природних опасности, данас су то произведени ризици, потекли од неизвесности до којих су довели друштвени развој и развој науке и технике (нпр. еколошки ризици – нуклеарна енергија, глобално загревање, итд). Србијанско друштво, често на маргини европских процеса, али некад и у њиховом средишту, неретко је окарактерисано као 'друштво ризика', највише због политичких, економских и друштвених турбуленција током прошлог века. Видети више у: Sreten Vujović, ur., *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji* (Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 2008).

²² Детаљније у: Zoran Nikezić, „Neizvesnost kao polazna pretpostavka u određivanju aktivnosti usmeravanja razvoja grada“, 29-39.

²³ Видети: Slobodan Cvejić, „Post-tranziciona Srbija: izbor ili nužnost?“, 15.

тенденције у области заштите градитељског наслеђа указују на то да активна заштита такође може бити адекватан модел у процесу урбане обнове.

Урбаном обновом могу бити захваћене поједине парцеле/објекти, урбанистички блокови/зоне, као и веће просторне целине града. У случају Новог Београда и његове даље обнове, може се говорити о сва три ова аспекта. Наиме, кроз цео период настанка и развоја у периоду социјалистичког уређења друштва, његова урбана структура је посматрана као целина. Међутим, ако се говори о постојећим моделима трансформација, везаним за постсоцијалистички период и транзиционе процесе, евидентан је фрагментарни притуп проблему, односно појединачном објекту/парцели. Зато се дефинисање основних модела поставља на шири, друштвени, политички, па тиме и идеолошки ниво, везан за сам ток развоја Новог Београда, а унутар њега је могуће говорити о различитим урбаним моделима трансформација.

Први се дакле односи на социјалистички систем уређења друштва и државе, и такозвани 'рационалистички' плански модел, практикован као један 'еминентно модернистички пројект'.²⁴ У послератним условима, обнова земље, па тако и њених градова, била је приоритет, при чему је планирање усмерено на циљеве будућег развоја, а кључна улога у њиховом дефинисању припада држави. У оваквом оквиру, на пољу архитектуре, промене у правцу обнове и реконструкције градова се углавном везују за модерни покрет и његове присталице. Овај правац се везује за деловање групе архитеката и пре Другог светског рата, али је у пракси на територији Новог Београда у измењеним условима заживео тек касније. Под будним оком државе и њеног руководиоца, Нови Београд је представљао значајни део обнове Београда, и посматран је као један целовити пројекат. Овде се може говорити и о 'урбаној интерполацији' на једном ширем просторно-планском нивоу, где је ново, модерно ткиво уметнуто између два постојећа градска језгра. Ако се проблем обнове града посматра на тај начин, онда је претпоставка да је интерполација Новим Београдом као квалитативна интервенција и остварена. Урбана структура Новог Београда је са постојећим градским структурама остварила везу преко мостова, дакле контактних површина, без даље интервенције на историјском ткиву града. Систем новоизграђених улица је представљао једно ново поље истраживања, које се у оквиру рационалистичког (социјалистичког, модернистичког) модела незнатно мењао у виду

---

²⁴ Miodrag Vujošević, *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka. Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji* (Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 2004), 1.

морфолошких образаца, а значајније у смислу самих концепата у промишљању и истраживању 'нових путева'. Овај диспарат у теоретском и прагматичном пољу деловања архитектуре, културе и политике захтева већу пажњу и посебна је тема која превазилази оквире овог истраживања.

Други модел се односи на период после одласка Јосипа Броза Тита. Иако је постмодернистичка скепса била присутна у Југославији и две деценије раније, она је као критичка пракса почела да се примењује тек почетком '80-их. У том смислу, и Србија, као и већина земаља света, је пошла 'удесно' у погледу идеологије и економске политике. Криза основног модела интерпретира се као „криза и критика модернистичког/рационалистичког планирања [...] са постмодернистичким интерпретацијама друштвене теорије, па тиме и теорије планирања“.²⁵ На даље, сматра се да ова криза још није превладана, без обзира што постоји више покушаја да се одговори на кризу основног доминантног модела, нарочито зато што постмодернисти (као заједнички скуп деловања и реакције на модерне принципе) још увек нису успели да одговоре на 'неуспешност' модернизма. Са порастом ове критике, реципрочно је промењена и интерпретација односа интереса и вредности. Вујошевић их објашњава на следећи начин:

Интереси су у основи процеса друштвеног структурисања, а деловање интереса динамично и вишеструко је амбивалентно: они, на једној страни, покрећу процес структурирања, али му се и супротстављају, на другој. Могу бити оријентисани на изједначавање интересних позиција, али и на њихову диференцијацију. Могу бити конструктивни, али и деструктивни. [...] За друштвену регулацију су од преваходне важности легитимни интереси, тј. раширено фактичко уверење да су неки интереси друштвено прихватљиви и да је допустиво настојање интересената да их несметано остварују.²⁶

Плурализам интереса је на простору Новог Београда међутим донео и питање које се односи на јавни интерес и јавно добро. Наиме, са поменутом кризом планирања и трендом 'депланификације', одлуке се доносе у политичком центру, а реализују кроз децентрализоване одлуке мноштва актера. Крајем '80-их и почетком '90-их година, у условима неизвесности, нерегулисане приватизације и неконтролисане приватне акумулације, значај јавног добра, као и социјалне и еколошко-просторне импликације ових процеса бивају потиснути у други план.²⁷ Плански модел односи се углавном на

---

²⁵ Ibid., 2 и 3.

²⁶ Ibid., 10.

²⁷ Ibid., 78.

детаљне урбанистичке планове, који се искључиво фокусирају на једну парцелу или један блок, уместо поједине локације у *оквиру* целовите визије која је била примењивана до тад. Пре свега треба скренути пажњу на то да се трансформације у Новом Београду углавном односе на јавни простор (и то дуж уличних потеза), али кроз изградњу физичких структура, а мање или никако на функционалне и обликовне трансформације партера, у виду унапређења или одржавања постојећих вредности у оквиру блока. Тиме се и фрагментарни приступ простору може сагледати кроз примену неких урбаних модела.

На првом месту се може говорити о ремоделацији. С једне стране преовладава мишљење да је ремоделација део поступка реконструкције, који концептуално дефинише физичку трансформацију, делујући на постојеће типолошке и морфолошке образце, проналазећи њихове вредности и мане.²⁸ С друге, сматра се да ова метода „у пројектантском смислу подразумева својеврсно додавање или одузимање елемената“, док је у урбанистичком смислу „дозвољено преобликовање фасада на читавом потезу или у некој мери преобликовање урбанистичких потеза“.²⁹ У сваком случају, ремоделација уопштено представља процес унапређења одређене структуре. На простору Новог Београда ремоделовање структуре примењено је понајвише у смислу додавања нових елемената (објеката) дуж читавог потеза Булевара Зорана Ђинђића, Милутина Миланковића и делимично дуж Булевара Михаила Пупина. С обзиром да је о овим улицама више писано у претходном делу овог истраживања, овде је важно истаћи да се ове интервенције у просторној структури Новог Београда на нивоу блока могу посматрати и као интерполације, али у много већој мери се односе управо на преобликовање уличног простора и његове 'фасаде'. Прво, улични профил је мањих димензија после изградње нових објеката, а друго - фасада улице је у потпуности променила морфологију, функцију и стилску репрезентацију. Наиме, улица више није одраз 'слободног плана', већ има карактеристике традиционалне градске улице са континуално изграђеним уличним фронтом. Њена функција се такође променила од претежно стамбене, до мешовите намене (пословање, услуге, становање), а стилска репрезентација је у потпуности другачија (на релацији од модерне ка постмодерној/комплексној).

---

²⁸ Видети више у: Milena Ivković, *Remodelacija otvorenih prostora tipičnih stambenih blokova Novog Beograda* (magistarska teza odbranjena na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2000. godine).

²⁹ Eva Vaništa Lazarević, *Obnova gradova u novom milenijumu* (Beograd: Classic map studio, 2003), 59.

На другом месту, може се говорити о интерполацији. Представља једну од најактивнијих метода у процесу реконструкције, а дефинише се као уметање новог објекта унутар постојећег градског ткива.³⁰ Овакве промене су се одиграле у оквиру блоковских структура (као што су новоизграђени објекти у блоковима 23, 28, 30, 31, 1) и заправо представљају само фрагментарни и спорадични утицај на просторе новобеоградских улица. Међутим, ако се усвоји даље да је интерполација у ширем смислу методолошка процедура урбаног развоја која обухвата питања контекста, уклапања новог и старог, антиципацију будућег и креирање новог просторног оквира, који системски преиспитује и заправо има однос са постојећим, поставља се питање да ли у просторној структури Новог Београда заиста говоримо о интерполацији као методи активне заштите и обнове, или само о трансформацији ткива.

Одговор на ово питање може се наћи у две анализе. Прва се односи на *Генерални урбанистички план Београда 2021* (усвојен 2003. године), као стратешки плански документ за територију Београда, и тренутно једини који који се бави урбаним простором Новог Београда у целини. Будући да је саграђен на ненастањеној територији, у одсуству имовинско-правних проблема и реституције, интересантност новобеоградских локација за инвестиције је препозната у овом плану кроз његову активацију као зоне комерцијалног и пословног развоја Београда. Питања начина и метода заштите урбаних целина, развоја карактеристичних отворених блокова, јавних простора, па самим тим и улица, као и препорука и процедура за њихову реконструкцију, остају и даље неразјашњена. Марић (*et al.*) врше детаљну анализу наведеног плана и постојећег стања 2010. године у раду под називом „Трансформација урбаног ткива Новог Београда: попуњавање простора уместо интерполација“.³¹ Наиме, критичка анализа показује да питања развоја Новог Београда и његове трансформације као јединственог, специфичног урбаног и архитектонског ентитета нису адекватно третирана и препозната као постојећи проблем.³² Истовремено, Нови Београд се сматра важном локацијом за активирање новог пословног центра (како пише: „нови пословни *city*“), са фаворизовањем

---

³⁰ Франц. *interpoler* = уметнути, накнадно додати, уметак.

³¹ Igor Marić, Ana Niković, Božidar Manić, „Transformation of the New Belgrade urban tissue: filling the space instead of interpolation“, *Spatium International Review* No. 22 (July 2010), 47-56.

³² У делу 1.7.1 *Главни проблеми данашњег стања* Нови Београд се спомиње искључиво у контексту „киоск привреде“. Извор: Урбанистички завод Београда, *Генерални план Београда 2021* (Београд: Урбанистички завод Београда, 2003).

будућих комерцијалних функција.³³ Надаље, Нови Београд је подељен на урбане целине које припадају различитим просторним зонама и, према томе, није ни интегрално третиран као целина.³⁴ У тачки 7.1.4 наведеног плана под насловом *Континуитет планског карактера Новог Београда* предвиђено је да се регулациони планови израђују најмање на нивоу блока:

Све будуће интервенције морају бити дефинисане регулационим планом најмање на нивоу целине (блока), изведених или нових карактеристичних групација. Овим се обезбеђује амбијентално јединство овог дела града и постојећи стандард коришћења простора [...], који се будућим интервенцијама може само унапређивати. Постојећи блокови и линијски потези Новог Београда трансформишу се према датим општим и посебним упутствима. Трансформација блокова одвија се у оквиру постојеће регулације [...].³⁵

План наглашава да се урбана структура Новог Београда заснива на отвореном типу блока, и да је то главна специфичност на основу које су утврђују дозвољени урбанистички параметри и правила изградње. Такође инсистира да се даљи развој темељи на континуитету овог типа:

Центар старог Београда, центар Земуна и централни део Новог Београда – који је данас још у формирању – најважнији су делови Централне зоне Београда. [...] У историјском, функционалном и амбијенталном смислу ова три језгра су посебни ентитети. Они поседују различите развојне могућности. Даљи развој и унапређење ове зоне захватаће и оне њене делове који су данас неструктурирани, запуштени или неодговарајуће намене.³⁶

Насупрот томе, у основним урбанистичким параметрима датим планом не препознају се ови простори као део специфичног урбаног концепта и, у зависности од контекста разматране теме, овај простор третиран је на исти начин као и све остале градске целине, укључујући и оне у историјском београдском ткиву. Према критеријумима типова урбаног блока, Нови Београд је класификован у исту групу као сва остала

---

³³ У делу 2.2.9 *Београд, град привредне виталности* пише: „Пројекти за активирање значајних локација и програма, као што су, на пример, Савски амфитеатар, центар Новог Београда – нови пословни city, реке и речне обале, саставни су део ГП-а“. Извор: Ibid.

³⁴ У тачки плана 7. *Просторне зоне и урбанистичке целине* Нови Београд је подељен на четири целине и то: Центар Новог Београда (2), Првобитни Нови Београд (8), Посавски део Новог Београда (20) и Бежанија (21). При томе, блокови 37 и 38 из неразјашњеног разлога не улазе у горе поменуте целине 2 и 8, него у тзв. посавски део Новог Београда. Ово све значи да другачија правила грађења важе у различитим целинама, иако Центар Новог Београда и Првобитни Нови Београд иницијално припадају оригиналној новобеоградској структури и, рекло би се, јесу једна целина. О овоме детаљније видети у: поглавље 7. *Просторне зоне и урбанистичке целине*, тачка 7.1.4 *Нови Београд – урбанистичке целине Центар Новог Београда (2), Првобитни Нови Београд (8), Посавски део Новог Београда (20), Бежанија (21)*, као и тематска карта названа *Границе*. Извор: Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Навод преузет из дела *Генералног плана Београда 2021* под насловом 4.5.6 *Централна зона и Главни градски центар*. Извор: Ibid.

'нова насеља', не узимајући у обзир његове просторне посебности.³⁷ Поврх тога, урбане целине назване „Центар Новог Београда“ и „Првобитни Нови Београд“ припадају тзв. Централној зони Београда, и тиме су изложене истим правилима изградње са земуномским и београдским центром, иако су у односу на њихову генезу и развој у потпуној супротности са концептом Новог Београда [слика 4.1]. Примера ради, дозвољени максимални индекс изграђености за центар историјског дела Београда, Земун и центар Новог Београда је исти – 3,5, док је максимални дозвољени степен заузетости у Новом Београду нешто мањи у односу на друге две поменуте зоне – 60%, што је и даље веће у односу на вредности које су постојале пре урбаних трансформација.³⁸

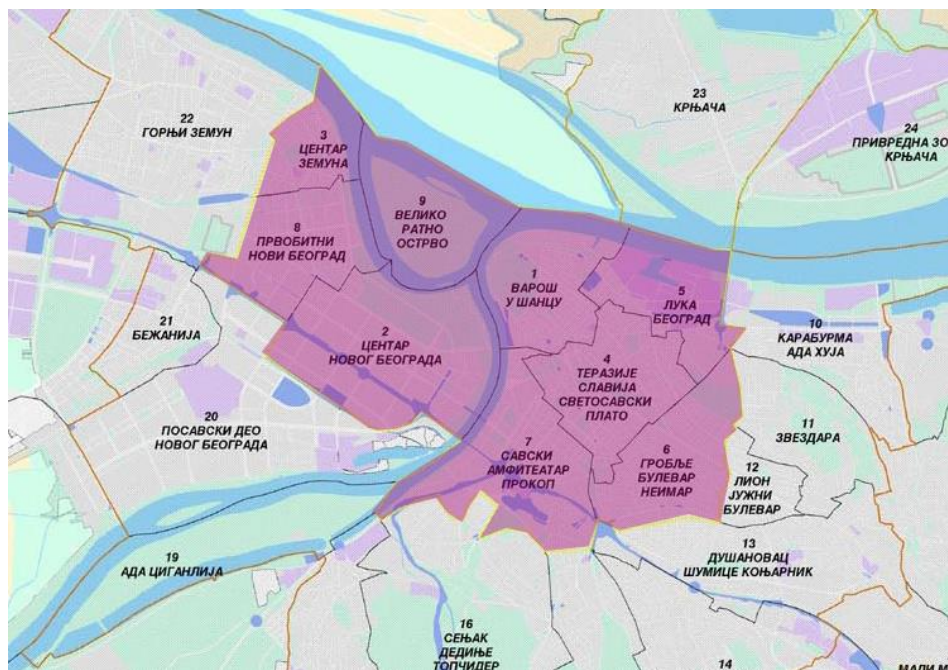
С једне стране, планом су такође препознате специфичности у историјском, функционалном и амбијенталном смислу. На пример, утврђени су критеријуми и препоруке за режиме заштите модерне архитектуре. Централна зона Новог Београда (блокови 21-26 и 28-30) је у режиму делимичне заштите по критеријумима К-6 (специфичан допринос области) и К-11 (стилска репрезентативност). Блок 1 је целина епохе модерне у режиму потпуне заштите. С друге, план критикује недостатак традиционалних облика градског простора, а слободни отворени простори се посматрају као могуће поље за изградњу поменутих традиционалних форми јавног простора, што је суштински у супротности са инсистирањем на развоју отвореног типа блока, чиме се и негира оригинални урбани концепт.³⁹

---

³⁷ У делу 4.3.7. *Становање у отвореним градским блоковима* спомиње се Нови Београд, али се и сврстава у категорију 'нових делова града': „Отворени градски блокови се у највећој мери појављују на простору Новог Београда и у новим деловима града насталим на раније неизграђеним површинама или реконструкцијом градских ткива ниске густине. Грађени су масовно и брзо по унифицираним пројектима и савременим технологијама. Отворен блок оивичен је јаким саобраћајницама са увођењем саобраћаја у унутрашњост блока (стамбене улице, следеће приступне улице и паркинзи)“. Извор: Ibid.

³⁸ Види више у тачки 4.5.6 "Централна зона и главни градски центар", Табела 49. Извор: Ibid.

³⁹ У делу 5.2 *Заштита и уређивање значајних јавних урбаних простора* пише: „Значајни постојећи јавни урбани простори Београда налазе се углавном у склопу његове Централне зоне, која обухвата традиционално, историјски настало ткиво језгара Београда и Земун и централни део Новог Београда. [...] Новоизграђено, функционалистички конципирано урбано ткиво (Нови Београд, као и скоро сва нова насеља ван Централне зоне) има укрупњену мрежу главних саобраћајница које формирају велике отворене блокове са крупним високим објектима постављеним у слободном простору не издиференцираном на јавни и пратећи уз одређене садржаје. Стога ту нема традиционалних облика јавног урбаног простора (локалних улица, тргова, скверова...), као ни одговарајућих амбијенталних оквира који нуде примерене садржаје и визуелни доживљај довољно препознатљив и у мери индивидуалне перцепције. Међутим, широко конципирани слободни простори и недовољно артикулисано градско приземље нуде довољно могућности за реструктурирање у циљу уграђивања традиционалних облика јавног урбаног простора. Подручје Новог Београда, [...] има данас јавни урбани простор сведен на широке саобраћајне потезе, на кејове – шеталишта и на блоковске слободне и зелене површине без праве урбане артикулације, а не садржи традиционалне елементе у мери човека – улицу, трг, сквер, градски парк. Ово подручје је током последње деценије такође било изложено извесним интервенцијама грађења ван контекста значајних архитектонских остварења која се налазе у његовом оквиру.

Слика 4.1 Централна зона Београда, у коју спадају урбане целине „Центар Новог Београда“ и „Првобитни Нови Београд“, као и целине историјског Земунa и Београда, те су подложне истим правилима изградње. Извор: прилог ауторке на тематској карти „Границе“ *Генералног плана Београда 2021* (Београд: Урбанистички завод Београда, 2003).

Упркос декларативном ставу да Нови Београд, као простор настао под утицајем идеја модерног покрета, треба заштити, из свега горе наведеног јасна је порука да се у отвореним просторима Новог Београда препоручује интензиван развој, слéдећи логику по којој више слободног простора омогућује већи обим развоја, без обзира на иницијално планиран проценат искоришћености, специфичан карактер и концепт простора.

Друга анализа односи се на истраживање везано за постојеће (ново)изграђене структуре дуж Булеварa Зорана Ђинђића.⁴⁰ Наиме, имајући у виду ставове неких савремених теоретичара и њихову полазну предпоставку да је квалитет јавних градских простора пропорционалан броју корисника, у поменутиm блоковима анализирани су они просторни елементи који би требало да стимулишу пешачко

Специфичност Београда да у самом средишту, својој Централној зони, између два историјски развијана, веома стара града, садржи потпуно ново ткиво, чији је шематизам и дословна примена Ле Корбизјеове доктрине омогућен и подстакнут потпуно равним тереном, пружа могућност да се координираним акцијама истраживања, планирања и реализације нађе пут до њиховог узајамног прилагођавања и обједињавања у својеврсну занимљиву целину“. Извор: Ibid.

⁴⁰ Mira Milaković and Milena Vukmirović, “New Life of Modern Cities: Transformation and Renewal of Public Spaces in New Belgrade,” in *REALCORP 2011. Change for Stability – Lifecycles of Cities and Regions: The Role and Possibilities of Foresighted Planning in Transformation Processes. Proceedings of 16th International Conference on Urban Planning, Regional Development and Information Society*, edited by Manfred Schrenk, Vasily V. Popovich and Peter Zeile (Schwechat-Rannersdorf: CORP-Competence Center of Urban and Regional Planning, 2011), 655-665.

кретање.⁴¹ С обзиром да се често уврежена критика Новог Београда односи на размеру, монотоност и непостојање разноврсних функција, ови блокови су циљано изабрани, јер је у њима новоизграђена структура између осталог настала као одговор на ове критике, и у често помињаној фрази „у размери човека“.

Студијом случаја обухваћени су делови потеза Булевара Зорана Ђинђића, који представља једну од главних саобраћајница на Новом Београду. За истраживање су од посебног значаја били делови потеза у оквиру Блока 1 и Блока 21. Део потеза који припада Блоку 1 карактерише спонтано настала физичка структура, док се дуж потеза који припада блоку 21 појављује структура, која по неким карактеристикама одговара планираном стању из 1962. године. Фокус је стављен на посматрање активности и физичких карактеристика приземља објеката, са посебним освртом на Гелове (Jan Gehl) критеријуме функције и размере.⁴² У оквиру критеријума функције, посматрани су садржаји и специфичности ивичне зоне, док су под критеријумом размере анализирани број јединица (вертикална подела у приземљу) и ритам.

Резултати спроведене анализе су упоређени са категоријама вредновања размере и садржаја у приземном појасу фасада дуж токова кретања.⁴³ Категоризацијом су обухваћене/посматране следеће карактеристике: број садржајних јединица на растојању од 100 метара, разноврсност садржаја и отвореност приземља припадајуће фасаде према јавном простору. Према тој категоризацији најатрактивније и најживотније улице имају од 15 до 20 садржајних јединица на сваких 100 метара, различите садржаје у приземљима и транспарентност приземног дела фасаде која

---

⁴¹ На пример, Бил Хилиер (Bill Hillier) у књигама *The Social Logic of Space* и *Space is the Machine* представља општу теорију односа људи и простора у насељеним пределима и разматра различите аспекте простора и начина на који он функционише. Сличне ставове заступа Јан Гел (Jan Gehl), који је установио листу кључних карактеристика које су пропорционалне интензитету пешачког кретања дуж одређеног потеза. Утврђује их путем сагледавања урбане сцене приликом кретања брзином од 5km/h. Елементи су: размера и ритам, транспарентност, вишечулни ефекат, текстура, разноврсност садржаја и вертикални ритам фасада. На тај начин се остварује интензивнији контакт са приземљима објеката из непосредне близине. Што су приземља интересантнија и разноврснија, урбано окружење је примамљивије. Са друге стране, што је приземље затвореније и са оскудним детаљима, урбано искуство је монотono и безлично. У овим међународним COST Actions 358: *Pedestrian Quality Needs* и С6: *Town and Infrastructure Planning for Safety and Urban Quality for Pedestrians*, као и Interreg III *Project Spatial metro* основни принцип базиран је на установљеној зеленој хијерехији учесника у саобраћају, где је пешачко кретање на врху лествице. Визија наведених пројеката се своди на следеће: пешак је мера града и саобраћаја; грађани могу пешачити слободно и безбедно; број повређених или смртно страдалих пешака се своди на минимум; и пешаци нису у подређеном положају у односу на аутомобиле. Извор: Ibid.

⁴² Jan Gehl, Lotte Johansen Kaefler and Solvejg Reigstad, „Close encounters between buildings,“ *Urban Design International*, No. 11 (2006), 29-47.

⁴³ Ibid., 41.

прелази 60% површине. У таквим окружењима сцена коју пешак посматра се мења на сваких 5 секунди током кретања.

Истраживање је показало да, иако на први поглед одговара карактеристикама пешачког окружења, изграђена целина која припада блоку 1 се може окарактерисати као неповољна са аспекта пешачког кретања. Разлог за то је неадекватан ритам садржајних јединица у приземљу и монофункционалан карактер. Оваква врста интервенције није погодна на овом простору, јер привлачи мањи број корисника, углавном посетилаца ресторана и ординација. Такође, овај вид изградње поседује карактер узурпације отворених јавних градских простора од стране приватних инвеститора (власника). С обзиром на то да је за наведени простор урађен *План детаљне регулације* (2004) којим се планира изградња на углу блока, као препорука се намеће да би се у приземљима требало јавити више садржајних јединица (15-20 на 100м), са отвореним излозима према улици и разноврсним садржајима. Са друге стране, потез који припада блоку 21 одговара карактеру категорије А, пешачког окружења према Гелу. Треба напоменути и то да питања заштите, контекста и стилске репрезентативности нису обрађивана поменутом анализом.

Ове две анализе показале су да на 'макро-нивоу' не постоји интегрални приступ решавању проблема реконструкције специфичног просторног концепта Новог Београда, његовог сагледавања и усаглашености као целине у једином документу који заправо има потенцијал за синтетисањем различитих (и често опречних) ставова по питању његовог будућег развоја. Исто тако, на 'микро-нивоу', у домену реалне планерске и пројектантске праксе, показало се да модел постојеће реконструкције није у потпуности дао адекватна решења.

После 2000. године, када је дошло до релативне економске и политичке стабилности, планерски и пројектантски модели се нису значајно променили. Наиме, у највећој мери је дошло до пропадања мањих предузетника, и промоције већих корпорацијских фирми, па је у том смислу Нови Београд представљао значајан ресурс за изградњу, јер је подлога била добра инфраструктура и приступачност, а количина неизграђених локација највећа у односу на историјске делове града. На тај начин је, између осталог, повећана вредност земљишта, објеката, станова и ренте. У физичком простору, модели су остали слични као и током '90-их година: фрагментарни приступ простору који се реализује кроз једну парцелу у блоку или највише – један блок.

4.1.2 Дефинисање елемената пројектантског и планерског приступа и концепција

Посматрано кроз призму ставова најзначајнијих теоретичара, закона и планова два карактеристична периода у планирању, пројектовању и реализацији Новог Београда, наиме социјалистичког и постсоцијалистичког, уочене су разлике у моделима, али исто тако и у елементима приступа и концепција. Ако се дозволе одређени вредносни судови, може се поставити и теза да су актери просторних промена у оба случаја деловали по принципу *tabula rasa*. Ако су планери и пројектанти после Другог светског рата деловали на празном простору Новог Београда, онда су се и они у постсоцијалистичким (постмодернистичким) условима понашали на исти начин – *неисписана табла* Новог Београда као да није имала како физичко, тако ни ментално наслеђе.

У зависности од политичког, социјалног и економског амбијента, и актуелних трендова, елементи приступа и концепција у планерском и пројектантском процесу били су другачији. Цео период постојања социјалистичке Југославије био је обележен масовношћу. То се највише може тврдити за прве послератне године, када се прва фаза изградње Новог Београда поклапа са спровођењем Петогодишњег плана развита народне привреде у Југославији (1947–1951).⁴⁴ Трајни допринос овог Плана у пројекту урбане зоне Новог Београда, је у томе што је, по речима Дарка Ћирића „најзад прекорачена бар једна природна речна препрека“.⁴⁵ Како тврди Селиновић, у изградњи Новог Београда један од великих проблема био је изазван „превагом политике и партијности над стручношћу“, где је Нови Београд „добар терен, на којем се показују различита схватања и погледи“.⁴⁶ Како даље Селиновић наводи, Батрић Јовановић се сматрао довољно компетентним да изјави да је Партија на Новом Београду „проломила лед у схватању грађевинарства“.⁴⁷ Између осталог, и сама идеја

---

⁴⁴ Петогодишњи план развоја Београда од 1947. до 1951. године највећу пажњу је поклањао комунално-привредном и културном развоју града и побољшању услова живота становника. Требало је развити стамбену изградњу, саобраћај, повећати количину и квалитет пијаће воде, развити водоводну и канализациону мрежу, засадити зелене површине, изградити нове улице и булеваре, подићи домове културе, основне школе, гимназије, пионирске установе и дечја обданишта у свим деловима града, отворити велики болнички центри изградити више других санитетских објеката и социјалних установа. Извор: Б. Петрановић, „Петогодишњи план развита и нова искушења“, *Историја Београда 3* (Београд, 1974), 587 и 588.

⁴⁵ Д. Ћирић, „На ушћу двеју река испод Авале“, *Београд шездесетих година XX века* (Београд, 2003), 22.

⁴⁶ Слободан Селинић, „Почети социјалистичког Новог Београда. Прва фаза изградње Новог Београда 1947-1950“, *Токови историје*, бр. 4 (2007), 79.

⁴⁷ Ibid.

да се зграде ЦК КПЈ и СИБ-а изграде на Новом Београду била је довољан знак какву улогу овај простор има у јачању нове нације и политике.⁴⁸

Тако је *масовна производња простора* постала најзначајнији елемент изградње нове државе и друштва. Наиме, 'добровољним' радним акцијама под мотом „братсва и јединства“, „друштвенокорисног, колективног, добровољног рада“, тежило се изналажењу решења за наслеђену заосталост, убрзану индустријализацију и обнову земље, као и досезању стандарда живота развијених друштава. Системом савезних омладинских радних акција желело се за пар година саградити све оно у чему се оскудевало. Између осталог, место где се „патриотска свест“ развијала и где је омладина доприносила „изградњи социјализма у својој земљи“ било је градилиште Нови Београд. Овај простор је требао да буде одраз и центар модернизацијских процеса, и успона нове модерне југословенске државе. Политичке поруке слате су путем парола, а у тадашњој реторици изградња новог града је нешто „незапамћено по својој грандиозности“.⁴⁹ Батрић Јовановић је са еланом и ентузијазмом истицао да ће Нови Београд бити „велики подухват наше социјалистичке изградње“, „понос целе наше земље“, „прекрасни град са правим и широким улицама и булеварима, са дивним кејовима“.⁵⁰ Следствено томе и с обзиром да је посматран у целини са „великим Београдом“ али и сам као целина („нови град у граду“), питање уличне мреже се наметнуло као први елемент приступа физичком простору Новог Београда и широко је дебатовано у периодици.⁵¹ На ту тему Хранислав Стојановић пише:

[У] домену урбанистичког планирања [се] тежишно питање разматрања саобраћаја своди на његово планско територијализовање исказано кроз комплетно дефинисану мрежу [...] која се појављује као просторни одраз саме функције

---

⁴⁸ Објекат ЦК је лоциран на ушћу две београдске реке, као највиша зграда Новог Београда, која доминира околином и надвисује Калемегдан. Својом архитектонском обрадом и монументалношћу требало је да буде „израз стваралачке снаге, моћан симбол Комунистичке партије, руководиоца народа Југославије у борби за стварање Федеративне Народне Републике Југославије, у борби за изградњу социјализма у Југославији“ (Извор: *Политика*, 2. 12. 1948, 3). Зграда СИБ-а се налази на оси која је у оригиналним нацртима била централна осовина како Новог Београда, тако и целог Београда. Представљала је значајну доминанту у пејзажу новог града, од које се пружају алеје и манифестациони тргови, предвиђени за центар активности.

⁴⁹ Архив Београда, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, Записник са партијске конференције Градилишног комитета од 21. 11. 1948. (Наведено према: Слободан Селинић, „Почеци социјалистичког Новог Београда. Прва фаза изградње Новог Београда 1947-1950“, 82).

⁵⁰ Наведено према: Слободан Селинић, „Почеци социјалистичког Новог Београда. Прва фаза изградње Новог Београда 1947-1950“, 82.

⁵¹ Као најзначајнији текстови издвајају се: Velibor Vidaković, „Prilog analizi mreže saobraćajnica u Novom Beogradu“ (1965); Хранислав Стојановић, „Мрежа градских саобраћајница у урбанистичким плановима Београда“ (1980); Vladimir Božićković, „Saobraćajni problemi Beograda“ (1966).

саобраћаја (њеног динамичког вида) и у којој доминира по свом значају њен примарни део – мрежа градских саобраћајница.⁵²

Нарочита пажња придавана је организацији и сегрегацији саобраћаја на територији. Наиме, прихватајући принципе и идеје *CIAM*-а и *Атинске повеље*, планери и пројектанти су прихватили и њихове основне доктринарне ставове:

Нове механичке брзине преобразиле су амбијент града, уносећи непрекидне опасности, изазивајући закрчење и парализу комуникација, компромитујући хигијену. [...] Град и његово подручје треба да поседују мрежу у тачној пропорцији са употребом и циљем [...] Биће потребно извршити класификацију и разграничење саобраћајних средстава и увођење за сваки од њих трака усклађених са самом природом возила која се њима користе. Саобраћај регулисан на тај начин постаје редовна функција која не намеће никакву сметњу структури становања или радном месту.⁵³

Улица је транзит, са којом се оперисало на нивоу града и градске мреже, док је традиционални облик уличног коридора напуштен као концепт. Са циљем безбедности пешака од механичких брзина и његове заштите од буке и загађења, предвиђени простори њихових путања и активности били су у оквиру блока. На тај начин, други елемент планерског и пројектантског приступа односио се на простор блока, чија је реална трансформација у датим условима била везана не само за блок као физички простор, формалне, апстрактне јединице, већ као простор/локација активности – *простор друштвене праксе*. Према томе, направљена је свесна инверзија простора – уместо по границама, путања и активности корисника/пешака усмерени су на унутрашњост блока. Оваква идеја била је у нашој урбанистичкој концепцији прихваћена и дефинисана као *стамбена заједница* (термин суседство се није употребљавао) која је добила „чак и извесне самоуправне политичке функције, мада јој је касније [...] дат назив месна заједница“.⁵⁴

Са променом парадигме у друштвеној, а и архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси, променили су се и основни елементи у пројектантском и планерском приступу. Нови Београд је општеприхваћен и оцењен као производ једног прошлог система, који је временом показао своје мане кроз 'непрепознатљиве и нечитљиве градске просторе':

---

⁵² Хранислав Стојановић, „Мрежа градских саобраћајница у урбанистичким плановима Београда,“ *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXVII (1980), 294.

⁵³ Le Corbusier, *Атинска повеља*, 101 и 102.

⁵⁴ Vladimir Bjelikov, „Dileme oko savremenog i budućeg stanovanja,“ *Архитектура урбанизам* (Београд), br. 74-77 (1975), 11.

Драгоценост својство природности, непосредности и равнотеже изгубљено је; [...] Кућа губи везу са целином, отуђује се, извргава у прибежиште личности принуђене на регресију – човеково склониште лишено правог односа према окружењу. Ансамбли у којима егзистира демонстрирају слику агломерата коме су ускраћени основни атрибути опстанка – атрибути биолошке и хумане средине. [...] Начело структурирације, спонтано досегнуто и у конфигурацијама у којима се јавља, кућа подлеже овој технолошкој концепцији, овом линеарном начелу чија се недовољност манифестује сиромаштвом могућности и једностраношћу постигнутог резултата.⁵⁵

Две истраживачке студије рађене у тадашњем Заводу за планирање развоја града Београда дале су неколико резултата.⁵⁶ Први се односио на централну зону Новог Београда, која по ауторима треба да постане место интензивног развоја нових функција општеградског значаја. Други резултат је био везан за питање изналажења инвеститора за иницијално замишљен грађевински подухват. А трећи закључак се заправо односио на то да је у Новом Београду развој центра по оси управној на све главне саобраћајне токове био нелогичан план за развој праваца града. Наиме, аутори сматрају да је у условима спонтаног развоја (што је за њих прихватљивији процес) много логичнији правац развоја дуж главних комуникација, што је на примеру Новог Београда – Булевар АВНОЈ-а (данас Булевар Зорана Ђинђића). И на крају, аутори предлажу снажну изградњу слободних простора Новог Београда по принципима компактних градских структура. Оног момента када дође до такозваног 'грађевинског засићења', отварају се могућности за нови талас развоја (центра), односно за низ реконструкција, и циклично – за још већи обим изградње.

Часопис *Архитектура* (Загреб) 1980. године објављује тематски број, чија окосница је округли сто одржан 1979. године у Загребу, под насловом *Постмодерна архитектура*.⁵⁷ Већ од тад, и надаље кроз девету деценију, часописом провејавају текстови критике модерне архитектуре и приклон новим трендовима. Исти случај је и са часописом *Архитектура Урбанизам* (Београд). Теоретски дискурс се проширио и на практично поље архитектуре, као што је на пример било примењено у блоку 24. За

---

⁵⁵ Branko Aleksić, „Stan i stanovanje,“ *Arhitektura urbanizam* (Београд), br. 74-77 (1975), 17.

⁵⁶ Подсећања ради, студије су: *Истраживање алтернативних модела града* (аутор: Милош Перовић и сарадници: Милан Шћекић, Ђина Врзић и Бранислав Стојановић) и *Предлог реконструкције Новог Београда и Савског амфитеатра* (аутори: Милош Перовић и Бранислав Стојановић).

⁵⁷ Разговор је одржан у просторијама Савеза архитеката Хрватске 12. јануара 1979. године. Водио га је Жарко Домљан, а учествовали су Радован Делале (Delalle), Стане Берник, Владимир-Брацо Мушић и Алеш Водопивец из Љубљане, Саша Леви из Сарајева, Јеша Денегри и Ранко Радовић из Београда, Владимир Беденко, Жељка Чорак, Радован Иванчевић, Андрија Мутњаковић, Милан Прелог, Вјенцеслав Рихтер, Давор Салопек и Невен Шегвић из Загреба. Разговор је у писаној форми објављен: „Postmoderna arhitektura - okrugli stol,“ *Arhitektura* (Загреб), br. 172-173 (1980), 20-43.

разлику од модерниста, који негирају традиционалан тип изградње у скоро сваком његовом сегменту, нове тенденције у југословенској архитектури промовишу већ испитане и мање неизвесне вредности, што је између осталог било актуелно и на светској сцени: улица, трг, авенија, четврт, итд. Ако изузмемо пар изолованих случајева, као што је то био блок 24, у структури Новог Београда ове промене су се превасходно рефлектовале у третману простора улице. Улица је постајала главни полигон трансформација, на којој су се манифестовали ефекти промењених друштвених и, последично, архитектонско-урбанистичких система вредности.

С обзиром на то да значајније изградње у оквиру јавних простора блока није било, може се закључити да је други елемент пројектантског и планерског приступа била парцела. Изградњом нових објеката, простор блока дуж улица је парцелисан (и приватизован), а елементи концепата су се заснивали на просторним и функционалним односима како између самих објеката/парцела, тако и у њиховој релацији са улицом.

Према томе, кључни елемент који се издваја као константа током генезе и трансформација улица Новог Београда представља улична мрежа, јер поседује исте особине потекле из оригиналних нацрта, наиме карактеристике правилног ортогоналног система. Насупрот томе, морфологија блока и простора улице представља променљиву компоненту у различитим приступима и концептима присутним у планирању и коришћењу ове урбане структуре.

Ако се има у виду да у традиционалним градским срединама постоје унапред утврђена правила грађења у зависности од многих фактора, а понајвише од контекста локације, а не само од постојеће уличне мреже, поставља се питање који су то будући правци развоја овог простора, односно какав је то „трећи пут“? Можда је Вјенцеслав Рихтер још 1979. године на загребачком заседању исправно приметио:

Нешто ми је промакло задњи пута. Ја бих се изјаснио против оне једне карактеристике сувремене архитектуре и дизајна гдје она излази као просветитељ и усређитељ, пошто је у „посједу крајњих истина“, она с тог стајалишта прописује оно што би корисник требао да од ње узме, јер су све остале вриједности „фалш“ и немају никаквог смисла, маргиналне су и антииндициране. Умјесто да се окренемо разлозима зашто корисник одбија тај антисептични концепт. Што ту недостаје?⁵⁸

---

⁵⁸ „Postmoderna arhitektura - okrugli stol,“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 172-173 (1980), 41.

4.2 Доминантни аспекти и утицајни фактори урбане реконструкције

У првим деценијама после рата, већину градова Европе карактерише интензивна обнова порушеног стамбеног фонда, а преовлађују стратегије са акцентом на новоградњи приградских и/или периферних градских комплекса и четврти, односно слободних простора града. Хол (Hall) и Роулендс (Rowlands) тврде да политичке, економске и друштвене претпоставке које су подупирале планирање, развој и управљање „великих некретнина“ (енгл. *large housing estates*) данас више нису релевантне, а да нови поредак урбаног управљања карактерише: 1/ диверзитет, кроз широк спектар потенцијално заинтересованих стејхолдера; 2/ фрагментација, јер се политичка власт/моћ остварује преко мноштва појединаца и институција; и 3/ неизвесност, јер су друштвене, економске и политичке промене постале увек присутна реалност.⁵⁹ С тим у вези, последње три деценије обележене су „универзалном идејом која даје приоритет обнови градова“.⁶⁰

Све важније светске повеље и декларације промовишу обнову као један од значајнијих принципа у управљању и уређењу грађене средине. Једна од првих, *Ванкуверска повеља* из 1975. године сугерише „преоријентацију са изградње нових насеља на пољопривредним површинама на обнову постојећег урбаног ткива, што обухвата обнову инфраструктуре, ревитализацију грађевинског фонда највреднијих градских локација и уређење амбијента и посебних културних вредности“.⁶¹

Бриселска декларација (1978) под називом *Реконструкција европског града* инсистира на „поправци“ града, под чиме подразумева „интеграцију историје у урбану праксу“.⁶² Иако је ова декларација више била усмерена на критику принципа модернизма и модерне архитектуре, ипак претставља заокрет ка разматрању градске средине у другачијем контексту, наиме контексту реконструкције, репарације и заштите не само изграђеног фонда у историјским центрима, већ и града у целини.

---

⁵⁹ Stephen Hall and Rob Rowlands, „Place making and large estates: theory and practice,“ in *Restructuring large housing estates in Europe*, edited by Ronald van Kempen, Karien Dekker, Stephen Hall and Iván Tosics (Bristol: The Policy Press, 2005), 50.

⁶⁰ Борислав Стојков, „Обнова градова у Србији у новим условима развоја,“ у *Обнова градова у Србији – темељне одреднице*, уред. Борислав Стојков (Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 1996), 10.

⁶¹ Цитирано према: Ibid.

⁶² „The Brussels Declaration: „Reconstruction of the European City,“ in *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*, 176 [prvi put objavljeno: *La Declaration de Bruxelles* (Brussels: Editions des Archives d'Architecture Moderne no 15, 1978)].

Идеје и концепти о обнови градова су се надаље развијали кроз непрестане дебате, конференције и повеље, а једна од актуелних је *Европска урбанистичка повеља II*.⁶³ Повељом су препознате убрзане промене којима су изложени градови у процесу глобализације. Фокус је стављен на нове технолошке, еколошке, економске и социјалне изазове, где градови представљају центре иницијативе и креативности. Окосница повеље је превасходно да „реафирмише значај европских урбаних тековина“ (European urban *acquis*), при чему градови „припадају својим грађанима, они су економски, друштвено и културно добро које треба пренети на будуће генерације [...] и идеални су за историјски компромис између привреде, друштва и животне средине“.⁶⁴ У исто време, повеља дефинише одрживу урбану форму кроз компактност, мноштво мешовитих урбаних функција и лаку доступност/приступачност грађанима.

У међувремену, 2003. године је донета нова *Атинска повеља*.⁶⁵ Европски савет урбаниста (European Council of Town Planners) предлаже визију града који „није утопија, нити необична пројекција технолошких иновација, већ се фокусира на **Повезани град** [...] Повезани град се састоји од разних везивних механизма који делују на различитим скалама. То укључује тактилну и визуелну везу са изграђеном средином, као и везе између различитих урбаних функција, инфраструктурних мрежа и информационих и комуникационих технологија“.⁶⁶ Проблеми које повеља препознаје у развоју градова односе се на недостатак повезаности, и то не само у физичком, већ и у временском смислу, што утиче на социјалне структуре и културне разлике. Према томе, разматрани аспекти Повезаног града су: социјална, економска и енвајорментална повезаност, и њихова просторна синтеза. У оквиру просторних веза, пејзажа и отворених простора, акценат је стављен на повезаности елемената природне и културне баштине. У глобалној заједници, ови елементи се посматрају као специфични у зависности од локалних историјских, социјалних и економских услова, и као такви доприносе заједничкој будућности градова Европе 21. века. „Нови модел“ састоји се из „историјских и модерних градова: који су заиста повезани, иновативни и

---

⁶³ Council of Europe, *Manifesto for a New Urbanity. European Urban Charter II* (Strasbourg: Council of Europe, 2009), <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1302971&Site=>.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ European Council of Town Planners, *The New Charter of Athens 2003: The European Council of Town Planners' Vision for Cities in the 21st century* (Lisbon: European Council of Spatial Planners, 2003), http://www.ceu-ectp.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=85&Itemid=118.

⁶⁶ Ibid.

продуктивни, креативни у науци, култури и идејама, [...] градови, који ће повезати прошлост са будућношћу, преко виталне и вибрантне садашњости“.⁶⁷

Паралелно са тим се конституише идеја о одрживом развоју. Концепт одрживог развоја се на међународном нивоу први пут званично спомиње 1972. године на конференцији Уједињених нација у Стокхолму.⁶⁸ Међутим, најпознатија дефиниција самог појма одрживости декларисана је тек 1987. у извештају Брундтландске комисије под називом *Наша заједничка будућност*.⁶⁹ Према извештају, појам одрживог развоја садржи идеју очувања свих ресурса „ради благодети садашњих генерација без угрожавања могућности будућних генерација да задовоље своје сопствене потребе“.⁷⁰ Тиме су успостављени основни обрасци у локалним, националним и глобалним стратегијама развоја, садржани у спречи три димензије – економског раста, социјалне инклузије и еколошке равнотеже. Штавише, на конференцији одржаној 1992. године у Рио де Женеиру, ове три димензије су усвојене као основни елементи парадигме одрживог развоја.⁷¹ Већ следеће године је одржана прва конференција под називом Конференција о одрживом развоју, а 2002. и Самит за одрживи развој у Јоханезбургу.⁷² Сви ови догађаји утицали су на глобализацију самог концепта, успостављање међународног консензуса о одрживом развоју, а формулисани су у тзв. *Агенди 21* (1992).⁷³ Иако је друштвена димензија препозната као важан део тог концепта и саме парадигме, културна одрживост није била компонента споменутих развојних стратегија.

Европска урбанистичка повеља (European Urban Charter) инистира на „претварању неповољних услова живота у граду на повољне, који би задовољили очекивања највећег броја становника. Ово треба да се оствари у садејству политичке воље и обнове града као циљ развоја града на једној страни и урбанистичког планирања које

---

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ UN Stockholm Conference on the Human Environment (1972).

⁶⁹ The Brundtland Commission report *Our Common Future* (1987).

⁷⁰ Члан 49. извештаја. Извор: World Commission on Environment and Development, *Our Common Future* (Oxford: Oxford University Press, 1987).

⁷¹ UN Conference on Environment and Development (Earth Summit), Rio de Janeiro (1992).

⁷² United Nations Conference on Sustainable Development (1993); the World Summit for Sustainable Development, Johannesburg (2002).

⁷³ United Nations, *Earth Summit. Agenda 21. The United Nations Programme of Action from Rio* (Rio de Janeiro: United Nations, 1992), <http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/>.

обављају компетентни стручњаци и институције на другој⁷⁴. У повељи се истиче неколико значајни ставова, од којих су три нарочито важна са аспекта овог истраживања: 1/ улица мора бити обновљена као друштвена арена, 2/ центри градова треба да буду заштићени као важни симболи европске културе и историјског наслеђа, и 3/ урбана заштита захтева озбиљно разматрање партнерства приватног и јавног сектора.⁷⁵ Исто тако, повеља препознаје „архитектонску креацију“ као културно наслеђе које је важан део „историје и колективне меморије града“, а културне политике сматра неопходним за економски и социјални развој.

Поменута Конференција о људским насељима (United Nations Conference on Human Settlements Habitat II, Истанбул, 1996) изнедрила је извештај у коме се заокружује идеја одрживог развоја као основног циља и принципа развоја људских насеља. Планирање, развој и унапређење људских насеља треба да тежи „задовољењу потреба и неопходности остварења економског напретка, социјалног развоја и заштите животне средине“, при чему „квалитет живота свих људи зависи, између осталих економских, социјалних, енвајорменталних и културних чинилаца и од физичких услова и просторних карактеристика наших села, вароши и градова“.⁷⁶

Са развојем дискурса се, међутим, развио и став да ове три димензије не осликавају комплексност савременог друштва. Многе организације и научници апелују на укључивање културе у модел одрживог развоја, јер култура „уобличава оно што се сматра развојем и одређује људско понашање у свету“.⁷⁷ Прво окупљање и дебата о инклузији културе у овај концепт одржано је 2002. године у Порто Алегреу.⁷⁸ Основни допринос је био писани документ, који је садржао смернице за локалне културне политике. Назван *Агенда 21 за културу*, он представља еквивалент *Агенде 21*. Другим речима, овај документ представља за културу оно што је *Агенда 21* била за окружење. У њему је такође наглашена мобилизација и активација градова и локалних самоуправа у правцу културе и њеног повезивања са моделом одрживог

---

⁷⁴ Council of Europe, *European Urban Charter* (Strasbourg: Council of Europe, 1992), http://sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/URBAN_CHARTER_EN.pdf. Цитирано према: Борислав Стојков, ур., *Урбанизам Европе – Европска урбанистичка повеља* (Београд: Удружење урбаниста Србије, Урбанистички завод Београда, 1996).

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ United Nations, *Report of the United Nations Conference on Human Settlements (HABITAT II)*, (Istanbul: United Nations, 1996), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G96/025/00/PDF/G9602500.pdf?OpenElement>.

⁷⁷ United Cities and Local Governments, *Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development* (Mexico City: United Cities and Local Governments, 2010), www.agenda21culture.net.

⁷⁸ World Public Meeting on Culture, Porto Alegre (2002).

развоја.⁷⁹ Документ је усвојен 2004. године у Барселони, а касније је Радна група о култури Уједињених градова и локалних самоуправа усвојила културу као централни мотив њихових развојних процеса.⁸⁰ Заснивајући своје ставове на UNESCO-вој *Универзалној декларацији о културном диверзитету* (2001) и *Конвенцији о диверзитету културних изражавања*, извршни биро ове групе је 2010. у Чикагу развио документ у коме је култура прихваћена као четврта димензија одрживог развоја.⁸¹ У њему се истиче ова димензија као компатибилна и значајна веза између остале три, јер је „интеркултурни дијалог један од највећих изазова човечанства, а креативност је идентификована као неисцрпан извор друштвене и економске благодети“.⁸² Суштински, с обзиром на културу, одрживост и територију, основни принципи *Агенде 21 за културу* су:

- културни диверзитет, неопходан за човечанство као што је и биодиверзитет за природу;
- диверзитет културног израза;
- дијалог, коегзистенција и интеркултуралност као основни елементи динамике грађанских односа;
- јавни простори као културни простори.⁸³

Фокусирајући се на градове и климатске промене, значајан допринос обнови града Европе дао је и *OECD* (The Organisation for Economic Co-operation and Development) у низу докумената којима се тежи усмеравању политике и остваривању развоја градова Европе. У том смислу, Европска унија је тек 2004. године поставила приоритет усаглашавања у вези заједничке урбане политике, чији је један од основних циљева улагање у урбану обнову.⁸⁴ По питању градова Европе '60-их и '70-их година, *OECD* уочава раширену појаву опадања социјалних и економских активности преко следећих фактора развоја:

---

⁷⁹ United Cities and Local Governments – Committee on culture, *Agenda 21 for culture* (Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Institut de Cultura, 2008), www.agenda21culture.net.

⁸⁰ United Cities and Local Governments (UCLG) Working Group on Culture, Beijing (2005).

⁸¹ *Universal Declaration on Cultural Diversity* (2001); *Convention on the Diversity of Cultural Expressions* (2005).

⁸² United Cities and Local Governments, *Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development*, www.agenda21culture.net.

⁸³ United Cities and Local Governments – Committee on culture, *Agenda 21 for culture* (2008).

⁸⁴ Детаљније у: Eva Vaništa Lazarević i Aleksandra Đukić, „Urbana rekonstrukcija – metoda kojom pomeramo granice uvažених standarda u arhitekturi,“ у *Rekonstrukcija i revitalizacija grada*, ured. Ružica Bogdanović (Beograd: Društvo urbanista Beograda, 2006), 3-18.

1. Висока стопа незапослености и раширености „црне“ („сиве“) економије као и брзо пропадање бројних приватних фирми у индустрији и трговини пре свега;
2. Погоршање услова становања и све већи проблеми одржавања стамбеног фонда и комуналне инфраструктуре;
3. Заострени социјални програм пре свега у области заштите најмлађих и најстаријих али и у области школства;
4. Разни облици социјалне и етничке сегрегације;
5. Различите појаве деликвенције и криминала;
6. Појаве угрожености животне средине (бука, загађен ваздух и сл).⁸⁵

У теоретском и практичном пољу урбане реконструкције и обнове, то значи да је одрживост градова примарни циљ, а доминантни аспекти су социјалне, економске, културолошке и просторне природе, али и да су пратећи циљеви једнако важни: менаџмент (децентрализација, приватизација, остваривање јавно-приватног партнерства), маркетинг (промоција, брендирање) и демократски процеси (партиципација различитих стејхолдера).⁸⁶ С обзиром на просторе настале под утицајем идеја модерног покрета, актуелне дебате се и даље воде на релацији рушење – обнова. С једне стране, јавна и делом стручна критика ових насеља води у правцу оспоравања оваквог модела, у смислу потпуног рушења, али и ремоделације, повећања густине и пренамене постојеће урбане структуре. С друге, оваква насеља имају своје савремене (ре)интерпретације - у светлу све веће потражње за просторима становања, поново се преиспитују овакви типови урбаних форми. Истражују се модели и, као решење, промовише се становање високих густина.

Паралелно с тим, у Европи, па и шире, настаје тренд заштите архитектонског наслеђа 20. века. Формирају се организације и удружења која активирају питања и могућности заштите идентитета ове врсте објеката и урбаних ансамбла. Ово је подржано чињеницом да је архитектура произведена под утицајем модерног покрета одраз значајног периода наше савремене историје културе, и да су у њој препознате вредности које треба очувати. Две најзначајније организације које су подстакле иницијативу за заштиту модерног наслеђа (Савет Европе (*Council of Europe*) и *DOCOMOMO (International Working Party for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement)*) активирале су питања

⁸⁵ Цитирано према: Борислав Стојков, „Обнова градова у Србији у новим условима развоја“, 12.

⁸⁶ Видети: Fatiha Belmessous, Franck Chignier-Riboulon, Nicole Commerçonand Marcus Zepf, „Demolition of large housing estates: an overview,“ in *Restructuring large housing estates in Europe*, edited by Ronald van Kempen, Karien Dekker, Stephen Hall and Iván Tosics (Bristol: The Policy Press, 2005), 200-205.

везана за заштиту не само споменика или појединачних објеката, већ и урбаних целина. С тим у вези, усвојене су препоруке са циљем адекватне заштите ове врсте наслеђа и, истовремено, његовог активног коришћења у духу савременог начина живота, као позитиван одговор на девастираност грађеног простора.⁸⁷

4.3 Формирање критеријума за дефинисање смерница урбане реконструкције улица

Концепт простора у архитектури и урбанизму је током 20. века доживео радикалне промене. Наиме, са другачијом визијом за будуће генерације, модерни принципи и идеје о градском пејзажу 'отвориле' су традиционално затворена урбана окружења 19. века. То се односило на идеале модерног покрета о флексибилном простору, његовом отвореном плану, антиципацији будућих потреба у односу на оригиналну организацију простора и апсолутну превагу процеса над стилем, а све у потрази за бољим квалитетом живота и средине. Планирање је било први услов модернизације и урбанизације, што је за последицу имало развој нових концепата широм света. У таквој констелацији, најзначајније промене тичале су се културног дискурса и декларисања новог, еколошки одговорног приступа у архитектури.

Модерни покрет се често погрешно поистовећује са стилем. По дефиницији *DOCOMOMO*-а (2008), модерни покрет не представља кохерентну, препознатљиву целину, већ покрива широк спектар трендова са различитим приступима, у зависности од појединачних мишљења, политичке климе, социјалног и културног контекста и времена. Модерни покрет представља „сет културних тенденција и низа придружених културних покрета“.⁸⁸ Урбанизам модерног покрета није био фиксни скуп идеја - он варира од земље до земље и временом је еволуирао. По Пиндеру, он треба да се разуме као „део групног културног експеримента“.⁸⁹ Надаље, позивајући се на период око 1915. године као период 'маније експериментисања' модернизма у интелектуалној и друштвеној области, Харви

---

⁸⁷ То су на пример: Council of Europe, *Recommendation No. R (91) 13 of the Committee of Ministers to Member States on the Protection of the Twentieth-Century Architectural Heritage* (1991); ICOMOS International Scientific Committee for Twentieth Century Heritage, *Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage, Madrid Document 2011*.

⁸⁸ Опис је доступан на: <http://en.wikipedia.org/wiki/Modernism>, приступљено 11. фебруара 2012.

⁸⁹ David Pinder, *Visions of the City. Utopianism, Power and Politics in Twentieth-Century Urbanism* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005), 58.

сугерише: „Није тешко закључити да је цео свет репрезентације и знања доживео темељну трансформацију током овог кратког периода времена“.⁹⁰ Иако се разликују по питању одређења порекла културне промене, и други су расправљали о природи модернистичке праксе на сличан начин. На пример, за Лефевра су године око 1905. обележене драматичном 'мутацијом' док дисконтинуитет добија нови значај током развоја модернитета и модернизма, и њихове интензивне културне активности.⁹¹

Заједно са многим архитектама укљученим у деловање *CIAM*-а, настојања Ле Корбизјеа су се тичала трансформација урбаног простора као средства покретања шире друштвене промене. Његову вишеструко оспоравану фразу „архитектура или револуција“ Џејмисон коментарише на следећи начин: „Ле Корбизјеов привидно антиполитички став може се читати као проширење саме концепције политичког и као антиципаторска веза са концепцијом „културне револуције“.⁹² Модернисти су веровали да је прекидом са прошлим и садашњим стањима како на нивоу градског пејзажа тако и самог објекта, могуће променити свакодневни живот. У оквиру шире визије промена, нове форме, елементи и 'хелије' би могле да буду изазов перцепцији урбаног простора и традиционалних образаца понашања.

Поред тога, еколошки одговоран приступ у планирању и архитектури је један од значајних доприноса модерне епохе. Иако је већина критика пропонената еколошког планирања и дизајна често упућена пракси модерног покрета, сама идеја о друштвено и еколошки одговорној архитектури је развијена управо у овом периоду. Критике су подстакле нова истраживања 'енвајорментализма' у историји архитектуре, са циљем идентификовања односа архитектуре и екологије, и њиховог профилисања током 20. века. Анкер сматра да се савремени архитектонски енвајорментализам великим делом ослања на теорију модерне архитектуре, у смислу научног, друштвеног и еколошки одговорног приступа у планирању и дизајну: „Кључ ове разнолике историје и архитеката и еколога је у њиховом заједничком покушају да обједине

---

⁹⁰ David Harvey, *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origin of Cultural Change* (Oxford: Blackwell Publishing, 1989), 28-9.

⁹¹ Henri Lefebvre, *Introduction to Modernity* (originally published in French in 1962), trans. John Moore (London: Verso, 1995), 178.

⁹² Frederick Jameson, *The Ideologies of Theory: Essays 1971-1986* (London: Routledge, 1988), 51.

уметност и науку, са циљем изналажења практичних решења за проблеме (заштите) животне средине“.⁹³

Благојевић и Ћоровић тврде да је „промена разумевања односа архитектуре и урбанизма према животној средини у 19. и 20. веку имала кључни утицај на појаву модерне архитектуре“.⁹⁴ Исто тако, неки аутори сматрају да савремена еколошка архитектура потиче од промене у културном дискурсу још од доба просветитељства и Русоове тезе о хармонији с природом, и Раскинових наговештавања енвајорментализма 20. и 21. века.⁹⁵

Анкер тврди да се једна од кључних фигура у историји модерног дизајна, Ласло Мохоли-Нађ (László Moholy-Nagy) често противио генерално погрешно схваћеном фразом Луја Саливена (Louis Sullivan) „форма прати функцију“. По Мохоли-Нађу, овај мото би требало разумети из перспективе „феномена који се појављују/дешавају у природи“, где сваки облик настаје као последица његове одговарајуће функције. Како Анкер даље објашњава, Мохоли-Нађ је био један од многих 'авангардних модерниста' који је усмерио своју пажњу на биолошке науке са циљем да детерминише функционалност, те тиме и еколошку везу за добробит човека.⁹⁶ Према томе, припадници Баухауса су се бавили питањима функционализма у смислу рационалних, емоционалних и еколошких потреба људских бића. Њихово усвајање и прихватање екологије нуди људском наслеђу и историји енвајорменталне дебате много више него што ће критичари њихових принципа икад бити у могућности да оспоре.

Сагледавајући последице индустријализације и механизације урбаног живота, пораста загађења, неефикасности и смањење безбедности пешака, Ле Корбизје је сматрао да европским градовима недостају 'артерије' а да имају само 'капиларе', што

---

⁹³ Peder Anker, *From Bauhaus to Ecohouse: a History of Ecological Design* (Louisiana: Louisiana State University Press, Baton Rouge, 2010), 1.

⁹⁴ Ljiljana Blagojević i Dragana Čorović, „Envajronmentalni aspekti kao osnov inovacije kurikuluma u visokoškolskom obrazovanju arhitekata: novi pristupi proučavanju istorije i teorije moderne i savremene arhitekture / Environmental Aspects as a Basis of Curriculum Innovation in Higher Education of Architects: New Approaches to the Study of History and Theory of Modern and Contemporary Architecture,“ u *Zbornik radova sa simpozijuma Društva urbanista Beograda: Budućnost razvoja naselja u svetlu klimatskih promena*, ured. Vesna Zlatanović-Tomašević, Ranka Gajić, Faketa Kaić (Beograd: Društvo urbanista Beograda (2011), 184.

⁹⁵ David Lloyd Jones, *Architecture and the Environment: Bioclimatic Building Design* (New York: Overlook Press, 1998).

⁹⁶ Peder Anker, *From Bauhaus to Ecohouse: a History of Ecological Design*, 9-23.

би значило да је даљем развоју и расту градова претила 'болест и смрт'.⁹⁷ У есеју „Улица“ објављеном у француским дневним новинама 1929. године, он пише: „То је добро утабан пут вечног пешака, реликвија векова, дислоцирани орган који више не функционише. Улица нас је истрошила. И после свега, она нам се гади. Па зашто онда и даље постоји?“⁹⁸ Касније, 1935. године је написао: „Град светлости који ће растерати анксиозност која сада мрачи наше животе, који ће представљати успех за очај у коме сада живимо, постоји на папиру. Ми само чекамо „да“ од владе са вољом и одлучношћу да га угледамо“.⁹⁹ Осим тога, непрестано оспораван Ле Корбизје је био веома заинтересован органским концепцијама у урбанизму и архитектури, и начинима за постизање равнотеже између геометрије и природе, машинског и органског. Утврдио је основе 'биологије' и 'органског живота', у смислу пејзажа и 'закона меандра', инспирисаног меандрирањем реке. По њему би сви архитектонски производи, а тиме и градови, требали да буду *организи* који „одмах саопштавају појам карактера, равнотеже, хармоније, симетрије“.¹⁰⁰ Како Данет тврди, иако Ле Корбизјеов модел урбане форме није био статичан, већ се развијао временом, основна константна карактеристика се односи на „његову посвећеност ка постизању зеленог града, пејзажног града који својим становницима нуди 'сунце, простор и зеленило“.¹⁰¹

Имајући у виду све претходно написано, урбана окружења и њихово планирање настало под утицајем идеја модерног покрета су били превасходно од културне важности. Паралелно с тим, представљали су ново промишљање о еколошкој одговорном ставу према окружењу и изграђеној средини. Питања која се тичу урбаних простора развијених по овим принципима, и њихове одрживости у савременим условима урбане обнове и регенерације су много комплекснија него што се обично тврди у теорији и пракси. Ови простори су важан део људског наслеђа у којима је препозната вредност како са културног, тако и историјско-еколошког аспекта. Ако култура представља четврту димензију парадигме одрживости, поставља се питање да ли ови простори треба да буду предмет (физичког и

---

⁹⁷ Le Corbusier, *Urbanisme* (Paris: Éditions Crés, 1925), [trans. Frederick Etchells as *The City of Tomorrow and Its Planning*. London: Architectural Press, 1987, 5-12].

⁹⁸ Le Corbusier, “L'avis de l'architecte...La rue,” *L'Intransigeant*, 20 mai 1929, 4.

⁹⁹ Le Corbusier, *La Ville radieuse* (Boulogne-sur-Seine: Éditions de l'Architecture d'Aujourd'hui, 1935), [trans. Pamela Knight, Eleanor Levieux and Derek Coltman as *The Radiant City*. London: Faber and Faber, 1967, 94].

¹⁰⁰ *Ibid.*, 147.

¹⁰¹ James Dunnet, “LeCorbusier and the City without Streets,” in *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker (London: SponPress, 2000), 57.

менталног) негирања; или наслеђе, обнова и њихова осетљива међузависност треба пажљиво и стратешки да се промисли.

Према томе, критеријуми релевантни за дефинисање смерница урбане реконструкције улица формирану су у односу на еколошки одговоран приступ урбаној обнови, те теорији и пракси архитектуре и урбанизма. У оквиру тога, а везано за просторе настале под утицајем идеја модерног покрета, као кључни су издвојени они који се тичу урбаног, културног пејзажа и идентитета, његове заштите у односу на активне методе обнове, као и економских питања даљег коришћења и унапређења, значајног аспекта савременог развоја градова данас.

4.3.1 Критеријуми заштите архитектонског и културног наслеђа

До усвајања *Европске урбанистичке повеље* 1992. године, доминантно је било уверење да је град феномен подложен перманентним променама и да је као такав изложен деградацији и дезорганизацији, која негативно утиче на становнике. Истовремено се развијало мишљење да свака историјска епоха обогаћује европско културно наслеђе „новим градитељским креацијама“.¹⁰² Овакво амбивалентно разумевање требало је да подстакне надлежне и заинтересоване стране да покрену иницијативе и мере, које ће сачувати карактер културног и архитектонског наслеђа и уједно им обезбедити активну функцију у савременом друштву. На пример, још 1985. године све потписнице *Конвенције о заштити архитектонског наслеђа Европе* се „обавезују да ће подстицати: а/ коришћење заштићених добара у духу потреба савременог живота; б/ адаптирање, када је то потребно и могуће, старих зграда за нове функције“.¹⁰³

У истој *Конвенцији* су дефинисане три категорије добара које могу бити препознате за заштиту: 1/ споменици, 2/ групе грађевина, и 3/ локалитети. Сматра се да ове категорије могу међусобно да се преклапају, и да пејзажне зоне могу припадати и категорији група грађевина и локалитетима. Према усвојеним документима и

---

¹⁰² Детаљније у: Нађа Куртовић Фолић, Милица Бајић-Брковић, Драгана Базик, „Предлози за унапређење методологије рада на заштићеним урбаним целинама,“ у *Обнова градова у Србији: темељне одреднице*, уред. Борислав Стојков (Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 1996), 267-291.

¹⁰³ Коришћени навод је из Члана 11. Конвенције: Council of Europe, *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe* (Granada: Council of Europe, 1985), <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/121.htm>.

конвенцијама, разлика између ове две категорије је тако фино изнијансирана, да је тешко (урбани/културни) пејзаж децидно сврстати у једну од њих. Наиме, *групе објеката* покривају „групе грађевина у градским или сеоским срединама, које не само да морају да буду хомогене, већ морају да задовољавају и критеријуме дате параграфом *a*, а да при том буду довољно кохерентне да би се у географском смислу могле дефинисати као целине. На пример, то могу бити комплекси грађевина, историјска градска језгра, индустријска постројења или села“.¹⁰⁴ Категорија *локалитета* обухвата „области у којима је човек оставио свој траг, а које су делимично изграђене, разликују се од области нетакнуте природе, довољно су хомогене да би се могле дефинисати у географском смислу, и имају вредност у складу са критеријумима наведеним у ставу *a*“.¹⁰⁵

Заједничко за обе ове категорије јесте да су то (изграђени) простори, довољно хомогени да могу територијално да се разграниче, и да при том испуњавају квалитативне критеријуме из параграфа *a*. члана 1. *Конвенције*, а који су дефинисани тиме да заштита баштине није условљена старошћу објеката, него сетом критеријума по којима се она може сматрати истакнутом појавом у изграђеном окружењу. Вредности могу бити од историјског, археолошког, уметничког, научног, друштвеног или техничког значаја. Важно је напоменути и то да може бити испуњен само један од ових критеријума, да би се добро уврстило у баштину.

Како тврди Нађа Куртовић Фолић (*et al.*): „Конзервација је добила специфично значење проширивањем бриге за појединачне споменике културе на групе објеката, ансамбле, а нарочито од када су дефинисана „заштићена подручја“ унутар којих нису сви објекти морали поседовати високе архитектонске и друге вредности“.¹⁰⁶ Тиме је поље деловања померено са индивидуалних, физичких структура на сферу нематеријалног, културног наслеђа. С обзиром на то да архитектонско наслеђе представља најнепосредније уочљив део културног наслеђа и да су просторне културно-историјске целине територијално његови највећи феномени, питања вредности и заштите су веома комплексна и слојевита.

---

¹⁰⁴ Коришћени навод је из Члана 1. Конвенције. Извор: Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Нађа Куртовић Фолић, Милица Бајић-Брковић, Драгана Базик, „Предлози за унапређење методологије рада на заштићеним урбаним целинама“, 269.

Питања заштите архитектонског наслеђа 20. века постала су актуелна '80их година прошлог века, када је у Енглеској постало евидентно да су угрожени многи локалитети, настали после Другог светског рата.¹⁰⁷ На пример, Међународни савет за споменике и локалитете (*ICOMOS*) је организовао први семинар о наслеђу 20. века у Паризу, на коме је указано на потребу промена у законодавству Енглеске у правцу регистровања поменутих локалитета.¹⁰⁸ Важан помак у препознавању ове врсте наслеђа билојеи оснивање Међународне радне групе за документацију и заштиту грађевина, места и целина модерног покрета (*DOCOMOMO*) 1988. и припрема *Декларације из Ајндховена* 1990. године.¹⁰⁹

Паралелно с тим, Савет Европе 1989. године организује скуп у Бечу са темом архитектонског наслеђа 20. века.¹¹⁰ Скуп је изнедрио званични документ о овој теми, усвојен 1991. у виду *Препорука за заштиту архитектонског наслеђа 20. века*.¹¹¹ Овај догађај представљао је подстицајни импулс за *UNESCO* да покрене окупљање стручњака и израду извештаја у Хелсинкију 1995. године.¹¹² Анализа ових докумената указује да њима нису утврђени прецизни критеријуми за вредновање архитектонског наслеђа 20. века, већ да су се углавном бавили питањима идентификације, сарадње, промоције, финансирања и истраживања. Важно је истаћи и то да је до маја 2003. године само 12 добара на Светској листи наслеђа припадало 'модерној' баштини.¹¹³

---

¹⁰⁷ Jan H.M. Haenraets, *Identifying key problems regarding the conservation of designed landscapes: Designed landscapes of the recent past* (a thesis submitted in partial fulfilment of the requirements of De Montfort University for the degree of Doctor of Philosophy, October 2009, Leicester School of Architecture Faculty of Art and Design De Montfort University), 28, <https://www.dora.dmu.ac.uk/handle/2086/3880>.

¹⁰⁸ The International Council of Monuments and Sites (ICOMOS).

¹⁰⁹ International Working Party for Documentation and Conservation of Buildings Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement (DOCOMOMO International), *Eindhoven Statement* (1990), <http://www.docomomo.com/eindhoven.php>.

¹¹⁰ Council of Europe, *Twentieth-Century Architectural Heritage: strategies for conservation and promotion, Cultural Heritage Series, no. 29. Proceedings of a colloquy organised by the Council of Europe with the Austrian Ministry of Science and Research and the Bundesdenkmalamt, held in Vienna (Austria), 11-13 December 1989*, (Strasbourg, Council of Europe Press, 1994), http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/Pat_PA_29_en.pdf.

¹¹¹ Council of Europe, *Recommendation on the Protection of the Twentieth Century Architectural Heritage – R (91) 13* (Strasbourg: Council of Europe Press, 1991), <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=572353&SecMode=1&DocId=597874&Usage=2>.

¹¹² ICOMOS, „Seminar on 20th century heritage in cooperation with UNESCO (WHC) and ICCROM: Helsinki 18-19 June 1995, Conclusions“, http://www.international.icomos.org/20th_heritage/helsinki_1995.htm.

¹¹³ UNESCO, „Appendix A: Modern heritage properties on the World Heritage List(as at July 2002),“ in *Identification and Documentation of Modern Heritage*, edited by R. Van Oers and S. Haraguchi (Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2003), 140.

Закључак је такође и то да је до 1995. године низ иницијатива покренуто на тему заштите архитектонског наслеђа 20. века, али ниједна од ових активности није имала посебан фокус на пејзаже. Дискусија на ову тему је поведена тек на *DOCOMOMO*-вој конференцији у Барселони 1994. године, да би прерасла у оснивање Међународног одбора за паркове и пејзаже (International Specialist Committee on Gardens and Landscapes). Овај одбор је касније преименован у Специјални одбор за урбанизам и пејзаже (Specialist Committee on Urbanism and Landscapes).¹¹⁴ Подстицај се можда може наћи у *Препорукама за интегралну заштиту културних пејзажа као делова политике*, усвојеним од стране Савета Европе 1995. године.¹¹⁵

Прави замах међутим настаје тек после 2000. године са доношењем *Европске конвенције о пејзажу*.¹¹⁶ Потписници су се обавезали на пет конкретних мера, које су заправо представљале скуп закључака претходних догађаја: подизање свести, обука и образовање, идентификација и процена, циљни квалитет пејзажа, и имплементација. Заједно са препорукама које су проистекле са Конференције о заштити пејзажа модерне архитектуре 2002. године, ова два документа чине једине који наглашавају значај јавне партиципације у процесу заштите.¹¹⁷ Још значајније, *Конвенција* истиче „да је предео важан чинилац квалитета живота људи, ма где они били: у градским срединамаи на селу, у деградираним областима или у подручјима високог животог квалитета, у областима којеимају изузетне одлике, или у свакидашњем окружењу“, где према томе спадају и они из наше модерне историје.¹¹⁸

Ово је такође била и кључна порука тзв. *Монтреалског акционог плана о наслеђу 20. века* (2001), који позива на „разумевање пуног диверзитета наслеђа 20. века и свих питања везаних за његово препознавање, заштиту и промоцију“. ¹¹⁹ Поменута конференција која је уследила следеће године (Конференција о заштити архитектуре модерног пејзажа, 2002) изнедрила је прву и до данас једину повељу о заштити

---

¹¹⁴ W. De Jonge, E.J. Sam and E. Fraai, eds., „The history of DOCOMOMO,“ *DOCOMOMO Journal*, no. 27 (2002).

¹¹⁵ Council of Europe, *Recommendation No. R (95) 9 of the Committee of Ministers to member states on the integrated conservation of cultural landscape areas as part of landscape policies* (Adopted by the Committee of Ministers on 11 September 1995 at the 543rd meeting of the Ministers' Deputies), (Strasbourg: Council of Europe Press, 1995).

¹¹⁶ Council of Europe, *European landscape convention* (Florence: Council of Europe, 2000), http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/VersionsConvention/Default_en.asp.

¹¹⁷ Charles A. Birnbaum with Jane Brown Gillette and Nancy Slade, *Preserving Modern Landscape Architecture: Making Postwar Landscapes Visible. Conference Proceedings edition* (Washington, DC: Spacemaker Press, 2004).

¹¹⁸ Council of Europe, *European landscape convention*, 2000.

¹¹⁹ Dinu Bumbaru, *Montreal Action Plan* (Montreal: ICOMOS, 2001), http://www.international.icomos.org/20th_heritage/montreal_plan.htm.

пејзажа модерне архитектуре, иако се она углавном односи на територију Сједињених америчких држава.¹²⁰

У међувремену, европске организације истражују и развијају даље ову тему. Године 2006. донешена је *Московска декларација о заштити културног наслеђа 20. века*.¹²¹ Декларацијом су препознате многе неопходне акције, од којих су најзначајније оне које наглашавају обезбеђивање финансијских фондова, као и побољшање процеса прикупљања и обрађивања документационих основа. Из претходне анализе свих релевантних докумената, јасно је да су у последњих двадесет година многе организације и професионалци радили на питањима наслеђа 20. века, и да су њихови напори углавном резултирали акционим смерницама.

На простору Србије, препознавање проблема и питања наслеђа модерне архитектуре јавља се први пут кроз *Генерални план Београда 2021* (2003). Поред тога, актуелни важећи законски акт који се бави питањима заштите културних добара је *Закон о културним добрима*.¹²²

Према *Закону о културним добрима* Републике Србије, постоје четири врсте културних добара и оних која уживају претходну заштиту. Међу њима се налазе и просторне културно-историјске целине, које представљају: „урбано или рурално насеље или њихови делови, односно простор с више непокретних културних добара од посебног културног и историјског значаја“.¹²³ Надаље, надлежна институција релевантна за подручје Београда, Завод за заштиту споменика културе града Београда, сврстава централну зону Новог Београда (блокови 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, затим блокови 1 и 2, као и приобална зона Новог Београда) у ове целине, као добра која уживају статус претходне заштите.¹²⁴ А претходна заштита подразумева да

---

¹²⁰ Према: Jan H.M. Haenraets, *Identifying key problems regarding the conservation of designed landscapes: Designed landscapes of the recent past*, 28.

¹²¹ ICOMOS Russia, *Moscow Declaration on the Preservation of Twentieth Century Cultural Heritage* (Moscow: ICOMOS, 2006), http://www.international.icomos.org/risk/2007/pdf/Soviet_Heritage_02_Moscow_Declaration.pdf.

¹²² *Zakon o kulturnim dobrima* („Sl. Glasnik RS“ br. 71/94).

¹²³ II глава, део б) Просторно културно-историјска целина, члан 20. *Zakon o kulturnim dobrima* („Sl. Glasnik RS“ br. 71/94).

¹²⁴ Детаљније на интернет страници Завода за заштиту споменика културе града Београда: <http://beogradskonasledje.rs/kulturna-dobra/gradske-opstine/nepokretna-kulturna-dobra-na-teritoriji-opstine-novi-beograd>, приступљено 29. новембра 2008.

се добра не смеју „оштетити, уништити, нити се без сагласности, у складу с одредбама овог закона, може мењати његов изглед, својство или намена“.¹²⁵

Генерални план Београда (2003) препознаје модерну архитектуру у Београду као „категирију материјалне и културне баштине“.¹²⁶ Критеријуми на основу којих се модерна архитектура вреднује сврстани су у две основне групе: опште вредности дела и посебне вредности дела, а дела која се вреднују су објекти и урбанистичко-архитектонске целине и амбијенти (иако међународне конвенције препознају споменике, групе грађевина и локалитете). По питању урбанистичко-архитектонских целина и амбијената (дефинисаних *Планом*) у категорији општих вредности дела, критеријуми су:

- високе амбијенталне вредности – простор између објеката садржи квалитативне атрибуте релације објеката и међупростора као и духа места (К4);
- јасан идентитет у менталној мапи града и у његовој меморији или учествовање у ведути града (К-5);
- специфичан допринос области (К-6).¹²⁷

У категорији посебних вредности урбанистичко-архитектонских целина и амбијената спадају критеријуми:

- стилска репрезентативност (К-11);
- амбијентална вредност – посебне вредности и специфичности, осим оних вредности које су наведене под К-4 (К-12).¹²⁸

Надаље, по дефиницији *Плана*, урбанистичко-архитектонске целине и амбијенти могу да уживају режим потпуне заштите или режим делимичне заштите. На пример, на територији Новог Београда, централна зона Новог Београда (специфицирано као блокови 21-26 и 28-30) је у режиму делимичне заштите, која по дефиницији „подразумева очување постојећих вредности урбанистичко-архитектонског концепта и његово даље унапређивање у смислу ремоделације и побољшања стандарда комплементарних садржаја становања, обавезно поштујући аутентичне вредности урбанизма и архитектуре модерне“.¹²⁹ У оквиру препорука, ова зона је вреднована по

---

¹²⁵ I глава, Osnovne odredbe, Član 7. *Zakon o kulturnim dobrima* („Sl. Glasnik RS“ br. 71/94).

¹²⁶ Члан 5.3 Заштита и третман модерне архитектуре. Извор: Урбанистички завод Београда, *Генерални план Београда 2021* (Београд: Урбанистички завод Београда, 2003).

¹²⁷ Члан 5.3.2 Опште вредности дела. Извор: Ibid.

¹²⁸ Члан 5.3.3 Посебне вредности дела. Извор: Ibid.

¹²⁹ Члан 5.3.5 Дефиниције појмова. Извор: Ibid.

критеријумима К-6 (специфичан допринос области) и К-11 (стилска репрезентативност).

Међутим, у делу који се бави заштитом и уређивањем значајних јавних урбаних простора, *Планом* је образложено да „ту нема традиционалних облика јавног урбаног простора (локалних улица, тргова, скверова...), као ни одговарајућих амбијенталних оквира који нуде примерене садржаје и визуелни доживљај довољно препознатљив и у мери индивидуалне перцепције. [...] широко конципирани слободни простори и недовољно артикулисано градско приземље нуде довољно могућности за реструктурирање у циљу уграђивања традиционалних облика јавног урбаног простора“.¹³⁰

Имајући у виду све претходно написано, поставља се неколико питања. Прво се односи на то да се у савременим приступима заштити инсистира на укључивању свих аспеката територије (па тако и културног наслеђа) у процес планирања, што овде и јесте случај, али без адекватне усаглашености у оквиру важећег законског документа (Генералног плана Београда). Друго питање је везано за неусаглашеност Плана са надлежном институцијом и њеним прописима (Завод за заштиту споменика културе града Београда и *Закон о културним добрима*). На пример, у ГП (2003) важећа је дефиниција *делимичне* заштите целина, док Завод препознаје добра која уживају *претходну* заштиту. Поврх тога, објашњење ових појмова у документима има дијаметрално другачије значење.

Препознавање ове врсте наслеђа код нас је постало актуелно са доношењем ГП-а 2003. године. До тада, током '90их су у централној зони Новог Београда изграђени многи објекти (као на пример они у блоку 21), репрезенти једног другачијег начина промишљања простора, па су тиме - како је већ утврђено – створени нови (хибридни) типови улице и блока. С обзиром да ни у једном документу није специфицирано који се делови/објекти штите (нови или 'стари'), већ се само говори о целини, поставља се питање да ли и новоизграђене структуре подлежу дефинисаној заштити (и зашто), јер физички припадају целини, или је можда циљ заштите био неке друге природе?

Коначно, од доношења *Плана* (2003), подручје Новог Београда и његове централне зоне предмет је интензивне изградње, код које је некад тешко препознати „очување и

---

¹³⁰ Члан 5.2. Заштита и уређивање значајних јавних урбаних простора. Извор: Ibid.

унапређење аутентичних вредности урбанизма и архитектуре модерне¹³¹. Питање се односи како ове нове структуре одговарају на принципе заштите, односно постоји ли усаглашеност на нивоу урбанистичких планова и њихове имплементације, или је она у зависности од неких других фактора већином селективна.

Без обзира да ли се ради о напуштању или повећању интереса, простор ових целина је перманентно изложен променама, трансформацијама, прилагођавању, деградацији, унапређењу. Сходно томе, њихова судбина је специфична и комплексна, и у односу на различите временске периоде њихова вредност варира. Основни критеријуми који су у важећим (горе споменутим) европским конвенцијама и повељамамахом исти, а који се у овом случају могу делимично препознати, обухватају:

- 1. идеју груписања, која може да обухвата један блок, али и неколико њих, а која се суштински разликује од појма индивидуалног споменика културе. Овде се дакле ради о целини, односно ансамблу, који се састоји од групе елемената, репрезентата једне укупности која је настајала и развијала се, и коју сада треба очувати.**
- 2. хомогеност и склад, од чега понајвише зависи вредност целине. С обзиром да се код модерног наслеђа ради о једној својеврсној и јакој вредности типолошких карактеристика урбаних елемената, хомогеност подразумева да они сами по себи јесу целина, различита од изграђеног окружења. То је најчешће ритам, композиција маса, артикулисање целине, њихове пропорције, волумени, третман комуникацијских веза и визура, материјали и/или основни принципи у пројектовању целине (отворени план, улица-транзит, јавна површина, слободно приземље, итд). С обзиром да естетика није била кључни допринос модернизма, хомогеност ових целина може бити подржана и друштвено-економским вредностима препознатим од стране становника.**
- 3. историјски, друштвени и културни значај, који заправо највише утиче на идентификовање и будућу заштиту целине.**

Идеја груписања се у структури Новог Београда сагледава најпре у иницијалном конципирању овог простора као урбанистичке композиције. Њена својства нису одређена стилским карактеристикама објеката, већ њиховим међуодносом. Описујући

---

¹³¹ Члан 5.3.6. Урбанистичке препоруке за поједине целинеу режиму делимичне заштите. Извор: Ibid.

Урбанистички план Новог Београда из 1950. године и карактер планиране Немањине улице, Видо Врбанић пише: „У оквиру ових композиционих елемената тражени су мотиви хармоничних пропорција и ритма у појединим ансамблима и низовима, да би се постигао музикалитет и динамика односа [...] који варирају метрички и алтернирајуће, чинећи у ритму, линијама и кривинама постава, композиционе мотиве читавих ансамбла“.¹³²

Слика 4.2 Идеја груписања централних 9 блокова Новог Београда. Извор: (горе) приватна архива ауторке; (доле) Milutin Glavički, „Regulacioni plan Novog Beograda“, 6.

Према томе, концепт Новог Београда садржи у себи специфичну идеју груписања објеката како у оквиру физичке структуре блока, тако и њиховог односа према улици. Иако ова идеја може бити уочљивија у традиционалним градским језгрима, где се објекти граде по принципу континуитета, у случају простора Новог Београда груписање је процес у коме је одлучујућу улогу играла динамика односа изграђеног и неизграђеног [слика 4.2].

По питању другог критеријума, једноставним поређењем једног ситуационог плана новобеоградског блока, са исечком исте површине из историјског језгра Београда долази се до закључка да је морфолошки склоп Новог Београда целина 'различита од изграђеног окружења' [слика 4.3]. То међутим не значи да је квалитет овог простора нарушен, он је само квалификован другачијим односом изграђеног и слободног простора (кофицијентом изграђености, као и густином настањености). То се дакле не може сагледати искључиво ситуационим планом, већ и трећом димензијом. Како

---

¹³² Видо Врбанић, „Урбанистички план Новог Београда“, 128.

тврди Бобић: „Наиме, у таквом, просторном сагледавању, а о простору је реч, утврдило би се да је разлика између укупне изграђене површине града, у старом и Новом Београду, мала. Није реч о неискоришћености терена већ је проблем у другачијем начину распореда материјала. Једно је ниско и густо, а друго високо и ретко“.¹³³

Слика 4.3 Однос димензија блока и густине изграђености у историјском језгру Београда и Новом Београду. Извор: Miloš R. Perović, *Iskustva prošlosti*, 92 i 93.

Трећи критеријум везан је за историјски, друштвени и културни значај. Иницијатива за изградњу Београда на левој обали Саве потекла је из потребе за обновом порушеног града после Другог светског рата, и то од политичког врха земље. Кроз цео процес конципирања и реализације, концепт репрезентације младе југословенске државе и друштва био је снажно присутан [слика 4.4]. Као што је показано у другом делу овог истраживања, Нови Београд је:

[Н]ајвећи резултат протеклог периода изградње Београда, израз је наше, београдске урбанизације, савремене и по добу када је обављена и по стручно-научном приступу.

... [С]а њим је Београд зачео најзначајнију страницу своје модерне урбане историје...“ (италик у оригиналу).¹³⁴

У процесу промена концепата током социјалистичке Југославије, али и касније, просторна структура Новог Београда трансформисала се и развијала као одраз друштвене праксе, њених специфичних политичких, економских и културних одлика и вредности. Исто тако, настао је под утицајем идеја модерног покрета, и као такав, у сталном раскораку између локалних и глобалних услова и трендова, представља јединствен феномен како на нашем тлу, тако и шире.

¹³³ Милош Бобић, „Како украс(и)ти Нови Београд“, 30.

¹³⁴ Bratislav Stojanović, „Urbanističko planiranje Novog Beograda – realizacije“, 23-24.

Слика 4.4 Александар Ђорђевић, тадашњи директор Урбанистичког завода представља План централне зоне Новог Београда Јосипу Брозу Титу, 1960. Извор: *Нови Београд 1961*, 8.

Према свему претходно наведеном, за дефинисање простора историјско-културне целине значајна је његова „укупност, која чини да се он може посматрати као својеврстан колективни споменик који поседује сопствену вредност“.¹³⁵ У погледу наслеђа 20. века, пре свега се ради о колективној баштини, као изразу једног друштвеног колективитета, насталог у специфичним околностима и непрестаним променама друштвено-политичке и струковне спреге. Његова културна вредност је уједно и највећи потенцијал за заштиту ових простора, али и за одређени економски развој, који уз обнову могу одговорити савременим захтевима живота.

Новија истраживања и ставови о заштити градитељског наслеђа сугеришу на проширење аспеката приликом планирања, имплементације и реализације урбаних целина. При томе треба „пажљиво процењивати и синтетизовати кроз општу валоризацију“.¹³⁶ У складу са тим, инсистира се на интегралном приступу који уводи нове погледе у пракси, до сада, неприсутних или ретко заступљених страна. У документима усвојеним од Савета Европе се постојање неколико нивоа заштите сматра оправданим само уколико постоје јасно одређени критеријуми, који се не односе на тип или карактер споменика, или период из ког потичу, већ на суштински значај који носе за историју, реткост или чак јединственост, својство дела, и слично. Свака појединачна ситуација изискује критеријуме вредности наслеђа који су посебни и специфични, и према томе је практично немогуће извршити генерализацију тих критеријума, без додатних истраживања, модификација и адаптација, у односу на конкретне захтеве и случајеве.

---

¹³⁵ Нађа Куртовић Фолић, Милица Бајић-Брковић, Драгана Базик, „Предлози за унапређење методологије рада на заштићеним урбаним целинама“, 272.

¹³⁶ Ibid., 277.

У изради студије за потребе *Генералног плана Београда 2021 (2003)* учествовао је тим професионалаца у дефинисању, категоризацији и валоризацији нашег наслеђа 20. века. Стога овај рад прихвата њихове критеријуме као релевантне, са оградом да у целини централне зоне Новог Београда одређени делови/блокови нису једнаки, и да би за сваки појединачно, а у оквиру целовите визије, требало спровести детаљнија истраживања, која би била адекватно уграђена у будуће планске оквире. Уз извесне допуне, критеријуми вредности архитектонског и културног наслеђа су следећи:

А. Амбијенталне вредности – простор између објеката садржи квалитативне атрибуте релације објеката и међупростора као и духа места;

Б. Јасан идентитет у менталној мапи града и у његовој меморији или учествовање у ведути града;

В. Специфичан допринос области, како у процесу конципирања, планирања, развоја или реализације, тако и кроз рад признатих аутора у области архитектуре и урбанизма;

Г. Репрезентативност целине – целина представља репрезентативни пример препознатљивог (модерног) правца, покрета, школе и/или теорије, временског периода или методе градње;

Д. Архитектонска и културна вредност - простор има високу архитектонску и културну вредност, и као целина представља значајан и препознатљив ентитет, чије се компоненте не морају појединачно разликовати, односно имати индивидуални значај.

Евидентно је да су у овом случају критеријуми вредности архитектонског наслеђа 20. века уско повезани са културолошким аспектима урбаног пејзажа и идентитета, те се не могу јасно разграничити. Они се међусобно преклапају и допуњавају, па се као такви и требају посматрати: у заједничкој спрези и међузависности.

4.3.2 Културолошки критеријуми: урбани пејзаж и идентитет

Градови, као свака друштвена стварност, историјски су производ и то не само у физичкој материјалности, него и у културолошком значењу, у улози коју град игра у друштвеној организацији и људским животима.¹³⁷

Савремене дебате о развоју и значају пејзажа за заједницу и њихов културни идентитет крећу се у доменима социолошких и антрополошких наука, те студија о 'идентитету места'. Заједничка тема ових студија се односи на то да су како индивидуални, тако и групни идентитет уско везани са догађајима и историјом изграђеног окружења. Према томе, култура и идентитет у основи није само друштвена категорија, већ и просторна. По Антропу (Antrop), неадекватан развој пејзажа може утицати на промену локалних специфичности и културних значења, стварајући тиме јаз између заједнице и њене прошлости.¹³⁸ Са потписивањем *Европске конвенције о пејзажима* 2000. године, указано је на ове недостатке у идентификацији културног значења пејзажа, те и на начине за унапређење одрживог доприноса пејзажа културном идентитету и диверзитету.¹³⁹

Стефенсон (Stephenson) тврди да је „културни идентитет у нераскидивој вези са начинима људске интеракције у оквиру пејзажа“.¹⁴⁰ Надаље сматра да неки пејзажи могу имати 'универзалне' или 'истакнуте' вредности, али да ће скоро сви бити вредновани на више начина од стране оних који су блиско повезани са њима. Интересантна паралела се може видети у дискурсу културне одрживости. Наиме, потписници поменуте *Европске конвенције о пејзажу* се обавезују на „препознавање пејзажа у оквиру закона као есенцијалних компоненти људског окружења, изражавања диверзитета њиховог заједничког културног и природног наслеђа, као и темеља њиховог идентитета“.¹⁴¹

Данашње интерпретације се односе према култури као динамичном процесу, којим су људи активно укључени у изградњу заједничког живота и производа. Како наводи

---

¹³⁷ Manuel Castells, "The Process of Urban Social Change," in *Designing Cities: Critical Readings in Urban Design*, edited by Alexander R. Cuthbert (London: Blackwell Publishers Ltd., 2003), pp. 23-27. [овде преузето из: Manuel Castells, "Proces urbane društvene promene", prevod Ana Špirić, u *Misliti grad*, ured. Petar Bojanić i Vladan Đokić (Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2011), 172.]

¹³⁸ Marc Antrop, „Why landscapes of the past are important for the future,“ *Landscape Urban Planning*, no. 70 (2005), 21–34.

¹³⁹ Council of Europe, *European landscape convention*, 2000.

¹⁴⁰ Janet Stephenson, "The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes," *Landscape and Urban Planning*, no. 84 (2008), 127.

¹⁴¹ Council of Europe, *European landscape convention*, 2000.

Стефенсон, Трифт и Вотмор (Thrift and Whatmore) сматрају да се култура данас 'користи' на три главна (преклапајућа) начина – у антрополошком смислу као целокупни начин људског живота и стила; као функционално средство приписивања идентитета групи; и кроз одређене друштвене процесе.¹⁴²

Средином 20. века, однос људске компоненте и пејзажа Карл Зауер (Carl Sauer) дефинише у есеју „Морфологија пејзажа“: „Културни пејзаж је обликован од природног пејзажа од стране културне групе. Култура је према томе агент, природа медијум, а културни пејзаж је резултат“.¹⁴³ Користећи емпиријски приступ, Зауер испитује улогу и утицај човека на еволуцију пејзажа, кроз методе морфолошке анализе и културне историје.¹⁴⁴ Његов главни допринос се односио на рedefинисање утемељеног појма пејзажа из *компоноване слике (composed image)* у сам појам *места*. Међутим, са развојем дисциплина које се баве овим феноменом (географија, антропологија, урбано планирање, и сл.) у последњих неколико деценија, развио се и дискурс о културном пејзажу. Тако је на пример, користећи интерпретативне методе истраживања и израза, у постмодернизму однос људи и њиховог пејзажа посматран као симболичка димензија људске активности кроз историју.

Додатне димензије концепта пејзажа су се појавиле '80их година прошлог века. Данијелс (Daniels) сматра да пејзаж садржи „дубоко осећање прошлости“, док га Инголд (Ingold) дефинише кроз појам „фундаменталне темпоралности“.¹⁴⁵ Новија истраживања пејзаж сврставају у јединствени концепт простор-време, који је интегралан са људском акцијом, искуством и друштвеном праксом.¹⁴⁶ Инголд даље развија тезу о 'перспективи становања' (*dwelling perspective*) према којој је пејзаж „трајни запис – и сведочанство – о животима и раду генерација које су становале у

---

¹⁴² N. Thrift and S. Whatmore, eds., *Cultural Geography: Critical Concepts in the Social Sciences* (London, New York: Routledge, 2004), 7-8 (цитирано према: Janet Stephenson, „The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes“, 129).

¹⁴³ Carl Sauer, „The morphology of landscape“, *University of California Publications in Geography*, no. 2 (1925), 6.

¹⁴⁴ J. Leighly, ed., *Land and Life—A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer* (Berkeley: University of California Press, 1963).

¹⁴⁵ S. Daniels, „Marxism, culture, and the duplicity of landscape“, in *New Models in Geography*, edited by R. Peet and N. Thrift (London: Unwin Hyman, 1989), 196–220; T. Ingold, „The temporality of the landscape“, *World Archaeology*, no. 25 (2) (1993), 152–174.

¹⁴⁶ То су на пример студије: J. May and N. Thrift, eds., *TimeSpace: Geographies of Temporality* (London, New York: Routledge, 2001); M. Crang, „Rhythms of the city: temporalised space and motion“, in *TimeSpace: Geographies of Temporality*, edited by J. May and N. Thrift (London, New York: Routledge, 2001), 187–207; M. Crang and P. Travlou, „The city and topologies of memory“, *Environment and Planning D: Social Space*, no. 19 (2001), 161–177.

оквиру (пејзажа) и тиме у њему оставиле и део себе“.¹⁴⁷ Другим речима, перцептивни карактер пејзажа омогућава његов субјективни доживљај који, поред естетског, обезбеђује и осећај егзистенцијалног припадања.¹⁴⁸

Мало сложенији модел димензија пејзажа предлажу Трес и Трес (Tress and Tress).¹⁴⁹ Наиме, модел се заснива на пет различитих историјских приступа разумевању пејзажа, и то пејзаж као: просторни ентитет (његова физичко-материјална димензија), ментални ентитет (људског сензорног апарата и рефлексивне реакције на пејзаж), нексус природе и културе, комплексни систем (укључујући гео и биосферу) и темпорална димензија. Сматрају да се пејзаж састоји од свих ових аспеката, који су у међусобној интеракцији у хијерархијски уређеном систему.

Користећи термине као што су именице (агенти и објекти), физичке структуре, квалитет пејзажа, визуелна форма и просторни ентитет, сви ови модели имају једну заједничку компоненту – физичку форму пејзажа.¹⁵⁰

У складу са оригиналним концептом одрживости, свако место поседује јединственост на којој треба да темељи свој даљи развој.¹⁵¹ С обзиром да представљају важан период развоја нашег друштва, како на локалном тако и глобалном нивоу, предметни типови насеља јесу четврта, културна димензија наше модерне историје. Међутим, последњих деценија изложени су оспоравањима у контексту савременог начина живота, а тиме и губитку оригиналног просторног идентитета и карактера. Дискусије о томе често доводе до закључка да су овакви процеси (потенцијално) штетни и да

---

¹⁴⁷ T. Ingold, *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill* (London, New York: Routledge, 2000), 189.

¹⁴⁸ Marc Antrop, *From holistic landscape synthesis to transdisciplinary landscape management* (2005). Наведено према: Jelena Živković i Nevena Vasiljević, “Predeo i održivi prostorni razvoj Srbije,” u *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*, ured. Milica Bajić Brković (Beograd: Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2010), 126.

¹⁴⁹ B. Tress and G. Tress, „Capitalising on multiplicity: a transdisciplinary systems approach to landscape research,“ *Landscape Urban Planning*, no. 57 (2001), 143–157.

¹⁵⁰ A. Sporn, *The Language of Landscape* (New Haven and London: Yale University Press, 1998); C. Crumley and W. Marquardt, „Landscape: a unifying concept in regional analysis,“ in *Interpreting Space: GIS and Archaeology*, edited by K. Allen, S. Green and E.B. Zubrow (London, New York: Taylor & Francis, 1990), 73–79.; K. Soini, „Exploring human dimensions of multifunctional landscapes through mapping and map-making,“ *Landscape Urban Planning*, no. 57 (2001), 225–239; T. Terkenli, „Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image,“ *Landscape Urban Planning*, no. 57 (2001), 197–208; B. Tress and G. Tress, „Capitalising on multiplicity: a transdisciplinary systems approach to landscape research,“ *Landscape Urban Planning*, no. 57 (2001), 143–157.

¹⁵¹ Milica Bajić Brković i Mira Milaković, “Planning and Designing Urban Places in Response to Climate and Local Culture: A Case Study of Musaffah District in Abu Dhabi,” *SPATIUM International Review*, no. 25 (2011), 14–22.

стварају многе негативне ефекте како на целокупан урбани диверзитет, тако и богатство урбаног наслеђа глобално.¹⁵²

Концепт културног пејзажа је препознат од Европске уније као покретач кохезије са наслеђем. Иако се под термином пејзаж традиционално сматрало „пространство природног пејзажа где људи долазе да посматрају и уживају“, данас је његово поимање нешто другачије.¹⁵³ Према Живковић и Васиљевић (2010), степен модификације, доминантни процеси који утичу на развоја датог простора, као и карактер утицаја човека на пејзаж представљају критеријуме по којима се пејзаж дели на два основна типа – природни и културни, а затим културни на – рурални и урбани.¹⁵⁴ Пејзаж дакле представља и оне особине простора које укључују елементе настале као производ човекове активности, те његову изграђену средину. На тај начин, постаје и део искуства, а тиме и процеса у коме културни идентитет чини важан део изградње одрживих стратегија и политика.

Без обзира на референце које сврставају Нови Београд у јединствен културни пејзаж, новије трансформације његове друштвене и урбане структуре изискују (пре)испитивање даљег развоја. Постојеће стање се може видети како као процес трансформације и фрагментације урбаног ткива Новог Београда, тако и као резултат (не)формалне праксе и решавања проблема *ad hoc* методом. Као што је већ споменуто, *Генерални план Београда 2021* је тренутно једини стратешки документ који сагледава урбану структуру Новог Београда у целини. Међутим, питања развоја Новог Београда и његове трансформације као јединственог, специфичног урбаног ентитета овим планом нису адекватно препознати. План истиче да је урбана структура Новог Београда базирана на концепту отвореног типа блока, на чему су засновани и одређени дозвољени урбанистички параметри и правила изградње. По истоименом плану, иницијално формирана централна зона је целина која ужива статус претходне заштите. Насупрот томе, Нови Београд је подељен на просторне зоне, које припадају различитим зонама града, те на тај начин и не може бити третиран као целина. План такође не препознаје овај простор као део специфичног

---

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ *Concept study on the role of Cultural Heritage as the fourth pillar of Sustainable Development* (2012), (European Union and South East Europe), www.sustcult.eu.

¹⁵⁴ Jelena Živković i Nevena Vasiljević, “Predeo i održivi prostorni razvoj Srbije,” u *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*, ured. Milica Bajić Brković (Beograd: Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2010), 128-9.

урбаног концепта и у зависности од разматране теме, третира се на исти начин као и остали делови Београда, укључујући и оне у историјским центрима. Неке од новедефинисаних целина су изложене истим правилима грађења као и оне традиционалне, спонтано настале структуре Београда и Земуна.

Ослањајући се на све претходно написано, пејзаж представља културни концепт и производ је културне праксе. Према *Европској конвенцији о пределу* (2000), пејзаж означава „одређено подручје, онако како га становници виде и доживе, чији је карактер резултат акције и интеракције природних и/или културних фактора“.¹⁵⁵ Према томе, како наводе Живковић и Васиљевић: „као културна вредност он се више не сагледава искључиво са историјског аспекта већ му се додаје и димензија вредности као *квалитета животног окружења људи*“.¹⁵⁶ У односу на овакве вредности пејзажа, фокус активности се помера са заштите на одрживе принципе развоја, „који је заснован на полидимензионалном сагледавању предела као: а) ресурса, б) еколошке парадигме, в) уметности, г) права за све, д) елемента колективног идентитета, и као њ) наслеђа.“¹⁵⁷ У оквиру категорије културног пејзажа, урбани пејзаж заузима посебно место. Урбани пејзаж је „потпуно измењен природни или рурални предео, а функционисање је прилагођено потребама урбаног човека. Вредности урбаних предела заснивају се на усклађености и квалитету веза природних и грађених структура којима се поједини елементи природе (топографски положај, компоненте природе у граду) и културе (начин обликовања градске структуре, урбана матрица и текстура, квалитет мреже јавних простора, урбана обележја, репери и симболи) интегришу у целину која чини јединствену слику урбаног предела“.¹⁵⁸

Да би био препознат као пејзаж, мора да испуни три основна критеријума, и то да:

- 1. буде географски дефинисано подручје, другачије од свог окружења по сету физичких карактеристика и историјских тема које се препознају кроз пејзаж.**

---

¹⁵⁵ Council of Europe, *European landscape convention* (2000).

¹⁵⁶ Jelena Živković i Nevena Vasiljević, “Predeo i održivi prostorni razvoj Srbije”, 128.

¹⁵⁷ Paul Selman, *Planning at the Landscape Scale* (Oxon and New York: Routledge, 2006). [овде наведено према: Jelena Živković i Nevena Vasiljević, “Predeo i održivi prostorni razvoj Srbije”, 128.]

¹⁵⁸ Jelena Živković i Nevena Vasiljević, “Predeo i održivi prostorni razvoj Srbije”, 129.

2. подручје настало као производ људске активности, то јест односа човека са његовим окружењем, где мора постојати веза људских и природних аспеката животне средине, из чије интеракције је пејзаж настао.
3. буде препознат од заједнице као простор са друштвеним, историјским, научним, естетским и природним вредностима.

По питању првог критеријума, важно је истаћи да се Нови Београд није спонтано развио, нити је растао заменом постојећег изграђеног фонда новим и трансформацијом, доградњом или адаптацијом појединачних постојећих објеката. Изграђен је на равном, празном земљишту, под утицајем идеја модерног покрета, које су биле другачије од до тада познатих принципа градње. Сет његових морфолошких карактеристика представљају флексибилан *отворен* систем, који га дефинише другачијим од историјских језгара Земуна и Београда. Као што је већ било поменуто у другом делу овог истраживања, на пољу архитектуре и урбанизма (модерног покрета), концепт пејзажа је био присутан у Ле Корбизјеовом дискурсу о улици.¹⁵⁹ Неки од архитеката, који су активно учествовали у планирању, пројектовању и реализацији урбане структуре Новог Београда, радили су у Корбизијеовом атељеу и били упознати са модерним принципима у архитектури. Никола Добровић, члан југословенске 'Групе архитеката модерног правца', сматра се кључном фигуром у конципирању Новог Београда. У есеју "Што је градски пејзаж: његова улога и предност у савременом урбанизму" из 1954. године Добровић објашњава своје урбанистичке идеје: "Градски пејзаж представља највећи степен просторности [...] континуално надовезивање, протезање и прожимање градског простора у свим могућим правцима" и то тако што се одвија пред нама у низу веза и прекида, "као филмска трака".¹⁶⁰ На тај начин се кристалише идеја о групи објеката, слободно постављених у простору градског пејзажа, док саобраћајнице чине засебну мрежу независну од диспозиције објеката.

---

¹⁵⁹ „Напуштањем (концепта) уличног коридора, строго говорећи, креира се обим урбаног пејзажа [...] суви зид и иритирајући коридор замењен је волуменима који се наизменично повлаче, удаљавају, приближавају, креирајући животни и монументални урбани пејзаж“. У оригиналу: "Brisant la rue-corridor, il faut, à p orement parler, créer l'étendue du paysage u bain. [...] la paroî aride et énervante du corridor est remplacée par des volumes qui se juxtaposent, s'éloignent, se rapprochen, créent un vivan et monumental paysage urbain" (овде превела: Мира Милаковић). Извор: Le Corbusier, *Urbanisme* (1925) [trans. Frederick Etchells as *The City of Tomorrow and Its Planning* (London: Architectural Press, 1987), 220-221].

¹⁶⁰ Nikola Dobrović, "Što je gradski pejzaž: njegova uloga i prednost u suvremenom urbanizmu," *Čovjek i prostor* (Zagreb), br. 20 (1954), 1-3.

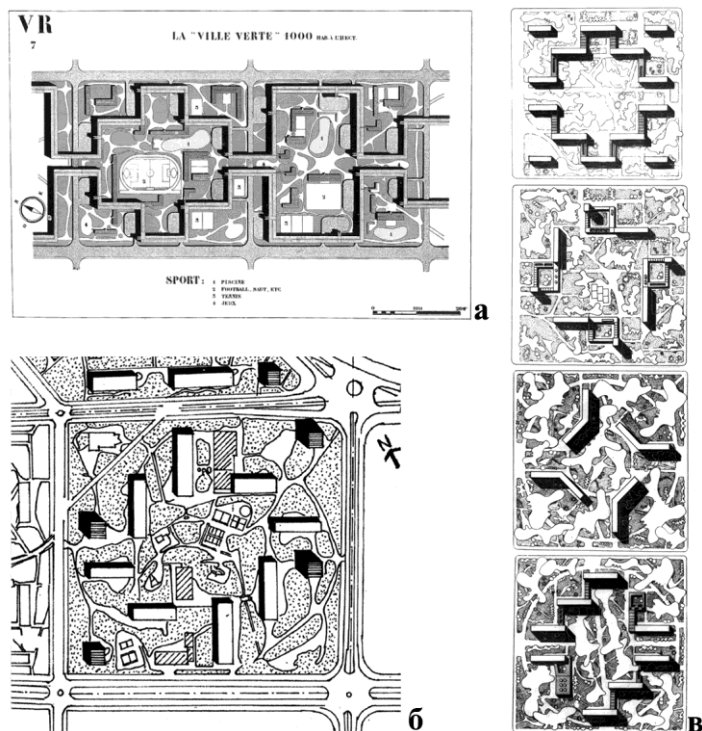

Упркос томе, нестабилне друштвене и политичке околности које су обележиле послератни период Југославије (а касније и Србије) утицале су на велика тражења у архитектури. У измењеним друштвеним условима (после 1950. и заоштрења односа са Совјетским Савезом), модернизам је променио стратегију, а наставио је да је мења и касније кроз многа оспоравања и реинтерпретације својих идеја. Концептуална клацкалица се може доказати кроз низ планова урађених у прве две деценије после Другог светског рата, као и кроз многе конкурсе, на којима скоро по правилу није додељивана прва, већ две једнаковредне друге награде и сл. Један од тих планова заслужује нарочиту пажњу, збор карактера који је утицао на развојни ток новобеоградског простора. Аутор плана Бранко Петричић је радио код Ле Корбизијеа пре рата, на студијама стамбених шема, које су касније прилагођене локалним условима и имплементирани у ткиво Новог Београда [слика 4.5].

Заснивајући своје идеје на Корбизијеовом *Озареном граду* и пароли 'сунце, простор и зеленило', Петричић реинтерпретира и развија модеран град у пејзажу: „У оквиру данашњег урбанизма, архитектонски објект – грађевина није у простору више предмет сам за себе то је данас јединка у склопу пејсажа а део велике панораме, где су усклађени односи између градитељства и вегетације. [...] Архитектура [...] постаје нешто анонимније, али композицијски далеко срећније везана за богатство, разноликост једног схватљивог и пријатног органског света са којим су људи тако блиски“.¹⁶¹ Иако су архитекти тог периода са посебном пажњом гледали на дизајн самог објекта, како Петричићеве речи, тако и сама реализација просторних структура афирмише тезу да суштина није на 'микро' нивоу, већ у урбаној целини и њеном односу са друштвеним и природним контекстом. Упркос томе, под притиском политичке и професионалне елите, Петричићев план је усвојен 1958. године у нешто измењеном облику. Гледано из данашње перспективе, овај план је представљао основу за регулациони план централне зоне Новог Београда, а касније и изградњу његове урбане структуре.

---

¹⁶¹ Бранко Петричић, „Проблем озелењавања Београда са урбанистичког и архитектонског становишта“, *Гласник шумарског факултета* (Београд), бр. 3 (1951), 31. [овде преузето из: Љиљана Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 59]

Слика 4.5 а/ Део типичне стамбене зоне Ле Корбизијевог Озареног града (1932). Извор: James Dunnet, *Le Corbusier and the City without Streets*, 57; б/ Шеме стамбених блокова Петричићевог предлога Генералног плана (1957). Извор: Љиљана Благојевић, *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*, 234; в/ Петричићев пројекат за блок 1 у Новом Београду (изведен 1959-1963). Извор: Братислав Стојановић, „Историја Новог Београда“, *Годишњак града Београда* (1975), књ. XXII, 210.

Други критеријум се односи на услов да пејзаж треба да буде производ људске активности, те људске и природне интеракције у оквиру истог. Нови Београд је, пре изградње, био плавно и мочварно тло између два историјски независно формирана града. Сходно томе, није поседовао значајне карактеристике природног пејзажа. Настао је у спреси политике, архитектуре и друштва као производ масовних радних акција, на којима су се 'бригадири' из свих делова земље хранили, образовали, бавили спортом и радили. Осим тога, важно је напоменути и један од специфичних примера односа према окружењу, дат пројектом блока 1. Наиме, аутор блока Бранко Петричић је инсистирао на интеграцији композиције блока и амбијента окружења кроз концепт хортикултуралног решења. Овај концепт се превасходно заснивао на општим принципима заштите од ветра, инсолације и буке, а затим и на пажљивом приступу и избору вегетације у уличном зеленилу.¹⁶² Блок 1 је у потпуности реализован по Петричићевом пројекту.

¹⁶² Видети више на стр. 114.

Трећи критеријум везан је за препознавање пејзажа и његових друштвених, историјских, научних, естетских и природних вредности од стране заједнице. У случају Србије и бивших југословенских република, конципирање пејзажа као компоненте културе и наслеђа, нарочито је тешко с обзиром на негативну конотацију која прати некадашњи (социјалистички) режим и комплексност данашњих међуодноса. Нови Београд је дуго био перцепиран као простор изван 'људске размере', 'велика спаваоница' без икаквог препознатљивог идентитета, пројекат социјалног становања (иако је прва генерација становника била запослена у државним установама са просечним зарадама) и сл.

Нове грађанске иницијативе међутим говоре другачије о томе. На пример, активирала су се многа удружења са циљем промовисања и (ре)активације простора и активности, организоване су бројне изложбе на тему Новог Београда, те су подстакнута и научна истраживања његове историје и даљих могућности развоја у светлу савремених принципа урбане обнове и одрживости. Једна од званичних акција је и Новобеоградска културна мрежа (НБКМ), млада Установа културе, основана од стране градске општине Нови Београд 2009. године, као својеврстан сервис становницима Новог Београда са циљем развоја културно/уметничког стваралаштва у најмноогољуднијој општини Србије. Културна политика Новобеоградске културне мреже јесте децентрализација и реализација културних садржаја и програма, кроз што већи број мини културних центара, међусобно повезаних, чији је главни циљ „мрежа културних тачака“ у оквиру локалне заједнице. Покушавајући да пробуди Новобеограђане, Новобеоградска културна мрежа представља пионирски подухват у успостављању прве позоришне сцене на својој страни реке. У циљу претварања у грађански сервис културе НБКМ нуди и програме субвенционисане од стране ГО Нови Београд (попут “Позоришне лабораторије” – школе глуме и “Сликарског атељеа” – школе цртања, сликања и вајања, итд).¹⁶³ Такође је интересантна и група формирана на друштвеној мрежи Фејсбук (Facebook), под називом 'Старе слике Новог Београда' и 'Нове слике Новог Београда' [слика 4.6]. Из детаљније анализе слика и коментара може се закључити да у меморији становника остаје запажен управо новобеоградски пејзаж, и његови слободни отворени простори иницијално предвиђени за друштвену интеракцију и активности. Исто тако, новобеограђани се у потпуности идентификују са овим простором, те се тешко одлучују да напусте Нови

---

¹⁶³ Видети више на интернет страници: <http://www.novobeogradskakulturnamreza.rs>.

Београд. Уколико је могуће, њихова стамбена мобилност се креће у оквиру територије.

Слика 4.6 Почетна страница друштвене групе 'Старе слике Новог Београда'. Извор: <https://www.facebook.com/pages/Stare-slike-Novog-Beograda/265072550942?fref=ts>.

Новије студије такође показују да данашњи становници немају негативан став према свом окружењу. Наиме, у студији Мине Петровић (2007), неки од закључака се односе на то да становници са подручја А (централна зона Новог Београда) „нису посебно критични према самом просторном концепту Новог Београда, иако констатују да је то „другачији концепт живљења од остатка града. Описујући атрактивност свог (А) суседства један испитаник је изјавио: „Дефинитивно атрактивно, када кажем где живим људи углавном реагују као да сам на Дедињу“. [...] Испитаници себе сматрају носиоцима кулурног капитала и другачијег система вредности, у којем значење суседства конотира идеји компатибилних животних стилова“.¹⁶⁴ Надаље, резултат друге студије о пешачком кретању као одрживом виду транспорта показао је да новобеограђани имају позитиван став о томе и да радо пешаче у односу на грађане који живе у историјском делу града, а да главни потенцијал за активирање квалитетнијег пешачког окружења представљају управо

¹⁶⁴ Mina Petrović, „Истраживање социјалних аспеката urbanog susedstva: percepcija stručnjaka na Novom Beogradu,“ *Sociologija*, Vol. L, No. 1 (2008), 68.

отворени јавни простори унутар блокова и њихово повезивање/умрежавање.¹⁶⁵ У прилог одрживим аспектима развоја, Нови Београд има још једну предност. Наиме, утврђено је да више мањих зелених површина, равномерно распоређених кроз градско ткиво, има већи расхладни ефекат него неколико већих паркова.¹⁶⁶

Просторна структура настала под утицајем идеја модерног покрета, а у овом случају Нови Београд, представља јасно дефинисану целину у свеукупном градском пејзажу, и настала је као специфичан производ преклапања доминантних друштвено-политичких и струковних образаца (социјализма и модернизма). Иако се његов друштвени и симболички значај од периода развоја и изградње до данас трансформисао, неки основни елементи друштвеног препознавања и вредновања су остали константа. Према томе, у формулисању културолошких критеријума вредности урбаног пејзажа треба имати у виду неколико питања/аспеката: који је значај пејзажа, постоји ли интегритет пејзажа (присутан и данас), који су његови потенцијали за заједницу и њено наслеђе, и може ли се говорити о континуитету пејзажа у смислу задржавања карактера упркос промени и његовом даљем развоју.

У оквиру три претходно поменута основна критеријума, и у сагласности са европским тенденцијама и конвенцијама, критеријуми вредности пејзажа ових простора су следећи:

А. Јединствени физички обрасци

- 1. јасно дефинисане границе пејзажа:** границе треба да обухватају концентрацију или континуитет карактеристика пејзажа које треба да се кроз њега појављују и доминирају целином; просторна организација, концентрација ових карактеристика, као и елементи развоја треба да се разликују од непосредног окружења;
- 2. препознатљив ентитет:** простор карактеристичан по типу изграђених структура, периоду или методама изградње, а који представљају значајан и

---

¹⁶⁵ Mira Milaković, Milena Vukmirović and Eva Vaništa Lazarević, "Walking in Automobile City. Case Study: New Belgrade," in *Proceedings of the International Conference Architectue and Ideology*, edited by Vladimir Mako, Mirjana Roter Blagojević and Marta Vukotić Lazar (Belgrade: Faculty of Architecture University of Belgrade), 615-629.

¹⁶⁶ Faketa Kaić, „Kada ćemo se početi baviti razvojem naselja u svetlu klimatskih promena u Srbiji? Al', stvarno! / When we start working on the development of settlements in accordance with the climate changing in Serbia ? All for really!“, in *Zbornik radova sa simpozijuma Društva urbanista Beograda: Budućnost razvoja naselja u svetlu klimatskih promena*, 263.

препознатљив ентитет, чије компоненте не морају да имају значајне индивидуалне карактеристике;

3. **интегритет:** доминирајуће карактеристике пејзажа треба да поседују одређени ниво интегритета; интегритет пејзажа представља ниво присуства карактеристика које су га обликовале и вредности које су у директној вези са њим, и које су присутне данас на исти начин као у прошлости; коришћење земљишта и само окружење је подложно променама и развоју кроз време, али је важно да пејзаж задржи основни карактер, ако не и све доминантне аспекте и основне физичке карактеристике; према томе, елементи интегритета пејзажа су: локација, дизајн, композиција природних и културних елемената, просторна организација, грађевински материјали, однос са (природним) окружењем, као и нематеријални квалитети, повезани са физичким карактеристикама или историјом (тзв. осећај места);
4. **физичко-естетске компоненте:** пејзаж треба да има и физичко-естетске елементе, карактеристичне за историјски период (у овом случају, идеје и принципе модерног покрета, као што су визуре, отворени план, доминирајући хоризонтални структурни елементи, итд.).

Б. Културни обрасци

1. **производ културних активности:** пејзаж треба да буде просторни производ значајних културних активности и образаца, како у смислу заједнице и њеног специфичног понашања у оквиру пејзажа (нпр. отворени јавни простори у оквиру блокова), тако и у промишљању, реализацији и употреби датих простора;
2. **препознатљивост историјско-друштвеног периода:** препознавање значајних периода развоја друштва и простора (конкретно, послератног модерног урбанизма и архитектуре, као и новог друштвеног система у тадашњој Југославији);
3. **јавно коришћење земљишта:** поседовање специфичног начина коришћења земљишта (јавно власништво, али и специфичан зонинг пејзажа на дефинисане целине рекреације, становања, пословања);
4. **идентитет пејзажа:** поседовање специфичног идентитета места, заједнице, културних активности, коришћења, препознатљивости, односно асоцијације на специфичне вредности иницијално предвиђених образаца друштва и

културе у континуитету са прошлошћу (без обзира на то да ли су ове карактеристике још увек присутне, оне доприносе разумевању места/пајзажа);

- 5. потенцијали и континуитет:** пејзаж треба да има своје потенцијале, у смислу активних ресурса за едукацију и интерпретацију информација о култури и наслеђу, подржане и препознате као вредности од стране заједнице; исто тако, кроз континуитет, пејзаж треба да има одређен ниво флексибилности и толеранције према променама, да би задржао своје шире препознатљиве одлике.

Ц. Историјски препознатљиви обрасци

- 1. историјски контекст:** пејзаж треба да буде повезан са догађајима, активностима, људима, те друштвеним системом, који су направили значајан допринос општим обрасцима наше (савремене) историје;
- 2. интегралана целина историјског периода:** препознавање пејзажа као интегралног дела економског или друштвеног система значајног историјског периода, те личности које су биле повезане са његовим настанком и развојем.

Кроз интерактивни динамичан процес и комплексан однос природних, грађених и друштвених елемената, пејзажи, изграђено окружење и њихов идентитет се мењају и редефинишу кроз време. Њихов карактер и начин грађења, употреба и одржавање, утичу на производњу позитивног или негативног просторног идентитета, али и културног, јер: „простор који људи насељавају постаје временом симбол начина на који то они чине. Простор постаје територија, а територија, испуњена културним и историјским значењем које му придају становници – постаје пејзаж. На тај начин се креирање групног идентитета одвија истовремено са културном конструкцијом предела. Као резултат овог двосмерног процеса предео постаје део, честица колективног идентитета групе. Другим речима, предео постаје један од начина на који групе репрезентују себе“.¹⁶⁷ Према томе, историјска и културна димензија окружења обликују идентитет пејзажа, и тиме постају основа за вредновање културног наслеђа, али и помажу његовом даљем развоју, кроз едукацију, туризам, маркетинг, креативне индустрије итд.¹⁶⁸

---

¹⁶⁷ Gerda Wever-Rabehl, „Roots: Landscape and Identity“ (2006): <http://suite101.com/article/roots--landscape-and-identity-a5466>.

¹⁶⁸ Paul Dury, “The historic and cultural dimensions of landscape,” *Naturoipa*, No. 98 (2002), 12-13.

4.3.3 Економско-технолошки критеријуми

Најмногољуднија општина престонице, са око 300.000 становника, има најмању стопу незапослености у Србији – свега 5 одсто. Последњих година запослени у овом делу главног града имају највише зараде у Србији. Просечна фебруарска плата у Новом Београду износила је 51.187 динара. Популарни назив – „спаваоница“, постао је пословни центар са највећим привредним потенцијалом за привлачење финансијских средстава из европских фондова. Од 2000. до 2009. године овде је отворено чак 40.000 радних места, док је стопа незапослености само 1 одсто већа од европског просека. Структура послова се драстично променила, не траже се мануелни радници јер, на пример, више од половине банака у Србији има седиште у Новом Београду. Највећи део улагања и даље одлази у пословни, канцеларијски простор. Нови Београд је искористио погодан географски положај и тако привукао инвеститоре. Саобраћајнице су квалитетне и широке, Коридор 10 пролази кроз општину, близу је и аеродром.¹⁶⁹

Актуелне дебате о заштити културних целина и пејзажа карактеришу ову идеју као 'оксиморон'.¹⁷⁰ Проблем наиме произилази из чињенице да се тежи заштити простора од трансформација, што је циљ потпуно супротан њиховој суштински динамичној природи. Поборник студија о културном пејзажу, Џексон (Jackson) сугерише да „лепота“ историјског окружења „долази из његове припадности свету и поседовања различитих карактеристика, а не од изолације и заштите“.¹⁷¹ Кевин Линч је изразио сличне ставове, истичући важност „преклапања“ (енгл. *layering*) – видљивог преплитања трагова сукцесивних периода, трансформишући окружење новим слојевима, и формирајући на тај начин „колаж времена“.¹⁷² Ипак, досадашње студије културног пејзажа су се углавном бавиле променом и ширењем фокуса заштите са појединачних објеката и природних пејзажа, чиме је омогућено и редефинисање неких важећих закона у оквиру заштитарске праксе. Овај процес је међутим далеко од јасно дефинисаног, а паралелни развој у теоретском разумевању културног пејзажа наставља подстицај на пољу заштите да прецизира постојеће политике и стратегије.

Оваква поставка проблема је нарочито важна у светлу развоја градова, јер су градови феномени подложни перманентним променама. Штавише, сматра се да су градови изузетно динамични системи, и да су промене пожељне појаве ради адекватније

---

¹⁶⁹ Преузето са: <http://glassrbije.org/privreda/beograd-je-veliko-gradili%C5%A1te>.

¹⁷⁰ Robert E. Cook, „Is landscape preservation an oxymoron?“ *George Wright Forum* 13 (1), (1996), 42-53: <http://www.georgewright.org/node/3733>.

¹⁷¹ J. B. Jackson, „Sterile Restorations Cannot Replace a Sense of the Stream of Time,“ in *Landscape in sight: Looking at America*, edited by Helen Horowitz (London: Yale University Press, 1997), 366-368.

¹⁷² Kevin Lynch, *What time is this place?* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1972), 170.

употребе и функционисања градских система. Исто тако, неки аутори заступају став да се проучавање градова данас директно повезује са светском економијом:

Хипотеза о светским градовима говори о просторној организацији нове међународне поделе рада. Као таква, она се с једне стране бави противречним односима између производње у доба глобалног управљања, и с друге, политичким утврђивањем територијалних интереса. Помаже нам да разумемо догађаје у главним глобалним градовима светске економије, као и природу већине политичких сукоба који се у њима дешавају. Иако не може предвидети исходе ових сукоба, она наговештава њихово заједничко порекло у глобалном систему тржишних односа.¹⁷³

Интересовањем за град и његову обнову, репаратуру, ретроградњу, урбану реконструкцију, адаптацију и читав низ других термина, дефинишу се „разноврсни процеси којима је заједничка тежња да се разарању града супротстави алтернатива његовог опстанка“.¹⁷⁴ У овом процесу, све се више истиче „корисност“ баштине, односно инсистирање на интегралном приступу наслеђу, те трансформацијама урбаног ткива града у контекст савременог живота. Ово је подржано актуелним тенденцијама у области одрживог развоја, јер један од основних елемената представља економски раст, ефикасност и стабилност. Све у свему, већина данашњих пракси у планирању града се „креће ка адаптацији простора места сваке метрополе простору протока, који условљавају економску конкурентност регије. Изазов је користити планирање да се простор места претвори у простор за живот, те да се нађе равнотежа између економије регије и квалитета живота становника“.¹⁷⁵

Следићи Лефеврову тезу да су градови просторне пројекције друштва, основни проблеми у савременим процесима друштвено-политичких промена (транзиција, глобализација, евроинтеграција) које се рефлектују на просторне структуре настале под утицајем идеја модерног покрета могу се сагледати и кроз преиспитивање промена сценографије резиденцијалног квартала.¹⁷⁶ У складу са социо-просторним развојем и започетом комерцијализацијом градског простора, усвајају се и нови концепти развоја резиденцијалних квартова. Одступањем од базичних принципа модерног функционализма кроз изградњу и активирање пословних, комерцијалних,

---

¹⁷³ John Friedmann, "The World City Hypothesis," *Development and Change*, vol. 17, Issue 1 (January 1986), 70.

¹⁷⁴ Нађа Куртовић Фолић, Милица Бајић-Брковић, Драгана Базик, „Предлози за унапређење методологије рада на заштићеним урбаним целинама“, 270.

¹⁷⁵ Manuel Castells, "Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age," in *New Urbanism and Beyond: Designing Cities for the Future*, edited by Tigran Haas (New York: Rizzoli, 2008), 321.

¹⁷⁶ Henri Lefebvre, *Le droit a la ville* (Paris: Anthropos, 1968).

културних и других садржаја, повећава се прилив и концентрација нове сервисне класе, за коју се граде стамбени објекти, често ниже спратности, високог квалитета, али и другачијег просторно-функционалног концепта.¹⁷⁷ С тим у вези, резултат је и преиспитивање обликовних решења кроз ревалоризацију вредности улице у традиционалном смислу уличног коридора, елемента сусрета уличне мреже и блока, иницијално оспораваног у идејама и реализацијама просторних структура насталих по принципима модерног покрета.

Један од феномена ових процеса у периоду друштвене транзиције на простору Новог Београда је тзв. улична трговина.¹⁷⁸ Ова новина, иако присутна и у историјском центру, појавила се углавном између стамбених блокова и дуж главних саобраћајница и у периоду '90их година била је једно од главних обележја уличних простора Новог Београда. У таквим околностима, искуство са капитализмом је за многе грађане било повезано са уличном продајом и сивом економијом.¹⁷⁹ Иако је ова економска активност била изван званичне контроле, како тврди Бацковић, имала је између осталог и позитивне ефекте, који су се огледали кроз пораст броја запослених и социјалну инклузију.

Врхунац развоја малопродајног сектора је настао после 2000. године са грађењем великих тржних центара (енгл. *shopping mall*), улазак међународних малопродајних ланаца, као и великих корпорацијских фирми у простор Новог Београда. Наиме, за разлику од традиционалног модела, у коме су активности и садржаји углавном концентрисани на урбани простор у језгру града, у просторима доминатне урбанистичке парадигме модернизма данас је приметан тренд изградње нових садржаја по принципу два модела. Први је у виду мегамаркета и тржних центара, тачкасто дисперзованих по читавој територији насеља и изграђених уз важне саобраћајнице. Иако искуства употребе и даље показују да модерни концепт отворених простора подстиче социјалну интеракцију, фокус се пребацује са слободних јавних на затворене просторе индивидуалне потрошње, где су традиционални елементи (овде унутрашње) улице са разноврсним садржајима

---

¹⁷⁷ Mina Petrovic, "Cities after socialism as a research issue," Centre for the Study of Global Governance, DP34 South East Europe Series (2005): <http://www.lse.ac.uk/Depts/Global>.

¹⁷⁸ Vera Backović, „Evropski gradovi u postsocijalističkoj transformaciji,” *Sociologija*, Vol. XLVII, No. 1 (2005), 36.

¹⁷⁹ E. Sik and C. Wallace, “The Development of Open-air Markets in East-Central Europe,” *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23, No. 4 (1999).

уметнути у модерно урбано ткиво. Други модел је значајна просторна трансформација која се односи на поимање неизграђених простора ових структура као гринфилд (енгл. *greenfield*) локација, што резултира инвестирањем страног капитала и масовном изградњом седишта и пословних простора великих корпорација линеарно дуж уличних потеза. Разлози су постојање адекватне инфраструктуре, као и лака и брза доступност аутомобилом.

Овакве промене су делимично препознате од локалних власти Новог Београда. Наиме, општина Нови Београд је 2008. године израдила и усвојила *Стратешки план локалног економског развоја општине Нови Београд*.¹⁸⁰ Препознајући потенцијале и предности општине, кључна питања за даљи локални економски развој у стратешком плану дати су кроз дефинисане акционе планове и приоритетне пројекте и односе се на: а/ јачање постојећих и помоћ новим малим и средњим предузећима (МСП); б/ инвестиције, развој комуналне и транспортне инфраструктуре; и в/ децентрализацију, јачање и унапређење постојећих надлежности. Иако су планом истакнуте све (економске) предности општине кроз прираштај становништва, пораста броја запослених, туристичке потенцијале, неискоришћеност земљишта са добром инфраструктурном подлогом, прилив страног капитала и слично, профил заједнице и њених (тренутних) потреба и културних вредности се своди на опис досадашњег развоја територије Новог Београда. У том смислу се намеће закључак о непостојању адекватне спреге свих аспеката у плану, па тако и оних везаних за простор, његово наслеђе и културу. Другим речима, ако се тежи интегралном и одрживом приступу у развоју града и свих његових аспеката, документа као што је овај треба развити у сарадњи са свим надлежним организацијама и актерима везаним за предметни простор (дакле, не само са фирмама, већ и становницима/корисницима, културним удружењима, невладиним организацијама, институцијама које се баве културним и градитељским наслеђем, итд).¹⁸¹

Имајући у виду све претходно написано, основне вредности предметних простора могу се формулисати у следећим економско-технолошким крутеријумима:

---

¹⁸⁰ Општина Нови Београд у сарадњи са Programom за podsticaj ekonomskom razvoju opština (MEGA) који finansira USAID а implementira The Urban Institute. *Strateški plan lokalnog ekonomskog razvoja opštine Novi Beograd*. Доступно на <http://www.novibeograd.rs/srb/o-opstini/dokumenta>.

¹⁸¹ На пример, стратешким планом се предвиђа потпуно оспособљавање локација за потребе инвеститора, без икаквог осврта на све претходно описане теме којима се овај рад бави (културно наслеђе, заштита, потребе корисника итд.). Такође се предлаже израда каталога слободних локација, без осврта на важеће законске оквире везане за прописе заштите просторних урбанистичких целина.

А. Повољан положај у односу на регион и град (близина аеродрома, међународног аутопута Е10, железничке и аутобуске станице, као и централни и добро повезан положај у оквиру градског ткива);

Б. Развијена инфраструктура;

В. Слободно грађевинско земљиште, не оптерећено имовинско правних проблемима;

Г. Велики потенцијал за урбану рециклажу, кроз промену начина искоришћавања простора, на пример пренамену приземља и стамбених простора у друге функције;

Д. Велики туристички потенцијал – не само у домену смештајних капацитета, већ и кроз развој културног наслеђа и његовог промовисања на светској сцени;

Ђ. Специфично архитектонско и културно наслеђе представља снажан потенцијал за **брендирање града** и његову активну улогу у светској мрежи градова, а тиме и повољније економске услове како за становништво (нпр.у виду нових радних места, као и већег прилива капитала са порастом посетилаца), тако и за простор у целини.

Многи европски документи, међу којима је и најновији *Мадридски документ* (2011) велику пажњу придају економским вредностима простора и његовог наслеђа, штавише све чешће са ставом да одређено наслеђе није могуће адекватно одржавати и заштитити уколико не постоји његова економска димензија.¹⁸² С тим у вези, економски потенцијал Новог Београда још увек представља неисцрпан ресурс на коме треба пажљиво истраживати и развијати будуће стратегије и политике.

4.4 Смернице урбане реконструкције простора улица

С обзиром да је заштита целине један комплексан проблем који укључује не само професионалце у сам процес, већ и градске власти и велика економска средства, како тврди Ваништа Лазаревић, „процену о заштити (треба да) бирамо пажљиво [...] (да не би) онемогућила активне методе које обећавају живот“.¹⁸³ Исто тако, у *Мадридском документу* (2011) о архитектонском наслеђу 20. века, посебна пажња посвећена је

---

¹⁸² ICOMOS International Scientific Committee for Twentieth Century Heritage, *Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage, Madrid Document 2011*, <http://icomos-isc20c.org/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/madriddocumentenglish.pdf>.

¹⁸³ Eva Vaništa Lazarević, *Obnova gradova u novom milenijumu* (Beograd: Classic map studio, 2003), 39.

значају спреге коју одрживи развој и наслеђе треба да постигну, кроз „одговарајући баланс између одрживости животне средине и културног наслеђа“.¹⁸⁴ Надаље, препознати су и проблеми њиховог осетљивог односа, могућности примене савремених приступа одрживости животне средине са циљем да енергетска ефикасност има што мање негативног утицаја на културни значај наслеђа: „Све могуће опције у погледу интервенисања, управљања и тумачења наслеђа, његове поставке на шири ниво и његов културни значај мора се очувати за будуће генерације“.¹⁸⁵

Разматрајући питања наслеђа, културе и економски одговорног приступа у случају Новог Београда, основне смернице за даљи развој и реконструкцију су следеће:

- примена (европских) политика којима се промовише интегрални приступ урбаном развоју и изради стратегија, кроз разумевање локалног контекста и различитих културних, економских и еколошких аспеката, како на различитим просторним нивоима, тако и у изради и имплементацији планова и пројеката;
- усаглашавање важећих законских оквира и докумената који се тичу предметног простора и њихово адекватно спровођење;
- омогућавање интерактивне спреге свих интересних актера (корисници, град, локална самоуправа, инвеститор) у процесу доношења одлука о будућем развоју, при чему је кључно обезбеђивање демократског учешћа грађана у формулисању и вредновању јавних културних и урбаних политика.

У односу на овако дефинисане опште смернице и претходно формулисане критеријуме пејзажа, наслеђа и економских вредности, акционе смернице за конкретан полигон истраживања могу се сврстати у оквиру просторног, културног и економског нивоа, и следеће су:

- 1. Окружењем/целином треба да доминира оригинална просторна структура настала под утицајем идеја модерног покрета. У складу са вредностима културног, односно урбаног пејзажа, у оригиналном концепту Новог Београда важно је очувати наслеђену урбану структуру, док индивидуалне карактеристике објеката нису приоритет. Нови**

---

¹⁸⁴ ICOMOS International Scientific Committee for Twentieth Century Heritage, *Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage, Madrid Document 2011.*

¹⁸⁵ Ibid.

објекти, фрагментарно настали у ткиву могу бити препознатљивог архитектонског израза, али не смеју даугрожавају или доминирају окружењем.

У конципирању просторне структуре Новог Београда једна од основних одлика идејног урбанистичког решења јесте одређена једноставност композиције која је грађена не од појединачних објеката већ од читавих ансамбла. У таквом урбанистичком третману губи се значај обликовања појединих објеката, а до изражаја долази једноставно архитектонско решавање читавих група или низова објеката. Услед друштвених промена, оваква поставка проблема престала је да буде концепт, а простор Новог Београда је постао предмет фрагментарног посматрања на нивоу блока или објекта. Приступ решавању издвојених делова целине у великој мери доводи у питање постигнути квалитет и основни концепт. Међутим, у светлу савремених трендова у домену заштите и обнове, као императив се поставља неопходност анализирања простора у целини избегавајући парцијалне интервенције. С тим у вези, разумљиво је суочити се са тенденцијом анализирања и ревизије достигнутог. Ремоделација, ревитализација, као и обнова постојећег подразумева, пре свега, целовитост приступа, уочавање просторних могућности уз очување карактеристика и квалитета који представљају дух Новог Београда. Овако осетљива тема захтева укључивање и анкетирање што већег броја учесника, који ће својим мишљењем допринети бољем сагледавању начина на који је могуће остварити идеју ремоделације. Према томе, најкориснији облик увида у различита виђења у овим случајевима је јавни конкурс.

У том смислу, приоритет би био везан за просторе улица, и то у првом реду Булевар Зорана Ђинђића и Михајла Пупина. Ова два потеза до сада нису у целости била предмет конкурса, већ само парцијалне изградње, те би различита (професионална и јавна) мишљења била од великог значаја. Иако је Булевар Зорана Ђинђића у последње две деценије значајно изграђен, ту и даље има простора за интервенције које могу да утичу на унапређење квалитета структуре [слика 4.7]. С друге стране, Булевар Михајла Пупина у делу ка реци (Парк пријатељства) је под заштитом, па би део који припада централној зони (тзв. 9 блокова) могао да буде предмет нових промишљања. Оба ова потеза имају широке профиле, што пружа додатне могућности у средишњој зони (зелених острва). Значајно је напоменути и то да би други ниво разматрања новобеоградске целине могао бити везан за попречне улицеове централне

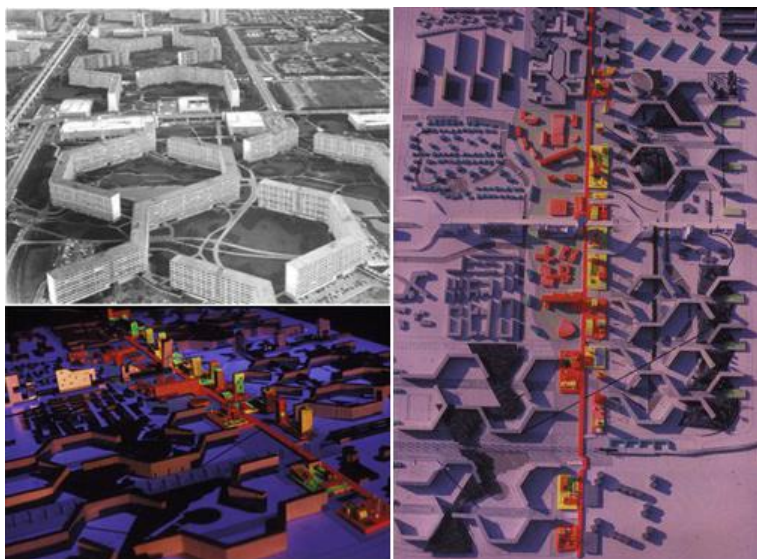
зоне (Милентија Поповића, Антифашистичке борбе, Шпанских бораца, Булевар уметности, као и даље према Земуну - Омладинских бригада и Народних хероја).

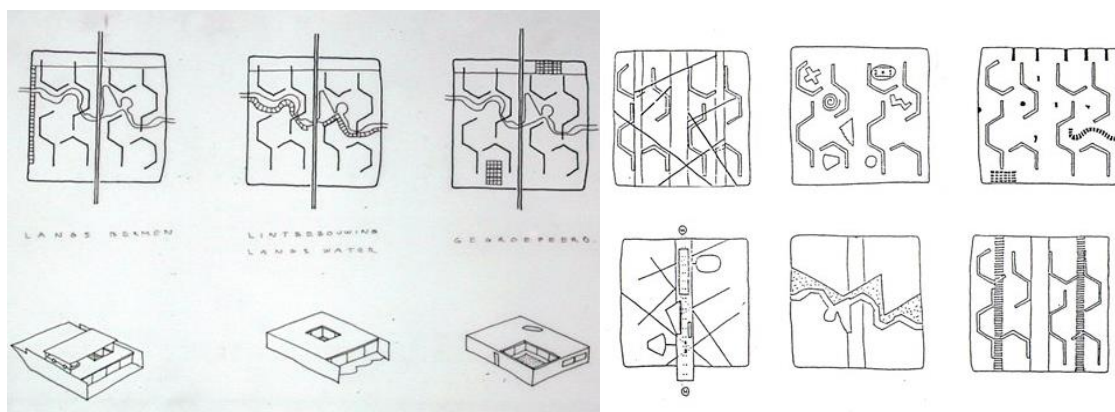
Слика 4.7 Потенцијал за ремоделацију: Булевар Зорана Ђинђића. Извор: ©Rollmaps.

Један од примера, на чијим принципима могу да се базирају ибудућа разматрања простора Новог Београда, је регенерација Бијлмермера (Vijlmermeer) у Холандији. Ово насеље се углавном везује за део Амстердама који је изграђен по принципима модерног покрета: дванаестоспратни објекти, који се налазе на пилотисима у висини два спрата, постављеним у једнаким размацима у цик-цак обрасцу и под углом од 120 степени. Објекти су формирану у пејзажу, а саобраћајни систем заједно са гаражама се одвија на два нивоа изнад земље, чиме је ниво приземља додатно ослобођен. Године 1986. био је расписан конкурс за развој и изградњу овог дела Амстердама. Студио ОМА понудио је пројекаткоје се заснива на претпоставци да су изграђене структуре најмање променљиве форме, а да урбани квалитет треба тражити у површинама приземља, односно отворених јавних простора. Сматрајући да је спектар урбаних активности сиромашан у односу на 'савремени урбани плурализам', ОМА предлаже мање комерцијалне центре и реактивације пешачких токова и простора [слика 4.8, 4.9 и 4.10].

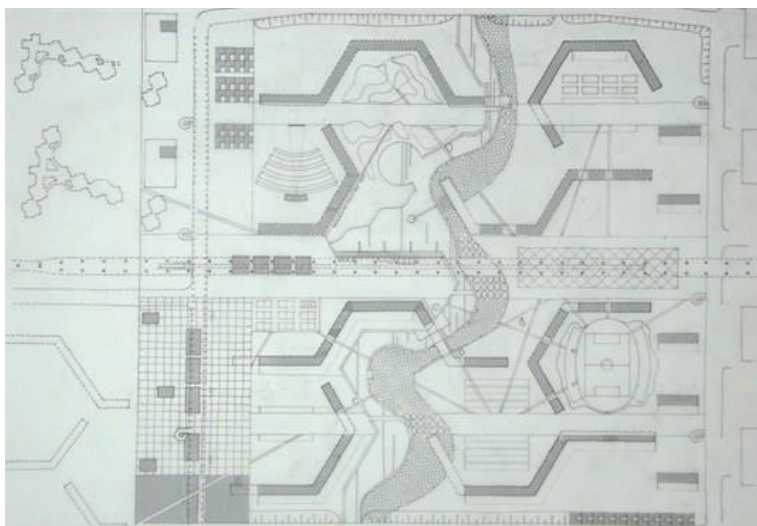

Слика 4.8 Предлог студија ОМА: *Regeneration of CIAM inspired masterplan*. Извор: <http://oma.eu/projects/1986/bijlmermeer-redevelopment>.

Слика 4.9 Предлог студија ОМА: дијаграми унапређења отворених јавних простора. Извор: Ibid.

Слика 4.10 Предлог студија ОМА: план сегмента. Извор: Ibid.

У културолошком смислу, треба напоменути и то да у процесу израде урбанистичких планова везаних за ову и сличне територије треба узимати у обзир како просторне и еколошке, тако и културне параметре у целини, а не само у одређеном сегменту. Исто тако, приликом израде локалних стратешких докумената, посебну пажњу посветити активној улози и партиципацији становништва у одлучивању о локалним економским правцима развоја.

- 2. Коришћење земљишта прилагодити савременим потребама становника. Пожељне трансформације пејзажа могу се тицати само промена и варијација активности. Другим речима, обезбедити разноврсније и атрактивније урбане функције, које не морају да буду у виду нових физичких структура, већ се активирају у постојећим – тамо где је могуће (код објеката који немају слободно приземље), дозволити и стимулисати коришћење приземља објеката за различите функције.**

Као што је већ објашњено у претходној глави, Нови Београд јесте настао под утицајем идеја модерног покрета, али су се паралелно са променама политичког, економског и друштвеног контекста, трансформисали и принципи и концепти у планирању и изградњи његове просторне структуре. Другим речима, идеје *СИАМ*-а и *Атинске повеље*, као што је 'строга забрана ређања објеката уз улицу', нису доследно примењивани. То се између осталог сагледава и кроз физичке структуре које јесу изграђене подужно уз уличну регулацију, иако не у директном контакту са њом. Овакви случајеви налазе се дуж потеза Булевара Михајла Пупина, Зорана Ћинђића и Милутина Миланковића, у оквиру блокова 21, 23, 29 и 30 [слика 4.11]. Тренд (ре)активације приземља постоји, међутим, треба га значајније стимулисати разноврснијим садржајима, дизајном и мобилијаром. Иако овакав принцип може да се спроведе и код објеката који су управни на улицу или су у оквиру блока, савремени трендови у архитектури и урбанизму простор улице разумевају као друштвену арену, те објекти који се налазе паралелно са уличном регулацијом постају нарочито интересантни.

Слика 4.11 Стамбени објекат у блоку 29 изграђен подужно уз улицу: потенцијал реактивације приземља.
Извор: фотографија ауторке (2011).

Један од најактуелнијих примера активације отворених простора је Мелбурн (Melbourne), регенерисан по пројектима Јан Гела (Gehl Architects). Анализирајући физичку структуру и пешачка кретања и активности, пројектанти су схватили да Мелбурн поседује специфичне пасаже и продоре у блок (енгл. *alley*). Интеграција ових продора је постала катализатор формирања пешачких мрежа, чиме су понуђени продори олакшали кретање кроз градско ткиво, а главне улице биле растерећене великих гужви. Реактивација приземља се у почетку састојала од отварања неколико ресторана, иновативног поплочања, светла и излога светлих боја, као и пешачке сигнализације. Како су ови продори привукли посетиоце, тако је њихова популарност и посећеност прерасла у приступачне и атрактивне градске просторе [слика 4.12]. Иако није реч о главним градским потезима, овакав принцип се може применити на објектима подужно постављеним уз улице Новог Београда. Ово је најмање захтевна метода урбане обнове, те треба водити рачуна и о томе да имплементирани садржаји буду разноврсни, одређеног ритма и транспарентног приземља.

У вези са тим, треба размотрити и могућност јавног финансирања културе, односно доношења законских решења којима се уводе пореске стимулације за фирме у Новом Београду које инвестирају у културу, с посебним освртом на просторну и друштвену компоненту, те тиме уважавање јавног интереса. У економском смислу, то би такође значило и развијање сета понуда и пословних модела (просторних, економских али и културних) за компаније и предузетнике које желе да инвестирају или су укључене у креативну индустрију.

Слика 4.12 Предлози за унапређење простора улица у приземљима објеката и непосредном окружењу. Извор: (горе лево) фотографија ауторке (Сиднеј); (остало) <http://www.gehlarchitects.com/#/165298/>.

3. Урбаном коридору треба дати карактер активног простора. Стимулисати концентрацију и континуитет коридора увођењем различитих садржаја и нових структура, чија хоризонтална и вертикална регулација не угрожава физичку структуру Новог Београда, односно његов препознатљив идентитет, са посебним освртом на дистанцу између објеката. Приземља треба да буду планирана тако да стимулишу пешачко кретање, односно са одговарајућим ритмом и транспарентношћу.

Иако постоји тенденција да сеотвореним јавним просторима, кроз изградњу нових структура, да активнији карактер дуж главних саобраћајница Новог Београда, студија блока 1 и 21 је показала да је то само делимично остварено.¹⁸⁶ Поврх тога, постоји још мноштво локација које уз пажљиво осмишљене интервенције могу допринети унапређењу урбаних коридора. Ово се може постићи изградњом нових струкура дуж потеза Булеvara Михајла Пупина, Зорана Ђинђића, као и дела Милутина

¹⁸⁶ Mira Milaković and Milena Vukmirović, "New Life of Modern Cities: Transformation and Renewal of Public Spaces in New Belgrade", 655-665.

Миланковића (зона која припада централним блоковима, насупротив железничке пруге). Код конципирања нових објеката треба водити рачуна да се не нарушава хоризонтална и вертикална регулација постојећих, оригиналних структура, те да нове поштују основна правила грађења (датих ГУП-ом Београда) у погледу растојања између објеката. Другим речима, инсистирати на морфолошкој компатибилности између новопланираних и постојећих структура, као и на пажљивом односу према контексту/наслеђу (у смислу пропорција, типа/кода, хоризонталне и вертикалне регулације, итд). Такође треба обратити пажњу на висину нових објеката, јер постоји неколико примера у Новом Београду где су приближно истом висином а на мањем размаку, угрозиле основне захтеве инсолације, проветравања, као и визура постојећих објеката. С друге стране, може се дозволити градња високих објеката, тачкасто постављених на крајевима коридора, које не доводе у питање комфор и концепт постојећих структура, а који би представљали просторне доминанте. Концепт високих објеката није непознат у идејама из којих је настао Нови Београд, јер 9 централних квадрата на својим угловима има изграђене стамбене куле. У прилог томе је и тзв. западна капија Београда (позната и као Генекс кула, архитекте Михајла Митровића), као и велики конкурс који је био расписан 1970. године за куле у централној зони (нереализоване).

Слика 4.13 Зелено острво у средини Булеvara Зорана Ђинђића: потенцијал за активацију и стимулацију пешачких простора. Извор: фотографија ауторке (2011).

Други приступ могао би се односити на активацију зелених острва дуж главних саобраћајних праваца [слика 4.13]. Ова острва су ширине 30 метара, те представљају значајан ресурс који би могао да се искористи за стимулисање пешачких кретања и активности. Интервенције би се односиле на уређење партера, увођење урбаног мобилијара, као и евентуалних приземних транспарентних структура које нуде разноврсне туристичке, рекреативне, услужне, културне и едукативне информације и садржаје [слика 4.14].

Слика 4.14 Предлог интервенције који је на конкурс 2008. године дала група West 8: основни принцип био је диверзитет, понуђен кроз различите идентитете и искуства у коришћењу простора (туристичка и стамбена зона које се преклапају у садржајима културе, пејзажа, велнеса, спорта, трговине и локалне гастрономије).
Извор: http://www.west8.nl/projects/master_plans/playa_de_palma/.

У том смислу, од кључног је значаја активније укључити урбани дизајн у формирању локалних урбаних и културних политика. При томе, урбани дизајн треба схватити као инструмент, а не циљ за постизање како квалитетнијег, тако и економски одрживог окружења. Паралелно с тим, значајно је и подстицати и унапређивати стратешку улогу културних индустрија и локалних медија у изградњи и очувању локалног идентитета, те одржању креативног континуитета, а тиме и окружења.

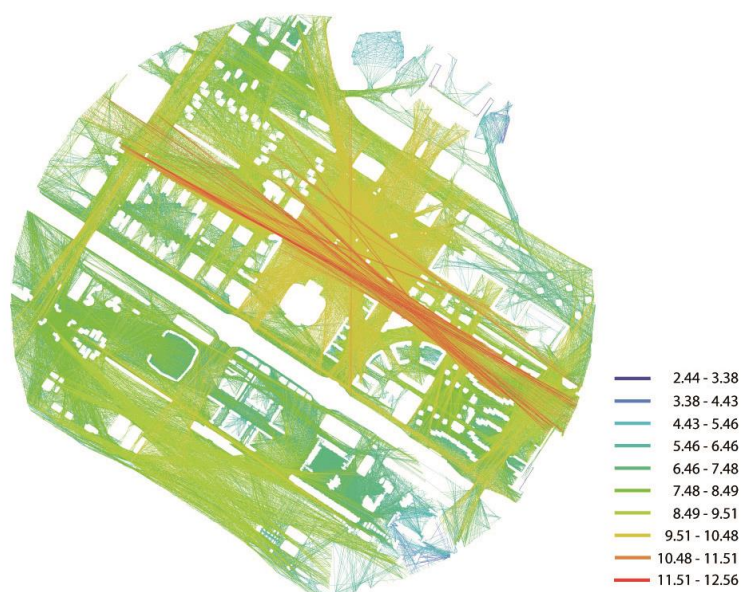
- 4. Промовисати јавне просторе Новог Београда и подстицати њихово умрежавање, одржавање и коришћење у сврхе културе, друштвене коегзистенције и интеракције. Простор између објеката садржи квалитативне атрибуте релације објеката и међупростора, те их треба активирати на нивоу улице, блока и суседства. Паркове и отворене просторе зеленила треба активирати у смислу мешовитих функција, различите понуде окружења и видова спорта, рекреације и релаксације на нивоу партера. Као такви, могу се посматрати из угла локалних центара у оквиру појединачних блокова или дуж потеза. У томе је важно постићи интеракцију између ових атрактера, као и њихово умрежавање на нивоу целине.**

Концепт Новог Београда био је уско везан за идеје модерног покрета, те су отворени јавни простори унутар блокова били амбијенти намењени пешачком кретању, спорту и уопште друштвеној интеракцији становника. Иако временом деградирани, студија аутора Вукмировић и Милаковић током 2012. године је показала да ови простори и данас представљају једну од кључних катактеристика са потенцијалом за даљи развој

[слика 4.15].¹⁸⁷ Наиме, истраживање је спроведено на полигону централног дела Новог Београда, коришћењем савремене методологије базиране на теорији просторне синтаксе (енгл. *space syntax*).¹⁸⁸ Предмет анализе били су главни саобраћајни потези, као и отворени простори унутар блокова.

INTEGRATION [HH] R3
Centar Novog Beograda

Слика 4.15 Дијаграм интегративности добијен методом просторне синтаксе у централном делу Новог Београда: топлији тонови (црвена и наранџаста) указују на потенцијале за развој пешачког окружења. Извор: Milena Vukmirović and Mira Milaković, “How to Transform Car-Dependent City into Pedestrian City?”, 98.

Највећа вредност параметара на полигону износи 12,56 и идентификована је на простору који одговара потезу Булевар Зорана Ђинђића (линије у црвеној боји).¹⁸⁹ Такође су уочене и високе вредности унутар блокова, преко 10,48 (обележене

¹⁸⁷ Milena Vukmirović and Mira Milaković, “How to Transform Car-Dependent City into Pedestrian City?” in *ICTTE Belgrade 2012 - Proceedings of First International Conference on Traffic and Transport Engineering*, edited by Olja Cokorilo (Belgrade: International Journal for Traffic and Transport Engineering (IJTTE) in co-operation with Kirilo Savic Institute, 2012), 93-101.

¹⁸⁸ За потребе истраживања коришћен је програм *Depthmap 10*. То је отворена апликација која врши анализу видљивости архитектонских и урбанистичких система. Путем овог програма могуће је извршити: 1) мерења заснована на топологији (као што је интеграција, односно мера тополошке приступачности), која су у вези са пешачким и аутомобилским обрасцима кретања; 2) *isovist* својства простора која су у вези са просторним понашањем; и 3) приказе распореда (конвексни, аксијални и дијаграми видљивости) и тополошку и угаону анализу која одговара људском когнитивном доживљају простора, јер се базира на одразу (енгл. *embodiment*). Извор: Ibid.

¹⁸⁹ Кључни параметар на основу кога се према теорији просторне синтаксе одређује потенцијална фреквентност пешачког кретања представља параметар интеграције са радијусом $n=3$. Помоћу наведеног параметра мери се број промена правца кретања (окрета) који је неопходно направити у односу на посматрани простор како би се приступило другим сегментима у склопу уличне мреже, а да се приликом кретања користе најкраће путање. Сегменти уличних потеза у којима се јавља најмањи број промена правца (окретања – енгл. *turn*) у циљу стицања до осталих улица у систему се називају *најинтегрисанијим*. У теорији интегративност показује когнитивну сложеност доступности улице путем које се може предвидети начин њеног коришћења од стране пешака.

топлијим нијансама наранџасте), које указују на висок потенцијал за фреквентни пешачки саобраћај (посебно 21, 26 и 30, блокова паралелних са Булеваром Михајла Пупина, односно Зорана Ћинђића). Према томе, коришћењем параметара повезаности, интегративности и укупне повезаности утврђено је да простор центра Новог Београда поседује карактеристике погодне за развој пешачког окружења, и да те особине треба развијати и унутар блоковских отворених простора.

Ово би могло да се постигне успостављањем и провером могућих конфигурација простора увођењем нових елемената (различитих врста садржаја, баријера_објеката, урбаног мобилијара, и слично) [слика 4.16]. Моделовањем и провером модела уређења овог простора (потез Булеvara Зорана Ћинђића са контактним блоковима) могло би се доћи до најбољег просторног решења које би било у складу са логиком пешачког кретања. Поред наведеног, помоћу ове врсте истраживања могуће је сачувати и амбијенталне вредности, карактеристичне за овај простор и логику његовог обликовања која се везује за период када је настао.

Слика 4.16 Предлог за унапређење унутарблоковског простора у Новом Београду разноврсном понудом активности, као и уређењем партера. Извор: (лево) http://www.west8.nl/projects/master_plans/groene_loper_a2_maastricht/; (десно) <http://www.sla.dk/byrum/charlogb.htm>

Отворени простори унутар блокова представљају једну од битних карактеристика структура насталих под утицајем идеја модерног покрета, како са морфолошког, тако и социјалног аспекта, јер представљају специфичан облик коришћења и друштвене праксе. У том смислу је значајно неговати и очувати ове локалне аутентичне карактеристике које се сматрају културним наслеђем, а које имају историјску везу, интерактивни однос са територијом и утицај на окружење.

5. Изградња лаког шинског метроа не треба да представља препреку/баријеру. Напротив, позиције појединачних станица треба

размотрити као дестинације које служе као додатне тачке развоја одређеног урбаног окружења дуж потеза.

Коридор прве линије лаког метроа, дефинисан Генералним планом Београда до 2021. године као приоритетни, простире се читавом дужином Булевар Зорана Ђинђића, у оквиру средишњих зелених зона саобраћаних острва [слика 4.17]. Међутим, ово не би требало схватити као баријеру у физичком и развојном смислу, јер се с једне стране тиме обезбеђује лака доступност и мобилност, што уједно спада у домен одрживог модалитета саобраћаја. С друге стране, појединачне станице треба третирати као дестинације које представљају генераторе развоја урбаног окружења у појединим деловима, те тиме и у целини. Траса такође делимично пролази кроз Булевар уметности и Улицу Милутина Миланковића. Како је Булевар Зорана Ђинђића нарочито атрактиван са више аспеката, треба размотрити и могућност значајније активације простора даљих станица, са циљем избалансираног развоја и подстицања економског раста и у другим деловима централне зоне.

Слика 4.17 Део потеза Булевар Зорана Ђинђића планиран за изградњу лаког шинског метроа. Извор: архива ауторке.

Једна од станица планирана је на осовини СИВ-Железничка станица, између блокова 25 и 26, у непосредном контакту са београдском ареном и будућим пословним центром, те је претпоставка да ће бити високо фреквентна. У том смислу, поучан пример могао би бити пројекат за нови транзитни систем у Сан Франциску (San Francisco), објекат мале спратности и зеленог крова, на коме се налази јавни парк и пратећи садржаји [слика 4.18].

Слика 4.18 Пројекат новог транзитног система у Сан Франциску (Pelli Clarke Pelli): потенцијал за генерисање развоја непосредног урбаног окружења. Извор: <http://agreenliving.org/tag/bart-station/>.

Парк са садржајима такође може да представља и културолошки потенцијал. С тим у вези, у оквиру локалних али и националних стратегија, треба развијати урбану мапу Новог Београда и кроз туристички потенцијал, како кроз смештајне капацитете, просторе потрошње и добру повезаност са остатком града, тако и као место/урбани пејзаж са значајном друштвеном и културном историјом. Станице могу да буду не само пролазне тачке у транспортном систему, већ у складу са светским примерима инспиративне и јединствене тачке окупљања, на пример места изложбених простора локалних уметника (с обзиром на иницијални идеолошки концепт Новог Београда, то може бити специфичан облик културе развијен у социјалистичкој Југославији, и сл).

6. Омогућити лаку доступност, мобилност и контакт дајући приоритет пешачењу, бицикличком кретању и јавном превозу, интегришући обрасце кретања са коришћењем земљишта. Мрежа јавних простора обезбеђује различите видове конекције које корисницима нуде могућност избора на дневном нивоу у оквиру саме локације или града.

Иако генерално перципиран као простор који није „у пријатељству са пешацима“ (енгл. *pedestrian-friendly space*), резултати анализе о пешачком кретању као одрживом виду транспорта показали су да новобеограђани имају позитиван став о томе и да радо пешаче у односу на грађане који живе у историјском делу града, а да главни потенцијал за активирање квалитетнијег пешачког окружења представљају управо отворени јавни простори унутар блокова и њихово повезивање/умрежавање.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Анализа је спроведена на Врачару од стране НВО *5km/h*. Потом је са истим питањима спроведена у Новом Београду у пролеће 2012. од стране студената Архитектонског факултета (на предмету Мрежа пешачких простора у функцији редизајна). Резултати анкета су обрађени и приказани од стране аутора у: Mira Milaković, Milena Vukmirović and Eva Vanista Lazarevic, “Walking in Automobile City. Case Study: New Belgrade”, 615-629.

Наиме, истраживање је спроведено анкетирањем становника централне зоне Новог Београда, при чему је одабир испитаника био методом 'случајног узорка' и не представља ни једну специфично циљану групу. Другим речима, узорак је реална репрезентација становника на улицама овог полигона. Поређењем са резултатима исте анкете спроведене у општини Врачар (која припада историјском ткиву града и поседује карактеристике пешачког окружења), дошло се до интересантних закључака [табела 2]. Између осталог, показало се занимљивим информација да у оквиру пешачких дистанци (од 500 до 1000 метара), новобеограђани у мањој мери користе аутомобил од својих суграђана са Врачара. Испитаници из Новог Београда су позитивно одговорили на питање да ли би се одрекли возње аутомобилом у корист пешачења (73%). Велики проценат њих такође сматра да Нови Београд има добре услове за пешачко кретање, као што је безбедност и адекватан простор (становници Врачара имају примедбе на ширину тротоара, баријере, и сл). Један део анкетираних новобеограђана налази да побољшања ових простора треба тражити у повећању атрактивности, озелењавању, чак увођењу пешачке и бицикличке мреже.

Табела 2: Карактер учесника у саобраћају. Извор: Mira Milaković, Milena Vukmirović and Eva Vaništa Lazarević, "Walking in Automobile City. Case Study: New Belgrade", 615-629.

Питање	Одговори	Врачар		Нови Београд	
		%	Тренд	%	Тренд
Заступљеност испитаника који поседују приватни аутомобил	да	58		48	
	не	42	⊗	52	⊖
	увек	46		38	
Интезитет коришћења приватног аутомобила	када идем на посао		⊗	14	⊖
	пар пута недељно	37		33	
	кад путујем ван града	17		15	
Дужина путање која се прелази приватним аутомобилом	не обраћам пажњу	38		34	
	преко 500m	24	⊗	9	⊕
	преко 1000m	38		57	
	имам своје место	9		16	
Дужина трајања потраге за паркинг местом	до 10 мин.	44	⊗	59	⊕
	10-20 мин.	38		18	
	преко 20 мин.	9		7	
	не	9		12	
Вожња приватним аутомобилом <i>versus</i> пешачко кретање на дистанцама мањим од 500m	зависи од ситуације	10		9	⊕
	да	78	⊕	73	⊕
	нисам размишљао/ла	3		6	
	да	86		73	
Пешачење или не	понекад	12	⊕	25	⊕
	не	2		2	
	транспорт и рекреација	74		71	
Пешачко кретање: транспорт или рекреација	рекреација	19	⊕	24	⊕
	транспорт	7		5	

У општем смислу, унапређење би се превасходно односило на примену интегралног приступа како у процесу планирања, тако и пројектовања и дизајна, те у односу на

просторну структуру Новог Београда једнаковредно користити приступ *од целине ка детаљу и од детаља ка целини*.¹⁹¹ Потенцијал овог простора није везан само за уличне коридоре, већ као и код примера Мелбурна са пролазима кроз блокове, јако важне елементе пешачког окружења представља простор између улица и објеката. Паралелно са тим, може се унапређивати и ширити мрежа бициклических простора, која заједно са лаким шинским метроом представља одрживу транспортну праксу, добро познату и признату у многим престоницама Европе и шире. С тим у вези, један од актуелних примера је свакако пројекат пешачке мреже у Сиднеју (Sidney), где су се аутори бавили унапређењем пешачке и бициклическе мреже у оквиру једног дела града, и њеним ширењем и спајањем са другим деловима. У пројекту је такође вођено рачуна да се простор додатно активира непосредном везом са образовним и културним садржајима [слика 4.19 и 4.20].

Слика 4.19 Пројекат пешачке и бициклическе мреже *Ultimo Pedestrian Network* у Сиднеју (аутори ASPECT studios with Choi Ropiha Figuera), план и просторни приказ ноћу. Извор: <http://worldlandscapearchitect.com/?p=11033>.

¹⁹¹ Видети више у: Милена М. Вукмировић, *Значај и улога мреже пешачких простора у генерисању компетитивног идентитета града* (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2013), 429.

Слика 4.20 Пројекат *Ultimo Pedestrian Network* у Сиднеју, просторни прикази амбијената. Извор: Ibid.

Иако су највећи потенцијал показали простори између Булеvara Зорана Ђинђића и Михајла Пупина, уз претходно наведене смернице а са циљем равномернијег коришћења, требало би тежити креирању мрежа унутар свих блокова централне зоне. Унапређењем простора блокова у целини централне зоне и њиховим даљим развојем, ширењем и повезивањем у мрежу на нивоу града, повећала би се и њихова атрактивност. У том смислу, вредело би размотрити концепт *селективне приватизације*, где се одређене локације дају у приватно власништво, али већина (нарочито простор унутар блокова) остаје јавно добро.¹⁹² Такође треба стимулирати јавне и приватне организације да се укључе у одржавање ових простора, као маркетиншки потез који иде у корист свим актерима. На пример, у сиднејском пројекту је нарочита пажња поклоњена управо овом сегменту пројекта, у који су се активно укључиле установе културе и едукације, као и градска скупштина, јавне и приватне фирме које се налазе у непосредној близини простора који је био предмет овог плана.

С тим у вези, а у оквиру концепта одрживог развоја, обезбедити култури место у локалним политикама и у складу с тим промовисати израду нацрта сопствене *Агенде 21* (конкретно за простор Новог Београда), у тесној координацији са процесима стратешког планирања и укључења грађана у доношење одлука од важности за заједницу.

7. Тежити очувању 'отвореног плана' где год је овај принцип заступљен, применом истих идеја и типолошких карактеристика по којима се целина препознаје, нарочито у виду слободностојећих објеката у 'зеленилу, простору и сунцу', као и визура кроз слободна приземља објеката.

¹⁹² Појам селективне приватизације употребљен је из: Miodrag Vujošević and Zorica Nedović-Budić, „Planning and societal context – The case of Belgrade, Serbia,“ in *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe: Space, Institutions and Policy*, edited by Sasha Tsenkova and Zorica Nedović-Budić (Heidelberg, New York: Physica-Verlag, 2006), 291.

Отворени план је једна од кључних карактеристика простора насталих под утицајем идеја модерног покрета, која је између осталог примењивана и у структури Новог Београда. Морфологија овог пејзажа је препознатљива, како кроз слободностојеће објекте и транспарентна приземља, тако и у начинима њиховог коришћења. Према томе, у складу са савременим трендовима заштите, треба приступити (ре)валоризацији постојећег стања новобеоградске централне зоне у целини и у њеним појединим сегментима, нарочито узимајући у обзир новоизграђене структуре, њихов међусобни однос и степен заузетог простора у блоку. Такође треба инсистирати на систематском проучавању овог типа становања, те у оквиру савременог стила живота тражити начине за адаптацијом постојећих, као и за изградњу нових типологија објеката који ће одговорити на захтеве како обнове, тако и заштите градитељског наслеђа.

У постојећим структурама, то би се конкретно одразило кроз активирање простора приземља код објеката код којих су она иницијално изграђена (на пример, блок 22 и 29), као што је дато у објашњењу смернице број 2. У случају транспарентности, ови простори могу постати предмет и производ различитих видова уметности и културе. Код нових, тек планираних структура, треба усвајати моделе претходно систематски проучене типологије становања и пословања, те експериментисати са тачкастим/зрнастим структурама које не би угрозиле постојеће морфолошке обрасце, а могле би да допринесу укупном квалитету централне зоне (пример ОМА за Бијлмермер). У том смислу би била значајна и реактивација локалних центара (месних заједница), које имају понуду адекватног простора за различите садржаје, а већ поседује и одређени ниво посећености.

Са културолошког и економског аспекта, од кључног значаја је едукација извршне власти на локалном нивоу и укључење и сарадња са културним и надлежним институцијама у процесу заштите интегритета културног, односно урбаног пејзажа. Стратегија општине Новог Београда постоји, али је она израђена искључиво у складу са економским параметрима и визијама. С тим у вези, у овакву стратегију важно је укључити и процес брендирања, који би се заједно базирали на стварном идентитету места – аутентичности урбаног пејзажа (али и стила живота) која јесте створена на основама модерног покрета, али је интерпретирана у складу са локалним друштвеним условима и контекстом.

- 8. Забранили изградњу стамбених објеката у централној зони (блокови 25 и 26), већ организовати простор по принципу градског центра са варијететом функција и активности у објектима и ван њих. Различитим видовима финансирања (локални и национални буџет, јавно-приватно партнерство, европски фондови и донаторски програми итд.) омогућити (фазну) реализацију овог простора као центра.**

Изградњом стамбеног блока 24 одустало се од концепта главне монументалне, те пословне зоне на осовини СИБ-Железничка станица. Како сваки град поседује спонтано или плански развијен градски центар, у преосталом неизграђеном делу (у блоку 25 око спортске арене, и блоку 26) треба инсистирати на понуди и доминацији пословних, комерцијалних и других функција [слика 4.21]. Одржано је већ низ конкурса на тему централних блокова, али су они били махом у домену архитектуре. Ради интегралног и одрживог сагледавања овог простора као дела целине, дакле његових развојних економских, друштвених и просторних утицаја, пре свега треба приступити изради студија које ће обухватити све ове аспекте. У том контексту, од значаја је промовисати и подстицати спровођење систематских проучавања утицаја културе, архитектуре и екологије, са могућношћу вредновања јавних и приватних иницијатива.

Слика 4.21 Централна зона Новог Београда, блокови 26 (данас делимично изграђен – црква и два пословна објекта), 25 (спортска арена) и 24 (стамбени блок), поглед из ваздуха 2006. године. Извор: приватна архива ауторке.

С обзиром на такав развојни карактер ове зоне, а имајући у виду спортску арену и планирану станицу лаког шинског метроа, користан пример представља насеље Хафен (HafenCity) у Хамбургу (Hamburg). Хафен представља импресиван пример

урбане обнове, актуелан модел међународно препознатог урбаног развојног пројекта, у коме су израда плана, спровођење и реализација били део процеса са учешћем мноштва актера. Наиме, овај део града је засебна општина са 1,8 милиона становника, која се просторно ослања на градски центар Хамбурга и чини део његовог метрополитенског подручја. Концептом је предвиђено да се историјски центар новим планом прошири за 40 процената у територију општине Хафен. Развој се базирао на Генералном плану из 2000. године, који се међутим даље унапређивао кроз низ (преко 40) јавних расправа, програма, радионица и догађаја. Прерађен нацрт плана се затим усавршавао у даљим фазама, путем конкурса за урбани дизајн, пејзаж и архитектуру [слика 4.22 и 4.23].

Слика 4.22 Дијаграм плана Хафена: фазност одређених зона и њихове реализације. Извор: http://www.worldchanging.com/HafenCity_PlanDiagram.jpg.

У конципирању се водило рачуна о идентитету Хамбурга као поморског града, те је он потенциран у плану. Такође се инсистирало на вертикалној и хоризонталној понуди разноврсних садржаја. Једна од важних, а за случај Новог Београда, и корисних одредница био је флексибилан основни развојни оквир, који је служио као добра полазна тачка за даље детаљно планирање мање развијених делова како у оквиру целине, тако и контактних зона. Кроз област Хафена пролазе новоизграђени делови метро линија, а заједно са овако установљеним процесом планирања и пажљиво дефинисаним смерницама урбане обнове, сврстава се у нови део градског језгра, што је и био један од примарних циљева акције.

Слика 4.23 Хафен: **(горе лево)** Променада са рутама за пешаке и бициклисте; **(горе десно)** Концертна дворана (Elbphilharmonie), реконструкција старог складишта, © Herzog & de Meuron; **(доле лево)** јавни простори Хафена на више нивоа; **(доле лево)** стамбене јединице које почињу са нивоа другог спрата, док је приземље ослобођено. Извор: <http://www.worldchanging.com/archives/011536.html>.

За разлику од Новог Београда, Хафен се сврстава у браунфилд (енгл. *brownfield*) локације. Пројекат је такође великим делом био усмерен ка адаптивном урбаном развоју, у смислу климатских промена и прилагођавања локалним условима (река Елбе често плави ово земљиште). Међутим, по питању инструмената и процеса развоја, заједно са горе наведеном јавном и стручном партиципацијом кроз низ различитих концептуалних фаза, може се узети као адекватан пример за случај просторне структуре Новог Београда.

9. Санација и адаптација су пожељне методе за обнову постојећег стамбеног ткива.

У складу са принципима енергетске ефикасности и еколошки одговорног приступа у архитектури, треба тежити њиховој примени приликом изградње нових објеката. Међутим, у том поступку не смеју се занемарити постојеће структуре, те је у том контексту значајно инсистирати на њиховој реконструкцији. С обзиром на већ релативно дуг животни век постојећих објеката у Новом Београду, очекивано је да

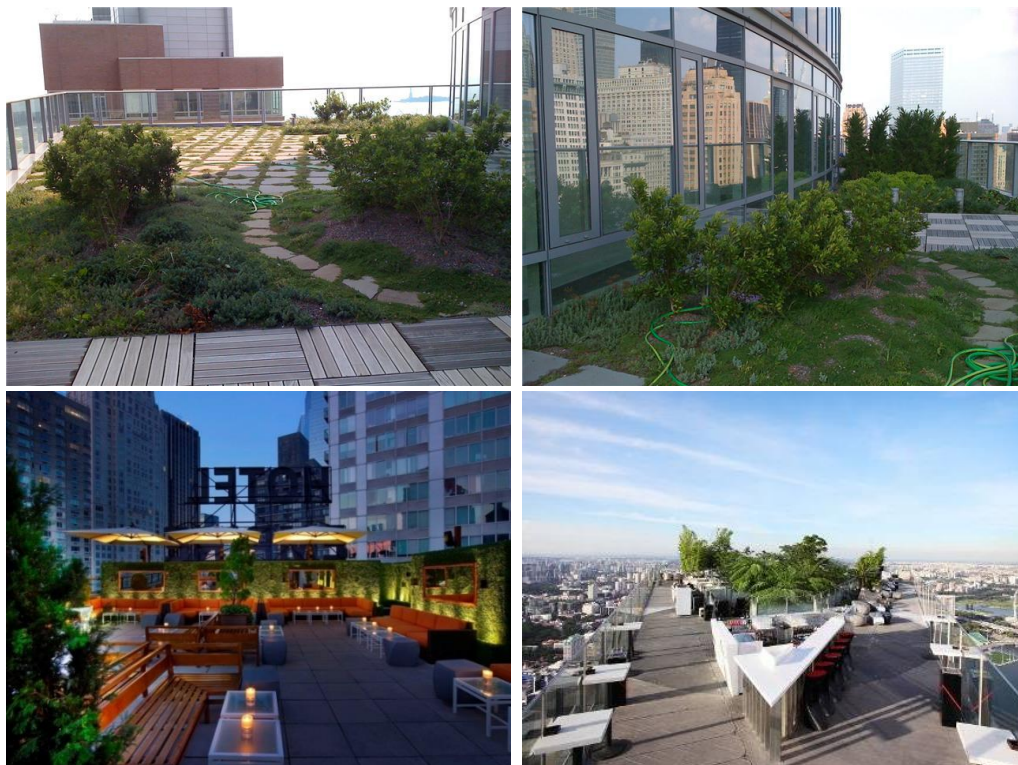
проблеми постоје, нарочито због тога што су изграђени у периоду када технолошке иновације нису биле на овом степену развоја. Ови проблеми се углавном односе на слабо одржаване зграде, висок ниво подземних вода, слабу хидроизолацију, губитак топлотне енергије у објектима, јак утицај западних ветрова, итд.¹⁹³ Уопштено посматрајући, суочавају се са све већим проблемима везаним за комфор становања, односно слабом енергетском ефикасношћу, као и деградацијом постојећих структура.

Са циљем унапређења постојећег грађевинског фонда, побољшања естетских, визуелних и осталих услова комфора становања, санација и адаптација представљају пожељне методе реконструкције постојећег ткива. С тим у вези, препоруке би се односиле на санацију фасада, изолацију омотача, коришћење пасивних и уградњу активних соларних система, као и активирање равних кровова за различите намене [слика 4.24 и 4.25]. С обзиром да овакве интервенције захтевају значајна улагања, активација кровова би био један од начина финансирања реконструкције, чиме би се побољшала енергетска ефикасност и смањила индивидуална улагања станара. Поред пројекта енергетске реконструкције, треба да се инсистира на инвестиционим студијама разрађеним у више сценарија.

Слика 4.24 (лево) Постојеће структуре у блоку 22 са косим крововима; (десно) Пример соларних панела који би се могли применити на постојећим објектима. Извор: (лево) Архива ауторке; (десно) <http://a10013295659.oinside1.cn/d270768688.htm>.

¹⁹³ Видети више у: Мила Пуцар и Марина Ненковић, „Пројектовање нових и реконструкција постојећих градских блокова са аспекта повећања енергетске ефикасности – светска искуства и локалне препоруке,“ *Архитектура Урбанизам*, бр. 18-19 (2006), 7-17.

Слика 4.25 Примери озелењавања и активација равних кровова. Извори: (горе лево и десно) <http://batteryrooftopgarden.org/2010/09/26/before-pictures-the-extensive-green-roof-before-reconstruction/>; (доле лево) <http://newyork.cbslocal.com/top-lists/the-3-best-bars-on-the-upper-west-side/empire-hotel-rooftop-deck/>; (доле десно) <http://www.rooftoprestaurants.com/rooftop-restaurants-Singapore.htm>.

Овакав приступ би за резултат имао побољшање квалитета живота као императив одрживог развоја, али би повећао и атрактивност простора (унутрашњег и спољашњег), што би се додатно одразило на унапређење, активирање и даљи развој ових просторних структура у целини.

4.5 Апликативност установљених смерница и могућности њихове примене са аспекта урбане морфологије

Културно наслеђе треба посматрати у спрези са друштвеним, технолошким и економским условима. На тај начин, оно представља развојни, променљиви, а не статични исход одређених референтних тачака на којима су унапред дефинисани критеријуми примењени. Иако то може бити изазов за културно наслеђе, ипак није нужно извор слабости. Нема сумње да је за земље централне и источне Европе ово питање много осетљивије и према томе теже за прихватање културе као полуге одрживог развоја. Европска унија препознаје неколико разлога:

- физичка девастација изазвана нестабилним политичким условима и интензивним друштвеним променама (у случају Србије ратовима),
- борбе унутар мултикултуралних заједница отежало је унапређивање и тиме богаћење њиховог културног искуства и наслеђа,
- недостатак економских ресурса онемогућио је рад и истраживања у области наслеђа и његовог очувања,
- недостатак квалификованих људских ресурса (или чак одлив у развијеније земље), њихово усавршавање и развој, итд.¹⁹⁴

Треба истаћи да људски ресурси чине важан део културе и да се помак може направити оног тренутка када они уоче вредности свог културног наслеђа. У случају Србије и бивших југословенских република, ово је нарочито тешко с обзиром на негативну конотацију која прати некадашњи (социјалистички/комунистички) режим и комплексност данашњих међуодноса. Нови Београд је дуго био перцепиран као простор изван 'људске размере', 'велика спаваоница' без икаквог препознатљивог идентитета, пројекат социјалног становања (иако је прва генерација становника била запослена у државним установама са просечним зарадама) и сл. Међутим, у скорије време иницијативе и активности локалне друштвене заједнице показале су висок ниво свести о вредностима овог простора и, иако другачији од традиционалних склопова, предностима у његовом коришћењу.

Апликативност резултата овог истраживања се може очекивати у аналитичком и методолошком оквиру, који се могу примењивати у формулисању стратегија и планова развоја ових типова просторних структура у Србији. Међутим, рад се базира на ставу да специфични проблеми ове врсте простора нису генерисани искључиво локално, и да се тиме решења траже само кроз локалне интервенције. Резултати истраживања могу да обезбеде прецизније и чвршће основе за политике развоја простора улица насталих под утицајем идеја модерног покрета, као специфичном проблему препознатом и у ширим оквирима. Треба истаћи и то да су ова насеља бројна и нису везана само за централно-источни простор. Поред јужног Загреба, Сплита, Љубљане, Велења, Новог Сарајева, Петржалке (Petržalka, Bratislava), За

---

¹⁹⁴ *Concept study on the role of Cultural Heritage as the fourth pillar of Sustainable Development*. European Union and South East Europe, www.sustcult.eu (2012), 61.

Желазне Бране (Za Zelazna Brama (Behind the Iron Gate), Warsaw), ту су и Бијлмермер (Bijlmermeer, Amsterdam), Линкеовер (Linkeoever, Antwerp), Берлин, итд.

Рedefинисање приступа концепту реконструкције и даљег развоја ових типова структура отвара могућности за реализацију интегралног третирања простора у савременом контексту развоја градова. Трансформације урбаног простора и његових морфолошких карактеристика могу имати позитиван утицај како на економски развој свих слојева и друштвених група на локалном нивоу, тако и у оквиру европског глобалног урбаног система. Кроз производњу специфичног и, може се рећи, симболичког урбаног пејзажа, ови простори могу да стекну статус препознатљивог 'идентитета места', а трансформацијом урбане морфологије у улогу туристичког ресурса, расту могућности за лоцирањем на мапи европске мреже градова.¹⁹⁵

Проучавајући репрезентативне аспекте града, Зукин (Zukin) препознаје узајамни однос визуелних артефаката, укључујући архитектонске и урбанистичке елементе, и друштвених структура.¹⁹⁶ Друштвена структура града је конципирана на улицама и у насељима, одређеним типовима објеката, појединачним објектима, па чак и деловима зграда. Визуелни артефакти материјалне културе појачавају и подстичу друштвену интеракцију и структуру. Креирањем места и стварање имица - путем урбане морфологије, дизајна, архитектуре, уметности или чак медија—успоставља се и идентитет места (града) као целине и стварају се нови простори културе.¹⁹⁷

Развијајући Зукинову тезу, може се рећи да комбинација иновативног карактера развоја локалне урбане морфологије и интервенција великих размера стварају и јачају снажнији имиц места. Производња симболичног урбаног/културног пејзажа иде у хармонији са наслеђем града. Како Зукин даље тврди, у глобалним градовима стратегије за производњу простора културне хегемоније намеће нови начин гледања на урбани пејзаж-интернационализацију га. Ово је својствено економији глобалног града, јер га обликују укуси глобалних елита, које подстичу циркулисање 'слика' иутичу на "климе" у мишљењу, а последично ина инвестиције. Међутим, у постојећој констелацији урбаних снага, прети опасност да сви градови света изгубе локалне квалитете и вредности, и постану једни другима слични.

---

¹⁹⁵ Видети више у: Aspa Gospodini, "European Cities in Competition and the New 'Uses' of Urban Design," *Journal of Urban Design*, Vol. 7, No. 1(2002), 59–73.

¹⁹⁶ Sharon Zukin, „Space and symbols in an age of decline,“ in *Representing the City: Ethnicity, Capital and Culture in the 21st Century*, edited by A. King (London: Macmillan, 1996).

¹⁹⁷ Sharon Zukin, *The Cultures of Cities* (Oxford: Blackwell, 1996).

5.0 ЗАКЉУЧАК

Континуално време, оно које у себи садржи и прошлост и садашњост и будућност, је једино реално друштвено време цивилизације у којој живимо. [...] Једино у линији таквог континуитета, у коме се из једне у другу генерацију граду додају нове посебности, можемо рачунати на повећање градског комплекситета, на стварање једног заиста богатог урбаног лика.¹

Истраживање морфолошких трансформација улица и могућности њихове реконструкције у савременом контексту урбане обнове је већ позната тема у пракси и теорији традиционалних урбаних склопова. Специфичност овог рада је у сагледавању и примени метода реконструкције на структури, чије су просторне карактеристике велика површина блока и улице, правилност (ортогоналност) мреже са диференцијацијом саобраћаја по намени, другачија густина изграђености, физичка структура тзв. *отвореног плана*, отворени јавни простори пешака у оквиру (а не по ободу) блока, итд. С обзиром на сада већ прихватљиву временску дистанцу од настанка, ова тема све више добија на важности не само у Србији и региону, већ и у светским оквирима. Стручне расправе у земљама развијеног запада се воде у светлу адекватног приступа проблему. Наиме, приметне су тензије које настају приликом заштите ових врста урбаних ансамбла и њиховог развоја у савременим условима. У Србији, на примеру Новог Београда, трансформације концепата и идеја су присутне још у првим плановима, а оне значајније се примећују у последњих 30 година, те се не могу посматрати као случајне и спорадичне. Наша стручна јавност је покренула многе дебате у покушају аргументованог одговора на проблем, али још увек без механизма и/или стратегије развоја.

Пре свега се поставља питање, шта то Нови Београд, као пример просторне структуре настале под утицајем идеја модерног покрета, показује у ширем контексту развоја

---

¹ Vladimir Macura, „Novi Beograd kao kulturno i istorijsko nasleđe,“ u *Simpozijum „Budućnost Novog Beograda“* (Društvo arhitekata Beograda, 1986), 2-3.

града? Шта су показали различити, перманентно планирани и спровођени, концепти? И које нам поуке доносе за будући развој ових типова структура?

5.1 Култура планирања модерног Новог Београда: концепти, резултати и могућности

Први закључак истраживања се односи на флексибилност отвореног система насталог под утицајем идеја модерног покрета. Наиме, полигон овог истраживања, Нови Београд, настао је кроз амбивалентан карактер послератног друштвеног система, јединственог југословенског модела социјалистичке праксе, у коме су се идеолошки оквири комунизма (социјализма) кретали на специфичној 'клацкалици' између Истока и Запада (или, боље речено, и на Истоку и на Западу). Како се *форма* модернизма и европског Запада прилагођавала *суштини* социјализма карактеристичног за земље иза гвоздене завесе, мењали су се и концепти просторне структуре Новог Београда. Пратећи друштвено-политичке промене, град Титове епохе се формира кроз неколико доминантних концепата, и то: кроз концепт репрезентације управљачког града; концепт рационализације производње простора; и концепт стагнације стамбене архитектуре, односно архитектуре стамбене кризе.

Кључна промена у *садржини* трансформација одиграва се током '80-их година, са тзв. културном контрареволуцијом, и како ширим културно-политичким, тако и локалним догађајима у домену архитектонско-урбанистичке струке.² У физичком простору Новог Београда, ове промене се огледају кроз изложбу коју приређује САНУ, под називом *Средиште културе III миленијум*, где се концепт новобеоградске територије у приобалном појасу реке Саве сада посматра кроз концепт културног средишта. Паралелно са тим, сама иницијална оса СИБ-Железничка станица је дефинитивно поништена кроз конкурс, план и реализацију стамбених садржаја (а не јавних, централних функција) блока 24. И коначно, Међународним конкурсом за унапређење урбане структуре Новог Београда, истовремено са усвојеним *Изменама и допунама ГУП-а* из 1972, средином '80-их се мења и *формална* парадигма овог простора, кроз општеприхваћена и усвојена начела да је Нови Београд „велика спаваоница“, без

---

² Културна контрареволуција као израз је усвојен према објашњењу у: Slobodan Gavrilović i Momčilo Pavlović, ured., *Bela knjiga – 1984: Obračun sa „kulturnom kontrarevolucijom“ u SFRJ*, priredili Kosta Nikolić, Srđan Cvetković i Đoko Tripković (Beograd: Službeni glasnik, 2010).

„људске размере“, „стерилни хибрид“ и „просторно фиксиран концепт“ који „не пружа ни најмање могућности за раст и развој“, те да се његов будући развој мора посматрати кроз призму историјских, традиционалних и познатих вредности ивично изграђеног блока и улице.

Након тога, а као и до тад, судбина овог простора уско је повезана са друштвеним, политичким и економским условима. Наиме, са кулминацијом 'националног питања', Југославија се почетком '90их дезинтегрише и улази у деценију рата, блокиране трансформације друштва, економских ембарга и опште променљивих вредности, чији је резултат фрагментација урбаног ткива. У овим турбулентним процесима, Нови Београд, снажније него до тад, доказује флексибилност своје просторне структуре, и то кроз концепт урбане транзиције (Булевар Зорана Ђинђића) и концепт глобалне праксе, односно корпоративни приступ освајања простора (Булевар Милутина Миланковића). Нови Београд више није целина као некада, већ се састоји из појединачних блокова, парцела и инвеститора, чији су мотиви углавном економске природе.

У том смислу, иако је истраживање ограничено конкретним полигоном, односно студијом случаја, ови типови просторних структура нису, како критика сматра, онемогућени за раст и развој, већ напротив отворени су и подложни, те поседују већи степен прилагодљивости за различите интерпретације и тиме трансформације према савременим друштвеним, економским и политичким потребама, него што је то случај у традиционалним градским просторима. Другим речима, **просторне структуре настале под утицајем концепата и принципа модерног покрета представљају флексибилан отворен систем, чије морфолошке карактеристике омогућују различите степене интегралног третирања простора у односу на савремене захтеве урбане обнове, заштиту архитектонског наслеђа и одрживости градова.**

Други закључак истраживања такође је везан за просторну структуру Новог Београда и резултате горе наведених промена концепата у планирању, пројектовању и његовој реализацији. Са циљем идентификације просторних концепата који су настали трансформацијом улица и њихових елемената под утицајем друштвених промена, типоморфолошка анализа показала је постојање неколико различитих типова изграђених структура у Новом Београду. Наиме, кроз основне елементе, улицу, отворени простор и функцију, утврђена су три типа: тип А – тип иницијалне шеме,

тип Б – нове структуре (традиционални елементи у новобеоградској структури) и тип Ц – *хибридни* простори улица Новог Београда.

По питању типа А, у централној зони Новог Београда данас не постоји ни један простор улице и блока који није био предмет нове градње. Према томе, његова иницијална шема се данас може сагледати кроз оне блокове у којима је та оригинална матрица претрпела најмање промене, те је иницијална идеја сагледљива у погледу његових основних карактеристика. Карактеристике отвореног плана типичне оригинално планиране и изграђене структуре Новог Београда огледају се кроз другачији приступ како физичкој структури, тако и начинима њеног коришћења. То превасходно значи да су изграђени објекти постављени слободно и независно у простору блока, у 'сунцу и зеленилу'. Саобраћајнице се налазе по ободу блока, док је читава површина 'приземља' – јавни простор намењен пешацима.

По питању типа Б, у просторној структури Новог Београда издвајају се блокови, који су у целости производ нове градње, односно традиционалног приступа појму улице, јавног простора и функције. Изграђени су у потпуности као традиционални типови градске средине. Појединачни блокови у оквиру парцеле су формирано кроз атријумске објекте, где су унутрашња дворишта приватни простори. Мада овде сведене само на пешачке, улице су регулисане континуалним фасадним платнима, са комерцијалним и културним садржајима у приземљу.

Тип Ц представља посебан феномен. У овом истраживању, *хибрид* се односи на сет урбаних елемената насталих у једном простору, као решење које се базира на спајању, комбиновању и преклапању различитих концепата и њиховој коегзистенцији. Супротстављене позиције у просторној организацији и дизајну огледају се и кроз релацију формираног контраста целина/појединачни објекат. Процес комбинације и суперпозиције различитих, оригинално аутономних система, и њихове (не)координације анализиран је кроз однос отворених простора, изграђеног окружења и веза/комуникација у оквиру урбане средине. У том смислу, детектована су три доминантна подтипа: (Ц1) тачкасто/зрнасто – простори формирано у одређеним сегментима блока кроз уситњену интервенцију (обично је то непланска/неформална изградња, спонтано настала на углу блока без јачег континуитета); (Ц2) линеарно - дуж уличне регулације (делимично формално изграђене структуре, са одређеним степеном континуитета); и (Ц3) просторно-површински - односно новоизграђене структуре на целом једном делу блока.

Ове структуре репрезентују различите обрасце урбаног ткива, а њихова компарација омогућује евалуацију просторне адаптивности на промене у коришћењу и, још значајније, њихов степен отворености за трансформације у складу са савременим захтевима живота. Другим речима, **услед друштвених, политичких и економских процеса који су условили промене парадигме теорије и праксе у архитектури и урбанизму, у простору Новог Београда формиран је нови јединствени, хибридни, тип улице и урбаног блока, у коме може да се препозна суперпонирање два основна концепта градње: слободан план и ивична градња.**

Трећи закључак истраживања односи се на модел корисника и начине употребе отворених простора. Иако традиционална критика простора насталих под утицајем идеја модерног покрета заступа став да је улица искључиво транзит, небезбедан и ван људске размере, опште прихваћено мишљење да су ова насеља настала по димензији аутомобила без осврта на пешаке и њихове потребе, наиме, није тачна. Са параграфом 62 *Атинске повеље*, простор пешака добија нову улогу и значење: „Пешаку треба омогућити да се креће путем одвојеним од аутомобила“.³ Иако се најконтроверзнији аспект Ле Корбизјеових решења односио управо на негирање традиционалног уличног коридора, као доминантног принципа организовања урбаних форми, и лоцирање активности пешака унутар блока, мотиви оваквог става били су везани заправо за могућности избора, односно понуде алтернативних праваца кретања који су за кориснике/пешаке безбеднији, здравији (без загађења које производе аутомобили) и, у оригиналној замисли, атрактивнији. У кључном есеју „Улица“, Ле Корбизје то и образлаже.⁴ Простор друштвене праксе је простор блока, резервисан је за пешаке и њихову друштвену интеракцију у амбијенту урбаног пејзажа. Архитектура се вреднује кроз идеолошку форму предлога организације заједнице и колективног живота. За Ле Корбизјеа, то је питање *процеса*, чији је централни елемент корисник отворених простора. Овакав развој идеје потврђује и *MARS* група са својом Теоријом контакта, у којој се градови посматрају као центри људске активности, те контакти између људи представљају основу „друштвене хармоније“. Међутим, за разлику од америчких визија будућег метрополиса и Хилберзајмерових модела градова, у овом случају су пешаку понуђени и простори блока и тротоари улице. Према томе, **концепт просторних структура насталих под**

---

³ Le Corbusier, *Атинска повеља*, 82.

⁴ Видети више прво поглавље, стр. 64.

утицајем идеја модерног покрета даје могућност алтернативних праваца кретања независних од аутомобилског саобраћаја. У отвореном простору „зеленила и сунца“ модел пешака као корисника и блока и улице није искључен.

Потврда ове тезе може се наћи у реализованим идејама. На пример, локални традиционални начини коришћења улице су у престоници Индије, Чандигару, и даље практиковани. У Бразилији су у јединицама суседства продавнице предвиђене ка унутрашњој зони блока. Међутим, с обзиром да нису заживеле, власници су формирали радње на традиционалан начин, ка улици. Главни транзит транспортних возила требао је да се одвија широком улицом паралелном главној радијалној артерији. Међутим, због повољне цене земљишта, овде је формиран низ продајних објеката, чиме је постала центар и главна трговачка улица Бразилије. Нови Београд је такође један од (специфичних) примера. Иако владајући стереотипи говоре о небезбедним и запуштеним просторима блока и улице, новобеоградски становници их подједнако користе у својим дневним друштвеним интеракцијама и миграцијама. Као и код Бразилије, тржишни услови и новоградња по ободу блока током последње две деценије условила је да се тротоари и простори улице интензивније користе него некада. То и даље не представља проблем са аспекта коришћења, већ суштина лежи како у унапређењу, тако и у градитељском и културном наслеђу које је у просторној структури Новог Београда готово неспорно.

У том смислу, четврти закључак је везан за циљ дефинисања принципа и смерница развоја у контексту савремених ставова. У теоретском и практичном пољу урбане реконструкције и обнове, одрживост градова представља примарни циљ, а доминантни аспекти су социјалне, економске, културолошке и просторне природе. У оквиру тога, а везано за просторе настале под утицајем идеја модерног покрета, као кључни су издвојени они који се тичу урбаног, културног пејзажа и идентитета, његове заштите у односу на активне методе обнове, као и економских питања даљег коришћења и унапређења, значајног аспекта савременог развоја градова данас.

У оквиру критеријума заштите архитектонског и културног наслеђа, показало се да српске надлежне институције и документа не разматрају проблеме простора насталих под утицајем идеја модерног покрета на адекватан начин, односно да Нови Београд не посматрају као целину, специфичну и другачију од простора историјски

формираних градова, те да иста правила градње важе за ове суштински различите структуре. Исто тако, важећи прописи који се тичу заштите ове врсте ансамбла међусобно нису усаглашени. Насупрот томе, локалне иницијативе, мреже и активности становника показале су високу свест о овом простору, његовим квалитетима и вредностима, па је тако и анкетна студија новобеограђана потврдила ову тезу. Заједно са европским и светским повељама и декларацијама, ово истраживање поставило је три основна критеријума, која обухватају: **идеју груписања; хомогеност и склад; и историјски, друштвени и културни значај.** У складу са тим, за посебне критеријуме вредности архитектонског и културног наслеђа усвојени су: а/ амбијенталне вредности; б/ јасан идентитет у менталној мапи града; в/ специфичан допринос области; г/ репрезентативност целине; д/ архитектонска и културна вредност. Евидентно је да су у овом случају критеријуми вредности архитектонског наслеђа 20. века уско повезани са културолошким аспектима урбаног пејзажа и идентитета, те се не могу јасно разграничити. Они се међусобно преклапају и допуњавају, па се као такви и требају посматрати: у заједничкој спреси и међузависности.

С тим у вези су разматрани и културолошки критеријуми. Као и код наслеђа, и овде су у складу са међународним конвенцијама препозната три основна критеријума, и то да пејзаж мора бити: **географски дефинисано подручје;** настало као **производ људске активности,** и да буде **препознат од заједнице** као простор са друштвеним, историјским, научним, естетским и природним вредностима. У оквиру три претходно поменута основна критеријума, и у сагласности са европским тенденцијама и конвенцијама, посебни критеријуми вредности пејзажа ових простора груписани су у три целине: а/ јединствени физички обрасци (јасно дефинисане границе пејзажа, препознатљив ентитет, интегритет, физичко-естетске компоненте); б/ културни обрасци (производ културних активности, препознатљивост историјско-друштвеног периода, јавно коришћење земљишта, идентитет пејзажа, потенцијали и континуитет); и историјски препознатљиви обрасци (историјски контекст, интегрална целина историјског периода).

По питању економског аспекта, проблем постаје сложенији. Наиме, савремени градови се поимају као феномени подложни перманентним променама, односно изузетно динамични системи, а промене су пожељне појаве ради адекватније употребе и функционисања градских система. Ако се посматрају у релацији са

наслеђем и заштитом урбаног пејзажа, ова идеја добија призивак 'оксиморона'. Међутим, ово не мора бити и нужно слабост, већ може представљати и потенцијал неког простора. „Корисност“ баштине, интегрални приступ наслеђу, те трансформацијама урбаног ткива града у контекст савременог живота, један је од основних елемената одрживог развоја. Како је већ било наведено: „Изазов је користити планирање да се простор места претвори у простор за живот, те да се нађе равнотежа између економије регије и квалитета живота становника“.⁵

Према томе, основне вредности предметних простора могу се формулисати у следећим економско-технолошким критеријумима: а/ повољан положај у односу на регион и град; б/ развијена инфраструктура; в/ слободно грађевинско земљиште, не оптерећено имовинско правних проблемима; г/ велики потенцијал за урбану рециклажу, кроз промену начина искоришћавања простора; д/ велики туристички потенцијал – не само у домену смештајних капацитета, већ и кроз развој културног наслеђа и његовог промовисања на светској сцени; њ/ специфично архитектонско и културно наслеђе као потенцијал за брендирање града и његову активну улогу у светској мрежи градова, а тиме и повољније економске услове како за становништво, тако и за простор у целини. Важећи *Стратешки план локалног економског развоја општине Нови Београд*, међутим, не препознаје неопходност спреге економије, наслеђа и културе, те свих аспеката везаних за новобеоградски простор.⁶ Другим речима, приватно-јавним партнерством, партиципацијом свих актера, културних удружења и институција које се баве културним и градитељским наслеђем доприноси се интегралном и одрживом приступу у развоју града и свих његових аспеката, те документ као што је овај треба развијати у том правцу. У том смислу потврђује се теза да **просторне структуре настале под утицајем идеја модерног покрета располажу спектром локација различитог степена изграђености, споменичких и амбијенталних вредности, на којима је могућа примена изнијансираних и иновативних метода реконструкције.**

У процесу промена планова и стратегија, а касније и у фази развоја, критике концепта и разматрања реконструкције Новог Београда, овај простор је третиран као неизграђено равно тло без познатог менталног и физичког наслеђа. Тиме је међутим

---

⁵ Manuel Castells, “Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age,” in *New Urbanism and Beyond: Designing Cities for the Future*, edited by Tigran Haas (New York: Rizzoli, 2008), 321.

⁶ *Strateški plan lokalnog ekonomskog razvoja opštine Novi Beograd*, <http://www.novibeograd.rs/srb/opstini/dokumenta>.

показана сва сложеност, али и флексибилност карактеристика његове просторне структуре. Савремена стручна критика је направила помак, те је *неисписана табла* Новог Београда препозната као 'простор разлика' и град са специфичним урбаним и културним наслеђем. Оваква поставка проблема га у светлу актуелних трендова урбане обнове и одрживости чини нарочито релевантним за даља промишљања (нових) концепата и разматрања његовог будућег развоја.

5.2 Ка обнови и одрживом развоју урбаног пејзажа насталог под утицајем модерног покрета

Овај рад се превасходно заснива на унапређењу постојеће методологије планирања, пројектовања и урбане реконструкције улица насталих под утицајем идеја модерног покрета. Истраживање трансформација овог типа улица на просторном нивоу и могућности њиховог даљег развоја до сада нису били предмет научних студија на начин који је дефинисан у овом раду. Истовремено, истраживање проблематике постојећих искустава и концепата реконструкције просторних структура насталих под утицајем модернизма у архитектонско-урбанистичкој теорији и пракси Србије је неразвијено и фрагментарно. Такође, не постоји истраживање које овај феномен сагледава у целини и доводи у везу различите утицаје и процесе савременог урбаног друштва и форме у структури града. С обзиром да се ради о отвореном простору, студије које у фокус стављају заштиту ове врсте наслеђа и њихов даљи развој су тек у повоју.

У том смислу, резултати предложеног истраживања представљају, пре свега, сет принципа и смерница развоја простора улица насталих под утицајем модерног покрета у контексту савремених ставова о урбаној обнови и одрживости градова. Оне су формулисане у односу на критеријуме пејзажа, наслеђа и економских вредности, те се за конкретан полигон истраживања могу сврстати на три нивоа, у оквиру којих се налази:

а. Просторни ниво

- Окружењем/целином треба да доминира оригинална просторна структура настала под утицајем идеја модерног покрета. У складу са вредностима културног, односно урбаног пејзажа, у оригиналном концепту Новог Београда важно је очувати

наслеђену урбану структуру, док индивидуалне карактеристике објеката нису приоритет.

- Коришћење земљишта прилагодити савременим потребама становника. Другим речима, обезбедити разноврсније и атрактивније урбане функције, које не морају да буду у виду нових физичких структура, већ се активирају у постојећим – тамо где је могуће (код објеката који немају слободно приземље), дозволити и стимулисати коришћење приземља објеката за различите функције.
- Урбаном коридору треба дати карактер активног простора. Стимулисати концентрацију и континуитет коридора увођењем различитих садржаја и нових структура, чија хоризонтална и вертикална регулација не угрожава физичку структуру Новог Београда, односно његов препознатљив идентитет, са посебним освртом на дистанцу између објеката.
- Промовисати јавне просторе Новог Београда и подстицати њихово умрежавање, одржавање и коришћење у сврхе културе, друштвене коегзистенције и интеракције. Простор између објеката садржи квалитативне атрибуте релације објеката и међупростора, те их треба активирати на нивоу улице, блока и суседства. Као такви, могу се посматрати из угла локалних центара у оквиру појединачних блокова или дуж потеза.
- Изградња лаког шинског метроа не треба да представља препреку/баријеру. Напротив, позиције појединачних станица треба размотрити као дестинације које служе као додатне тачке развоја одређеног урбаног окружења дуж потеза.
- Омогућити лаку доступност, мобилност и контакт дајући приоритет пешачењу, бицикличком кретању и јавном превозу, интегришући обрасце кретања са коришћењем земљишта. Мрежа јавних простора обезбеђује различите видове конекције које корисницима нуде могућност избора на дневном нивоу у оквиру саме локације или града.
- Тежити очувању 'отвореног плана' где год је овај принцип заступљен, применом истих идеја и типолошких карактеристика по којима се целина препознаје, нарочито у виду слободностојећих објеката у 'зеленилу, простору и сунцу', као и визура кроз слободна приземља објеката.

- Забранили изградњу стамбених објеката у централној зони (блокови 25 и 26), већ организовати простор по принципу градског центра са варијететом функција и активности у објектима и ван њих.
- Санација и адаптација су пожељне методе за обнову постојећег стамбеног ткива.

б. Културни ниво

- Очувати локалне аутентичне карактеристике које се сматрају културним наслеђем, а које имају историјску везу, интерактивни однос са територијом и утицај на окружење.
- Промовисати и подстицати спровођење систематских проучавања утицаја културе, архитектуре и екологије, са могућношћу вредновања јавних и приватних иницијатива.
- У процесу израде урбанистичких планова везаних за ову и сличне територије узимати у обзир како просторне и еколошке, тако и културне параметре у целини, а не само у одређеном сегменту.
- Подстицати и унапређивати стратешку улогу културних индустрија и локалних медија у изградњи и очувању локалног идентитета, те одржању креативног континуитета, а тиме и окружења (као што је на пример основана тзв. установа културе под називом Новобеоградска културна мрежа).
- У оквиру одрживог развоја, обезбедити култури место у локалним политикама и у складу с тим промовисати израду нацрта сопствене *Агенде 21*, у тесној координацији са процесима стратешког планирања и укључења грађана у доношење одлука од важности за заједницу.
- Едукација извршне власти на локалном нивоу и укључење и сарадња са културним и надлежним институцијама у процесу заштите интегритета културног, односно урбаног пејзажа.

в. Економски ниво

- Размотрити могућност јавног финансирања културе, односно доношења законских решења којима се уводе пореске стимулације за фирме у Новом Београду које инвестирају у културу, с посебним освртом на просторну и друштвену компоненту, те тиме уважавање јавног интереса.

- Приликом израде локалних стратешких докумената, посебну пажњу посветити активној улози и партиципацији становништва у одлучивању о локалним економским правцима развоја.
- Развити сет понуда и пословних модела (просторних, економских али и културних) за компаније које желе да инвестирају или су укључене у креативну индустрију.
- Активније укључити урбани дизајн у формирању локалних урбаних и културних политика. При томе, урбани дизајн треба схватити као инструмент, а не циљ за постизање како квалитетнијег, тако и економски одрживог окружења.
- У оквиру локалних али и националних стратегија, развијати урбану мапу Новог Београда кроз туристички потенцијал, како кроз смештајне капацитете, просторе потрошње и добру повезаност са остатком града, тако и као место/урбани пејзаж са значајном друштвеном и културном историјом.
- Стратегију и процес брендирања базирати на стварном идентитету места – аутентичности урбаног пејзажа (али и стила живота) која јесте створена на основама модерног покрета, али је интерпретирана у складу са локалним друштвеним условима и контекстом.

Овако дефинисане смернице су, поред осталог, подразумевале идентификацију доминантних дискурса и идеја у урбанизму и архитектури, који су утицали на формирање постојећих модела трансформација. Кроз анализу елемената и вредности урбане морфологије, дефинисан је сет утицајних фактора и критеријума за даљи урбани развој, планирање и пројектовање предмета овог истраживања. Иако су резултати овог рада ограничени полигоном истраживања, теоријски и методолошки апарат нуди инструменте за решавање проблема реконструкције просторних структура насталих под утицајем идеја модерног покрета. Тиме су формиране и основе за систематску валоризацију искустава, који омогућавају даља истраживања, у другим насељима, како у Србији, тако и шире.

Апликативност добијених резултата се може очекивати у аналитичком и методолошком оквиру, који се могу примењивати у формулисању стратегија и планова развоја ових типова просторних структура у Србији. Исто тако, могу да обезбеде прецизније и чвршће основе за политике развоја простора улица насталих под утицајем идеја модерног покрета, као специфичном проблему препознатом и у ширим оквирима. Редифинисање приступа концепту реконструкције и даљег развоја

ових типова структура отвара могућности за реализацију интегралног третирања простора у савременом контексту развоја градова.

5.3 Концепт 2013: економија, наука или сценографија?

Последње три године су за просторну структуру Новог Београда биле пуне 'нових' концепата и идеја. Прва је везана за *Студију високих објеката*.⁷ Наиме, Студијом се под појмом високих објеката „сматрају сви комерцијални, пословни и стамбени објекти чија је висина изнад дозвољене Генералним планом Београда 2021. [...] Категорија екстремно високих објеката, односно објеката виших од 150 m, разматрана је Студијом, али је закључено да објекте ове висине не треба планирати у Београду. Фокус истраживања, биће зоне за изградњу умерено и изузетно високих објеката“.⁸ Са једне стране, Студијом је Нови Београд препознат као „најуспешнији град покрета модерне у Европи“, са композицијом и организацијом која има „урбанистичку, историјску и симболичку вредност за цео град“.⁹ Надаље, препознато је и то да „поштовање интегритета културних добара, поред физичког аспекта, подразумева и заштиту њихове сагледљивости“.¹⁰ У делу везаном за урбанистичке аспекте се, међутим, за заштићене културно-историјске целине, као и оне под претходном заштитом, наводи само стари Београд (иако је централна зона Новог Београда такође под претходном заштитом) и препоручује се да висина објеката буде у складу са одредбама ГП Београда 2021.¹¹ Са друге стране, усвојена Студија предлаже зоне на којима је изградња искључена и потенцијално могућа. Па тако, по карти предлога зона и локација за високе објекте [слика 5.1], зона Б предвиђена за објекте до 50 метара обухвата цео Нови Београд, а зона В за високе објекте од 50 до 100 метара се налази дуж улица Милутина Миланковића (уз сугестију да се на нивоу града објекти од 100 до 150 метара граде једино у блоку 42, као завршетак централне осе Новог Београда), аутопута и Јурија Гагарина. Иако је један од повода Студије вероватно био и недавни конкурс за блокове 25 и 26 у централној зони (где су махом сва решења понудила високе куле), она се и даље третира једнако са свим већ

---

⁷ Урбанистички завод Београда, *Студија високих објеката* (усвојена 2010. године).

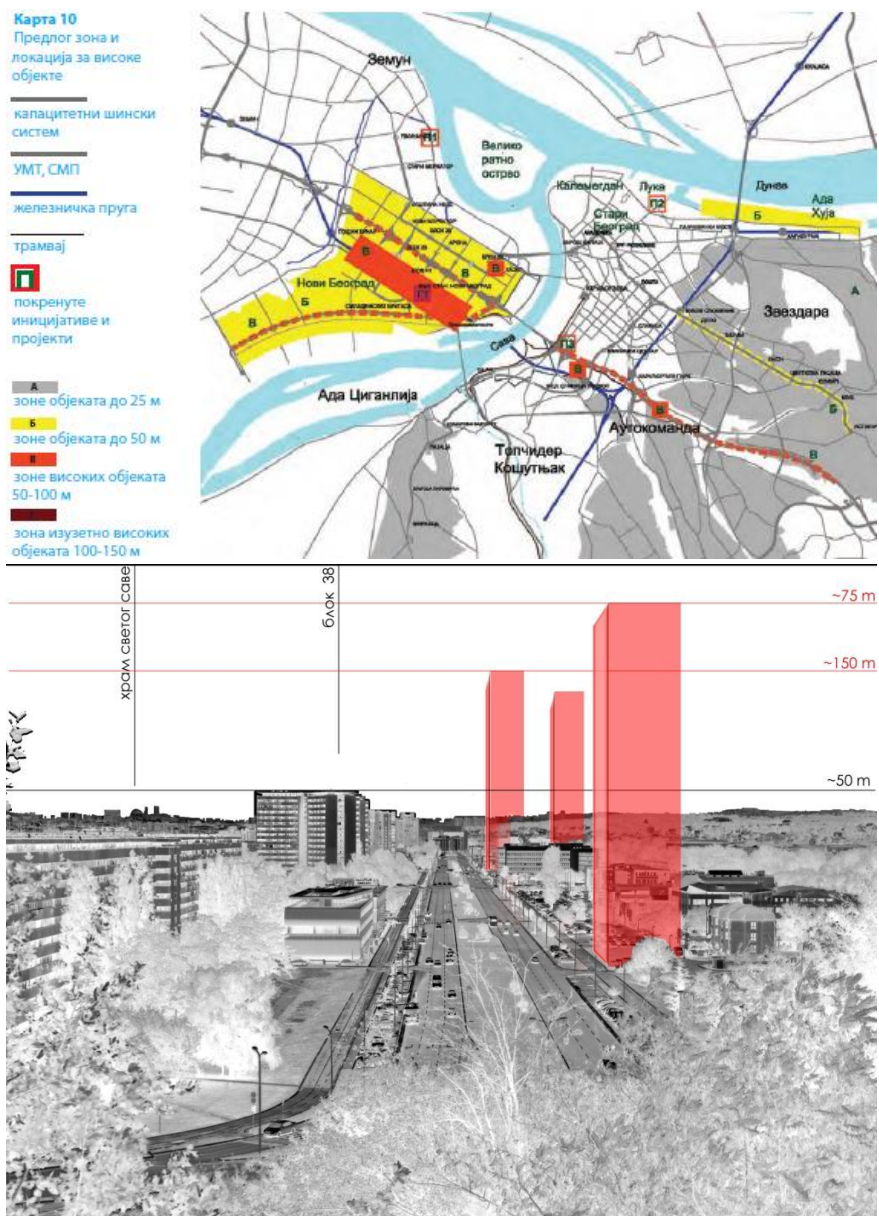
⁸ Јованка Ђорђевић-Цигановић и Вера Михаљевић, „Поглед на Београд са висине“, *Инфо*, бр. 33 (2011), 9.

⁹ *Ibid.*, 10.

¹⁰ *Ibid.*, 14.

¹¹ *Ibid.*, 15.

изграђеним стамбеним блоковима. Питање наслеђа, сагледљивости/визура, потреба становника у контактним зонама и слично, се у овом предлаганом моделу за сада не спомињу.

Слика 5.1 Студија високих објеката: карта локација за високе објекте у Београду и монтирана перспектива дуж потеза Милутина Миланковића. Извор: <http://www.beobuild.rs/read.php/531.html#>.

Како је Студијом наведено: „Збирни капацитет познатих иницијатива за изградњу нових комплекса са високим објектима износи око 2 милиона м² и та амбиција

инвеститора треба да добије подршку у институцијама града“.¹² Чини се да је економија била пресудна у мотиву, али и изради *Студије високих објеката*.

Други важан догађај био је и Интернационални анонимни урбанистичко архитектонски конкурс за израду идејног решења Центра за промоцију Науке у Блоку 39, расписан 2010. године. На конкурс је стигло 232 рада, што говори о великом међународном одјеку и атрактивности самог програма.¹³ Прва награда једногласно је додељена бечком архитекту Волфгангу Чапелеру (Wolfgang Tschapeller) и његовом тиму ZTGMBH Architekten.¹⁴ По речима аутора, генерални урбанистички концепт израђен је помоћу „једноставних просторних алата, у сагласности са принципима модернизма“.¹⁵ Наиме, аутори се опредељују за објекат који представља „плутајући град“ (енгл. *floating city*), структуру која је физички везана за терен само стубовима и елементима комуникација. У маниру Корбизјеових пет тачака архитектуре, објекти на стубовима ослобађају приземље за (непрекинуте) визуре, вегетацију, воду, пешаке и бициклисте [слика 5.2].

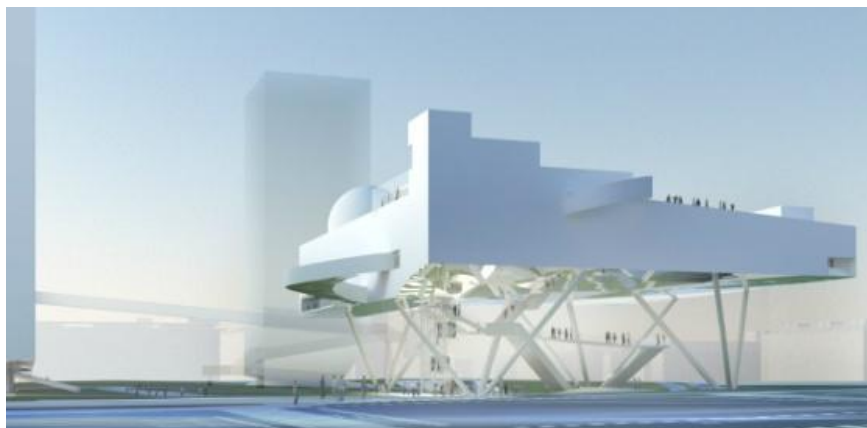
---

¹² Ibid., 18.

¹³ Конкуренти који су преузели подлоге су били из 47 различитих земаља (Србија, Македонија, Босна и Херцеговина, Словенија, Хрватска, Грчка, Бугарска, Румунија, Италија, Мађарска, Чешка, Пољска, Литванија, Аустрија, Француска, Немачка, Швајцарска, Енглеска, Данска, Шпанија, Португал, Русија, Пакистан, Индија, Јапан, Америка, Бразил, Чиле, Аргентина, Боливија, Египат, итд). Међународни жири је заседао од 13. до 16. децембра 2010. године на 24. спрату пословног центра “Ушће”. Чланови жирија су били: Божидар Ђелић, потпредседник Владе Србије и министар за науку и технолошки развој, Дејан Васовић, градски архитекта Града Београда, Јован Митровић, председник Савеза архитеката Србије, арх. Roberto Simon, Бразил, арх. Dorte Mandrup, Данска, арх. Gunter Katherl, Аустрија, арх. Ourania Kloutisinioti, Грчка. Заменици чланова жирија су: арх. Nicholas de Moncheaux, САД, Дарко Ђукић, директор Јединице за управљање пројектима, Миомир Кораћ, Србија. Жири је, у пуном саставу, појединачно и пленарно анализирао конкурсне радове у шест кругова.

¹⁴ Друга награда додељена је ауторима: Sou Fujimoto Architects, Токио, Јапан, са консултантима Ove Arup Japan Pty. Ltd. Трећу награду освојио је тим: Биро ARCVS из Београда, Србија са ауторима: Бранислав Рецић, Драган Ивановић, Зоран Миловановић, Зоран Ђоровић, Весна Милојевић, Борис Хусановић, Марко Тодоровић, Предраг Стефановић, и консултант за конструкције Сreto Кузмановић, и саобраћај Славиша Милосављевић. Три једнаковредна откупа добили су: а/ PESQUERA ULARGUI ARQUITECTOS, S.L.P, Мадрид, Шпанија, Eduardo Pesquera Gonzalez, Jesus Ulargui Aguirruza, и сарадници: Jorge Sanchez Limon, Judith Sastre Arce, Javier Mosquera Gonzalez, Ignacio Espigares Enriquez, Eva Castano Franco; б/ аутори Владимир Лојаница, Београд, Србија, са сарадницима: Соња Пештерац, Марија Ђорлука – Мијовић, Владимир Цвејић, Марија Konstandinidis, Никола Илић; в/ тим: Durig AG, Цирих, Швајцарска, аутора: Jean – Pierre Durig, Gian Paolo Ermolli, Jonas Fritschi, Jan Heider, Flurina Hilpertshauser, Roland Deiner (Caretta Weidmann). Похвале жирија (без новчане награде) су: а/ аутори: Alberto Francini, Милано, Италија, са сарадницима: Маријана Радовић, коаутор, Београд, Србија, Gianmichele Melis, коаутор, Лондон, Велика Британија, Federico Parolotto, коаутор, Милано, Италија; б/ аутори: Stefan Rutzinger, Kristina Schinegger, Gunther Weber, Martin Oberascher, Sophie Luger, Johan Tali, Cecilia Sannella, Kathi Doerfler – Беч, Аустрија; в/ аутори: Arkepolis architects, Париз, Француска, Joe Kamar, Nataša Urošević; в/ аутори: LAN ARCHITECTURE – Architects, Париз, Француска, Benoit Jallon, Umberto Napolitano; г/ аутори: A69 – architects Ltd., Праг, Чешка република, Boris Redčenkov, Prokop Tomašek, Jaroslav Wertig, Dragan Bekic, Michal Nohej; д/ аутори: Jaime Pargamon Alagarda, Барселона, Шпанија.

¹⁵ Извор: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1281079>.

Слика 5.2 Центар за промоцију науке: првонаграђено решење Чапелера на интернационалном конкурсy 2010. године. Извор: <http://www.tschapeller.com/>.

Центар за промоцију науке је свакако важан помак у развоју простора Новог Београда, ако ни због чега другог онда због покушаја промишљања о историји и његовим основним одредницама. Актуелне критике су, међутим, усмерене ка могућностима реализације првонаграђеног објекта (масивно тело објекта на танким пилотисима). У сваком случају, терен локације је рашћишћен, али реализације објекта и даље нема.

Трећи догађај је изградња сценографије Теразија из '30-их година прошлог века, 2012. године у блоку који је иницијално припадао репрезентативној оси СИВ - Железничка станица. Наиме, тематски парк обухвата сцену од 18.000 квадратних метара, у којима је предвиђено 10 објеката, а остало представљају зелене површине и пешачке стазе. Како објашњава тадашњи председник општине Нови Београд: „Теразије ће чинити средишњи део трга прекривен калдрмом, са фонтаном које ће изгледати као стара (а не садашња), али и верне реплике објеката попут хотела "Москва", "Балкан" и "Касина", који ће доминирати овим простором. Фасаде објеката, који се тренутно граде, биће "пресвучене" кулисама, како би што верније приказале предратни Београд“ [слика 5.3].¹⁶

---

¹⁶ Извор: А. Krsmanović, „Novi Beograd: Kao na Terazijama 1930. godine...“, *Večernje novosti*, 06. april 2012.

Слика 5.3 Сценографија Теразија из '30-их година 20. века у Новом Београду 2012. године. Извор:
(лево) <http://www.kurir-info.rs/beogradizacija-beograda-za-vikend-u-replici-terazija-clanak-221674>;
(десно) <http://arhiva.elitesecurity.org/t449364-Filmski-set-na-novom-beogradu>.

Но, иако стварност овде изгледа помало поједностављена, она је много сложенија од те ирационалне представе. Нови Београд јесте кроз све већ поменуте различите идеје и реализације показао сву флексибилност свог иницијалног концепта. Незавршеност (или несавршеност) новобеоградског просторног концепта је уједно и његова кључна карактеристика, али можда и одредница ка решавању Гордијевих чворова на левој обали Саве. Нови Београд представља експериментални полигон, поље структуралне разноврсности, идејног интегритета и отворености за сталне промене, те на тај начин треба посматрати и разматрати његове будуће стратегије и политике развоја.

Питање је, ипак, да ли смо дорасли трагању?¹⁷

---

¹⁷ Aleksandra Stupar, *Grad globalizacije – izazovi, transformacije, simboli* (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, ORION ART, 2009), 179.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

АРХИВСКА ГРАЂА И ДОКУМЕНТИ

Архив Београда, Градилишни комитет КПС „Нови Београд“, 1948–1950, кутија 1, Записник са партијске конференције Градилишног комитета од 21. 11. 1948.

Енергопројект – Архитектура и урбанизам д.д., *Детаљни урбанистички план дела блока 12 у Новом Београду*. Београд: Енергопројект – Архитектура и урбанизам д.д., 1990.

Енергопројект – урбанизам и архитектура. *Детаљни урбанистички план дела централне зоне Новог Београда – блокови 22, 25, 26 и 29 са пратећом инфраструктуром*. Београд: Енергопројект – урбанизам и архитектура, 1993.

Zavod za planiranje razvoja grada Beograda. *Izмене и допуне генералног урбанистичког плана Београда до 2000. године*. Београд: Zavod za planiranje razvoja grada Beograda, 1985.

„Закон о културним добрима.“ *Službeni Glasnik RS*, br. 71/94 (1994).

Institut za arhitekturu i urbanizam Beograd. *Детаљно урбанистичко решење блока 30 у Новом Београду*. Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam Beograda, 1967.

Institut za arhitekturu i urbanizam. *Детаљни урбанистички план месне заједнице блок 30 на територији општине Нови Београд*. Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam, 1967.

Poslovna zajednica „IMEL“ i Centar za planiranje urbanog razvoja (CEP). *Детаљни урбанистички план блока 21 у Новом Београду*. Београд: Poslovna zajednica „IMEL“ i Centar za planiranje urbanog razvoja (CEP), 1990.

Opština Novi Beograd. *Strateški plan lokalnog ekonomskog razvoja opštine Novi Beograd*. Realizacija u saradnji sa Programom za podsticaj ekonomskom razvoju opština (MEGA) koji finansira USAID, a implementira The Urban Institute. Београд, новембар 2008.

Урбанистички завод Београда. *Генерални план Београда 2021*. Београд: Урбанистички завод Београда, 2003.

Урбанистички завод Београда. *План детаљне регулације блока 1 између улица: Париске комуне, Омладинских бригада, Булевара АВНОЈ-а и Народних хероја у Новом Београду*. Београд: Урбанистички завод Београда, 2007.

Урбанистички завод Београда. *Регулациони план блокова 41а, 41 и дела блока 43 у Новом Београду*. Београд: Урбанистички завод Београда, 2003.

Урбанистички завод ИОНО града Београда. *Генерални урбанистички план Београда 1950*. Београд: Урбанистички завод града Београда, 1951.

ОБЈАВЉЕНО У ЕЛЕКТРОНСКИМ ИЗВОРИМА

Bumbaru, Dinu. *Montreal Action Plan*. Montreal: ICOMOS, 2001.

http://www.international.icomos.org/20th_heritage/montreal_plan.htm.

European Council of Town Planners. *The New Charter of Athens 2003: The European Council of Town Planners' Vision for Cities in the 21st century*. Lisbon: European Council of Spatial Planners, 2003. http://www.ceu-ectp.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=85&Itemid=118.

International Working Party for Documentation and Conservation of Buildings Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement (DOCOMOMO International). *Eindhoven Statement* (1990). <http://www.docomomo.com/eindhoven.php>.

- ICOMOS Russia. *Moscow Declaration on the Preservation of Twentieth Century Cultural Heritage*. Moscow: ICOMOS, 2006. http://www.international.icomos.org/risk/2007/pdf/Soviet_Heritage_02_Moscow_Declaration.pdf.
- ICOMOS. „Seminar on 20th century heritage in cooperation with UNESCO (WHC) and ICCROM: Helsinki 18-19 June 1995, Conclusions“. http://www.international.icomos.org/20th_heritage/helsinki_1995.htm.
- ICOMOS International Scientific Committee for Twentieth Century Heritage. *Approaches for the Conservation of Twentieth-Century Architectural Heritage, Madrid Document 2011*. <http://icomos-isc20c.org/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/madriddocumentenglish.pdf>.
- United Nations. *Earth Summit. Agenda 21. The United Nations Programme of Action from Rio*. Rio de Janeiro: United Nations, 1992. <http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/>.
- United Nations. *Report of the United Nations Conference on Human Settlements (HABITAT II)*. Istanbul: United Nations, 1996. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G96/025/00/PDF/G9602500.pdf?OpenElement>.
- United Cities and Local Governments – Committee on culture. *Agenda 21 for culture*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona – Institut de Cultura, 2008. www.agenda21culture.net.
- United Cities and Local Governments. *Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development*. Mexico City: United Cities and Local Governments, 2010. www.agenda21culture.net.
- Council of Europe. *European landscape convention*. Florence: Council of Europe, 2000. http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/VersionsConvention/Default_en.asp.
- Council of Europe. *European Urban Charter*. Strasbourg: Council of Europe, 1992. http://sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/URBAN_CHARTER_EN.pdf.
- Council of Europe. *Manifesto for a New Urbanity. European Urban Charter II*. Strasbourg: Council of Europe, 2009. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1302971&Site=>.
- Council of Europe. *Recommendation No. R (95) 9 of the Committee of Ministers to member states on the integrated conservation of cultural landscape areas as part of landscape policies* (Adopted by the Committee of Ministers on 11 September 1995 at the 543rd meeting of the Ministers' Deputies). Strasbourg: Council of Europe Press, 1995.
- Council of Europe. *Recommendation on the Protection of the Twentieth Century Architectural Heritage – R (91) 13*. Strasbourg: Council of Europe Press, 1991. <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=572353&SecMode=1&DocId=597874&Usage=2>.
- Council of Europe. *Twentieth-Century Architectural Heritage: strategies for conservation and promotion*, Cultural Heritage Series, no. 29. Proceedings of a colloquy organised by the Council of Europe with the Austrian Ministry of Science and Research and the Bundesdenkmalamt, held in Vienna (Austria), 11-13 December 1989. Strasbourg: Council of Europe Press, (1994). http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/resources/Publications/Pat_PA_29_en.pdf.
- Council of Europe, *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*. Granada: Council of Europe, 1985. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/121.htm>.

ХЕМЕРОТЕЧКА ГРАЂА

- Аноним. "Како ће се ширити и развијати Нови Београд." *Политика*, 23. фебруар 1941.
- Богдановић, Богдан. „Нова школа и светско тржиште идеја.“ *Политика*, 3. април 1971.
- Богдановић, Богдан. „Уместо дневника – грађење нове архитектонске школе.“ *Комунист*, 4. 3. 1971; 1. 3. 1971; 18. 3. 1971; 25. 3. 1971; 1. 4. 1971; 8. 4. 1971; 15. 4. 1971; 22. 4. 1971.
- Д. Д. В. „Будући City Београда пружаће се од Чукарице до ушћа Саве у Дунав и чиниће са старим делом града хармоничну целину.“ *Време*, 23. фебруар 1941.
- Костић, Константин. „Промишљање града.“ *НИН*, 17. Октобар 2002.

Krsmanović, A. „Novi Beograd: Kao na Terazijama 1930. godine...” *Večernje novosti*, 06. april 2012.

ПЕРИОДИКА

- Архитектура и урбанизам*: 2011, бр. 32.
Arhitektura i Urbanizam, Zagreb: 1950, br. 11-12.
Arhitektura Urbanizam, Beograd: 1960, br. 2; 1965, br. 32; 1966, br. 41-42; 1968, br. 49-50; 1969, br. 55; 1972, br. 68-69; 1975, br. 74-77; 1986, бр. 97.
Arhitektura, Zagreb: 1947, br. 1-2; br. 3; 1948, br. 8-10; br. 11-12; 1949, br. 18-22; 1950, br. 9-10; br. 11-12; 1956, br. 1-6; 1980, br. 172-173.
Годишњак града Београда, Београд: 1975, књ. XXII; 1980, књ. XXVII.
Izgradnja, Beograd: 1960, br. 5-6; 1968, br. 5, br. 10; 1970, br. 4; 1971, br.5; 1976, br.12; 1983, br.11-12.
Journal of the Society of Architectural Historians: 1986, vol. 45, no. 1.
Journal of Urban Design: 2002, br. 1.
Југославија СССР, Београд: 1946, бр. 3.
Комуникације, Београд: 1984, br. 25; 1985, br. 40.
Landscape Urban Planning: 2005, br. 70; 2008, br. 84.
Naše Građevinarstvo, Beograd: 1947, br. 1; 1948, br. 12; 1950, br. 11-12.
Perspecta: 1971, Vol. 13/14.
Социологија: 2005, br. 1; 2006, бр. 4; 2008, бр. 1.
Spatium International Review: 2010, br. 22; 2011, br. 25.
Tehnika, Beograd: 1946, br. 2.
Токови историје: 2007, бр. 4.
Urban Design International: 2006, br. 11.
Урбанизам Архитектура, Загреб: 1951, бр. 1-4.
Urbanizam Beograda: 1974, br. 25; 1979, br. 52; 1982, br. 66-67.
Форум (Београд): посебан број, април 1996.
Џовјек и простор, Zagreb: 1954, br. 20; 1985, бр. 8-9.

ПРИМАРНИ ИЗВОРИ

МОНОГРАФИЈЕ И ЗБОРНИЦИ

- Backović, Vera D. *Socio-prostorni razvoj Novog Beograda nakon 1989. godine*. Magistarski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, 2009.
- Благојевић, Љиљана. *Нови Београд: оспорени модернизам*. Београд: Завод за уџбенике, Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Завод за заштиту споменика културе града Београда, 2007.
- Благојевић, Љиљана М. *Стратегије модернизма у планирању и пројектовању урбане структуре и архитектуре Новог Београда: период концептуалне фазе од 1922. до 1962. године*. Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2005.
- Добровић, Никола, и Владимир Марковић. *Железнички проблем Београда*. Београд: Урбанистички институт, 1946.
- Dobrović, Nikola. *Obnova i izgradnja Beograda: konture budućeg grada*. Beograd: Urbanistički institut NR Srbije, 1946.
- Друштво архитеката Београда. *Општи јавни анонимни анкетно програмски урбанистичко-архитектонски конкурс за Блокове 25 и 26 у Новом Београду*. Каталог конкурсних радова, 2007.

Erić, Zoran, ured. *Diferencirana susedstva Novog Beograda : projekat Centra za vizuelnu kulturu MSUB*. Novi Beograd: Muzej savremene umetnosti, 2009.

Žanko, Aljoša, ur. *Stan I*. Beograd: Odbor za publicističku delatnost vojnog građevinarstva, nedatirano.

Žanko, Aljoša, ur. *Stan II*. Beograd: Odbor za publicističku delatnost vojnog građevinarstva, nedatirano.

Живанчевић, Јелена. *Социјалистички реализам у архитектонској и урбанистичкој теорији и пракси Југославије*. Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2012.

Јосимовић, Емилијан. *Објаснење предлога за регулисање онога дела вароши Београда што лежи у Шанцу са једним литографисаним планом у размери 1:3000* (1867). Репринт: *Београд у мапама и плановима од XVIII до XXI века*. Београд: Урбанистички завод Београда, 2008.

Novi Beograd 1961. Beograd: Direkcija za izgradnju Novog Beograda, 1961.

Perović, Miloš R. *Iskustva prošlosti* (1985). Beograd: Plato, 2000.

Petrović, Mina Z. *Stambeno pitanje u postsocijalističkoj transformaciji jugoslovenskog društva : sociološko istraživanje na primeru Beograda*. Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, 2002.

Српска академија наука и уметности. *Средиште културе III миленијум*. Каталог изложбе, уред. Стојан Ђелић. Београд: Српска академија наука и уметности, 1985.

Stojanović, Bratislav, i Uroš Martinović. *Beograd 1945-1975. Urbanizam Arhitektura*. Beograd: NIRO "Техничка књига", 1978.

The Future of New Belgrade. International Competition for the New Belgrade Urban Structure Improvement / Budućnost Novog Beograda. Međunarodni konkurs za unapređenje urbane strukture Novog Beograda. Raspis i katalog konkursa sa pratećim tekstovima. Beograd: Društvo arhitekata Beograda, 1985.

ЧЛАНЦИ ИЗ ЗБОРНИКА И ПЕРИОДИЧНИХ ПУБЛИКАЦИЈА

Aleksić, Branko. „Stan i stanovanje.“ *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 74-77 (1975): 17.

Аноним. „О једној страни борбе за нову, социјалистичку културу и уметност.“ *Arhitektura* (Zagreb), бр. 11-12 (1948): 54-57.

Аноним. „Будућност Новог Београда.“ *Архитектура урбанизам* (Београд), бр. 97 (1986): 5-6.

Antolić, Vlado. „Индустријализација – наш најтежи урбанистички проблем.“ *Urbanizam-Arhitektura* (Zagreb), бр. 9-12 (1951): 49.

Arnautović, Ilija. „Објекти у блоку 28 грађени по монтажном систему.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 5 (1971): 17-29.

Беговић, Вељко. „Могућност и задаци планирања у привреди Југославије.“ *Југославија СССР* (Београд), бр. 3 (јануар 1946): 14-15.

Vjelikov, Vladimir. „Dileme oko savremenog i budućeg stanovanja.“ *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 74-77 (1975): 11-15.

Бобић, Милош. „Како украс(и)ти Нови Београд.“ *Књижевне новине*, бр. 686 (1985): 30.

Бобић, Милош. „НБ-перспектива 2000.“ *Човек и простор* (Загреб), бр. 8-9 (1985): 25.

Vogojević-Bobić, Milica. „Let iznad kukavičijeg gnezda u susret III milenijumu.“ *Komunikacija* (Beograd), br. 40 (1985), nenumerisano.

Богдановић, Богдан. „Општине и градови у остваривању политике економске стабилизације.“ (додатак) *Урбанизам Београда* (Београд), бр. 66-67 (1982): 1-4.

Вожићковић, Владимир. „Саобраћајни проблеми Београда.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 41-42 (1966): 19-21.

- Bojović, Milorad. „Arhitekta i vidovi njegove delatnosti u procesu industrijske proizvodnje i izgradnje stambenih objekata.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), godina X, br. 55 (1969): 53-54.
- Vidaković, Velibor. „Prilog analizi mreže saobraćajnica u Novom Beogradu.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 32 (1965): 13-15.
- Vlak, Neven. „Projektovanje i građenje stambenog bloka 28.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 5 (1971): 5.
- Врбанић, Видо. „Урбанистички план Новог Београда.“ *Урбанизам Архитектура* (Загреб), бр. 1-4 (1951): 118-133.
- „Generalni urbanistički plan Beograda.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 70-72 (1974): 1-132.
- Glavički, Milutin. „Novi Beograd kao predmet istraživanja.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 11-12 (1983): 5-11.
- Glavički, Milutin. „Regulacioni plan Novog Beograda.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 32 (1965): 5-11.
- Glavički, Milutin. „Urbanistička koncepcija bloka 28.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 5 (1971): 12-16.
- „Govor Ministra građevina FNRJ Vlade Zečevića na svečanosti prilikom otvorenja radova na izgradnji Novog Beograda.“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948): 7.
- „Graditeljstvo u Petogodišnjem planu.“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 1-2 (1947): 4 i 5.
- David, Miša. „Studija o prostornim i sociološkim karakteristikama novih stambenih naselja u Beogradu.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 74-77 (1975): 85-93.
- „Детаљни урбанистички план месне заједнице у блоку 28 – једна фаза израде идејног урбанистичког решења централне зоне Новог Београда.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), бр. 41-42 (1966): 82-87.
- Dobrović, Nikola. "Što je gradski pejzaž: njegova uloga i prednost u suvremenom urbanizmu." *Čovjek i prostor* (Zagreb), br. 20 (1954): 1-3.
- Dunnet, James. "Le Corbusier and the City without Streets." In *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker, pp. 56-79. London: Spon Press, 2000.
- Đokić, Aleksandar. „Karakteristike urbanističkog rešenja bloka 30 u Novom Beogradu. Nove šanse Novog Beograda.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968): 25-27.
- Đorđević, Aleksandar. „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 2 (1960): 3-12.
- Đorđević, Živa M. „Problemi i zadaci ministarstva građevina. Iz referata održanog na konferenciji rukovodilaca ministarstva građevina 9. decembra 1945. godine.“ *Tehnika* (Beograd), br. 2 (1946): 35-39.
- Đorđević, Aleksandar. „Urbanističko rešenje centralnog dela Novog Beograda.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br.2 (1960): 3-12.
- Ђорђевић-Цигановић, Јованка, и Вера Михаљевић. „Поглед на Београд са висине.“ *Инфо*, бр. 33 (2011): 9-47.
- „Za smelije i racionalnije projektovanje i građenje.“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 9-10 (1950): 66.
- „Zaključci prvog savjetovanja arhitekata FNRJ o pitanjima urbanizma i arhitekture, održanog u Dubrovniku od 23. do 25. novembra 1950.“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 11-12 (1950): 4-13.
- Plić, Ljubo. „Važnost izgradnje Novog Beograda.“ *Naše Građevinarstvo* (Beograd), br. 12 (1948): 789-790.
- Илић, Љубомир. "О проблему станбене јединице у Новом Београду." *Arhitektura* (Zagreb), бр. 18-22 (1949): 101-104.
- Jarić, Miloš. „Izgradnja stanova je proizvodnja stanova.“ *Izgradnja* (Beograd), godina XIV, br. 5-6, (1960): 1-7.
- „Konkursi: Blok 24, Novi Beograd.“ *Komunikacija* (Beograd), br. 25 (1984), nenumerasano.
- Лојаница, Милан. „О концептима за блок 24 и нека друга питања конкурса.“ Из конкурсне публикације: *Конкурс за блок 24*. Београд: Управа војног грађевинарства, 1984.

- Мандић, Станко. "Нови Београд – о концепцији новог регулационог плана." *Преглед архитектуре* (Београд), бр. 4-5 (1955-56): 102.
- Мандић, Станко. „Организација и намена површине градске територије.“ *Urbanizam-Arhitektura* (Zagreb), бр. 1-4 (1951): 80-81.
- „Маршал Тито о нашем раду и нашим задацима. Из разговора Маршала Тита са руководиоцима Министарства грађевина.“ *Tehnika* (Beograd), br. 2 (1946): 33.
- Marić, Igor, Ana Niković and Božidar Manić. „Transformation of the New Belgrade urban tissue: filling the space instead of interpolation.“ *Spatium International Review* No. 22 (July 2010): 47-56.
- Marković, Aksentije. „Sistem inženjeringa kod proizvodnje stanova za tržište. Iskustva Poslovnog udruženja INPROS.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 5 (1968): 4-7.
- Macura, Vladimir. „Novi Beograd kao kulturno i istorijsko nasleđe.“ U *Simpozijum „Budućnost Novog Beograda“*, 2-3. Beograd: Društvo arhitekata Beograda, 1986.
- Milaković, Mira, and Milena Vukmirović. “New Life of Modern Cities: Transformation and Renewal of Public Spaces in New Belgrade.” In *REALCORP 2011. Change for Stability – Lifecycles of Cities and Regions: The Role and Possibilities of Foresighted Planning in Transformation Processes. Proceedings of 16th International Conference on Urban Planning, Regional Development and Information Society*, edited by Manfred Schrenk, Vasily V. Popovich and Peter Zeile, 655-665. Schwechat-Rannersdorf: CORP-Competence Center of Urban and Regional Planning, 2011.
- Milaković, Mira, Milena Vukmirović and Eva Vaništa Lazarević. „Walking in Automobile City. Case Study: New Belgrade.“ In *Proceedings of the International Conference Architecture and Ideology*, edited by Vladimir Mako, Mirjana Roter Blagojević, Marta Vukotić Lazar, 615-629. Belgrade: Faculty of Architecture University of Belgrade, 2012.
- Минић, Оливер. „Структура града и центри друштвеног живота.“ *Urbanizam-Arhitektura* (Zagreb), бр. 1-4 (1951): 150-155.
- Несторовић, Богдан. „За нови лик социјалистичког архитекте.“ *Arhitektura i Urbanizam* (Zagreb), бр. 11-12 (1950): 14-15.
- "Novi Beograd." *Arhitektura* (Zagreb), br. 8-10 (1948): 12.
- P.A. i B.S. „Budućnost Novog Beograda.“ *Arhitektura urbanizam* (Beograd), br. 97 (1986): 5-6.
- Petričić, Branko. „O rezultatima konkursa za urbanističko rešenje poteza od Kalemegdana do Trga Dimitrija Tucovića.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 49-50 (1968): 7.
- Петричић, Бранко. „Прве урбанистичке реализације. Нови Београд 1955-1975.“ *Годишњак града Београда*, књига XXII (1975): 219-233.
- Petrović, Mina. "Istraživanje socijalnih aspekata urbanog susedstva: percepcija stručnjaka na Novom Beogradu." *Sociologija*, Vol. L, no. 1 (2008): 55-78.
- Petrović, Petar. „Arhitektonsko i urbanističko oblikovanje objekata sistema IMS.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 4 (1970):16-20.
- „Postmoderna arhitektura - okrugli stol.“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 172-173 (1980): 20-43.
- „Prikaz nagrađenih radova opšte jugoslovenskog anonimnog konkursa za arhitektonsko rešenje stambenih i pratećih objekata u blokovima 22 i 23 u Novom Beogradu.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 10 (1968): 5-19.
- „Prikaz blokova 22 i 23 u Novom Beogradu.“ *Izgradnja* (Beograd), бр. 8 (1972): 7.
- Ravnikar, Edvard. „Veliki Beograd.“ *Obzornik* (Ljubljana), br. 11-12 (1947): 453.
- Rajinac, Platon. „Osvrt na izgradnju Novog Beograda.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 11-12 (1983): 42-49.
- Ribnikar, Vlad. „Problem stambenih zgrada.“ *Naše Građevinarstvo* (Beograd), br. 11-12 (1950): 558.
- Seissel, Josip. „Konkurs za urbanistički plan Novog Beograda.“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 3 (1947): 18-22.
- Селинић, Слободан. „Почети социјалистичког Новог Београда. Прва фаза изградње Новог Београда 1947-1950“, *Токови историје*, бр. 4 (2007): 75-96.

Stjepanović, Aleksandar. „Stambeni blokovi 22 i 23 u Novom Beogradu.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 12 (1976): 3-12.

Стојановић, Братислав. „За смелије и рационалније пројектовање и грађење.“ *Архитектура* (Загреб), br. 9-10 (1950): 66.

Stojanović, Bratislav. „Iz građe za istoriju Novog Beograda.“ *Urbanizam Beograda*, br. 25 (1974): 32-35.

Стојановић, Братислав. "Историја Новог Београда. II део." *Годишњак града Београда* (Београд), књига XXII (1975): 199-217.

Stojanović, Bratislav. „Urbanizam i arhitektura.“ *Jugoslavija* (Beograd), br. 1 (1949): 90.

Stojanović, Bratislav. „Urbanističko planiranje Novog Beograda – realizacije.“ *Izgradnja* (Beograd), br. 11-12 (1983):12-25.

Стојановић, Хранислав. „Мрежа градских саобраћајница у урбанистичким плановима Београда.“ *Годишњак града Београда* (Београд), књ. XXVII (1980): 293-307.

Tučkorić, Branko. „O nekim teškoćama kod projektiranja.“ *Naše Građevinarstvo* (Beograd), br. 1 (1947): 1-4.

Šegvić, Neven. „Na temu 51.576 stanova godišnje.“ *Архитектура* (Zagreb), br. 1-6 (1956): 5-6.

ОБЈАВЉЕНО У ЕЛЕКТРОНСКИМ ИЗВОРИМА

Општина Нови Београд. „Чињенице о Новом Београду“ <http://www.novibeograd.rs/cy/cinjence>.

Слика 3.84. Новоизграђене структуре дуж улице Булевара Милутина Миланковића, https://www.facebook.com/noveslikeNovogBeograda/photos_stream.

Слике 3.93, 3.95, 3.98, 3.100 и 3.103. Фотографије блокова, <http://www.bing.com/maps/#>.

Слика 3.96. Фотографија блока 12, <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1192253>.

Слика 3.101 и 3.102. Новоизграђене структуре у блоку 21, <http://www.panoramio.com/photo/6988801> и <http://mw2.google.com/mw-panoramio/photos/medium/83304432.jpg>.

Слика 3.104. Новоизграђене структуре у блоку 21, <http://www.napred.net/en/housing/>.

Слика 4.6. Друштвена група 'Старе слике Новог Београда', <https://www.facebook.com/pages/Stare-slike-Novog-Beograda/265072550942?fref=ts>.

Слика 5.1. Студија високих објеката, <http://www.beobuild.rs/read.php/531.html#>.

Слика 5.2. Центар за промоцију науке, <http://www.tschapeller.com/>.

Слика 5.3. Сценографија Теразија у Новом Београду 2012. године, <http://arhiva.elitesecurity.org/t449364-Filmski-set-na-novom-beogradu>.

СЕКУНДАРНИ ИЗВОРИ

МОНОГРАФИЈЕ И ЗБОРНИЦИ

Alexander, Christopher. *A Pattern Language*. New York: Oxford University Press, 1977.

Alexander, Christopher. *Notes on the Synthesis of Form*. Cambridge: Harvard University Press, 1964.

Andrusz, Gregory, Michael Harloe and Ivan Szeleny, eds. *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-socialist Societies*. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.

Anker, Peder. *From Bauhaus to Ecohouse: a History of Ecological Design*. Louisiana: Louisiana State University Press, Baton Rouge, 2010.

Anderson, Stanford, ed. *On Streets*. Cambridge, Massachusetts and London: The MIT Press, 1971.

Appleyard, Donald, Kevin Lynch and John R. Mayer. *The View from the Road*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1964.

- Bajić Brković, Milica, ur. *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerzitet u Beogradu, 2010.
- Benjamin, Walter. *The Arcades Project*. Translated by Howard Eiland and Kevin McLaughlin. Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1999.
- Benjamin, Walter. *Estetički ogledi*. Prevod Snješka Knežević. Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Beograd u mapama i planovima od XVIII do XXI века*. Beograd: Urbaništichki zavod Beograda, 2008.
- Birnbaum, Charles A., Jane Brown Gillette and Nancy Slade. *Preserving Modern Landscape Architecture: Making Postwar Landscapes Visible. Conference Proceedings edition*. Washington, DC: Spacemaker Press, 2004.
- Bitter, Sabine, and Helmut Weber (eds.). *Autogestion, or Henri Lefebvre in New Belgrade*. Vancouver and Berlin: Filip and Sternberg Press, 2009.
- Bogdanović, Ružica, ur. *Rekonstrukcija i revitalizacija grada*. Beograd: Društvo urbanista Beograda, 2006.
- van Kempen, Ronald, Karien Dekker, Stephen Hall and Iván Tosics, eds. *Restructuring large housing estates in Europe*. Bristol: The policy Press University of Bristol, 2005.
- Vaništa Lazarević, Eva. *Obnova gradova u novom milenijumu*. Beograd: Classic map studio, 2003.
- Vujović, Sreten, ur. *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2008.
- Vujošević, Miodrag. *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka. Novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 2004.
- Вукмировић, Милена М. *Значај и улога мреже пешичких простора у генерисању компетитивног идентитета града* (докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, 2013).
- Gavrilović Slobodan, i Momčilo Pavlović, ur. *Bela knjiga – 1984: Obračun sa „kulturnom kontrarevolucijom“ u SFRJ*. Priredili Kosta Nikolić, Srđan Cvetković i Đoko Tripković. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Gehl, Jan. *Life Between Buildings: Using Public Space*. Copenhagen: Arkitektens Forlag, 1996.
- Gruis, Vincent, Henk Visscher and Reinout Kleinhaus. *Sustainable neighbourhood transformation*. Amsterdam: IOS Press BV, 2006.
- Dalla Longa, Remo. *Urban Models and Public-Private Partnership*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2011.
- Deckker, Thomas, ed. *The Modern City Revisited*. London: Spon Press, 2000.
- Dobrović, Nikola. *Savremena arhitektura*. Beograd: Građevinska knjiga, 1952.
- Eaton, Ruth. *Ideal Cities, Utopianism and the (Un)built Environment*. London: Thames&Hudson, 2002.
- Elliot, Barbara J. *Street Saints: Renewing America's Cities*. Philadelphia and London: Templeton Foundation Press, 2004.
- Erić, Zoran. *Art as the Critical Reflection of the Public Sphere: The Production of Social Space in Serbia in the Milošević's Era*. Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Fakultät Medien der Bauhaus-Universität Weimar Vorgelegt von Zoran Erić aus Belgrad, Februar 2005.
- Zukin, Sharon *The Cultures of Cities* (Oxford: Blackwell, 1996);
- Zukin, Sharon. *The Cultures of Cities*. Oxford: Blackwell, 1996.
- Ivković, Milena. *Remodelacija otvorenih prostora tipičnih stambenih blokova Novog Beograda*. Magistarska teza odbranjena na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu 2000. godine.
- Ingold, Tim *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. Routledge, London, New York, 2000.
- Jameson, Frederick. *The Ideologies of Theory: Essays 1971-1986*. London: Routledge, 1988.
- Jacobs, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Modern Library, 1993.

- Jencks, Charles, and Karl Kropf, eds. *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*. West Sussex: Wiley-Academy, 1997.
- Koolhaas, Rem, and Bruce Mau. *Small, Medium, Large, Extra-Large*. New York: The Monacelli Press, 1995.
- Kostof, Spiro. *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*. Bulfinch Press, 1993.
- Kwinter, Sanford. *Architectures of Time: Toward a Theory of the Event in Modernist Culture*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001.
- Le Corbusier and Pierre Jeanneret. *Œuvre Complète 1910-1929*, edited by W. Boesiger and O. Stonorov. Basel, Boston, Berlin: Birkhäuser, 1999.
- Le Corbusier. *Atinska povelja* (1943). Prevod Danilo Udovički. Beograd: Klub mladih arhitekata, 1965.
- Le Corbusier. *The Radiant City: Elements of a Doctrine of Urbanism To Be Used as the Basis of Our Machine-Age Civilization* (1933). London: Faber and Faber, 1967.
- Le Corbusier, *Urbanisme* (Paris: Éditions Crés, 1925), [trans. Frederick Etchells (1987) as *The City of Tomorrow and Its Planning*. London: Architectural Press].
- Le Corbusier, *Œuvre Complète 1946-1952*, edited by W. Boesiger (Zurich: Editions Girzberger, 1953).
- Lefebvre, Henri. *Introduction to Modernity* (originally published in French in 1962), trans. John Moore. London: Verso, 1995.
- Lefebvre, Henri. *Le droit a la ville*. Paris: Anthropos, 1968.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford and Massachusetts: Blackwell Publishers, 1991 [1974].
- Lefevr, Anri. *Urbana revolucija*. Beograd: Nolit, 1974.
- Leighly, John, ed. *Land and Life—A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkley: University of California Press, 1963.
- Lloyd Jones, David. *Architecture and the Environment: Bioclimatic Building Design*. New York: Overlook Press, 1998.
- Lord Rogers of Riverside, ed. *Towards an Urban Renaissance: Final Report of the Urban Task Force*. London: Spon Press, 2002.
- Lukez, Paul. *Suburban Transformations*. New York: Princeton Architectural Press, 2007.
- Lynch, Kevin. *A Theory of Good City Form*. Cambridge: MIT Press, 1981.
- Lynch, Kevin. *What time is this place?* Cambridge, Mass.: MIT Press, 1972.
- Madanipour, Ali. *Design of Urban Space: An Inquiry into a Socio-spatial Process*. Baffins Lane, Chichester: John Wiley & Sons Ltd., 1996.
- Максимовић, Бранко. *Идејни развој српског урбанизма*. Београд: САНУ, 1978.
- May, Jon, and Nigel Thrift, eds. *TimeSpace: Geographies of Temporality*. London, New York: Routledge, 2001.
- Миленковић, Александар. *Архитектура: салонска визура*. Београд: Савез архитеката Србије, 2001.
- Милетић Абрамовић, Љиљана. *Паралеле и контрасти – српска архитектура 1980 – 2005*. Београд: Музеј примењене уметности, 2007.
- Mustafa, Musić. *Multimedijalno monografsko izdanje*. Beograd: Centar VAM (Centar za istraživanje i valorizaciju graditeljskog nasleđa), 2006.
- Panarai, Philippe, Jean Castex, Jean Charles Depaule and Ivor Samuels. *Urban Forms: the Death and Life of the Urban Block*. Oxford: Architectural Press, 2004.
- Perović, Miloš R., ur. *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 2/A, Kristalizacija modernizma*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005.
- Perović, Miloš R., ur. *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 3, Tradicija modernizma i drugi modernizam*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005.

- Perović, Miloš R. *Antologija teorija arhitekture XX veka*. Beograd: Građevinska knjiga, 2009.
- Петовар, Ксенија. *Друштвено-економске основе развоја Новог Београда*. Београд: необјављено, 1989.
- Petrović, Mina. *Transformacija gradova: ka depolitizaciji urbanog pitanja*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2009.
- Pinder, David. *Visions of the City*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005.
- Pinol, Jean-Luc, ed. *Histoire de l'Europe urbaine*, vol. 2. Paris: Le Seuil, 2003.
- Popov, Nebojša. *Društveni sukobi – izazov sociologiji: „Beogradski jun“ 1968*. Beograd: Službeni glasnik, 2008.
- Prakash, Vikramaditya. *Chandigarh's Le Corbusier: The Struggle for Modernity in Postcolonial India*. Ahmedabad: Mapin Publishing, 2002.
- Rapoport, Amos. *Human Aspects of Urban Form – Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design*. Oxford, New York, Toronto, Sydney, Paris, Frankfurt: Pergamon Press, 1977.
- Републички завод за статистику Србије. *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. – ПРВИ РЕЗУЛТАТИ. Билтен*. Београд: Републички завод за статистику, 2011.
- Roberts, Peter W., and Hugh Sykes, ed. *Urban regeneration*. London: SAGE Publications, 2000.
- Sert, José Luis. *Can Our Cities Survive? An ABC of Urban Problems, Their Analysis, Their Solutions, Based on the Proposals Formulated by the CIAM (International Congresses for Modern Architecture/Congrès Internationaux d'Architecture Moderne)*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1942.
- Selman, Paul. *Planning at the Landscape Scale*. Oxon and New York: Routledge, 2006.
- Spirn, Anne Whiston. *The Language of Landscape*. NewHaven and London: Yale University Press, 1998.
- Stanilov, Kiril. *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Dordrecht: Springer, 2007.
- Стојановић, Дубравка. *Калдрма и асфалт. Урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*. Београд: Удружење за друштвену историју, 2009.
- Стојков, Борислав, ур. *Обнова градова у Србији – темељне одреднице*. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије, 1996.
- Strateški plan lokalnog ekonomskog razvoja opštine Novi Beograd*. Realizacija u saradnji sa Programom za podsticaj ekonomskom razvoju opština (MEGA) koji finansira USAID, a implementira *The Urban Institute*. Beograd, novembar 2008.
- Stupar, Aleksandra. *Grad globalizacije – izazovi, transformacije, simboli*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, ORION ART, 2009.
- Tsenkova, Sasha, and Zorica Nedović-Budić. *The Urban Mosaic of Post-Socialist Europe: Space, Institutions and Policy*. Heidelberg, New York: Physica-Verlag, 2006.
- Tsenkova, Sasha. *Urban regeneration: New opportunities*. Calgary: Faculty of Environmental Design, 2002.
- Thrift, N., and S. Whatmore, eds. *Cultural Geography: Critical Concepts in the Social Sciences*. London, New York: Routledge, 2004.
- Ford, Larry R. *The Spaces Between Buildings*. Baltimore, MD: The John Hopkins University Press, 2000.
- Fyfe, Nicholas R., ed. *Images of the Street: Planning, identity and control in public space*. London: Routledge, 1998.
- Ferriss, Hugh. *Power in Buildings, An Artist's View of Contemporary Architecture*. New York: Columbia University Press, 1953.
- Ferriss, Hugh. *The Metropolis of Tomorrow*. Mineola, New York: Dover Publications, Inc., 2005 [1929].
- Frampton, Kenneth. *Modern Architecture: A Critical History* (1980). London: Thames&Hudson, 1985.

- Hadid, Zaha. *Planetary Architecture Two*. London: Architectural Association, 1983.
- Hamilton, F.E. Ian, Kaliopa Dimitrovska Andrews and Nataša Pichler-Milanović, ed. *Transformation of Cities in Central and Eastern Europe: towards Globalization*. United Nations University Press, 2005.
- Harvey, David. *Paris, capital of modernity*. New York and London: Routledge, 2003.
- Harvey, David. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origin of Cultural Change*. Oxford: Blackwell Publishing, 1989.
- Hays, K. Michael. *Architecture theory since 1968*. Cambridge and London: The MIT Press, 1998.
- Hays, K. Michael. *Modernism and the Posthumanist Subject: The Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer*. Cambridge and London: The MIT Press, 1992.
- Hilberseimer, L. *The New City: Principles of Planning* (with an introduction of Mies van der Rohe). Chicago: Paul Theobald, 1944.
- Hilberseimer, Ludwig. *Entfaltung einer Planungsidee*. Berlin: Verlag Ullstein, 1963.
- Hilberseimer, Ludwig. *Grossstadtarchitektur*. Stuttgart: Julius Hoffmann Verlag, 1927 [1978].
- Hildebrand, Frey. *Designing the City: Towards a more sustainable urban form*. London: Routledge, 1999.
- Hobsbawm, Eric J. *Doba revolucije. Evropa 1789-1848*. Zagreb, 1987.
- Holston, James. *The Modernist City: an anthropological critique of Brasilia*. Chicago: The University of Chicago Press, 1989.
- Calhorne, Peter. *The Next American Metropolis: Ecology, Community, and the American Dream*. New York: Princeton Architectural Press, 1993.
- Caramel, Luciano, and Alberto Longati, ed. *Antonio Sant'Elia: The Complete Works*. New York: Rizzoli, 1988.
- Cvejić, Slobodan, ur. *Suživot sa reformama: građani Srbije pred izazovima „tranzicijskog“ nasleđa*. Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2010.
- Couch, Chris, Charles Fraser and Susan Percy. *Urban Regeneration in Europe*. Oxford: Blackwell Science, 2003.
- Curtis, William J. R. *Le Corbusier: Ideas and Forms*. London: Phaidon Press Limited, 1986.
- Чубриловић, Ваца, ур. *Историја Београда 2*. Београд: Просвета, 1974.
- Wagenaar, Cor, György Konrad, Jörn Düwel, Wolfgang Kil, Anna Tilroe, and Bohdan Tscherkes, ed. *Ideals in Concrete: Exploring Central and Eastern Europe*. Rotterdam: NAI Publishers, 2005.
- World Commission on Environment and Development. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

ЧЛАНЦИ ИЗ ЗБОРНИКА И ПЕРИОДИЧНИХ ПУБЛИКАЦИЈА

- Alexander, Christopher. „Grad nije drvo.“ *Arhitektura Urbanizam* (Beograd), br. 68-69 (1972): 81.
- Antrop, Marc. „Why landscapes of the past are important for the future.“ *Landscape Urban Planning*, no. 70 (2005): 21–34.
- Backović, Vera. „Evropski gradovi u postsocijalističkoj transformaciji.“ *Sociologija*, Vol. XLVII, No. 1 (2005): 36.
- Bajic Brkovic, Milica, and Mira Milakovic. “Planning and Designing Urban Places in Response to Climate and Local Culture: A Case Study of Musaffah District in Abu Dhabi.” *SPATIUM International Review*, no. 25 (2011): 14-22.
- Blagojević, Ljiljana, i Dragana Ćorović. „Environmentalni aspekti kao osnov inovacije kurikulumu u visokoškolskom obrazovanju arhitekata: novi pristupi proučavanju istorije i teorije moderne i savremene arhitekture / Environmental Aspects as a Basis of Curriculum Innovation in Higher Education of Architects: New Approaches to the Study of History and Theory of Modern and Contemporary

Architecture.“ U *Zbornik radova sa simpozijuma Društva urbanista Beograda: Budućnost razvoja naselja u svetlu klimatskih promena*, ured. Vesna Zlatanović-Tomašević, Ranka Gajić, Faketa Kaić, 175-187. Beograd: Društvo urbanista Beograda, 2011.

Благојевић, Љиљана. “Транскултурални итинерери архитекта Милана Злоковића.” *Архитектура и урбанизам*, бр. 32 (2011): 3-15.

Богдановић, Богдан. "Општине и градови у остваривању политике економске стабилизације." (додатак) *Урбанизам Београда* (Београд), бр. 66-67 (1982): 1-4.

Vaništa Lazarević, Eva i Aleksandra Đukić. „Urbana rekonstrukcija – metoda kojom pomeramo granice uvažanih standarda u arhitekturi“. U: *Rekonstrukcija i revitalizacija grada*. Urednik Ružica Bogdanović, 3-18. Beograd: Društvo urbanista Beograda, 2006.

van der Vud, Auke. „CIAM.“ Preveo Vladimir Kulić. U *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 3, Tradicija modernizma i drugi modernizam*, ured. Miloš R. Perović, 148-178 (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005).

Vilcox, Uthai Vincent. "The Three Deck City is Coming." *Modern Mechanics and Inventions*, July (1931), 60-61.

Gehl, Jan, Kaefer, Lotte Johansen, Reigstad, Solvejg. „Close encounters between buildings“. In: *Urban Design International*, No. 11 (2006): 29-47.

Gidion, Sigfried. "The 'Trois Reseaux' of Eugene Haussmann." In *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition* (1941), edited by Sigfried Gidion, 646-679. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1963.

Gold, John R. “The Death of the Boulevard.“ In *Images of the Street: Planning, identity and control in public space*, edited by Nicholas R. Fyfe, 44-57. London: Routledge, 1998.

Gold, John. „Towards the functional city? MARS, CIAM and the London plans, 1933–42.“ In *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker, 80-99. London: Spon Press, 2000.

Gospodini, Aspa. “European Cities in Competition and the New ‘Uses’ of Urban Design.” *Journal of Urban Design*, Vol. 7, No. 1 (2002): 59–73.

De Jonge, W., E.J. Sam and E. Fraai, eds. „The history of DOCOMOMO,“ *DOCOMOMO Journal*, no. 27 (2002).

de Meira Penna, J. O. “Brazil Builds a New Capital.” *Landscape*, no. 5 (1956): 21-22.

Deckker, Thomas. “Brasília: City versus Landscape.” In *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker, 167-194. London and New York: Spon Press, 2000.

„Dokumenti. Zaključci četvrtog kongresa CIAM-a o funkcionalnom gradu održanog 1933. godine.“ Prevod Vladimir Kulić. U *Istorija moderne arhitekture: tradicija modernizma i drugi modernizam*, ured. Miloš R. Perović, 183-185. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005.

Dunnet, James. “Le Corbusier and the City without Streets.” In *The Modern City Revisited*, edited by Thomas Deckker, 56-79 (London: Spon Press, 2000).

Dury, Paul. “The historic and cultural dimensions of landscape.” *Naturupa*, No. 98 (2002): 12-13.

Ђорђевић-Цигановић, Јованка, и Вера Михаљевић. „Поглед на Београд са висине.“ *Инфо*, бр. 33 (2011): 9-47.

Ђurić-Zamolo, Divna. "O rekonstrukcijama Beograda", *Urbanizam Beograda*, br. 52, 1979.

Evenson, Norma. “Brasilia: Yesterday’s City of Tomorrow.” In *World Capitals: Toward Guided Urbanization*, edited by H. Wentworth Eldredge, 470-506. New York: Anchor Press/Doubleday Garden City, 1975.

Eisenman, Peter. “Post-Functionalism.” *Oppositions* 6 (fall 1976).

Ellin, Nan. "Shelter from the Storm or Form Follows Fear and Vice Versa." In *Architecture of Fear*, edited by Nan Ellin, 13-46. Princeton: Princeton Architectural Press, 1997.

- Živković Jelena i Nevena Vasiljević. "Predeo i održivi prostorni razvoj Srbije." U *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*, ured. Milica Bajić Brković, 123-157. Beograd: Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2010.
- Zukin, Sharon. "Space and symbols in an age of decline." In: *Representing the City: Ethnicity, Capital and Culture in the 21st Century*, edited by A. King. London: Macmillan, 1996.
- Ingold, T. "The temporality of the landscape." *World Archaeology*, no. 25 (2) (1993): 152–174.
- Jackson, J. B. "Sterile Restorations Cannot Replace a Sense of the Stream of Time." In *Landscape in sight: Looking at America*, edited by Helen Horowitz, 366-368. London: Yale University Press, 1997.
- Kaić, Faketa. "Kada ćemo se početi baviti razvojem naselja u svetlu klimatskih promena u Srbiji? Al', stvarno! / When we start working on the development of settlements in accordance with the climate changing in Serbia ? All for really!" In *Zbornik radova sa simpozijuma Društva urbanista Beograda: Budućnost razvoja naselja u svetlu klimatskih promena*, edited by Vesna Zlatanović-Tomašević, Ranka Gajić, Faketa Kaić, 247-264. Beograd: Društvo urbanista Beograda, 2011.
- Kertis, Vilijem Dž. R. "Simbolizam Čandigara." Prevela Vesna Mujičić. U *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 2/A, Kristalizacija modernizma*, urednik Miloš R. Perović, 375-390 (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005).
- Korn, Arthur, Maxwell Fry, Dennis Sharp. "The M.A.R.S. Plan for London." *Perspecta*, Vol. 13/14 (1971): 163-173.
- Le Corbusier. "L'avis de l'architecte...La rue." *L'Intransigeant*, 20 mai 1929.
- Macura, Vladimir. "Novi Beograd kao kulturno i istorijsko nasleđe." U *Simpozijum „Budućnost Novog Beograda“*, 1-3. Beograd: Društvo arhitekata Beograda, 1986.
- Moneo, Rafael. "On Typology." *Oppositions* 13 (Summer 1978): 44.
- Nikezić, Zoran. "Neizvesnost kao polazna pretpostavka u određivanju aktivnosti usmeravanja razvoja grada." U *Strategija urbanizacije u uslovima neizvesnosti*, ured. Nada Lazarević-Bajec i Miodrag Ralević, 29-39. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 1996.
- Петовар, Ксенија. "Јавни интерес и стратегије актера у урбанистичком и просторном планирању." *Социологија* 4 (новембар 2006): 358-382.
- Петрановић, Б. "Петогодишњи план развитка и нова искушења," *Историја Београда* 3 (Београд, 1974): 587-588.
- Pinkney, David H. "Paris in 1850." In *Napoleon III and the Rebuilding of Paris* (1958),, edited by David H. Pinkney, 3-13. New York: Princeton University Press, 1972.
- „Postmoderna arhitektura - okrugli stol.“ *Arhitektura* (Zagreb), br. 172-173 (1980): 20-43.
- Sant'Elia, Antonio, and Filippo Tommaso Marinetti. "Futurist Architecture." In *Programs and Manifestoes on 20th-Century Architecture*, edited by Ulrich Conrads, 34-38. Cambridge, Mass: The MIT Press, 1970.
- Sauer, Carl "The morphology of landscape," *University of California Publications in Geography*, no. 2 (1925): 19-54.
- Селинић, Слободан. "Почети социјалистичког Новог Београда. Прва фаза изградње Новог Београда 1947-1950." *Токови историје*, бр. 4 (2007): 79.
- Sik, E., Wallace, C. (1999) "The Development of Open-air Markets in East-Central Europe." *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23, No. 4.
- Sodža, Edvard. "Drugi novi urbanizam." U: *Misliti grad*. Urednici Petar Bojanić i Vladan Đokić, 292-295. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet, 2011.
- Soini, K. "Exploring human dimensions of multifunctional landscapes through mapping and map-making." *Landscape Urban Planning*, no. 57 (2001): 225–239.
- Stephenson, Janet. "The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes." *Landscape and Urban Planning* 84 (2008): 127–139.

Tafuri, Manfredo. "Toward a Critique of Architectural Ideology." Translated by Stephen Sartarelli. In *Architecture Theory Since 1968*, edited by K. Michael Hays, 2-35. Cambridge and London: The MIT Press, 1998.

Terkenli, T. „Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image.“ *Landscape Urban Planning*, no. 57 (2001): 197–208;

Trachtenberg, Marvin. "The Nineteenth Century," in *Architecture: From Prehistory to Post-Modernism, The Western Tradition*, edited by Marvin Trachtenberg and Isabelle Hyman. Englewood Cliffs and New York: Prentice-Hall, Inc. and Harry N. Abrams, Inc., 1986.

Tress, B., and G. Tress. „Capitalising on multiplicity: a transdisciplinary systems approach to landscape research.“ *Landscape Urban Planning*, no. 57 (2001): 143–157.

"The Brussels Declaration: Reconstruction of the European City." In *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*, 2nd Edition, edited by Charles Jencks and Karl Kropf, 176. Chichester: Wiley-Academy, 2006).

Ђурић, Д. „На ушћу двеју река испод Авале.“ У *Београд шездесетих година XX века*. Београд, 2003.

UNESCO. „Appendix A: Modern heritage properties on the World Heritage List (as at July 2002).“ In *Identification and Documentation of Modern Heritage*, edited by R. Van Oers and S. Haraguchi, 140. Paris: UNESCO World Heritage Centre, 2003.

Frempton, Kenet. „Promene u ideologiji: CIAM i Tim 10, kritika i kontrakritika 1928-1968.“ Preveo Vladimir Kulić. U *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 3, Tradicija modernizma i drugi modernizam*, ured. Miloš R. Perović, 139-147 (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005).

Fišman, Robert. „Le Korbizjeove urbanističke ideje.“ Preveo Vladimir Kulić. U *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 2/A, Kristalizacija modernizma*, urednik Miloš R. Perović, 318-348 (Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2005).

Friedmann, John. "The World City Hypothesis." *Development and Change*, vol. 17, no. 1 (January 1986): 69-83.

Holford, William. "The Federal Capital of Brazil." *The Geographical Journal* vol. 128, No. 1 (1962): 15-17.

Caramel, Luciano, and Alberto Longati. "Antonio Sant'Elia: The Città Nuova." In *Antonio Sant'Elia: The Complete Works*, edited by Luciano Caramel and Alberto Longati, 9-63 (New York: Rizzoli, 1988).

Castells, Manuel. "Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age." In *New Urbanism and Beyond: Designing Cities for the Future*, edited by Tigran Haas, 314-321. New York: Rizzoli, 2008.

Castells, Manuel. "The Process of Urban Social Change." In *Designing Cities: Critical Readings in Urban Design*, edited by Alexander R. Cuthbert, 23-27. London, Blackwell Publishers Ltd., 2003.

Crang, M., and P. Travlou. „The city and topologies of memory.“ *Environment and Planning D: Social Space*, no. 19 (2001): 161–177.

Crang, M., „Rhythms of the city: temporalised space and motion.“ In *TimeSpace: Geographies of Temporality*, edited by J. May and N. Thrift, 187–207. London, New York: Routledge, 2001.

Crumley, C., and W. Marquardt. „Landscape: a unifying concept in regional analysis.“ In *Interpreting Space: GIS and Archaeology*, edited by K. Allen, S. Green and E.B. Zubrow, 73–79. London, New York: Taylor & Francis, 1990.

Willis, Carol. "Zoning and "Zeitgeist": The Skyscraper City in the 1920s." *Journal of the Society of Architectural Historians* vol. 45, no. 1 (1986): 47-59.

ОБЈАВЉЕНО У ЕЛЕКТРОНСКИМ ИЗВОРИМА

Академија архитектуре Србије. „Зоран Маневић, интервју са Михаилом Чанком.“ Академија архитектуре Србије, <http://www.aas.org.rs/intervjui.html>.

Kulić, Vladimir. „Shifting Otherness(es): Foreign Perceptions of Architecture in Socialist Yugoslavia,“ 04 January 2011, <http://a.unfinishedmodernisations.net/>.

Petrovic, Mina. "Cities after socialism as a research issue." Centre for the Study of Global Governance, DP34 South East Europe Series (2005), <http://www.lse.ac.uk/Depts/Global>.

Слика 2.2 (лево) E. Idell Zeisloft, *The New Metropolis*, New York: D. Appleton & Co., 1899, <http://www.beyondthegildedage.com/2012/01/brooklyn-bridge-in-1899.html>; (десно) Strohmeyer and Wyman, "On the Promenade, Brooklyn Bridge, New York," 1899. Prints and Photographs, Library of Congress, http://www.americaslibrary.gov/jb/nation/jb_nation_bbridge_3.html.

Слика 2.3 Francisko Mujica. *The History of the Skyscraper*. New York: Archaeology & Architecture Press, 1929, http://www.skyscraper.org/EXHIBITIONS/FUTURE_CITY/NEW_YORK_MODERN/walkthrough_mujica.php; Hugh Ferriss. Courtesy of the Regional Plan of New York and Its Environs, <http://www.nottingham.ac.uk/3cities/axelrod.htm#1199>.

Слика 2.5. Студија Харвија Вилија Корбета (цртач Хју Ферис), http://www.skyscraper.org/EXHIBITIONS/FUTURE_CITY/NEW_YORK_MODERN/walkthrough_corbett.php.

Слика 3.46. Бијенале архитектуре у Венецији 1980. године "The Presence of the Past", <http://www.domusweb.it/en/from-the-archive/la-strada-novissima-the-1980-venice-biennale/>.

Слика 4.8 ОМА. Regeneration of CIAM inspired masterplan, <http://oma.eu/projects/1986/bijlmermeer-redevelopment>.

Слика 4.12 Јан Гел. Предлози унапређења простораулица, <http://www.gehlarchitects.com/#/165298/>.

Слика 4.14 West 8. Предлог интервенције, http://www.west8.nl/projects/master_plans/playa_de_palma/.

Слика 4.16 Предлог за унапређење унутарблоковског простора у Новом Београду, http://www.west8.nl/projects/master_plans/groene_loper_a2_maastricht/; <http://www.sla.dk/byrum/charlogb.htm>

Слика 4.18 Pelli Clarke Pelli: потенцијал за генерисање развоја урбаног окружења, <http://agreenliving.org/tag/bart-station/>.

Слика 4.19 ASPECT studios with Choi Ropiha Figuera: Ultimo Pedestrian Network у Сиднеју, <http://worldlandscapearchitect.com/?p=11033>.

Слика 4.22 и Слика 4.23: План Хафена, http://www.worldchanging.com/HafenCity_PlanDiagram.jpg и <http://www.worldchanging.com/archives/011536.html>.

Слика 4.24 Пример соларних панела, http://a10013295659.oinsite1.cn/_d270768688.htm.

Слика 4.25 Примери озелењавања и активација равних кровова, <http://batteryrooftopgarden.org/2010/09/26/before-pictures-the-extensive-green-roof-before-reconstruction/>, <http://newyork.cbslocal.com/top-lists/the-3-best-bars-on-the-upper-west-side/empire-hotel-rooftop-deck/> и <http://www.rooftoprestaurants.com/rooftop-restaurants-Singapore.htm>.

Студија стамбеног сектора Србије. Geneve: United Nations, 2006. <http://www.ekoplan.gov.rs/src/7-Ostala-dokumenta-174-document.htm>.

Haenraets, Jan H.M. *Identifying key problems regarding the conservation of designed landscapes: Designed landscapes of the recent past*. A doctoral thesis of De Montfort University, 2009, Leicester School of Architecture Faculty of Art and Design De Montfort University, <https://www.dora.dmu.ac.uk/handle/2086/3880>.

Cook, Robert E. „Is landscape preservation an oxymoron?“ *George Wright Forum* 13 (1), (1996): 42-53. <http://www.georgewright.org/node/3733>.

Wever-Rabehl, Gerda. „Roots: Landscape and Identity.“ (2006) <http://suite101.com/article/roots--landscape-and-identity-a5466>.

БИОГРАФИЈА

Мира Милаковић је рођена у Београду 1975. године. Основну и средњу школу (Девета београдска гимназија „Михајло Петровић Алас“) завршила је у Новом Београду. Архитектонски факултет Универзитета у Београду је уписала 1995. године, где је дипломирала 2001. са просечном оценом 8,20 у току студија, и оценом 10 на дипломском раду (ментор проф. Владан Ђокић), и тиме стекла назив дипломираног инжењера архитектуре.

Последипломске магистарске студије, курс Архитектонска организација простора (руководилац проф. Бранислав Миленковић), на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, уписала је 2003. године, и положила све испите предвиђене програмом до 2005. године са просечном оценом 10 (десет).

Докторске студије на Архитектонском факултету Универзитета у Београду уписала је 2005. године, одредивши се за усмерење научног карактера, основна област истраживања Урбанизам, ужа област истраживања Урбанизам и просторно планирање, где је 2008. године положила све испите са просечном оценом 10. Јуна 2012. године је пријавила тему докторске дисертације под менторством ванредног професора Александре Ступар.

Своју професионалну каријеру почиње одмах по завршетку основних студија 2001. године као сарадник главног архитекте на идејним и главним пројектима у бироу УПП „Инжињеринг“ у Бањалуци. Од 2002. до 2003. године запослена је на Архитектонско-грађевинском факултету у Бањалуци у звању асистента, на предметима Јавне зграде (руководилац Проф. Бранислав Стојановић) и Архитектонска графика (руководилац Проф. Александар Радојевић). Од 2003. до 2006. године кандидаткиња је запослена у Енергопројект Индустрија а.д. као сарадник главног архитекте, а затим и одговорни пројектант на идејним и главним пројектима.

Још током студија ради на Архитектонском факултету у Београду као демонстратор-волонтер, а затим и као сарадник. Од 2006. године до данас је запослена на Департману за урбанизам Архитектонског факултета Универзитета у Београду, у звању асистента.

Поред научног и педагошког рада, бави се и стручним радом у области архитектонског и урбанистичког пројектовања. Као члан различитих ауторских тимова добитник је више награда и признања на архитектонско-урбанистичком конкурсима, и сарадник на изради и реализацији више идејних и главних архитектонско-урбанистичких пројеката.

Објавила је више радова у научној и стручној периодици, а такође је излагала и на научним скуповима и изложбама међународног и националног значаја.

Поглавље у монографској студији међународног значаја:

- Mira Milaković and Eva Vaništa Lazarević, “Modern and Sustainable: The Case Study in New Belgrade,” in *Climate Change and the Built Environment: Policies and Practice in Scotland and Serbia*, edited by Mila Pucar and Branka Dimitrijevic.

Рад у часопису међународног значаја верификованог посебном одлуком:

- Milica Bajić Brković and Mira Milaković, “Planning and Designing Urban Places in Response to Climate and Local Culture: A Case Study of Musaffah District in Abu Dhabi,” *SPATIUM International Review*, no. 25 (2011), 14-22.

Саопштења са међународног скупа штампано у целини:

- Milena Vukmirović and Mira Milaković, “How to Transform Car-Dependent City into Pedestrian City?” in *ICTTE Belgrade 2012 - Proceedings of First International Conference on Traffic and Transport Engineering*, edited by Olja Cokorilo, 93-101. Belgrade: International Journal for Traffic and Transport Engineering (IJTTE) in co-operation with Kirilo Savic Institute, 2012.
- Mira Milakovic, Milena Vukmirovic and Eva Vanista Lazarevic, “Walking in Automobile City. Case Study: New Belgrade,” in *International Conference Architecture and Ideology. Proceedings*, edited by Vladimir Mako, Mirjana Roter Blagojević and Marta Vukotić Lazar, 615-629. Belgrade: University of Belgrade Faculty of Architecture, 2012.
- Milena Vukmirović and Mira Milaković, “Testing an Intelligent City Approach as Development Principle of Small Towns in Serbia,” in *IFKAD-KCWS 2012. Knowledge, Innovation and Sustainability: integrating micro and macro perspectives. Proceedings E-Book*, edited by Giovanni Schiuma, JC Spender and Tan Yigitcanlar, 2722-2737. Matera, Italy: Institute of Knowledge Asset Management, Queensland University of Technology, University of Basilicata and World Capital Institute, 2012.
- Mira Milakovic and Aleksandra Stupar, “Bibbidi-bobbidi-boo: The Reinvented Magic of Urban Shopping?” in *REALCORP 2012. Re-mixing the City: towards Sustainability and Resilience? Proceedings of 17th International Conference on Urban Planning, Regional Development and Information Society*, edited by Manfred Schrenk, Vasily V. Popovich, Peter Zeile, Pietro Elisei, 85-92. Schwechat: CORP - Competence Center of Urban and Regional Planning, 2012.
- Milena Vukmirović and Mira Milaković, „Networking of Spa Resorts: the Case Study of Serbian Central Region,“ in *6th Conference of the International Forum on Urbanism. TOURbanISM-toURBANISM. Conference Proceedings*, edited by edited by Lei Qu, Chingwen Yang, Xiaoxi Hui and Diego Sepúlveda, 136-146. Barcelona, Spain: International Forum on Urbanism IFoU, 2012.

- Milena Vukmirović and Mira Milaković, “Citizens as Actors in the Process of Improving Pedestrian Environment Quality: Belgrade Case Study,” in *The 4th Knowledge Cities World Summit. Summit Proceedings*, edited by Tan Yigitcanlar and Ana Cristina Fachinelli, 379-388. Bento Gonçalves, Brazil: The World Capital Institute and Ibero-American Community for Knowledge Systems, 2011.
- Mira Milaković and Ana Graovac, “Low Carboning in not Law Abiding Land Use: the Case Study in Belgrade,” in *47th Isocarp Congress. Liveable Cities: Urbanising World. Meeting the Challenge*, 1-10. Wuhan: Isocarp, 2011.
- Mira Milaković and Milena Vukmirović, “Regeneration Challenges of Modern Cities: the Case Study in New Belgrade,” in *47th Isocarp Congress. Liveable Cities: Urbanising World. Meeting the Challenge*, 1-10. Wuhan: Isocarp, 2011.
- Milena Vukmirović and Mira Milaković, “Program Guidelines for Activating the Relaxation Centers in Central Region of Serbia,” in *3rd International Scientific Conference on Economic and Regional Development – EUROBRAND*, edited by Borislav Odadžić, 435-447. Zrenjanin: TQM Center, 2011.
- Mira Milaković and Milena Vukmirović, “New Life of Modern Cities: Transformation and Renewal of Public Spaces in New Belgrade,” in *REALCORP 2011. Change for Stability – Lifecycles of Cities and Regions: The Role and Possibilities of Foresighted Planning in Transformation Processes. Proceedings of 16th International Conference on Urban Planning, Regional Development and Information Society*, edited by Manfred Schrenk, Vasily V. Popovich and Peter Zeile, 655-665. Schwechat: CORP - Competence Center of Urban and Regional Planning, 2011.
- Vukmirović, Milena, and Mira Milaković. “Investigation of the Spatial Potentials of Strategic Locations of the City’s Waterfront. Case Study: Sava Amphitheatre in Belgrade.” Edited by Leen van Duin, Roberto Cavallo, François Claessens and Henk Engel. *The Urban Project: Architectural Interventions in Urban Areas*. Delft: IOS Press, 2009. pp. 360-367.

Саопштење са скупа националног значаја штампано у целини:

- Milena Vukmirović and Mira Milaković, „Грађани у процесу унапређења квалитета пеšaчког окружења на Врачару,“ у *Zbornik radova sa simpozijuma Društva urbanista Beograda: Budućnost razvoja naselja u svetlu klimatskih promena*, urednice Vesna Zlatanović-Tomašević, Ranka Gajić i Faketa Kaić, 211-224. Beograd: Društvo urbanista Beograda, 2011.

Рад у водећем часопису националног значаја:

- Прихваћено за објављивање: Александра Ступар, Мира Милаковић и Ана Граовац, „Реактивација природних потенцијала Београда: биофилија и биомимикрија као нове компаративне предности?“ *Архитектура Урбанизам*, бр. 36 (2013).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а **Мира Милаковић**

број индекса **2005/26**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**КОНЦЕПТИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ УЛИЦА НАСТАЛИХ ПОД УТИЦАЈЕМ ИДЕЈА
МОДЕРНОГ ПОКРЕТА НА ПРИМЕРУ ПРОСТОРНЕ СТРУКТУРЕ НОВОГ
БЕОГРАДА**

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, март 2013. године

Потпис докторанта

Handwritten signature of Mira Milakovic in blue ink, written over a horizontal line.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Мира Милаковић**

Број индекса **2005/26**

Студијски програм **Докторске академске студије архитектура и урбанизам**

Наслов рада **КОНЦЕПТИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ УЛИЦА НАСТАЛИХ ПОД
УТИЦАЈЕМ ИДЕЈА МОДЕРНОГ ПОКРЕТА НА ПРИМЕРУ ПРОСТОРНЕ
СТРУКТУРЕ НОВОГ БЕОГРАДА**

Ментор **Проф. др Александра Ступар**

Потписани/а **Мира Милаковић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, март 2013. године

Потпис докторанта

A handwritten signature in blue ink, reading 'Milakovic', is written over a horizontal line.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КОНЦЕПТИ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ УЛИЦА НАСТАЛИХ ПОД УТИЦАЈЕМ ИДЕЈА МОДЕРНОГ ПОКРЕТА НА ПРИМЕРУ ПРОСТОРНЕ СТРУКТУРЕ НОВОГ БЕОГРАДА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

У Београду, март 2013. године

Потпис докторанта

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'D. Marković', is written over a horizontal line.

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.